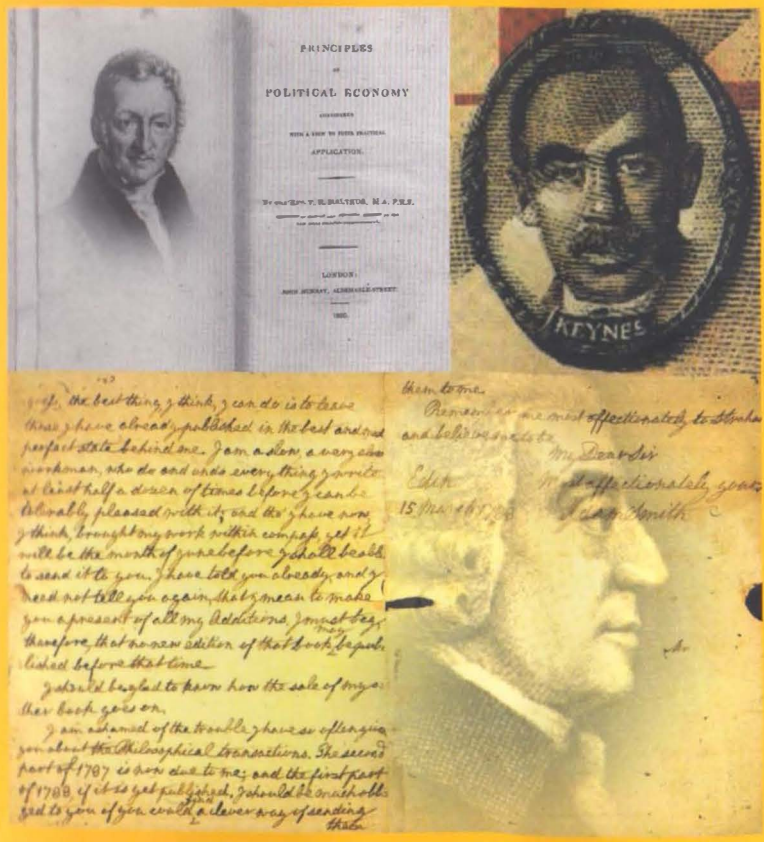
İKTİSAT TARİHİ

John Kenneth Galbraith

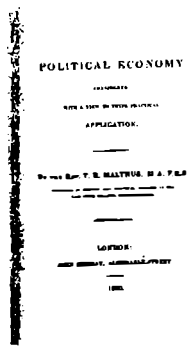

DOST

2. Baskı

İKTİSAT TARİHİ

POLITICAL ECONOMY

APPLICATION.

LONDON:

1820.

ISBN 978-975-298-133-1

Economics in Perspective
JOHN KENNETH GALBRAITH

© John Kenneth Galbraith, 1987

Bu kitabın Türkçe yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
İkinci Baskı, Temmuz 2010, Ankara

İngilizceden çeviren, Müfit Günay

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican - Dost İTB

Baskı ve cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti.;
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
588. Sokak No: 28-30, Yenimahalle / Ankara
Tel: (0312) 395 25 80-81 • Fax: (0312) 395 25 84

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4 Yenişehir 06420, Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 • Fax: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İçindekiler

Teşekkür	**9**
1 Genel Manzara	**11**
2 Adam'dan Sonra	**18**
3 Uzun Süren Ara	**28**
4 Tüccarlar ve Devlet	**38**
5 Fransız Tasarısı	**51**
6 Adam Smith'in Yeni Dünyası	**61**
7 Artma, Doğrulama ve İsyan Tohumları	**75**
8 Büyük Klasik Gelenek, I: Sınırların Etrafında	**89**
9 Büyük Klasik Gelenek, II: Ana-Akım	**101**
10 Büyük Klasik Gelenek, III: İnancın Savunusu	**110**
11 Büyük Saldırı	**122**
12 Paranın Bireysel Karakteri	**134**
13 Amerikan Sorunları: Ticaret ve Tröstler; Zenginleştirilenler ve Zenginler	**147**

14 Tamamlama ve Eleştiri **167**
15 Büyük Bunalım'ın Asıl Etkisi **179**
16 Refah Devletinin Doğuşu **194**
17 John Maynard Keynes **203**
18 Mars'ın Onayı **217**
19 Yakıcı Öğle **230**
20 Alacakaranlık ve Akşam Çanı **243**
21 Geleceğin Aynası Olarak Bugün, I **257**
22 Geleceğin Aynası Olarak Bugün, II **266**
İsim Dizini **274**

Bu konularda rehberliği herkese yol gösterecek olan elli yıllık dostum Eric Roll ve sabırlı şefkatinden dolayı Freda Roll için.

Teşekkür

Bütün yazarlar dostlarına genellikle bilinenden daha fazla borçludur. Benim yükümlülüklerim özellikle büyüktür ve tahmin edebildiğimden de büyük olduğuna kuşku yoktur. Harvard'lı iki meslektaşım, Robert Dorfman ve Henry Rosovsky, bana özel konularda yardımcı oldular ve Profesör Dorfman bütün taslağı ilk biçimiyle okudu. Therese Horsey ben bu kitabı yazarken büro işlerini yönetti ve zamanımı alacak ya da sinirlerimi bozacak birçok dikkat dağıtıcı unsuru massetti. Eric Roll, ya da Ipsden'li Lord Roll, bu kitabı kendisine adadığım kadim dostum, bütün bu konularda bitmez tükenmez bir düşünce kaynağı oldu.

Ancak, iki sevgili dosta her açıdan özel bir borcum var. Edith Tucker bu sayfaları daktilo etti ve aynı işi bir kez daha yaptı ve araştırma için gerekli denetim ve sürekliliği yerine getirdi. Bir defasında, işten yorulup yorulmadığını sorduğumda, soruyu büyük bir beceriyle geçiştirdi.

Andrea Williams, neredeyse otuz yıldır tüm kitap girişimlerimdeki ortağım, taslağı iki kez okudu ve, her zamanki gibi, çok sık olarak ihmal ettiğim gramer kuralları ve yalın bir ifade konusunda beni uyardı. Özel teşekkürlerim onun içindir.

Ve, son olarak, bu çalışma için üç yılı aşkın bir süre bana cesaret, sevgi veren ve, her şeyden çok, bütün yazarların özlemini duyduğu ve sadece talihli olanların bulabildiği hoşgörüyü gösteren Catherine Galbraith'e sevgi ve teşekkürlerimi gönderiyorum.

1
Genel Manzara

İktisatın tarihine dair bir farkındalık olmadan iktisat da anlaşılamaz; bu, akademik dünyada kabul görür. Gerçi, iktisadi düşünceler tarihi her zaman popüler ya da hoş bir çalışma alanı olmamıştır ve nedenlerini bulmak da zor değildir. Konuya ilişkin, bilimsel değeri olmayan birçok kitap vardır. Bütün iktisatçılar, onlara kaynaklık eden yazarlara minnettarlık duyar; ancak akademik mükemmeliyet ya da profesyonel eleştiriye karşı koyma arayışında, en iyi bilimadamları bile önemli olan ve harcanabilir olan üzerinde yoğunlaşır. Adam Smith ya da David Ricardo veya Karl Marx tarafından işaret edilen şu ya da bu konuyu gözden kaçırdıklarının söylenmesini istemezler. Sonuç olarak, doğru ya da yanlış, gerçekten denetleyici düşünceler, çoğu kez kalabalıkta kaybolur; zamanımıza uygun ya da ilginç olduğundan varlığını sürdürenler gölgelenir.

Bu arada, daha ciddi bir sorun vardır: bu çalışmada, çoğunlukla ya da esasen, iktisadi fikirlerin kendilerine has bir yaşamları ve gelişmeleri olduğu varsayılmıştır. Konu üzerinde soyut olarak yol alınır; bir bilimadamı yenilik adına zorlayıcı bir hüner gösterir, diğerleri hiçbir iktisadi bağlama göndermeden onun çalışmasını düzeltip geliştirir.

Aslında, iktisadi düşünceler daima ve doğrudan kendi zaman ve yerlerinin ürünüdürler; yorumlandıkları dünyadan ayrı olarak görülemezler. Dünya değiştikçe –bu, aslında, sürekli bir dönüşüm sürecidir– uygunluklarını koruyacaklarsa, düşüncelerin de değişmesi gerekir. Son yüzyılda büyük ortak girişimler, işçi sendikaları, bunalım ve savaş, artan ve artarak yayılan bolluk, paranın değişen yapısı ve merkez bankasının yeni ve güçlenen rolü, kentleşmeyle ve kentsel yoksulluk artışıyla tanımın giderek gerileyen rolü, refah devletinin doğuşu, yakınlarda yönetimin genel iktisadi faaliyetlerde üstlendiği sorumluluk, sosyalist devletlerin ortaya çıkması, tümü birden, iktisadi yaşamı devrim niteliğinde çarpıcı bir değişikliğe uğrattı. İktisatın konusu değişince, kaçınılmaz olarak, hedefi de değişti.

Ancak, iktisattaki değişim de gönülsüz olmuştur ve gönülsüz olarak kabul edilmiştir. *Status quo*dan yararlananlar, öğretilenler ve inanılanlar konusunda daima kazanılmış hakları olan iktisatçılar gibi, değişime direnir. Bu konulara döneceğim.

Ayrıca, iktisadi düşünceler tarihi yazımının büyük bölümü karşı konulmaz derecede sıkıcıdır. Düşünceleri gerçeğe uygun, anlaşılır ve ilginç kılma yönündeki başarılı çabaların, basiretsiz bilimadamlığının bir tezahürü olduğunu savunan önemli sayıda eğitimli insan vardır. Bu, asgari ölçüde tutarlı olabilenlerin düzenli olarak sığındığı bir istihkâmdır.

Yukarıdaki paragraflar benim bu tarihsel geçmişteki önerimi gösterecektir. İktisatı özgül iktisadi düşüncelerin –Sanayi Devrimi kökenli erken travma bağlamında Adam Smith'in, bu devrimin sonraki daha olgun aşamalarında David Ricardo'nun, denetimsiz kapitalist güç döneminde Karl Marx'ın, Büyük Bunalım'ın süregiden felaketine bir karşılık olarak John Maynard Keynes'in fikirlerinin– geliştiği dünyanın bir yansıması olarak görme çabasındayım. Önceleri kapitalizmin doğuşunda ya da günümüzün geçim ekonomilerinde olduğu gibi, iktisadi yaşamda ilginç ve hatta keşfedilecek pek bir şeyin kalmadığı yerde, bu gerçeğe yer veriyorum. Ekonominin olmadığı yerde ve zamanda iktisadi düşüncelerin önemi yoktur.

Öyküye ilginç bir tat katacağını bilirsem, iktisadi düşüncenin gelişiminin yüzeysel ayrıntılarına bazen karşı çıkmam. Ancak, esasen, özgül

bir yazara, okul ya da zamana ait temel fikir ve fikirleri ayırmak ve vurgulamak ve her şeyden çok zamanımızda sürgelen ve modern bir yansıması olan fikirlere yoğunlaşmak düşüncesindeyim. Ana-akım üzerinde olup da bu akımın yönünü büyük ölçüde değiştiremeyecek herhangi bir ciddi çalışma gibi, geçici olanı elden geldiğince görmezden gelmeye çalışıyorum.[1]

Bu, sadece iktisatçılar ve onların düşüncelerinin değil, iktisatın da tarihi olduğundan, bilimadamları ve bilimsel çalışmaların ötesine, konuyu biçimlendiren olaylara ve iktisatçıların olmadığı yerde zorunlu olarak iktisat tarihini biçimlendiren olaylara uzanıyorum. Birleşik Devletler'deki son yüzyıl, ileride anlatacağım gibi, yoğun bir iktisadi tartışmalar –bankacılık ve bankacılık politikası, para ve para politikası, uluslararası ticaret ve gümrük politikası– dönemidir. Ancak, bu yüzyılın özellikle son yıllarında yol gösterecek, hatta bu tartışmada yer alacak ekonomist neredeyse yoktu. Bu tarihte kendimi biçimsel bir iktisadi anlatımla sınırlamak, iktisadi düşünceler akışındaki büyük ve genel eğilimi görmezden gelmek olacaktır.

Geçmişte konuya ilişkin yazılanların ya da bunların büyük bölümünün donuk ve açıkça anlaşılmaz olduğunu söylemiştim. Bunun gerekli olduğunu düşünmüyorum. Temel düşünceler ve onların bağlamları onlara gösterilen ilgiyle canlı kalır; Berkeley'deki California Üniversitesi'nde, inandırıcı iki bilimadamı olan Leo Rogin ve Carl C. Plehn'in kılavuzluğunda bu düşüncelerle ilk karşılaştığım 1931 yılından itibaren, 50 yılı aşkın bir süredir, benim ilgi odağım oldular.[2] Bu insanların başkaları için de çok ilginç olabileceğini düşünüyorum. Üstelik, bu konular insan

1) Örnek ve tamamen önemli bir kişilik ve tümüyle anadamar üzerindeki biri olan John Stuart Mill'i burada uzun uzadıya konu etmiyorum. Burada, beni harekete geçirecek bir ilginin eksikliğinden mustarip olduğumu itiraf etsem de, son yüzyılın iktisat tarihi üzerinde, bu tarihin gidişatında pek etkisi olmayan büyük Alman yazarlarını bir kenara bırakıyorum.

2) Dört eski Harvard hocasının –C. J. Bullock, tümüyle Prekambriyen kökenli düşüncelerin takipçisi A. E. Monroe, Overton Taylor ve, belki de söylemeye gerek yok, Joseph A. Schumpeter– eğitmenliği ve mesai arkadaşlığı heyecanımı canlı tuttu ve artırdı.

Belki başka bir konuya daha değinmeme izin vardır. İktisat biliminin sistematik varlığı, Adam Smith'ten itibaren, iki yüz yılı aşan bir süreye uzanır. Bu sürenin dörtte birlik bölümünde mesleki olarak var olduğumu ve bu süreçte yer alanların çoğunu tanıdığımı biraz da şaşırarak fark ettim.

kavrayışını da zorlamaz. Kimi vesilelerle ileri sürdüğüm gibi, iktisatta açık, süssüz ve genel olarak anlaşılabilir bir İngilizce'yle doğru biçimde ifade edilemeyecek yararlı önermeler yoktur.

Şimdi, tarihin –böylesi bir tarihin– pratik yararlarına ilişkin birkaç kelime söylemeliyim. İleri sürdüğüm iddia, özenle ileri sürülmesi gereken bir iddiadır.

Uygulandığı haliyle, ekonomi, hepimizin üzerinde mutabık olacağı gibi, gelecekle aklını bozmuştur. Birleşik Devletler'de, aklı başında olduğu varsayılan insanlar, toplumsal ve siyasal konularda olduğu kadar, iktisadi öngörüler üzerinde de görüş bildirmek üzere her ay ülkenin dört bir yanında seferber olur. Binlerce kişi onları dinler. İş yöneticileri ya da onların çevresi dinlemeye büyük önem verir, biraz zeki olanlarsa bu yolla edinilen bilgiye kuşkuyla bakar. Ekonomi tahmincisinin en yaygın vasfı, bilmek değil, bilmediğini bilmemektir. En büyük avantajı, doğru ya da yanlış olsun, bütün tahminlerin çok geçmeden unutulmasıdır. Onlardan çok fazla vardır ve belli bir zaman geçerse, sadece söylenenlerin izleri değil, tahminleri yapanların ve onlara kulak verenlerin kayda değer bir bölümü de ortadan kaybolacaktır. Keynes'in 'uzun vadede hepimiz ölmüş olacağız' demesi gibi.

İktisadi bilgi gerçekten kusursuz olsaydı, sosyalist olmayan dünyadaki iktisadi sistem mevcut durumuyla ayakta kalamazdı. Herhangi biri ücretler, faiz oranları, mal fiyatları, farklı firma ve sanayilerin performansı, hisse senedi ve tahvillerin fiyatlarına ilişkin ne olacağını kesinlikle ve tam olarak bilebilseydi, böyle aziz biri bilgisini başkasına vermez ya da satmazdı; bunu yapmak yerine bu bilgiyi kendisi için kullanırdı ve bir belirsizlikler dünyasında tekelinde tuttuğu belirlilik muazzam kârlı olurdu. Böyle bir bilgi karşısında herkes yenilgiye uğrarken, o, çok geçmeden bütün el değiştirilebilen malların sahibi olurdu. Sosyalizm böyle bir düşünceyi yok eder. Aslında, modern iktisadi sistem, onun geleceğini okuyanlara ait çalışmaların mükemmelliği nedeniyle değil, onların hata yapacaklarına yönelik büyük güvenden dolayı ayakta kalır.

Gerçi amorti gibi görünen bir olasılık vardır: gelecek –kaçınılmaz olarak– şimdi mevcut olanın zorlayıcı yönlerini muhafaza edeceğinden şimdiki zamanı anlamaya çalışabiliriz. Zaten, şimdiki zaman da büyük ölçüde geçmişin üründür. Sonraki sayfalarda görüleceği gibi, şimdilerde

iktisatta inandıklarımızın tarihte derin kökleri vardır. Ancak bunlar algılandığı sürece –fiyatlar ve üretim, iş ve işsizlik, gelir ve servetin bölüşümü, tasarruf, bankacılık ve yatırım, kapitalizm ve sosyalizmin yapısı ve vaatleri açısından geçmişe baktığımız sürece– şimdiki zaman ve, dolayısıyla, bir nebze de olsa, gelecek makul bir biçimde anlaşılabilir. Bu sayfalarda bu anlayışa yer veriliyor.

Ancak her şey bundan ibaret değildir. Her şey kaskatı, faydacı bir ölçü çubuğuyla ölçülmüyor. Bu konularda zevk için zevke yer vardır ya da olmalıdır. Burada ilgilendiğim tarihin kendi adına ilginç olduğunu düşünmek istiyorum. Bu tarih söz konusu olduğunda, hem gerçekleri hem de saçmalıklarıyla meraklı zihinleri zorlayabilen ve onlara zevk verebilen çok şey vardır. Bu sayfalarda böyle bir karşılık bulmazsa gerçekten üzülürüm.

Şimdi, iktisatın kendi yapısı ve içeriğine ilişkin bir iki söz söylemek gerekiyor.

Kitapları bu yüzyılın başında üniversiteli kuşağın ışığı ve bazen de umutsuzluğu olan, Cambridge Üniversitesi'nin büyük hocası Alfred Marshall, 'Siyasal İktisat ya da İktisat Bilimi'nin 'sıradan iş yaşamı temelinde bir insanlık incelemesi' olduğunu söyler.[3] Bu, geniş bir alan sağlar; insan davranışında ilgisiz diye dışlanabilecek fazla şey yoktur. Ancak, pratik nedenlerden dolayı, araştırma ve ilgi alanı en fazla sorulan sorularla sınırlandırılmalıdır. Ve bu soruların değişen bağlamın aciliyetine ve geçen yıllara bağlı olarak büyük ölçüde değiştiğini de aklımızda tutmalıyız.

İktisadi analiz ve öğretimde temel olan, mallara ve hizmete ödenen fiyatları neyin belirlediği sorusudur. Ve bu iktisadi faaliyetin hasılatının bölüşümünü neyin belirlediğidir. Ve ücretlere, faize, kârlara ve, daha az açık olsa da, arazi rantı ve üretimde kullanılan diğer sabit ve değişmez nesnelere giden payı neyin belirlediğidir.

Modern iktisadi yaşamın büyük bölümünde, bu iki konu, yani değer kuramı ve bölüşüm kuramı, en büyük önemi taşımıştır. İktisatın hâlâ onsekizinci yüzyılın ikinci bölümünde, özellikle de Adam Smith ta-

3) Alfred Marshall, *Principles of Economics*, 8. baskı (Londra: Macmillan, 1920) cilt I, 1.

rafından bu iki meselenin üstesinden gelindiği zaman rüştünü ispat ettiği düşünülür. Ancak, burada, konunun tam da merkezinde, değişen bağlamla doğru orantılı müthiş bir değişiklik olmuştur. Çok önceki dönemlerde, şimdilerde göreceğimiz gibi, ne fiyatları belirleyen unsurlar ne de ücret, faiz ve diğer bölüşüm payları düzeylerini tespit eden unsurlar fazla belirgindi. Hane halkı merkezli üretim ve tüketim nedeniyle, bir fiyat kuramı gereksinimi yoktu; köleler nedeniyle zorlayıcı bir ücret kuramına ihtiyaç duyulmadı.

Çok yakın zamanlarda, daha titiz geleneksel iktisatçılar tarafından bu değişimin hakkı verilmemiş olsa da, yoksul ya da zayıf bir toplumda fiyatlar kaçınılmaz gereksinimlerin fiyatlarıdır; ekmek fiyatları onu yiyecek insan sayısını belirler. Genel bir bolluk dünyasında, tersine, ekmek fiyatı yükseldiğinde bedelini ödemek için önemsiz bir başka şeyden vazgeçilir. Ya da başka bir şey tüketilir. Birçok alım ve ardından gelen çoğu tüketim artık önemsizdir; bundan dolayı, geçmiş zamanlarla kıyaslandığında, konan ve ödenen fiyatlar da önemsizdir. Yine, konuları kendi bağlamında görmenin önemi ortaya çıkar.

Diğer temel sorular fiyatları ve bölüşüm paylarını belirleyen unsurlarla birlikte yol alır. İlki ücretler, faiz, kârlar ve rant olarak dağıtılan gelirlerin nasıl yayıldığı ya da toplandığıdır, gelir dağılımının nasıl adil ya da adaletsiz olduğudur. Bunun sonucu olan eşitsizliğin içselleştirilmesi ve açıklanması, yüzlerce yıldır, bazı en büyük ya da her durumda en becerikli ve yetenekli profesyonel iktisatçıları hükmü altında tutmuştur. Neredeyse bütün iktisat tarihinde çoğu insan yoksuldur ve nispeten çok azı çok zengindir. Bundan dolayı, niçin böyle olduğunu ve, ne yazık ki, çoğu durumda, niçin *öyle olması gerektiğini* açıklamaya ilişkin zorlayıcı bir gereksinim vardır. Modern zamanlarda, genel bolluğun doğuşu ve artışıyla bu konunun koşulları büyük ölçüde değişti. Bununla birlikte, gelir dağılımı, iktisatçıların ilgilendiği en hassas mesele olmayı sürdürür.

İkinci olarak, iktisatçılar, toplamda neyin daha iyi ya da kötü bir iktisadi performansa yol açtığıyla ilgilenir. Önceki soru, o zaman denildiği gibi, neyin ticari durumu iyileştirdiği ya da ona zarar verdiği sorusuydu. Ya da mal ve hizmet üretiminde ritmik ya da başka türlü dalgalanmalara sebep olan unsurlardı. Ayrıca, burada, modern ekonomilerde çalışmak isteyen onca insan için yararlı bir iş bulunmasının niçin mümkün olmadığına ilişkin, nispeten yeni olsa da, acil sorun ortaya

çıkmaktadır. 1800'lerde işsizlik nadiren tartışıldı; sadece bu yüzyılda, yeterli mal arzını gerçekleştirmenin güçlüğü, malların üretiminde mümkün olduğunca çok insana yeterli sayıda istihdam yaratmaya dair çok daha büyük, daha tartışmalı güçlüğü doğurdu.

Bütün bu soruların ardından, iktisadi faaliyette –mal ve hizmet üretimi ve fiyatlandırmasında ve hasılatın dağıtılmasında– yer alan kuruluşların ele alınmasına sıra gelir. Burada, büyük ya da küçük olsun, iş teşebbüsünün rolü yer alır. Bankalar ve merkez bankalarının rolü, çeşitli biçimlerde ve işlevlerde paranın rolü ve uluslararası ticaretin özel sorunları işin içine girer. Daha önce değinilen süreçler ve kurumlar üzerinde az ya da çok etkiye sahip olması açısından yönetim ve onu izlediği politikaların rolü bunlara eklenir.

Son ve daha az özgül olarak, iktisadi yaşamın geliştiği siyasal ve toplumsal bir çerçeve vardır. Ya kapitalizmin doğası ve etkililiği, serbest girişim, refah devleti, sosyalizm ve komünizm ne olacaktır? Bu konularla iktisatın havasının oldukça büyük bir değişikliğe uğradığı kaydedilebilir. Tarafsız, güya bilimsel bir konu olmayı bırakıp güçlü bir biçimde ifade edilen bir tartışmaya sahne olur. En tarafsız bilimadamları, en deneyimli iş idarecileri, sınırlayıcı entelektüel sürece en az maruz kalmış siyasetçiler, tümü de, apaçık, hatta şiddetli bir coşkuyla tepki verir. Yine de, bu tarihin kaçınmaya çalıştığı tepki bu olacaktır.[4]

Bütün bu sorular, onlara önerilen çözümler ve özel ya da kamusal faaliyetin gidişatı, iktisat tarihinin konusudur. Bu tarihteki herhangi bir araştırmanın zorunlu başlama noktası, söylemeye gerek yok ki, klasik dünyadır.

4) Editörüme ve yayıncıma bu kitabın altbaşlığının *A Critical History* (Eleştirel Tarih) olacağını ifade ettim. Hepimizin katılacağı gibi, herhangi bir doyurucu tarih, eleştiriyi ya da her durumda eleştirel değerlendirmeyi gerektirir. Ancak, burada, yanlış olanı bulgulamak konusunda ayrıksı olmaktan öte bir kaygı güttüm ve böyle yapmaktan dolayı zevk duyduğumu ekleyebilirim. [Yazar, özgün Amerikan basımının altbaşlığından söz ediyor. (y.n.)]

2
Adam'dan Sonra

İktisadi düşünce zorunlu bir incelmişlik düzeyine ulaşamadığından, herhangi bir zamanda, son bölümde ileri sürülen soruların yanıtları olmayabilir. Ya da soruların kendileri henüz doğmadığından yanıtları olmayabilir. Bildik istisnalarla, çoğu iktisadi düşünce tarihçisi yanıt sağlayamamayı ilk savlamaya, çoğu da ikincisine atfetti.

Aslında, Yunan şehir-devletleri zamanında, sözü edilen sorunların hepsi değilse de çoğu yoktu. Yunan ve Roma'nın temel endüstrisi tarımdı; üretim birimi hane halkıydı; iş gücü kölelerdi. Entelektüel, siyasal, kültürel ve ikamete ayrılmış alanların esas kısmı kentlerde toplanmıştı ve yazılan tarih onların –Sparta, Korinthos, Atina ve özellikle Roma– tarihidir. Büyük ya da çoğu kez olduğu gibi çok küçük olan antik kentler –Roma ve birkaç İtalyan kenti hariç– şimdi anlaşıldığı biçimde iktisadi merkezler değildi. Pazarlar ve çoğu köle olan zanaatkârlar vardı, ancak, şimdi kabul edildiği türden bir endüstriyel faaliyet çok azdı.[5]

Malların kullanımı ya da tüketimi –ilkel barınak, temel gıdalar, belki bazı içkiler, bazı kumaşlar ve başka pek az şey– sadece minik bir yönetici

5) David Hume "herhangi bir kadim yazarda imalatın sanayinin kurulmasına atfedilecek bir kentsel büyümeye ilişkin bir pasaj" hatırlayamaz. M. I. Finley'den alıntı; *The Ancient Economy* (Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1973), s. 22.

azınlık dışındaki kimseler için son derece kısıtlıydı. Bu azınlık için en büyük tüketim bir hizmet kalemiydi: köleler. Antik Yunan ve Roma, tartışmadan uzak bir biçimde, tüketim malları ekonomileri değildi. Yunan ve Roma da dahil, İtalyan kentlerinin sakinlerinin taşradan sağladıkları yiyecek ve şarabın karşılığını neyle ödedikleri biraz belirsizdir. Maddi malların çoğu, muhtemelen, rant ve diğer gelirlerle, mülkünden uzaktaki kentlerde oturan arazi sahibinin aldığı ve tekrar çiftlik ve bağ ürünlerine ödenen vergilerle satın alındı. Bazı durumlarda, kentliler, muhtemelen, ödemeyi ayni (malla) olarak yaptılar. Ya da gelirleri ürün ödemesinde kullanılabilecek vergiler biçiminde olabildi bu. Ve gümüş madenleri, askeri haraçların Roma'ya sağladığı gibi, Atinalılar'a gelir sağladı. Tahılın ve diğer ürünlerin yığınlar halinde Pire ve Ostia limanlarına geldiği açık olsa da, karşılığında bu limanlardan ne gönderildiği asla açıklığa kavuşmamıştır.[6]

Bu bağlamda, iktisadi sorunlar tartışması, temel olarak, Aristoteles'in yazılarında görülür (İÖ 384-322) ve zengin bir veri sağlamaz. Kimse, belli bir ölçüde tutarsız bir belagattan gizlice kuşkulanmaksızın onun eserlerini okuyamaz; "gizlice" çünkü söz konusu yazar Aristoteles olunca kimse akıllıca böyle bir şey öneremez. Ancak, daha önemlisi, iktisadın sonradan ilgilendiği soruların çok azı Aristoteles'in bahsettiği topluma uygulandı. Onun meşgul olduğu –biraz da meşgul olmak zorunda kaldığı– sorunların özellikle törel bir vurgusu vardı. İktisadi düşünceler tarihinin seçkin bir uzmanı olan Alexander Gray'in ifadesiyle, "İktisat [Antik Yunan'da] sadece (her zaman olması gerektiği gibi) törebilimin görevlisi ya da hizmetçisi değildi; daha zengin ve şımarık kız kardeşi tarafından ezilip yok edildi ve iktisat kuramının izini süren sonraki kazıcılar dağınık parçalar ve parçalanmış kalıntıları kazıp çıkardılar."[7]

6) Bunun için bkz. *The Ancient Economy*, s. 123-149. Bu konularda dikkatli ve inandırıcı bir otorite olan Finley, 1970-1979 yılları arasında Cambridge Üniversitesi'nde antik tarih profesörüydü.

7) Alexander Gray, *The Development of Economic Doctrine* (Londra: Longmans, Green, 1948), s. 14. Gray yıllarca Edinburgh Üniversitesi'nde siyasal ekonomi profesörü olarak görev yaptı.

Aristoteles'in ekonomiye ilişkin düşünceleri, en uygun biçimde (eğer kitap hâlâ bulunabilirse), *Early Economic Thought* içinde dile getirilir; A. E. Monroe (yay. haz.) (Cambridge: Harvard University Press, 1924).

İktisadi yaşamın temel karakteri bir yana, antik dünyada törebilimsel sorunların iktisadi sorunları bunun dışında tutmaya yaramasının en önemli nedeni, köleliğin mevcudiyetiydi. "Her zaman ve her yerde, Yunan dünyası, kamusal ya da özel gereksinimlerinin karşılanmasında bir tür (ya da çeşitli türlerde) bağımlı emeğe güvendi. Bağımlı emekle cemaatçi ya da akrabalık temelindeki yükümlülüklerden çok baskı altında çalışmayı kastediyorum."[8] Emek karşılığında ücret ödenmediğinden, ücretlerin nasıl belirleneceğine ilişkin bir görüşün olamayacağı son derece açık biçimde görülmektedir. Ve, Atinalılar ve genel olarak Yunan kentleri için doğru olduğu gibi, işi köleler yaptığından, çalışmanın bilimsel düşüncelerden uzak tutulmasına yardımcı olan küçültücü tarafları vardı. Köleliğin ve kölelere yapılan muamelenin törebilimsel yolla doğrulanması, kurumun Aristoteles tarafından savunulmasında olduğu gibi, ilginç sorulara dönüştü: "Alt-türler doğuştan köledir ve diğer aşağı derecedekiler gibi, onlar için de iyi olan bir efendinin hakimiyeti altında olmaktır... Gerçekten de, kölelerden yararlanmak evcil hayvanlardan yararlanmaktan pek farklı değildir."[9]

* *
*

Sermayenin yokluğunda faiz konusunda benzer bir sorun vardı. İnsanlar iki nedenle borç para alıp faiz öderdi. Gelir sağlayacakları sermaye mallarına ya da işletme sermayesine sahip olmak isterler ve kazançlara katkıda bulunacak makineler ve donanıma ya da satışlarından gelir sağlanabilecek olan imalat sürecindeki mallara sahip olmak isterlerdi. Veya, alternatif olarak, mevcut savurganlığa olanak sağlanması ya da geçmiş savurganlıkların telafi edilmesi amacıyla, acil kişisel gereksinimlerini

8) M. I. Finley, *Economy and Society in Ancient Greece*, Brent D. Shaw ve Richard P. Saller (yay. haz.) (New York: Viking Press, 1982) s. 97.'de bulunabilir.

9) Aristotle, *Politics*, Kitap I, *Early Economic Thought* s. 10'da Aristoteles ekler: "O halde, bazı insanların doğuştan özgür oldukları ve diğer kölelerin ve bu geç tarihli köleliğin uygun ve doğru olduğu açıktır." Onun kadınlar konusunda da aynı şekilde kesin olduğu gözlemlenebilir: "Yine, erkek doğuştan üstündür ve kadın aşağıdadır; ve birisi yönetir ve diğerleri yönetilir; bu gereksinim ilkesi, bütün insanlığa uzanır." A.g.e. Çağdaş bir üniversitede ders vermek ya da fahri doktora almak üzere dünyamıza dönecek olan bir Aristoteles nispeten şartlı bir kabul görecektir.

gidermek üzere daha az parası olan daha çok parası olandan borç para aldığı için faiz ödenirdi. Eğer sermaye malları ve işletme sermayesi Aristoteles Yunanistanı'ndaki hane halkı ekonomisinde olduğu gibi ekonomide pek önemli görünmüyorsa, o zaman, borç vermenin ve almanın en büyük bölümü ikinci türde, yani kişisel gereksinimleri karşılamak üzere gerçekleşirdi.[10] Bu koşullarda, faiz, bir üretim maliyeti değil, ondan ziyade, daha talihsiz ya da daha akılsız olanın tercih ettiği bir şeydi. Yine, kölelik gibi –bol parası olanlarla sorumsuz ya da yoksullar arasındaki ilişkilerde haklı, adil ve makul olan– törebilimsel bir sorun doğururdu.

Aristoteles'in faizden bahsetmeyi şiddetle kınaması şaşırıcı değildir: "En nefret edilen [para kazanma] türü tefeciliktir. Çünkü para faizle çoğaltmak için değil mübadele içindir."[11] Aynı nedenden dolayı –faizin daha fazla parası olan talihli kişinin talihsiz olandan uygunsuz yolla para sağlamasının bir yolu olması– faiz Ortaçağ boyunca da her zaman kınandı. Burada, daha ileride vurgulanacak olan önemli bir nokta vardır: faiz ancak verimli sermaye için bir ödenti olarak yeniden tanımlandığında –yani borç alarak para kazanan kişinin kârının bir bölümünü asıl para sahibiyle paylaştığı zaman– kıymete bindi. O zaman, dini kayra ve kabul edilmiş ahlak sistemi, istisna sayılmaksızın, bu koşula uyduruldu. Ancak, kişisel gereksinim ya da kullanım için borçlardan faiz alınması biraz sağlıksız, hatta kuşkulu bir itibar olmaya devam etti. Burada, çok uzak geçmişin günümüze yansımaları vardır: kişisel borçlara uygulanan faiz bugün bile belli bir ölçüde aşağılanmaya maruz kalmaktadır ve düzenlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Tefeci şiddetle suçlanır ve, sebepsiz yere olmasa da, herkesçe onun suça önlenemezcesine yatkın olduğu düşünülür.

Antik dünyada faizler ve ücretler olmadan modern anlamda bir fiyat kuramı olamazdı. Fiyatlar şu ya da bu şekilde üretim maliyetlerinden kaynaklanırdı ve üretim maliyetleri köle sahibi hane halkı için görülebilir bir işlev değildi. Bu yüzden, Aristoteles için sadece fiyatların adil ya da dürüst olup olmadığını sormak kaldı geriye ve bu da sonraki iki bin

10) "Üretim-dışı amaçlarla ödünç para verme temelindeki Yunan modeli kesindir." Finley, *The Ancient Economy*, s. 141.

11) Aristotle, *Politics*, Kitap I, *Early Economic Thought*'ta, s. 20.

yılın büyük bölümünde iktisadi düşüncenin merkezi olan ve bugün ortaya çıkan sorunun temelini oluşturan kaygıydı: Bu gerçekten *dürüst* bir fiyat mıdır? Yüzlerce yıldır hiçbir şey ekonomiyi piyasa tarafından verilen fiyatın bütün törel kaygılara üstün gelen bir savunulabilirliği olduğuna insanları ikna etmek gereksinimi kadar ilgilendirmedi; buna da döneceğim.

Aristoteles iktisatçılar için hâlâ var olan törel içerimlemeli bir başka soruna işaret eder: niçin en yararlı bazı şeyler piyasada en az değere sahip olurken çok az değeri olan şeylere en yüksek fiyat biçiliyor? Ondokuzuncu yüzyıl içinde iktisat yazarları hâlâ kullanım değeriyle mübadele değeri arasındaki farkın kökeniyle –ekmek ve temiz içme suyu yararlı ve nispeten ucuz olurken ipekler ve elmasların çok daha az değerli ve kesinlikle daha pahalı olması gerçeğiyle– uğraşıyordu. Burada bir şeyler törel açıdan kesinlikle tersti ya da terstir. Bu sorunun nihai olarak çözülmesi iktisatta büyük bir ilerleme olarak görülecektir.

Ekonomide büyüme kaygısının uzak önceli olan ticarette gelişme üzerine, Aristoteles, onu izleyen Romalılar gibi, kendisini daha iyi tarımsal örgütlenme ve uygulama önerileriyle sınırlandırdı. Ve Romalılar'ın yaptığı gibi, onsekizinci yüzyılda Fransız iktisat yazarlarının ısrarla vurgulayacağı ve günümüzde çiftçiler arasında güçlü yansımaları olan bir görüşü benimseyerek, çiftçiliğe büyük bir törel üstünlük atfetti.

Daha ilkel biçimleri ve kullanımları konusunda paraya ilişkin söylenecek fazla şey olamaz. Para bölünebilirliği, dayanıklılığı, yeterli ancak sınırsız ulaşılabilirliği ve sonuçta kabul görürlüğü nedeniyle mübadelede aracı bir rol tutan bir şey, düpedüz bir maldır. Gümüş, altın, bakır, demir, deniz kabukları, sığır, tütün[12] ve viski, kâğıt para ve banka mevduatıyla birlikte aynı amaca hizmet etti. Sadece para olarak kullanımı bir mala özel bir kişisellik, gizem ve az-bulunurluk katarak onun fiyatını

12) Amerikan deneyiminde, tütün, şimdiye kadar bütün bu kalemlerin en fazla rağbet göreni oldu. Güney kolonilerinde altının, gümüşün ya da modern zamanlarda kâğıt para ve banka mevduatlarının ününün sınırlarını hayli aşan bir biçimde, yaklaşık 150 yıl para olarak kullanıldı. Bkz. benim eserim *Money: Whence It Came, Where It Went* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 48-50. Para konusunda, her zaman, önceki kullanımına, özellikle geçmişte gümüşe ve yakın zamanlarda altına dönüşe yönelik güçlü ve ilkel bir güdü olmuştur. Belki, bir gün, Kuzey Carolina'lı ve geçmişe bağlı, hevesli bir senatör tarafından tütün standardına dönüş talep edilebilir.

–insanın ona sahip olmak için diğer mallardan vazgeçmek zorunda kaldığı– özel bir sorun haline getirir. Dahası, yalnızca mal olarak, paranın değerini ya da genel söylemde paranın değeriyle tespit edilen genel fiyat düzeyini neyin belirlediği konusunda yoğun bir gizemin peyda olduğu salt temsil amaçlı biçimlere –kağıt para ya da banka mevduatı– teslim olur. Aristoteles'in zamanından beri, İÖ dördüncü yüzyılda, Yunanistan'da metal sikke uzun zamandan beri vardı; zaten, İÖ beşinci yüzyılda, Herodotos (yaklaşık İÖ 484-425) konuya ilişkin *non sequitur* harikasını sunmuştu. "Lidyalılar'ın görgü ve gelenekleri, temelde (...) genç kadınların (rutin) fahişeliği dışında Yunanlılar'ınkinden farklı değildir. Onlar altın ve gümüş para basan ilk insanlardır."[13] Aristoteles paranın kökenlerini hayranlık uyandıran bir açıklık ve sadelikle tanımlıyor:

> Yaşamın çeşitli gereksinimleri kolaylıkla gerçekleştirilemez ve bu yüzden insanlar ilişkilerinde karşılıklı olarak gerçekte yararlı ve yaşamın amaçlarına kolayca uygulanabilecek, örneğin demir, gümüş ve benzeri bir şey kullanmayı kabul ettiler. Değeri önce boyu ve ağırlığıyla ölçüldü ancak zaman içerisinde tartma sorunundan kurtulmak ve değerini belirtmek üzere üstüne damga vurdular.[14]

Para ve para basmanın doğasını tanımlayan Aristoteles, yalın biçimiyle iğrenç bulduğu bir para kazanma uslamlamasına geçiyor: "Bazı insanlar her vasfı ya da yöntemi para kazanma aracına çevirir; amaç olarak tasavvur ettikleri budur ve amacın başarılı olması için her şey buna katkıda bulunmalıdır."[15] Tefecilik konusundaki tavrında olduğu

13) Herodotus, *Clio*, Kitap I, çev.: Reverend William Beloe (Philadelphia: M'Carty ve Davis, 1844), s. 31. Basılı paranın İndus Vadisi'nde daha önce kullanılmış olması çok büyük bir olasılıktır ve kâğıt para da dahil paraya ilişkin bütün konularda Çin'e öncelik tanıyan bir varsayım vardır.

14) Aristotle, *Politics*, Kitap I, *Early Economic Thought*'ta, s. 17. Aristoteles altından değil gümüşten bahsediyor. Parasal tarihin uzun eriminde gümüş altından çok daha değerli olmuştur. İsa yerel otoritelere gümüş için teslim edildi, Yeni Dünya'nın büyük hazinesi altın değil gümüştü. Altın, Avrupa ticaret toplumu tarafından sadece 1870'lerde uluslararası bir mübadele aracı olarak kabul edildi. Amerika'da, serbest gümüş para basımına, Amerikan siyasetinde (ve William Jennings Bryan'ın söyleminde) izleyen 25 yıl büyük yer tutan tartışmalara yol açacak şekilde 1873'te son verildi.

15) Aristotle, *Politics*, Kitap I, *Early Economic Thought*'ta, s. 19.

gibi, Aristoteles'in bu gözlemi de yüzlerce yıl doğruluğunu korudu. Onun tespit ettiği durumun modern örneği, kuşkusuz, bütün kişisel çabasını ve bilincini parasal getiriye teslim eden, bütün kişisel başarısını onun sonucuyla ölçen genç bir mali işlemcidir. Wall Street'te belki hâlâ Aristoteles okunmalıdır.

Bununla birlikte, tartışmasına devam ettiğinde, para kazanmanın yasal ve yasal olmayan yolları arasındaki farkı kavramak, pek kolay bir yolla olmasa da, mümkün oluyor, bunun bizi alıkoyması ise gereksiz. İnsanın, burada, onun pek önem vermediği bağışlanamaz gerçeği tehlikeye atması gerekiyor.

Aristoteles'i Atina ekonomisi bağlamında kayda değer görmeyen bilimadamları, Sokrates'in öğrencisi ve pratik bir çözüm adamına, genç Kyros'la yaptığı seferden ve onun ölümsüz öyküsünü *Anabasis*'te anlattıktan çok sonra kısa bir zaman iktisatla ilgilenen Ksenophon'a (yaklaşık İÖ 440-335) döndüler. *Cyropaedia*'sında, Adam Smith'i haber veren bir sezgiyle, ticarette uzmanlaşmak –iş bölümü– için, küçük kentin aksine, büyük kentin sunduğu avantajlardan bahseder. *Atina Devleti'nin Gelirlerini Artırma Araçları Üzerine*'de[16] kentin görece başarı kaynaklarını ve onları çoğaltmanın araçlarını düşünür. Başarıyı çevredeki tarımın mükemmelliğine atfeder –modern ziyaretçi için tamamen açık bir şey olmasa da– ve kendileriyle arası iyi olmadığı sanılan Spartalılar'ı dışlamadan, yabancı tüccar ve denizcilere konukseverlik ve ayrıcalık tanınmasıyla, bayındırlık işlerine gereken dikkatin verilmesiyle, mümkün olan tüm emeği Atina'nın, şimdi denildiği gibi, ödemeler dengesindeki önemli unsur olarak gördüğü gümüş çıkarmaya tahsis etmesiyle ve, her şeyden öte, barışı korumakla bu başarının artacağını savunur. Ksenophon, başarı ve felaket arasındaki farkı, mümkün olan en anlaşılır dille savaşa atfeder: "En başarılı devletler barışı en uzun koruyanlardır; ve Atina bütün devletler içinde barış sırasında gelişmeye doğal olarak en uygun devlettir."[17] Geçen yirmi dört yüzyılda ancak sınırlı sayıda iktisatçının savaşın maliyetinden ve barışın ödüllerinden bahsetmiş ve ter-

16) *Early Economic Thought*, s. 33-49.

17) Xenophon, *On the Means to Improving the Revenues of the State of Athens*', Early Economic Thought'ta, s. 46-47.

cihini sağlam bir mesleki duruşla desteklemiş olması ciddi biçimde sıkıntılı bir konudur. Ancak hâlâ çok geç değildir.

Yunanlılar'ın ortaya çıkardığı son soru, ekonomideki daha büyük örgütlenmeler ve itici güçle ilgili etkileyici modern ilinti sorusudur: meseleyi açıkça ortaya koyarsak, öz-çıkar mı yoksa komünizm mi olmalıdır?

Bu soru, Platon'un (yaklaşık İÖ 428-348) ona atfedilen ya da kuşku götürür ve insanın kolay kolay yok sayamayacağı komünizm bağlılığından kaynaklanır. Onun hayal ettiği devletin kökeni, esasen, iktisadi bir oluşumdur: sivil yaşam için gereken çeşitli iş ve uğraşların birleştirilmesidir. Ancak, devlete nezaret eden, rehberlik yapan ve onu koruyanlar münzevi bir çilekeş hayatı yaşayan muhafızlardır; yalın gereksinimler dışında mülkten mahrumdurlar; gelirleri sadece gereksinimle sınırlıdır. "Eğer onların kendi evleri ya da arazileri veya paraları olursa, muhafız yerine kâhya ve aile reisi, diğer vatandaşların müttefiki yerine düşmanı ve tiranı olurlar."[18] Tabanda serbest girişim olabilir; güç, salt komünist bir ahlak sistemini açıkça vaaz eden üsttekilerde olmalıdır.

Platon'un komünizm eğilimi, kısmen de olsa, konunun daha duyarlı tarihçileri için ilgi çekici bir kaynak olmuştur. Ne yazık ki, böyle evrensel bir figür, yaşasaydı, kendisini Federal Araştırma Bürosu'nun gözetiminde bulabilir ve merhum senatör Joseph McCarthy tarafından suçlanabilirdi. Yılmaz bir muhafazakâr olan Profesör Alexander Gray,[19] Platon'un devletinin sınırlı bir grubun komünizmi, bir askeri kamp komünizmi olduğuna işaret etmek için çok uğraşır; isyan ya da toplumsal, iktisadi ve siyasal eşitlik kavramları konusunda –diğer tezahürlerinde olduğu gibi– bir bağlanımı yoktur. Tersine, yönetilenler ve yönetenler, iyi ve melûn olarak açık biçimde ayrılır; burada gerçek bir komünist eğilim yoktur. Ancak, bunu temin eden, Platon'un katı bir biçimde mülkiyet ve öz-çıkardan yana olan en ünlü öğrencisi Aristoteles'tir: "Bir insanın bir şeyin kendisinin olduğunu hissettiği zamanki zevki nasıl da ölçülemez büyüklüktedir; çünkü öz-sevgisi doğuştan gelen bir duygudur ve boş yere verilmez... Her şey herkesin olduğu zaman artık hiç kimse özgürlükçülüğün bir ibreti olmayacak ya da özgürlükçü bir

18) Plato, *The Republic*, Gray'den alıntı, s. 19.
19) Bkz. 7 numaralı dipnot.

eylemde bulunmayacaktır; çünkü özgürlükçülük mülkiyetten yararlanmayı içerir."[20]

Yeterince görüldüğü gibi, Aristoteles'i ve diğer büyük Yunan akıl hocalarını harekete geçiren, yavan açıklamalara dayalı iktisadi düşünceler değil, törel hükümdü. Ancak, zaten tartışmanın tarihi boyunca yinelenen bir eğilim görüyoruz ve bunun anlaşılması çok önemlidir: kadının konumu, kamusal çıkarın öz-çıkarla *vis-à-vis* [yüz yüze] olması ve kölelik konusunda, törel yargılarda etkili olan yurttaşların inanmayı uygun gördükleriyle uyum sağlamaya yönelik güçlü bir eğilim vardır; bu yargılar, başka yerde, Uygun Toplumsal Erdem dediğim olguyu yansıtırlar.[21] Antik Yunan dönemiyle bizimki arasındaki 2500 yılı aşan sürede, Uygun Toplumsal Erdem'i alkış almak için dile getiren iktisatçıları göreceğiz. Ancak, büyük diyalektik mantıktan, ifade biçiminden ve çelişik çıkarlardan uzak olan kimilerinin, imtiyazlı, halinden hoşnut ve nüfuz sahiplerinin inanmaya elverişli bulduğu şeye meydan okuduklarını da göreceğiz. İktisat konusundaki tartışma ancak bu şekilde tam olarak anlaşılır.

İktisadi düşünceler tarihini yazanlar, ezici çoğunlukla, Romalılar'ın küçük, hatta gözardı edilebilir katkısı konusunda anlaşırlar. Bu insanlar tarıma düzdükleri methiyeyi bir zafer marşı olacak kadar ileriye götürdü. Buna tarımsal yöntem ve yönetimlere ilişkin –ticari girişim değil de kendini döndüren mülk konusunda– birçok öneri eklendi. Köleliğin verimliliğine ilişkin kuşkular vardı; Plinius (yaklaşık İS 23-27), "Aslında bütün işi umutsuz bir insana emanet etmek gibi, herkesin toprağını denetimden uzak ve başıboş kölelere işlettirmesi en kötü tasarıdır," demişti.[22] Sonraki imparatorlukta araziler çok büyüdüğünde, küçük ekim parsellerine özlem duyulurken, büyük ölçekli *latifundia*lar konusunda çokça kaygı duyuluyordu. Bu, ayrıca, kalımlı bir endişedir: "Ne olursa olsun, aile çiftliğinin koruyucusu olmalıyız."

Bununla birlikte, geleneksel iktisatın sınırları dışında, daha geleneksel iktisadi tartışmayla bağlarını koparmış olan Roma kökenli önemli

20) Aristotle, *Politics*, Kitap II, *Early Economic Thought*, s. 25.
21) *Economics and the Public Purpose* (Boston: Houghton Mifflin, 1973).
22) Pliny, *Natural History*, Gray'den alıntı, s. 37.

bir katkı daha vardı. Bu, Roma hukuku ve bu açıdan özel mülkiyetin rolüydü.

Özel mülkiyet kurumu kayıtlı tarihten çok daha önceye rastlar; en ilkel kabile toplumlarında, erkekler, silahların, aletlerin ve –ne yazık ki– kadınların kendilerine ait olduğunu iddia ettiler. Kişisel mülkiyet, sosyalist dünya dahil, tüm toplumlarda kabul edilir; mal mülk her yerde doğrudan kişiliğin bir özelliğidir. Ancak, mülkiyete resmi kimliğini ve sahibine de artık onun olan *dominium* ya da hakları veren, Roma hukukudur. Bu haklar kapsamlıydı; sadece onu kullanmayı ya da ondan yararlanmayı değil, onu yanlış ya da kötü kullanma haklarını da kapsıyordu. Başkalarının ya da devletin bu haklara el uzatması bundan böyle bunu meşrulaştırılması külfetini de beraberinde getirecekti.

Sosyalist olmayan dünyada hiçbir kurum, özel mülkiyetin önemiyle, kullanımı ve itibarıyla rekabet etmedi; hiçbir kurum, toplumsal, iktisadi ya da siyasal ihtilaf açısından bu kadar verimli olmamıştır. Sosyalist olmayan ekonomide, muhafazakârlar, düşüncesiz bir retorikle "özel mülkiyet hakları" için direnirlerken toplumsal soldakiler –Amerikan örneğinde liberaller– sözünü sakınmayan ancak ihtiyatlı bir tavırla devletin ya da kamunun yüksek çıkarlarını ileri sürdüler. Kamusal ya da özel bağlamda verimli mülkiyet iyeliği, kapitalist ve sosyalist dünya arasındaki büyük farkı gösterdi. Roma kökenli iktisadi şerh önemsiz olsa da, gelecek yüzyıllarda bu kuruma kişisel mutluluk, iktisadi gelişme ve siyasal çatışma için diğer her şeyden çok temel olacak kimliği ve biçimi veren, yine de, Roma'nın dehasıydı.

3
Uzun Süren Ara

İktisadi düşüncede tarihsel geleneğin bir parçası olarak kabul edilmese de, Romalılar'ın, şimdilerde denildiği gibi, özel mülkiyetin kutsiyetine olan sadakatleri iktisadi ve siyasal yaşam için muazzam bir mirastı. Toprak sahipleri ve aristokratların iktidarına karşı sayısız köylü isyanının ve sonuçta modern zamanların en büyük sosyalist devriminin –sanayi (ve de arazi) mallarına sahip olmanın eşlik ettiği ya da bir zaman eşlik etmiş olduğu güç ve iktidara karşı sosyalist devrimin– kaynağıydı.

Özellikle Roma'dan değilse Roma döneminden gelen, belki daha da büyük bir başka miras Hıristiyanlık'tır. Önceleri Yahudilik üzerine inşa edilen ve muazzam ölçüde genişletilen bu yasa ve öğretinin üç kalımlı etkisi oldu. Birisi oluşturduğu örnekle, birisi aşıldığı toplumsal inanışlar ve davranışlarla, birisi de desteklediği ya da şart koştuğu iktisadi yasalarla gerçekleştirildi.

Örnek, bir zanaatkârın oğlu olan ve imtiyazlıların ilahi bir hakkı olmadığını gösteren İsa örneğiydi; güç, elleriyle çalışan halka ait olabilirdi. İsa, birçoğu benzer bir mütevazı hayattan gelen müritleri eşliğinde, Herodesçi bir kuruma ve böylelikle de Roma'nın çok daha görkemli

gücüne meydan okudu.[23] Bu kökenden gelen bir kişi ya da grubun böylesine nüfuz, itibar ve otorite kazanması gelecek iki bin yıl içinde sözü edilecek bir örnek, varlığı hissedilecek bir güç oldu. Sonraki dönemlerde, kurulu iktisadi düzene karşı bir protestoya girişenler bozguncu olarak adlandırılacak, onlar da Kudüs'te yerleşik kuruma (karalayıcı bir ifadeyle sarraflara ve Tapınak'ı kullananlara) saldırdıklarında İsa'yı kendilerinin yol göstericisi olarak savunmalarının bir parçası yapacaklardı. İsa, kötü ve baskıcı iktisadi güce karşı, çoğu muhafazakâr Hıristiyan'ın düşündüğünden öte, isyanı meşrulaştırdı. Bugün Orta Amerika'daki yozlaşmış ve yağmacı ekonomiye karşı muhalefette halka katılan rahiplerin onun izinden gittiklerine inanmaları şimdi bile çok büyük bir huzursuzluk kaynağıdır.

Hıristiyanlığın sürdürdüğü temel toplumsal tutum bütün insanlığın eşitliğini savundu. Herkes Tanrı'nın evlatları olarak, sonuçta, insanlığın kardeşliğinde eşitti. Bu öğretiye sahip çıkmak, kardeşler arasında bir ayrılığa yol açabilecek bir eşitsiz güç, itibar ve haz kaynağı olarak zenginliğe kaçınılmaz bir güvesizlik demekti. Küçük bir istisna da olsa, yoksul olmanın üstün bir erdemi olduğuna dair bir sezinç vardı. Açık ve direşken biçimde, kölelik kurumu, zenginlik ve zenginlik ihtirasıyla ilgili diğer can sıkıcı sorunlar baş gösterdi –yoksulluk yemini eden bir Hıristiyan'la diğerleri arasında şu veya bu ölçüde bir ayrım gözetiliyordu.

Modern zamanlara kadar geçen iki bin yıl içinde, büyük Hıristiyan köle sahibi ve dindar zengin adamın, servetlerine karşılık, çoğu kez mütevazı bir maliyetle temin edilebilen özel bir teolojik dayanak bulmaya ihtiyacı olacaktı. Aslında Rönesans Papaları zamanında, Kilise, papazların zenginleşmesine razı olmuştu. Buna düzenli olarak göz yumulması talep edilecekti; kiliseyle ilgili görevlerde yapılan işlemlerden

23) Bu son noktada, dostum ve meslektaşım, Harvard İlahiyat Okulu'nun eski dekanı (şimdi Stockholm Piskoposu) Krister Stendahl'ın yardımını aldım. Bkz. *Meanings: The Bible as Document and as Guide* (Philadelphia: Fortress Press, 1984), s. 205. Stendhal, 210. sayfada, "Pilatus'un İsa'nın öldürülmesindeki rolünün gelenek hatta ülkelerden çok daha fazla olduğuna ilişkin artan kanıtlar bizi düşünmeye sevk ediyor. (...) Çarmıha germe –bir Roma uygulaması– İsa'nın sadece ruhani anlamda değil, Roma ölçütlerince siyasal düzene bir tehdit oluşturmak için de yeterince Mesihvari bir izlenim uyandırması gerektiğini belirterek her şeyi açıkça ortaya koyar," der.

para alınacaktı; bir zamanlar cennete dar kapıdan girilebileceğine inanan zenginler, şimdi Araf'tan hızla geçmek için para ödeyeceklerdi; bu da dürüst fakirler için bu durakta tıkanmaya yol açan bir düzenleme olmalıydı.

Ancak zenginliğe ve bütün insanların Tanrı önündeki eşitliğine yönelik Hıristiyan yaklaşımı bu sapkınlıklardan kurtuldu. Reformasyonla birlikte bu düşünceler sonraki ve gelişmiş Roma Kilisesi standartlarında olduğu gibi, Martin Luther'in savlarıyla onaylandı. Maddi gereksinimlerin, tercihlerin ve zevklerin oldukça elverişli kapsamıyla birlikte, özgün Hıristiyan doktrinlerin dünyevi, parasal kaygıları reddeden bir çağrısı da olacaktı.

Hıristiyanlığın ekonomiyle daha özel ilişkisi faiz almaya ilişkin yasalarda yoğunlaştı. Emeğin bir üretim unsuru olarak yararlı olduğu kabul edildi; İsa ve Havarileri çalışmaktan gururla bahsettiler. Emekçinin emeğinden dolayı değerli olduğuna inanıldı. Ve toprak sahibinin kazançları şiddetle eleştirilmedi. Ancak, erken Hıristiyan doktrini faiz alımını şiddetle kınadı; bunu, Yunanlılar'da olduğu gibi, talihli zenginin, gücünü aşan gereksinimlerinin altında ezilen talihsiz, cahil, yoksul kişilere reva gördüğü bir zorbalık olarak değerlendirdi. Borçlananın borç alınan paradan daha çok para kazanabileceği şekilde borç alabilmesi Roma döneminde itibar görmedi ve faiz alımı onaylanmadı. Aslında, faize bir mazeret bulma ihtiyacı yaratıcı zekaları sonraki on sekiz yüz yıl (belki de daha fazla) boyunca meşgul etti. Bütün bu süre içinde, borç verenler güvenilmez, hatta azarlanıp suçlanacak kişiler oldular ve borç veren eğer bir Yahudi ise ve bu nedenle faiz alma yasağına ikircikli biçimde tabi biriyse, Yahudi aleyhtarlığının açık bir hedefiydi. Mükemmellikten uzak bu görüş,[24] Yahudiler'e kapitalizmin erken gelişiminde merkezi bir rol vermek için faiz almaya yönelik Hıristiyan sınırlamasını kullandı ve bu Hıristiyan doktrininin iktisadi gereksinimlere uyum gösterme kabiliyetini ve Avrupa'nın ilk borç verenleri arasında Hıristi-

24) Baş destekçisi gayretli ancak tam olarak güvenilir bir bilimadamı olmayan bir Alman tarihçisi ve iktisatçısı, Werner Sombart'tı (1863-1941). İtkisel, belki de açıkça Yahudi aleyhtarı olan Sombart, son yıllarında, nasyonal sosyalizme kuramsal bir yaptırım dayatmanın peşine düştü. Bu konuda bkz. Ben B. Seligman, *Main Currents in Modern Economics* (New York: The Free Press of Glencoe, 1962) s. 18-21.

yanların –Fuggerler, Imhoflar ve Welserler– sahip olduğu çarpıcı önemi üzücü biçimde azaltan bir savdı.

Borç verenlerin dürüstlüğüne ilişkin Hıristiyan kökenli kuşku asla tam olarak silinmedi. Son bölümde kaydedildiği gibi, tefeciler bugün için geleneksel saygınlık sınırlarının dışındadır ve bankerler ancak nispeten yakın zamanlarda rahatlamıştır. Son yüzyıl ve içinde bulunduğumuz yüzyılda Amerikan bankerlerinin en önde geleni John Pierpont Morgan, diğer başka unsurların yanı sıra, kendi demiryolu furgonlarını kilise toplantılarına gelip giderken kullanmak üzere piskoposlara ve din adamlarına tahsis ederek kendisini Protestan Piskoposluk Kilisesi'nin temel direklerinden biri olarak kabul ettirdi. Bazıları, bunu, çağının en büyük borç vericisi olarak yağmacı bir görünüm sergilemesine karşı aldığı bir önlem olarak gördü.

Tarihçiler, Roma İmparatorluğu'nun dağılmasını izleyen bin yıl içinde iktisadi fikirlerin bilimsel ve dini düşüncedeki biçimsel vurgusunu azimle ve pek de başarılı olamadan incelediler; sonuç, yine, Yunanlılar ve Romalılar örneğinde olduğu gibi yetersiz oldu. Ortaçağ'ın temel iktisadi yaşamı modern iktisadi topluma pek yakın değildi, bu nedenle, iktisatın şimdiki gibi tanımlanması gereken pek bir özelliği yoktu. Özellikle, geçen yüzyıllarla önemi artsa da, pazar, yaşamın önemsiz bir yönüydü. Büyük kırsal kitleler yiyeceklerini ve giyeceklerini avlanarak kendileri temin etti ve bunların bir kısmını sahiplerine ya da efendilerine onların hakkı olarak ve kendilerini korudukları için teslim ettiler. Tarlalarda ve kulübelerdeki işçiler gibi köylüler "köle, serf, mülk sahibi, yarıcı ya da kiracı olabilirlerdi; kendi kiliseleri, kralları, soyluları, şu ya da bu derecede kibar bir sınıfı ya da zengin kiracı-çiftçileri olabilirdi",[25] ancak efendi ve işçi arasındaki ilişki, yükümlülük ya da baskıdan ibaret bir geleneksel statü ilişkisi de olsa, mal ve hizmetler teslim edilirdi, satılmazdı. Bu nedenle, bütün nüfusun ezici çoğunluğunun toplumsal konumu böyle olduğundan, şimdi anlaşılan biçimde herhangi bir gelişmiş iktisadi düşünceler öbeğinin varlığı şaşırtıcı olurdu. Yine, önemli olan törel konuların ekonomiye müdahalesiydi; yani, sahip ve köle, efendi ve serf,

25) Fernand Braudel, *Civilization and Capitalism: 15th -18th Century*: Cilt II, *The Wheels of Commerce*, çev.: Sian Reynolds (New York: Harper&Row, 1982), s. 256.

toprak sahibi ve yancı arasındaki ilişkinin dürüstlüğü ya da hakkaniyetiydi. Gelir konusundaki belirleyici unsur, bir derebeyinin arazisini ve de gelirlerini diğerine rağmen büyüttüğü feodal çatışmalar ya da ittifaklardı. Bu nedenle, kabul edilen tarihin ilgilendiği konu, iktisadi bağlantı değil bu çatışmalardı. Büyük araziler temelindeki bu gelir ilişkisinin askeri ve siyasal düşünce üzerinde muazzam bir etkisi olduğu da ilave edilebilir. Günümüzde entelektüel açıdan daha az gelişmiş olan askeri strateji uzmanları, bir harita üzerindeki bir sınıra, bazı tımar sahiplerinin sınır boyundaki dönümlerce araziyi hemen kendilerine tahsis etmeye niyetleri varmış gibi bakar. Modern endüstriyel bir ekonomiyi ele geçirip işletmenin sadece komşunun arazisini kendisininkine katmaktan daha zor bir iş olması, mevcut askeri mantığa henüz tam olarak nüfuz etmemiş bir konudur.

Ancak, Ortaçağ'da hakim bir koşul olarak ticaretin ya da pazarın olmaması fazla irdelenmemelidir. Artık, sonraki ölçülere göre küçük olsa da, kasabalar vardı ve yüksek tımar sahiplerinin uzak ya da yakındaki tüccarlar tarafından yerine getirilen ya da zanaatkârlardan veya yerel esnaftan satın alınarak karşılanan değişik gereksinimleri ve istekleri söz konusuydu. Aslında, burası bir pazardı, ancak günlük ilişkiler normunda bir pazar değildi; derin bir ilgi ya da düşünceyi yoğunlaştıramadı. Ekonomi tüm modern tezahürlerinde pazarda yoğunlaşır; pazarın yaşamın ikincil, hatta sadece belirli bir kesime açılan penceresi olduğu bir dünyada şimdiki anlamda ekonomi mevcut olmadı.

Ancak, yine de istisnalar vardı. Bu alım satımlar, ortaya çıktıkları biçimiyle, kendi binyılının en büyük din felsefecisi, hayranlık uyandıracak bir üretkenlikğe sahip, İtalyan doğumlu Fransız, ama aslında Avrupa vatandaşı olan Aziz Thomas Aquinas ya da Aquinalı Tommaso'nun (1225-1274) zihnini ve kalemini cezbetti. O tarihte öğretim görevlileri olarak bilinen din felsefecileri ve bilginler grubunun ilk üyesiydi. Ve para, iktisatın o en esrarengiz çekim merkezi olan konusu, bilgin din adamı ve Liseux Piskoposu Nicole Oresme'in (yaklaşık 1320-1382) dikkatini çekti.

Pazarlar Ortaçağ'da günlük yaşam dokusunun küçük bir parçasını oluşturduğundan, özel karakteristikleri de fazla değildi. Satışların çoğu, bir at ya da sığır satışı olarak, bir adamdan diğerine ya da bir veya birkaç

tüccar tarafından diğerlerine yapılan satışlardı; ya da ürünün satıcılarının –esnafların– düzenlemesi altında yapılıyordu. Sonraki zanaatkâr loncaları Ortaçağ iktisadi yaşamının güçlü bir karakteristik özelliğiydi. Çeşitli amaçlarla ortaya çıktılar: örneğin, işçilik niteliğinin, uygun toplumsal görenekler, siyasal nüfuz ve özellikle, her zaman başarılı olmasa da, fiyat düzenlemeleri ve yevmiyeci ücretlerinin güvencesiydiler. Bütün Ortaçağ bağlamında normalden çok istisnai olan, kişisel olarak kararlaştırılmayan ya da rekabetçi ortamda belirlenen pazar fiyatıydı. En nadir örnekler dışında, üst ve alt düzeyde pazarlık gücünün, küçük ya da büyük ölçüde tekel gücünün kanıtları vardı. Fiyatın yükselmesinin dürüst ya da adil olup olmadığı sorunu, tıpkı Aristoteles'te ve modern zamanlarda tekel devreye girdiğinde olduğu gibiydi. Ve fiyatta dürüstlük konusunda Aquinalı Tommaso şunu söylerdi: "Bir şeyi gerçek fiyatından yüksek bir fiyata satma sahtekârlığının açıkça günah olduğunu söyledim. Bir şeyi değerinden daha pahalıya satmak ya da daha ucuza almak bizatihi adaletsizlik ve yolsuzluktur."[26] Dürüst fiyat, böylece, dini bir yükümlülük olarak buyurulur; yerine getirilmemesi halinde suçlu sadece toplumunun kınamasına maruz kalmayacak, bu dünyada olmasa da ötekinde dinsel bir müeyyideye tabi olacaktır.

Adil fiyat kavramı, daha önce belirttiğim gibi, pazarlıkla belirlenen fiyatta hakkaniyetli, akılcı ve uygun olanın ne olduğuna yönelik gündelik ölçüyle ve vurguncu, istismarcı, yağmacı ya da haksız ve açgözlü alıcı ve satıcıların kınanması temelindeki içerimlemeyle hayat bulur. Aziz Tommaso tarafından, hiç değilse seküler bir biçimde asla karara bağlanmayan şey, adil bir fiyatın nasıl belirleneceğidir. Bu da dürüst alıcı ve satıcıların görüşlerinin bile tamamen denetlenemez bir farklılaşma eğiliminde olduğu bir konu olarak kalıyor. Bunun Aziz Tommaso'nun (ve diğer öğretim görevlilerinin) nihai olarak başvurduğu Tanrı tarafından özellikle hoş karşılanan bir sorun olduğu düşünülemez.

O halde, burada en büyük iktisadi yaşam diyalektiği törellik ve pazar arasındadır. İlkine ikincisine göre daha büyük bir teolojik vurgu yapan Aziz Tommaso'dan itibaren yüzyıllardır pazara başvurulmuştur.

26) Saint Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Soru 77, "On Fraud Committed in Buying and Selling", (yay. haz.: A. E. Monroe (Cambridge: Harvard University Press, 1924), s. 54-55.

"Onu pazara bırakın."

"Ben sadece pazarın kaldıracağı fiyatı koyarım."

Ve bu tekrarlarla pazar kazandı; Aziz Tommaso'nun adil fiyatı katı bir ilahiyatçının bile ciddiye almadığı teolojik bir tuhaflık halinle geldi. Ve pazar kendi adına güçlü bir törellik kazandı:

" Pazara müdahale etme."

"İnsan *dürüst* pazar fiyatına layıktır."

Gerçi, çok az da olsa, pazarın üzerinde bir adalet düzeni fikri de kalmıştır. Yasalaştırılmış bir asgari ücret böyle bir adaletin gerekli bir tezahürü olarak görülür. Asgari tarım fiyatları da öyledir: "Üretici için dürüst fiyat." Ve tabii New York'ta ve diğer büyük kentlerde denetlenen rantlar. Bütün bunlar, oturmuş bir modern görüşte, büyük ölçüde pazarın etkinliğiyle çatışır. Yine de, öğretim görevlilerinin öğretilerinin uzak bir yankısı –belki de çok uzak– olarak kalırlar.

Aziz Tommaso'nun adil fiyatı, kaydedildiği gibi, hayli özneldir. Bununla birlikte, Tommaso, bazı başka konularda tamamen nesneldir. Böylece, bir satıcı hatalı bir ürünü satabilir mi ya da satmalı mıdır sorusunun değerlendirilmesinde, bilerek öyle yapmaması gerektiğini ve bazı kusurlu mallar bilmeden verilmişse, durum anlaşıldığı zaman alıcının zararının telafi edilmesi gerektiğini doğrular. Bir satıcının başka bir halde kabul edilebilir olan bir maldaki kusuru itiraf etmeye mecbur olup olmadığı konusuna gelince, satıcı, kuşkusuz, "tek gözlü at örneğindeki gibi", kusur apaçık ortada olmadığı sürece itiraf etmelidir.[27] Aziz Tommaso, Birleşik Devletler'deki kullanılmış araba satıcısının satışa sunduğu araçtaki mevcut kusurları bir listeyle ilan etmesinin gerekip gerekmediği konusundaki son kışkırtmaya uygun bir rehberdir. Çarpık bir çamurluğun listeye alınması gerekmez; Aziz Tommaso'nun kurallarına göre, kusurlu bir karbüratör ya da vitesin ise bilinmesi gerekir.

Aziz Tommaso da faiz alınmasının yasak olduğunu kabul eder ve gerçekten bunu özenle tekrarlar; bunu, genel olarak, ticaretin dürüst yapılmasıyla bir tutar. Onun ticareti suçlaması bütüncül özellikli değildi:

> İki tür mübadele vardır. Bir şeyin diğeriyle değiştirildiği ya da şeylerin yaşam gereksinimleri için parayla değiştirildiği mübade-

27) Saint Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Makale 3, *EarlyEconomic Thought*, s. 61.

> le türüne doğal ve gerekli mübadele denilebilir. Diğer mübadele türü paranın parayla ya da, yaşam gereksinimleri için olmadan, ancak kazanç elde etmek için şeylerin parayla mübadele edildiği türdür... Birinci mübadele türü doğal gereksinimlere hizmet ettiğinden övgüye değer, ancak ikincisi kesinlikle ayıptır.[28]

Bu sözlerle, profesyonel tüccarları –komisyoncular, karaborsacılar, spekülatörler, aracılar– ve borç verenleri törel bir kınamada birleştirdi. Burada da uzun bir rehabilitasyon süreci gerekir. İki bölüm sonra görüleceği gibi, onsekizinci yüzyılda, Fransa'da, fizyokratlar ticareti gerçek bir zenginlik açısından yararsız ve verimsiz bulurlar. Ve bugün, zenginliğin nasıl yaratıldığını düşündüğümüzde, bunu satılabilen dayanıklı malların üretimiyle ilişkilendirme eğilimi vardır; alım satımı ya da hizmetlerin yerine getirilmesinde aynı durum söz konusu değildir. Yine, son zamanlara kadar, İngiltere'de tüccarlar toplumsal bir önyargıya maruz kaldı ve ticaret hayatındaki herkesin yazgısı buydu. Bir rahip ailesinde yetim olarak büyüyen Somerset Maugham, amcası taşra papazıyken bir perakendeciye ya da tüccara Kilise'nin gösterdiği inayet konusundaki cömertliği tumturaklı biçimde yazar.

Yüzyıl içinde, Aziz Tommaso'nun dünyasını Nicole Oresme'in dünyasından ayıran değişiklikler ortamı son derece ilginçtir. Aziz Tommaso'nun fikrince marjinal ve kuşkulu olan ticaret –tüccar kapitalizmi– Oresme'de temel direktir. Prensin politikası şimdi ticareti teşvik etmek ve bunun için gerekli koşulları ayarlamaktır.

Oresme için bunun anlamı, esasen, paranın uygun yönetimidir. Bu onun tam anlamıyla monetaristlerin ilki olarak adlandırılmasına neden olacak bir davranış değildir. Oresme, paranın tarihini kısaca izleyerek,[29] bakır, gümüş ve altın para basmanın –sabit ağırlıkta ve güvenilir saflıkta metal sikkeler– kullanışsız ve insanı canından bezdiren terazilerin ve metal tartmanın yerini nasıl aldığını gösterir. Para basma sorum-

28) Saint Thomas Aquinas, *Summa Theologica*, Makale 4, *Early Economic Thought*, s.63.

29) *Traictie de la Première Invention des Monnoies*'da. Bu da çok değerli Monroe koleksiyonunda bulunabilir; s. 81-102.

luluğunu da, dürüstçe, prense –yönetime– verir. Ve bu sorumluluğu ona yükleyerek, ısrarcı bir dille, prensin diğer işlerini sayfalarca anlatır. Her şeyden önemlisi, prens, sikkedeki saf metal içeriğin değerini –Oresme'in söyleyişiyle *alter*– düşürmemelidir. "O zaman, kendi damgasını taşıyan paranın ağırlığını ya da kalitesini düşüren bir prense kim güvenir?"[30] Yine, "Bana göre, doğal kullanımı dışında, paradan kazanç elde etmenin üç yolu vardır. İlki mübadele sanatıdır, parayı ya da para hareketlerini izlemektir; ikincisi tefeciliktir ve üçüncüsü parayı değiştirmektir. İlki temel, ikincisi kötü, diğeri daha da kötüdür."[31] Ve, "Sahte para basanları ve para üzerinde sahtekârlık yapanları mahkûm edip cezalandırmak hükümdarın görevidir. Onursuz bir ölüme mahkûm edilmekten suçlu bulunmak ne kadar utanç vericidir!"[32] Oresme, komşusunun para dolayımına değeri düşürülmüş sikkeler sokan prens konusunda özellikle katıydı ve tüccarların paraları güvenilmez olan ülkelerde iş yapmaktan kaçınacağından emindi. İş için iyi olan, iyi ve güvenilir paradır. Oresme'in zamanında bakır çok fazla olduğundan altın ve gümüşe dayalı iki metalli para basımı yapıldı. Günlük işlemler için iki metal arasında sabit bir oran olacaktı; örnekleme yoluyla, 20 ölçü gümüş bir ölçü altın ya da 25 ölçü gümüş üç ölçü altın oranından söz etti ve ikincisi, gümüş açısından, Batı Amerika'yı yüzyılın sonunda canlandıran 1'e 16'ya göre daha tercih edilebilir bir orandı.[33] Altın ve gümüş arzındaki değişikliklerin oranda da bir değişikliği gerektireceğini kabul etti, ancak oranın sadece altın ve gümüş arzındaki önemli artışlar ya da azalmalar söz konusu olduğunda gerçekleştirilmesini istedi.

Çok olmasa bile, ekonomide bazı değişmez yasalar –Calvin Coolidge'in çok insan iş dışında kalırsa işsizlik olur gibi, muhtemelen düzmece düşüncesinin kesinlik düzeni yasaları– vardır. Kötü paranın iyi parayı kovacağı –her konumdaki insan ve girişimin, eğer bazısının özü ve ünü sağlam, bazısı değersiz ya da şüpheli paralara sahiplerse, iyi parayı tutup

30) Oresme, *Traictie de la Premiere Invention des Monnoies*'da, *Early Economic Thought*, s. 92.

31) Oresme, *Traictie de la Premiere Invention des Monnoies*'da, *Early Economic Thought*, s. 95.

32) Oresme, *Traictie de la Premiere Invention des Monnoies*'da, *Early Economic Thought*, s. 97

33) Bkz. böl. XII.

kötü parayı devredecekleri– yönündeki Gresham Yasası da bunun gibidir. Böylece, kötü de iyiyi devreden çıkarır. Bu yasa, Elizabeth döneminde tüccar, diplomat, maliyeci ve Kraliyet Kambiyo Borsası'nın kurucularından biri olan Sir Thomas Gresham'a atfedilir. Bu, tarihin büyük yanlış atıflarından biridir. Oresme bu eğilimi tam iki yüz yıl önce görmüştür ve, herkesin kendi başına yapabileceği bir keşif olduğundan, onun bile ilk olması olası değildir. Kafası çalışan birinin, Meksika pezosu ve Amerikan doları ya da İsviçre frangı stoku olsa, bu paraların hangisini günlük ihtiyaçlar için elden çıkaracağı, hangisini ilerisi için elde tutacağı konusunda pek kuşku yoktur. Herkesin aynı şeyi yaptığı dikkate alınırsa, biri kesinlikle bunu bir yasa olarak ileri sürer. Ekonominin büyük genel ilkelerinin belirgin kâşifleri yoktur, bunlar herkesin gözleri önündedir.

Bir seçim yapmak mümkün olsaydı, Sir Thomas Gresham'a atfedilen yasanın Liseux Piskoposu'na atfedilmesi daha uygun olurdu.

Bu büyük zaman aralığı içinde, Aziz Tommaso ve Oresme'in sözlerinden fazlası vardı. Ancak yine de çok değildi. Ve bunun nedeni açıktır. Yine, iktisat, bağlantılı iktisadi yaşamdan ayrı var olmaz. Feodal toplumun katı hiyerarşisi, mal ve hizmetleri fiyata göre değil, yasaya, geleneğe, cezaya çarptırılma korkusuna ve hatırı sayılır derecede ağır cezalara göre yönetir ve dağıtır. Pazar özel bir istisnaydı; bilginlerin bu konu üzerinde durmamaları şaşırtıcı değildir. Bu konuyla ilgilenen Oresme, pazarların –ve paranın– güçlü bir biçimde ortaya çıktığı yeni ve gelişen bir dünyaya gönderiyordu. Şimdi, bu dünyaya ve onun geliştirdiği iktisadi düşüncelere dönüyoruz.

4
Tüccarlar ve Devlet

Şimdi, bu tarihteki en ateşli tartışma dönemlerinden birine geliyoruz. Bu, tüccar kapitalizmi ya da merkantilizm olarak değişik biçimlerde adlandırılan tüccarlar çağıdır. Kabaca onbeşinci yüzyılın ortasından onsekizinci yüzyılın ortasına kadar süren üç yüz yıla yayılmış bir düşüncedir ve sonu Sanayi Devrimi'yle Amerikan Devrimi'nin başlangıcı ve Adam Smith'in eseri *Ulusların Zenginliği*'nin basılmasıyla belirlenir. Smith'in büyük eseri 1776'da, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin yayınlandığı yıl çıktı. Bu iki olay bağlantılı değildi; her ikisi de merkantilist dönemin politika ve uygulamalarına karşı sert bir tepki oldu.

Bu üç yüz yıl içinde ekonominin Yunanistan'daki Aristoteles, Ortaçağ ve Kilise-ayarlı ahlak sistemi için Aziz Tommaso gibi ya da sonraki yıllarda Smith, Marx ve Keynes gibi iktisadi bir sözcüsü yoktu. "Merkantilizm sadece bir 'sistem'di. Esasen, zamanın devlet adamlarının, sivil hizmetlilerin, maliye ve iş dünyası liderlerinin düşüncelerinin bir ürünüydü."[34] Son yüzyılda, Birleşik Devletler ekonomisi ve iktisat ku-

34) Alexander Gray, *The Development of Economic Doctrine* (Londra: Longmans, Green, 1984) s. 74.

ramları, ayrı iktisatçılar ya da filozoflar tarafından değil, genel ve yaygın bir siyaset içerisinde ifade edildi. Merkantilist fikirleri dile getirenlere ilişkin daha sonra kısa bir açıklamaya yer verilecek; öncelikle, bu dönemin denetleyici iktisadi koşullarını, kamusal ve özel girişimlere yansımalarını görerek bu dönemdeki iktisatı anlayacağız.

Ortaçağ'ın çok eski dönemlerinde, Avrupa ülkelerinde, kendi aralarında ve Doğu Akdeniz ile süregelen, düzenli olmayan ancak yayılmaya devam eden bir ticaret vardı. Tüccarlar çağında artık hem yakın hem de uzak mesafelere büyük ölçüde artan bir ticaret gerçekleştirildi. Panayırlarda, özel evlerde, büyük salonlarda ve çevre alanlarda kumaş, iplik, deri, ayakkabı, tahıl (yani buğday) ve başka birçok değişik ürünün satıldığı pazarlar vardı.[35] Gemiler hep daha uzak bölgelerden ürün taşıdılar. İlk olarak İtalya'da ve sonra Kuzey Avrupa'da bankalar ortaya çıktı. Çeşitli ülkelerin sikkelerinin tartılıp mübadele edilebildiği yerlerde, para mübadeleleri ticari yaşamın olağan bir özelliği haline geldi. Tüccarlar ayrı bir figür olmak üzere, zengin ve uygun bir ölçekte faaliyet gösterdiklerinde de toplumsal olarak kabul gören saygın bir figür olmak üzere feodal gölgelerden çıktılar. Genel olarak, Avrupa'da en büyük toplumsal saygınlığın toprak sahipleri sınıfına, çoğu silahlı çatışma ve bunun getirdiği öz-tahrip içgüdüsünü hâlâ koruyan feodal baronların torunlarına ait olması durumu devam etti. Ancak, zaten onbeşinci yüzyıldan itibaren tüccar şehirlerinin –Venedik, Floransa, Bruges ve devamında Antwerp, Amsterdam, Londra, Hansa Birliği kentleri– farklı ticaret toplulukları vardı. Herkesin ticaret yaptığı yerde, tüccar önyargıdan kurtuldu. Bunların, genel olarak, eski toprak sahibi sınıflardan çok yüksek sanatsal ve kültürel utku toplulukları olduğu da ilave edilebilir. Bugün en hoş ticari ve yerleşim kentsel mimarisi tüccarlara ait olandır.

Tüccar şehirlerinde büyük tüccarlar sadece yönetimde etkili değillerdi; yönetim *onlardı*. Onbeşinci yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar, bütün Avrupa'da, yeni ulus devletlerde giderek etkili oldular. Kamu politikası ve buna bağlı olarak kamu faaliyeti onların görüşlerini yansıttı.

35) Bu yıllardaki pazarların tam ve anlaşılır bir öyküsü için bkz. daha önce bahsedilen *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*: Cilt II, *The Wheels of Commerce*, Fernand Braudel, çev.: Sian Reynolds (New York: Harper&Row, 1982).

Nüfuzlarının büyük bölümünün toprak sahipleri sınıfının varislerine göre daha akıllı olmalarından ve bu akıllarını devletin onların çıkarlarına nasıl hizmet edeceği temelindeki açık bir anlayışa dönüştürmelerinden kaynaklandığı da eklenebilir.

Pazarların çoğalması ve tüccar sınıfının doğmasıyla birlikte zamanın iktisadi tutumuna ve politikalarına yansıyan üç gelişme daha vardı. İlki Amerika ve Uzakdoğu keşif gezileriydi: 1942'de Portekiz'de eğitim gören Kolomb Amerika'ya, beş yıl sonra Portekizli denizci Vasco de Gama Hindistan'a gitti; izleyen yıllarda İspanya ve Portekiz'den ve sonra İngiltere'den, Fransa'dan, Hollanda'dan diğerleri onları takip etti. Sonuç, Avrupa'ya Doğu'dan yeni ve egzotik ürünlerin akın etmesi ve, daha önemlisi, Yeni Dünya'nın madenlerinden gelen altın ve gümüş akışıydı. Yok olmayan tarihsel mitlerden birine göre, bu akımın kaynağı İnka ve diğer Amerika haklarının hazinelerindeydi; oradan toplandı. Aslında, daha önce belirtildiği gibi, metal çoğunlukla gümüş olarak ithal edildi ve külçeler halinde ya da bir süs eşyası olarak ele geçmedi; on binlerce, yüz binlerce Amerika yerlisinin kısa ve meşakkatli yaşamları boyunca Meksika'daki San Luis Potosí ve Guanajuato madenlerinde ve benzerlerinin Yeni İspanya'nın başka yerlerinde çalışmasıyla topraktan çıkarıldı. 1531-1570 yılları arasında, bu akışın zirveye yakın olduğu dönemde, Avrupa'ya giren toplam hazinedeki gümüş payı yüzde 85-97 arasındaydı.[36]

Yeni Dünya'nın madenleri ve bu değerli madenleri rüzgâr ve hava değişikliklerine, bazen de korsanların[37] saldırılarına maruz kalarak İspanya yarımadasına taşıyan kalyonlar, bu dönemin ikinci büyük gelişmesinin, fiyatların yukarı doğru izlediği büyük hareketin hızlandırıcı unsuruydu. İspanya'ya hazine yağdı ve yasalara göre bunların sikkeye dönüştürülmeleri gerekliydi; bu hazine, sonra, İspanya'nın zorunlu askeri harekat-

36) Bu rakamlar Earl J. Hamilton'da bulunabilir, *American Treasure and the Price Revolution in Spain, 1501-1650* (Cambridge: Harvard University Press, 1934), s. 40. Chicago ve Duke üniversitelerinden Profesör Hamilton'un Avrupa'ya değerli metal akışı ve ardından gelen –kendi deyişiyle– fiyat devrimi konusunda bir uzman olduğu kabul edilir.

37) Hamilton'un gözlemlediği gibi, korsanların rolü büyük ölçüde abartılmıştır. Hazine gemilerinin büyük bölümü İspanya limanlarına güvenlik içinde ulaşmıştır; bilinen ve yakınılan miktara kıyasla nispeten daha az kayıp vardı.

larını ve İspanya'nın ithalatını karşılamak üzere Avrupa'nın diğer bölümlerine yayıldı. Savaşın bu dönemde halkın parasına dayanan çok önemli bir uğraş olduğunun kaydedilmesi gerekir. Büyük Alman sosyolog Max Weber (1864-1920), İspanya kamu gelirlerinin yüzde 70'lik bölümünün ve diğer Avrupa ülkelerinin gelirlerinin yaklaşık üçte birinin o dönemde böyle kullanıldığını hesapladı.[38]

Büyük metal akışının etkisi fiyatlarda genel bir yükseliş ve Paranın Nicelik Kuramı'nın erken bir tezahürü oldu. Bu, belli bir ticaret hacminde, fiyatların paranın arz oranına göre değişeceğini savunan tarihsel teoremdir. Fiyat artışı ilk olarak İspanya'da ortaya çıktı ve sonra gümüş ve altın yolunu izleyerek Avrupa'ya yayıldı. 1500-1600 arasında Endülüs'te fiyatlar belki de beş kat arttı. İngiltere'de fiyatlar onbeşinci yüzyılın son yarısında, yani Kolomb'tan hemen önce, yüz olarak alınırsa, onaltıncı yüzyılın sonunda 250 ve 1673-1682 arasındaki yıllarda 350 oldu.[39] Modern Meksika, Brezilya ya da İsrail'de bu fiyat hareketleri para istikrarıyla bir tutuldu. O dönemde sağlam bir metal paranın –gümüş ya da altın standardı– fiyat enflasyonuyla uyumlu olduğunu gösterdiler. Sonradan iktisadi (bazen neredeyse önleyici) bir merak konusu olan para arzı ve fiyatlar arasındaki ilişki, zamanın iktisadi tartışmasında yerini aldı. En yoğun metal akışı sırasında, 1576'da yazan büyük siyaset kuramcısı ve bilgin Jean Bodin (1530-1596), "Bugün gördüğümüz yüksek fiyatların dört ya da beş nedenden kaynaklandığını anladım. Temel ve neredeyse yegâne nedeni (o zamana kadar kimsenin bahsetmediği) altın ve gümüş bolluğudur," dedi.[40] İkinci neden olarak da tekelden bahsetti.

Büyük gümüş ve altın akışının bir başka etkisi de ticaret hacminde, tüccar faaliyetlerinin hacmindeydi. O zaman, paranın rolünün esasen tarafsız olduğuna ilişkin bir görüş vardı: para, malların alım ve satımın-

38) Earl J. Hamilton'dan alıntı "American Treasure and the Rise of The Capitalism (1500-1700)", *Economica*'da, Cilt IX, Sayı 27 (Kasım 1929), s. 340.

39) Bkz. Abbott Payson Usher, Georg Wiebe'ye dayanarak, "Prices of Wheat and Commodity Price Index for England, 1259-1930", *The Review of Economic Statistics* içinde Cilt XIII, Sayı 3 (Ağustos 1931) s. 103. Profesör Usher, fiyat artışlarının Yeni Dünya kaynaklı büyük metal akışından biraz önce başladığını zorlukla kaydediyor.

40) Jean Bodin, *Supplement to Les Six Livres de la République*, Early Economic Thought'ta, (yay. haz.) A. E. Monroe (Cambridge: Harvard University Press, 1924), s 127.

da bir kolaylık, malların satışıyla satın alınması arasındaki zaman boşluğunda bir köprü, zenginliğe ulaşmanın uygun yoluydu. Ticaretin –alım ve satıma uygun hale getirilen mal ve hizmet üretiminin hacmi– daha köklü, daha karmaşık unsurlarla yönetildiğine inanıldı. Aslında, onaltıncı ve onyedinci yüzyılın fiyat devriminin, enflasyonun güçlü bir uyarıcı etkisi olduğuna kuşku yoktur. Fiyatların gerilemesinin ya da deflasyon zamanının tersine, eldeki herhangi bir dayanıklı öz-varlıkta ya da gelecekte satmak için yapılan alımda, bir fiyat artışı beklentisinin temel olduğu mevcut parasal koşullarda içerimlenen bir kazanç şansı yatıyor demektir. Amerika'dan uzun süre devam eden metal akışıyla bunun ticarette ancak etkileyici ve teşvik edici bir nüfuzu olduğu düşünülebilir. Ayrıca, giderek daha fazla insanın, para sahibi olma olasılığıyla, bunu destekleme arayışında olması anlamına geldiği de ileri sürülebilir. Bu arzu, belki de, en etkileyici biçimde Kristof Kolomb'un kendisi tarafından dile getirilmiştir. "Altın," der, "harika bir şeydir! Her kim ona sahip olursa istediği her şeyin efendisi olur. Altınla insan ruhları cennete bile sokar."[41]

Büyük gümüş ve altın akışının tüccarların ve yönetimlerin dikkatini bu metallere ve mülkiyetlerindeki ya da denetimlerindeki metal miktarını artırmaya yönelik politikalara yoğunlaştırmasına yardımcı olduğu da kesindir. Bu son nokta merkantilist düşünce ve politikada temel unsurdu.

Bu uzun yılların üçüncü ve en önemli gelişmesi, on yıl sonra, 1861'de, Almanya ve İtalya'nın Versailles'da birleşmesine kadar kesin olarak tamamlanmayacak olan, modern devlet otoritesinin ortaya çıkması ve güçlenmesi süreciydi. Önceki yüzyıllar feodallerin ve zorunlu olarak kan güden baronların çöküşüne ve prenslere dayalı kent otoritesinin ortaya çıkışına tanık oldu. Ulusal devlet, olaylar zincirinin son halkasından başka bir şey değildi.

Ulusal devletin doğuşuyla birlikte, devlet otoritesiyle tüccarın çıkarı arasındaki işbirliği, üstü kapalı bile olsa, arttı. Hangisinin önce geldiği

41) Eric Roll'dan alıntı, *A History of Economic Thought* (New York: Prentice-Hall, 1942), s. 61. Bu alıntı, 1503'te Jamaika'dan yazılan bir mektuptan yapılmıştır. Bu mektuptan Marx da *Zur Kritik der politischen Ökonomie* adlı eserinde alıntı yapmıştır. Biraz değişik bir çeşitlemesi R. H. Tawney'de yer alır, *Religion and the Rise of Capitalism* (New York: Harcourt, Brace, 1926), s. 89.

konusunda uzun tartışmalar oldu: Devlet tüccarları yüksek otoritesinin hizmetine mi soktu? Yoksa güçlü devlet ticari gücün gerekli bir aracı mıydı? Ekonomi de, başka şeyler gibi, tavuk-yumurta sarmalına girdi. Alman tarihçisi ve iktisatçı Gustav Schmoller (1838-1917) ve İsveçli büyük iktisat tarihçisi ve İsveç ticaret hayatının ustalarından[42] biri olan Eli Filip Heckscher (1879-1952), tüccarın çıkarlarına hizmet ve itaat etmenin ulus devletin doğal eğilimi olduğunu savundu. Tüccarlar devlete onun iç ve dış gücünü sürdürmesine yarayan ekonomik desteği sağladılar. Tüccarlar bazen çatışarak, bazen işbirliğiyle devlet gücünün yaratılmasına ve de güçlendirilmesine yardım ettiler. "Merkantilizmin hüküm sürdüğü uzun dönem boyunca devlet politikalarının geçirdiği bocalamalar, devletin hangi ölçüye dek ortak ereği –onu kendi özel çıkarları için yönlendirebilmesi şartıyla– güçlü bir devlete sahip olmak olan ve birbiriyle savaşan ticari çıkarların bir ürünü olduğu görülmeden anlaşılamaz."[43]

Aksi görüşte, ulus oluşturmanın ayrı bir dinamik gücü vardır ve bunun için tüccarların nüfuzu ve zenginliği sadece katkı unsurlarıdır.

Bu görüş ayrılığı çözümlenemese de, kimse ciddi olarak tüccarların yeni ulusal devletlerdeki nüfuzunu sorgulamaz. Onların çıkarları, eski feodal rekabetler ve çatışmaların tersine, hem iç düzene hem de dış güvenliğe ve tüccarların ferahına yönelik daha özgül politikalara hizmet etti. Bu isteklerden ve gereksinimlerden merkantilizm fikirleri ve bunlarla bağlantılı eylemler doğdu ve şimdi de onlara göz atacağız.

Merkantilizm, kuşkusuz, Aristoteles ve Aquinalı Aziz Tommaso'nun ve genel olarak Ortaçağ'ın törel tutum ve talimatlarından uzaklaştı. Tüccarlar açıkça etkili ve belki de egemen oldukları toplum içinde zenginlik aradıklarından, bu uğraş kötü ya da kuşkulu yan bağlantılarını kaybetti. Tüccarlar kendi bilinçleri içinde rahattılar. Protestanlık ve Püritenlik dini inancın iktisadi koşullara ve gereksinimlere uydurulmasına yardım edebilirdi.[44]

42) İki ciltlik *Mercantilism*'de bu konularla derinlemesine ilgilendi, çev.: Mendel Shapiro (Londra: George Allen & Unwin, 1935).

43) Roll, s. 59.

44) R. H. Tawney "'Kapitalist Ruh' tarih kadar eskidir," der. "Bazen denildiği gibi, Püritenliğin ürünü değildi. Ancak, sonraki Püritenliğin bazı yönlerinde onun enerjisini artıran ve zaten canlı yapısını destekleyen bir iksir buldu." Tawney, s. 226.

Zenginlik ve zenginlik uğraşı saygı gördüğünden, aşırıya kaçmamak koşuluyla, faiz almak da itibar kazandı. Ayrıca, bu, mevcut gerçeklikle uyumluydu. Yeterince gördüğümüz gibi, geç Ortaçağ döneminde faiz türleri arasındaki fark çoktan ortaya çıkmıştı. Faiz, durumu iyi olan muhtaç olandan para aldığında şiddetle kınanabilirdi. Ya da güçlü ve nüfuz sahibi olduğu için, tabi olduğu ağır ödemeleri protesto eden etkili bir kişi olan savurgan bir prens ya da barondan alınması halinde kınanabilirdi. Ancak, borç alan kişi borcundan para kazandığında işler değişiyordu. O zaman, basit bir adalet kuralı olarak, kazancını bu kazancı mümkün kılan ve risk ya da kayıp durumunda telafi de eden borç verenle paylaşması gerektiği savunulabilirdi. Hem Katolik Kilisesi'nin hem de Protestan Kilisesi'nin doktrini, gönülsüz ve yavaş yavaş da olsa, iktisadi koşullara gerekli ödünü verdi. Tüccar faaliyetlerinin ödünç parayla finansmanı meşru hale geldi. Tüccarlar cennete girmekten mahrum edilmediler.

Tüccarların temel kaygısı fiyatların çok yüksek olmasından ziyade rekabetle çok aşağıya çekilmemesinde bağlandığından, adil fiyat kavramı merkantilizme rağmen geriledi. Buraya yine döneceğiz.

Ücretlerin merkantilist düşüncede rolü çok azdı ya da hiç yoktu. Burada, şimdi denildiği gibi, dış ticaretin rolü bir unsurdu. Doğu'da ve Batı'da, uzak topraklardaki kumaş, baharat, şeker ya da tütün üreten sözleşmeli ya da bağımsız işçiler, köleler, hesaba katılmadı. Ancak, bu durum, yakındaki işçiler için de geçerliydi. Hane halkında iç üretim yaygındı; kumaşta çalışan karı, koca ve çocuklara hammaddeyi tüccar sağlardı. Yine, bir ücret ödenmezdi; tüccar girişimci üretimi sürdürmek için gerekenler dışında ödeme yapmazdı. Burada, üzerine ücret kuramının kurulacağı bir zemin yoktu, bu nedenle, merkantilist düşüncede göze çarpan bir ücret kuramı da olmadı.

Bu ev sanayisi özel bir açıklama gerektiriyor. Sonraki yüzyıllarda, çok sayıda örgütlü ve disiplinli işçisiyle fabrika sistemi güçlü bir sömürü imgesini akla getirecektir. Hane halkı ya da ev sanayisinden günümüze ise, tersine, bir ailevi bağımsızlık ve ebeveyne has yumuşak başlı bir sorumluluk ve merkeziyet izlenimi –toplumsal olarak sakin bir manzara– kalacaktır. İncinebilir yaratılıştaki erkekler ve kadınlar şimdi bile ekonomik dünyanın daha katı disiplininden kurtulmak istediklerinde ev el sanatlarına başvurur. Hindistan'daki bütün yönetimler ve neredeyse

bütün politikacılardan, Gandhi geleneğine göre, tüccar kapitalizmi döneminde tüccarları ve büyük ticari şirketleri Madras'a, Kalküta'ya ve Bengal'e getiren eğirme ve dokuma dahil olmak üzere, ev sanayilerini canlandırmaya çalışmaları istenir. En azından çoğu kişi, kadınların ve erkeklerin açlık tehdidiyle ve çocukların babaları tarafından korkunç bir biçimde sömürüldüğünü unutur. Aile reisinin yönetimi her zaman üst düzey bir akıl ya da verimliliğe dayanmaz. Hane halkı sanayisinin eve özgü romantikliğini tanımlayan ya da destekleyenlerin çoğu, tek bir gelir kaynakları olduğunda bunun şiddetini kişisel olarak yaşayacaklardır.

Merkantilizmin iman edilmiş inanışlarında –ya da, daha sonra denileceği, gibi hatalarında–[45] ilk olarak tüccarlar rekabete olumsuz bakardı. Rekabetten hoşlanmadıklarından, fiyatların ve ürünlerin tekeli ya da tekelci denetimi uygun bulundu. İkinci olarak, tüccarların devlette etkili olmasıyla, devletin ve devletin ekonomiye müdahalesinin iyi olduğuna ilişkin bir inanış vardı. Üçüncüsü ve sonuncusu, çoğu tüccarın aklında altın ve gümüş toplanmasının kişisel ve kamu politikasının temel amacı olduğu, bireysel ve kamu çabalarının bu amaca yönlendirilmesi gerektiği yönünde bir ortak fikir vardı: "Birilerine mal satmak her zaman onlardan mal almaktan iyidir, çünkü mal satan her zaman belli bir avantaj sağlarken, alan kaçınılmaz olarak zarar görür."[46]

Yıllar geçip de aslında optimal verimlilik sağlayacakken tekel olgusuyla malûl bir sistemde ticaret dönemi gerilediğinde, rekabetçi pazar dini bir totem olacaktır. Para arzıyla değil genel mal ve hizmet üretimiyle uyumlu giden ulusal zenginlik fikri aşikâr görünecektir. Yine, merkantilist politikanın niçin küçümsendiğini ve bir iktisatçı ya da iktisadi siyaset oluşturucusunun merkantilist bir iz taşıdığını söylemek kadar mahkûm edici bir şey olmamasını anlamak kolaydır. Daha iyi bir görüş yaygınlaşacaktır. Ancak, merkantilizmin, tüccarın ve dönemin azametli çıkarının uygun ve tahmin edilebilir bir ifadesi olduğu kabul edilmelidir.

45) "Merkantilizm, okurun görebileceği gibi, şimdi bile tam olarak ölmedi, ancak hataları çok önce teşhir edildi." Harvard'da oldukça etkili bir iktisat profesörü olan Allyn Young, erken yaştaki ölümünden önce, *Encyclopaedia Britannica*'nın 1932 ve sonraki baskılarına yaptığı çok önemli bir katkıda böyle yazdı. Cilt VII, s. 296.

46) Johann Joachim Becher, Alman bir merkantilist düşünce yandaşı. Roll'dan alıntı, s. 62.

Yukarıda belirtildiği gibi, merkantilist dönemdeki tüccarlar fiyat rekabetinden hoşlanmadılar ve aslında çoğu bugün de hoşlanmaz. Tersine, satıcılar arasında bazı ürünler için kraliyetten fiyat, bağışlar ya da tekel patenti almak konusunda anlaşmalar ve uzlaşmalar sağlanması gibi, dünyanın belli bir bölümüyle ticaret tekeli kurulması, Yeni Dünya'nın kolonilerinde mal üretimi ve satışında rekabetin yasaklanması da tüccar çıkarlarına yaradı. Ve bu da ulusal çıkar olarak görüldü. Bir grubun çıkarını ulusal çıkarla tanımlama eğilimi herhangi bir modern gözlemcinin tepkisiz kalamayacağı bir durumdur.

Aynı şekilde, bir tüccarın değerli metal stoku kişisel zenginliğinin uygun bir göstergesi, mali becerisinin basit, açık ölçüsüydü. Birey için doğru olanın devlet için de doğru olacağını ileri sürmekten daha yaygın bir eğilim yoktu, bu da yanlış bir mantıktı. Modern günlük tezahüründeyse, hane halkı gelirleri, harcamaları ve borçları için doğru olanın *pari passu* yönetim için de doğru olduğu düşünülür. Bir devlet politikası olarak altın ve gümüş toplama konusundaki tüccar odaklı ısrarın uzun süre yanlış bir mantık olduğu düşünüldü. Öyle olması hiç de kesin değildir. Belirtildiği gibi, bu yıllar sürekli refah yıllarıydı. Değerli metallerle gemiler ve ordu donanım malzemeleri alındı ve bu metaller askeri seferlerde askerlerin desteklenmesi için zaruriydi. Altın ve gümüşten "savaşın kirişleri" olarak bahsetmek merkantilist ifadelerde sık olarak görülürdü. Bunun sonuncunda, yöneticiler, askeri ve ulusal gücü bu metalleri sınırlar içine getiren ya da getiriyor görünen politikalarla birleştirmekte haklıydı. Merkantilizmin ulusal savunma ve yayılmacılıkta derin kökleri vardı.

Pratik yansımasında, merkantilist karar ve yasalar, ithalata gümrük vergileri koymayı ve diğer başka yasaklamaları gerektirdi. Elizabeth İngilteresi'nde büyük rahatlıkla verilen tekel patenti bağışları oyun kartları düzeyine kadar indi. 1623-1624'te, I. James döneminde, Tekel Yasası ile parlamento tarafından engellenene kadar devam eden bu bağışlar bir kamu ihsanıydı. Ayrıca, büyük ticaret şirketlerinin deniz taşımacılığı imtiyazı vardı. Son olarak, altın ve gümüş ihracını sınırlandırmaya yönelik ısrarlı bir kamusal çaba da vardı. Bunların büyük ölçüde etkisiz olduğunu düşünebiliriz. Modern mübadele denetimindeki gibi, o zaman da yasaklamadan kolayca kaytarıldı ve kaytarma –cinayet ya da hırsızlık gibi– toplumun ya da suçlunun törel duygularını fazla örselemedi.

Bir bilginler topluluğu, merkantilist devletlerin arzu edilir bir ticaret dengesi adına –ithal edilenden daha değerli ihraç– mücadele etmesinin herkesin becerebileceği bir oyun olmadığını gördü. Çok az iktisadi gerçek bundan daha aşikârdır. Ancak, bu, herhangi bir ülkeyi çaba göstermekten alıkoymadı. Şimdi de öyle. Zamanımıza kadar her ulus ödemeler dengesini gözetti ve gelişemeyecek olması ihtimalinden endişe duydu.[47]

Burada tartışılan tüccar kapitalizmi yılları sonraki hesaplaşma ve tartışmanın öncül politikaları açısından zengindi. Burada, sanayi adına devlet müdahalesi, gümrük tarifesiyle koruma, bir ödemeler dengesi politikası vardı. Ancak, bunların hepsinden önemlisi, bugün hakim iktisadi kuruluş olan büyük modern şirketin gelişiydi.

Bu, başlangıçta, sadece bireylerin ortak bir iş ya da seyahat için ve sonuçta satın aldıkları ve sattıkları ürünlerde rekabetçi olmayan bir fiyatı garanti etmek amacıyla çabalarını ve sermayelerini birleştirdiği geçici bir işbirliğiydi. Bu ya da benzer ortaklıklar Ortaçağ'daki loncalara kadar uzanıyordu. On beşinci yüzyılda, Tüccar Serüvenciler, İngiltere'den kıtaya kumaş satan tüccarlar, zamanla daha bağlı bir biçim alan dağınık bir federasyonda bir araya geldiler. Sonra, 1555'te kurulan Muscovy Şirketi ve 1602'de kurulan Hollanda Doğu Hindistan Şirketi'nde artık bir seyahat ya da belli bir faaliyet için sermaye taahhüt edilmedi; onun yerine, faaliyetlere sürekli destek vardı. Aynı dönemde oldukça sağlam İngiliz Doğu Hindistan Şirketi (1600-1874)[48] ortaya çıktı ve 1670'te Centilmen Serüvenciler adını alan ve yakın zamanlarda genel merkezi İngiltere'den Kanada'ya taşınan ve hâlâ mevcut olan şirket Hudson Körfezi'nde ticaret yaptı. 1664'te Fransız Doğu Hindistan Şirketi imtiyaz aldı. Her iki şirkete de kendilerine ayrılmış ya da tercih edilmiş bölgede ticaret tekeli verildi. Bu şirketlerin, ayrıca, kendilerine başka ülkelerden benzer şekilde tekel bağışlanan şirketlerin silahlı baskınlarına ya da tehditlerine karşı direnmeleri de gerekiyordu. Şirket bir ticaret aracı olarak başladı ama aynı zamanda savaş için de vardı.

Onyedinci yüzyılın sonlarında ve onsekizinci yüzyılın başlarında anonim ortaklıkların deniz taşımacılığı çeşitli amaçlarla devam etti.

47) 1980 ortalarındaki önemli Japonya örneği hariç.
48) 1857 Hint Ayaklanması'ndan sonra sona erdi.

Böylece, Amerikan kolonileri ve yönetimleriyle mukaveleli şirketler aracılığıyla ticaret yapıldı.

1700'lerin başlarında, modern şirket eğiliminin bir başka ve daha çarpıcı öncülü vardı: Paris ve Londra'da hisse senedi piyasası coşkun ve umursamaz bir biçimde gelişti. Paris'te, John Law'ın himayesinde (ve bazı noktalarda dehası sayesinde) Louisiana'daki sözde zengin, ancak ne yazık ki hayali altın madenlerini işlemek için yaratılan Mississippi Şirketi'nin (Compagnie d'Occident) hisse senetlerinde şaşılacak derecede bir şişkinlik vardı. İngiltere'de Güney Denizi Şirketi ve o zamana dek yeterince yararlanılmayan bir enerji kaynağını, yani sürekli devinim çarkını kullanmak için biri ve spekülasyon tarihinde ağzının sıkılığıyla ünlü bir diğeri dahil olmak üzere, diğer kimi şirketler vardı. Bu ağzı sıkı şirket, "büyük avantajlar sağlayan fakat kimsenin ne olduğunu bilmediği bir işi gerçekleştirmek" için kurulmuştu.[49]

Merkantilist doktrin, esasen, zamanın politikaları ve onların daha az resmi savunusuyla anlaşılabilse de, onu, bir ölçüde tutarlı bir tarzda, genel ilkeleriyle dile getiren yeni ulusal devlet adamları vardı: Fransa'da Antoine de Montchrétien (1576-1621), İtalya'da Antonio Sera (kesin tarihler bilinmiyor), Avusturya'da Philipp W. von Hornick (1638-1712), Almanya'da Johann Joachim Becher (1635-1682) ve İngiltere'de Thomas Mun (1571-1641) en önde gelenlerdi. Bilimadamları, onların çalışmalarında, hepsi de aşağı yukarı aynı şeyi söylediğinden ve bunlar da savdan çok iddia niteliği taşıdığından, sınırlı kaynak buldular. İnsan, bu görüşlerin, istisnasız biçimde onlara değil, onlarla konuşan tüccara ait olduğunu seziyor.

49) Charles Mackay, *Memoirs of Extraordinary Popular Delusions and the Madness of Crowds* (Londra: Richard Bentley, 1841; Boston: L. C. Page, 1932) s. 55. Ayrıntılar için bkz. Mackay. Hem Fransa'da hem de İngiltere'de bu tarih kesitleri güçlü bir şüphe uyandırıyor; bankalarla ilgili olarak, John Law'ın Banque Royal'i eylemin merkezinde olduğundan; İngiltere'de ise, genel olarak, şirketler konusunda, bu şirketlerin Bubble Yasası olarak bilinen yasayla sıkı bir düzenlemeye gitmesinden dolayı. *Wealth and Nations*'da sert bir biçimde merkantilist dönemin politikalarına odaklanan Adam Smith, hisse senedi şirketlerini eleştirisinden muaf tutmayacaktı. Bugün onu yeterince okumadan Smith'ten bütün yaptırım ve hakikatin kaynağı olarak söz eden şirket idarecileri ve sözcüleri, onun, onların şirketlerinin var olmasına izin vermeyeceğini öğrenmekten şaşkın ve üzgündürler.

Thomas Mun, birçok açıdan bu adamların en seçkiniydi ve İngilizce konuşan dünyada kesinlikle en iyi tanınanıydı; en dikkate değer eseri *England's Treasure by Forraign Trade or The Ballance of our Forraign Trade is the Rule of our Treasure* 1664'te, ölümünden sonra basıldı. James ve daha sonraki bir zamanda John Stuart Mill gibi o da büyük Doğu Hindistan Şirketi'nde istihdam edildi. Bu şirketin hizmetindeyken, şirketin her seyahatte altı ay içinde aynı değerde ithalat yapması şartıyla, £30.000 altın ya da gümüş ihraç etme ruhsatı vardı. Bu, para muhafaza etmek için, Mun'un ilk yazılarında şiddetle savunduğu, kesin ve pratik bir merkantilist tasarıydı. Sonraları, bu tür özel bir özel savunmayı artık dayatmadı, yumuşadı ve bu politikanın bayağılığına karşı azimle söz aldı.

Merkantilist ifadenin bıktırıcılığına soluk aldıran, onun öz-çıkara ya da öz-çıkar için açık, bazen duygusal, hatta ağlamaklı gönderimidir. Montchrétien, oldukça modern vurgu yüklü bir paragrafta, okuyucularına, "emekleri yabancı rekabetten zarar gören kadınların dokunaklı iç çekişlerinden ve çocukların acınacak ağlamalarından"[50] bahseder. Mun, *England's Treasure*'da, İngiltere'nin zenginliğini ve refahını en üst düzeye çıkarmak için bir düzine kural önerir; bu öneriler içinde, "yiyecek ve giyeceklerimizde yabancı malların tüketiminden" kaçınma... [savurganca tüketim yapılacaksa] bunun kendi mallarımız ve imalatımızla yapılması... zenginlerin fazla olduğu yerde yoksulların iş bulabilmesi" gibi görüşler vardır. Mun, ayrıca, tavsiyede bulunur; burada biraz değiştirerek aktarıyorum: yabancılara onlarda olmayanı daima pahalıya, başka türlü kolayca bulabileceklerini ucuza sat; ihracat için birinin kendi gemilerini kullan (bugünkü Amerikan yasalarında kararlılıkla muhafaza edilen merkantilist düşünce); balık işinde Hollandalılar'la daha etkin mücadele et; komşu tüccar şehirlerinden çok, mümkün olduğu yerde, uzaktaki ülkelerden daha ucuza satın al; yakın rakiplere iş verme.[51]

Ancak, bir kez daha, merkantilizm düşünüldüğünde, kendilerine pek ihtiyaç duyulmadığı için bunun filozoflar için değil, politikalara ve uygulamalara yönelik olduğu görülecektir.

50) Antoine de Montchrétien, *Traicté de l'Oeconomie Politique*, Gray'den alıntı, s. 83.

51) Alıntılar, açımladığım malzemedeki gibi, yine Early Economic Thought'tadır, s. 172-174. Mun'un yol gösteren kurallarının öfkeli bir vurguyla incelendiği Gray, s. 86.

Adam Smith, siyaset üzerine giriştiği tarihin en acımasız fikir savaşı sonunda, 1776'da merkantilist dönemin sonunu getirdi. Bu dönemin tutumuna dair güçlü bir iz ve kurumlarından geriye güçlü bir miras kalmış olsa da, o andan sonra merkantilizmden söz açmak bir yanılgı ve kınama çağrışımından kurtulamadı. Eğer böyle bir kınama doğruysa, bunun, fikirlerini açıklayanları değil, daha çok zamanın koşullarını ve hizmet ettikleri çıkarları hedef alacağı açıktır.

İzleyen bölümden sonra Adam Smith'e geliyoruz. Ancak, önce merkantilist dönemin sonunda Fransa'da ortaya çıkan ve tüccarları ya da imalatçıları değil, tarımı, Fransa'nın çeşitli ölçülerde üretken çiftliklerini öven düşüncelere bakmamız gerekiyor.

5
Fransız Tasarısı

Söz konusu yılların sonuna gelinirken, Fransa'da bir ekonomik, siyasal ve entelektüel güçler bileşimi bu kalabalık, zengin ve sonsuz derecede büyüleyici ülkeyi Avrupa'nın kalan kısmından ayrı bir yere koydu. Tüccar kapitalizmi ve onun gerek duyduğu zanaatkâr sınıfının ürünleri ve sonra da bütün Kuzey Avrupa ve İngiltere'dekiler gibi fabrika kuruluşları Fransa'da da ortaya çıkmıştı. Paris bir tüccarlar ve onların mallarının ve işçilerinin kenti olmuştu; Lyon, Bordeaux ve diğer büyük Fransız şehirleri de öyle. Ancak, Fransa, Avrupa'daki herhangi bir ülkeden çok daha büyük bir ölçekte, tarımsal cazibesini ve gizemini korumuştu. O zaman, sonraları olduğu gibi, tarım Fransa'da bir uğraştan öteydi; deyim yerindeyse bir yaşam biçimiydi. Ve hafife alınmayacak bir sanat biçimiydi. Fransız peynirleri, meyveleri ve, kuşkusuz, şaraplarının kendilerine özgü bir yapısı vardı.

Fransız yönetiminin merkantilist çıkarlara ve politikalara diğer ülkelerden daha az yöneldiği doğrudur. XIV. Louis, feodal sınıfların bağımsız gücünü ortadan kaldırmadığı yerlerde onları boyunduruk altına almıştı. Kralın savaş ve gönülden desteklenen bir barış için gereksindiği acil ve sürekli gelirin yanı sıra, yaşamlarını da denetim altına almasındaki ısrarı

bu sınıf yoksullaştırmıştı. Bu durum, kraliyet vergi mültezimleri ve zora koşulmuş *corvée* (devlet ve efendilere mecburi hizmet sistemi, angarya) emekçilerinin talepleriyle birlikte, aristokratları, parasal gereksinimlerini sonraki yıllarda yarıcı olarak adlandırılacak olan kişilere ya da –Fransa'nın bazı bölümlerinde hâlâ mevcut olduğundan– kalan az sayıdaki serfe devretmeye itti. Alternatif olarak, zoraki kraliyet vergileri bağımsız çiftçilere farklı biçimlerde uygulandı. Bütün bu saldırılara karşın, tarım gücünü korudu; tarımsal çekim merkezi Fransa'ya hakim olmaya devam etti. Sahip oldukları toplumsal saygınlık ve öncelikten yararlanarak XIV. Louis'nin ardıllarını Versailles'da kuşatan bu sınıfın üyeleri, tüccarların çıkar ve amaçlarına, İngiliz, Hollandalı ya da İtalyan eşdeğerlerinden çok daha az yakınlık gösterdi. Aslında, insan, kendi eğlenceleri, ilişkileri ve rakipleriyle çok meşgul olan bu sınıfın, tüccar sınıfının artan ulusal rolüne fazla kafa yorup yormadığını merak ediyor.[52]

Yine de, Fransa'da toprağa duyulan ilgi önemli bir nedenle özel bir durumdu. Kendi ayrıcalıkları için inandırıcı bir felsefi haklılık üreten bu türde bir toplum tarihte nadirdir; daha çok kutsal ya da karşı konulamaz bir hak iddiasında bulunurlar. Ancak, Versailles'daki Fransız aristokrasi meclisinin sanatsal ya da entelektüel farklılığı küçümsenemezdi ve, kaçınılmaz olarak, aralarından bazıları öncüllerinin kaynağı ve –XV. Louis ile XVI. Louis zamanında da– ardıllarının giderek imkânsızlaşan kurtuluş çareleri üzerine düşündü. Bu düşünce sadece Versailles'da topraktan elde edilen refah ve gelenek üzerinde etkili oldu.

Bu etkiden –yine her zamanki gibi bağlamı koruyarak– onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında iktisadi düşünceye yapılan oldukça yenilikçi bir Fransız katkısı doğdu. Bu, Aydınlanmanın –Voltaire, Diderot, Condorcet ve hepsinin ötesinde Rousseau'nun açınlayıcı tutumu ve yazıları– ruhundaydı. Aydınlanmada onların değişim, umut ve reform ufku vardı ve de zamanın temel kaygılarını güçlü ve açık biçimde yansıttı.

52) Örneğin, Duc de Saint-Simon'un (1675-1755) hatıraları okununca ortaya çıkan bir soru. Bkz. *Saint-Simon at Versailles, The Memoirs of M. Le Duc de Saint-Simon*'dan, derleyen ve çeviren: Lucy Norton (Londra: Hamish Hamilton, 1958).

Fernand Braudel'in büyük üçlemesi *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*'nin üçüncü cildi *The Perspective of the World*'ü (çev.: Sian Reynolds, New York: Harper & Row, 1984) incelerken, Christopher Hill, uluslar arasındaki farkı özlü biçimde ortaya koydu: "İngiliz aristokrasisi kendisini ticari bir topluma dönüştürürken, Fransız aristokrasisi bunu asla yapamadı." (*New Statesman*, 20 Temmuz 1984, s. 23.)

Bütün zenginliklerin kaynağı olarak tarım esastı. Tüccarlar kendilerine uygun görülen ikincil konumdaydı; kadim saygınlığına yeniden kavuşan tarım, egemen ve muzaffer biçimde ortaya çıktı. Ancak, aynı zamanda, mevcut iktisadi ve politik yapının ciddi ölçüdeki genel zafiyeti onarılacak bir sorun olarak görüldü. Geleneksel arazi değerlerinin ve onunla bağlantılı gücün ve toplumsal önceliğin doğrulanması reform –geleneksel sistemin kurtuluşu için şart olduğu düşünülen reform– savunusuyla birleştirildi.

Bu düşünce okulunun üyelerine ne ad verileceği her zaman bir sorun olmuştur. Onlar kendilerine *Les Économistes* dediler. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Alfred Marshall'a gelene kadar iktisatçılara genel olarak bu ad verilmediğinden, bu, hoş ve modern bir referanstı. 1765'te Paris'i ve okulun önde gelen kurucularını ziyaret eden Adam Smith, onların fikirlerinden Tarımsal Sistem olarak bahsetti.[53] Ancak, iktisadi düşünce tarihçileri, duruma en az uygun olan tanımda, fizyokratlar –kabaca doğa kanunu ileri sürenler– adı uzun süre önce hemfikir oldu.

Fizyokratlar ya da Les Économistes son derece kaynaşmış bir topluluktu ve fikirlerinin çoğu bireysel değil ortak bir konumla bağlantılıydı. Yine de, öne çıkan üç kişi vardı. İlki ve en önemlisi, hayatta hiçbir şey için geç olmadığına dair bir ders sayılabilecek biçimde 62 yaşında iktisata giren François Quesnay'ydi (1694-1774). O zamana kadar gününün en ünlü fizikçilerinden biri ve her koşulda en iyi olduğu kabul edileniydi. Kanama, kangren ve ateşin nedenleri ve kontrol altına alınması üzerine yazılar yazmıştı ve erken bir yaşta Paris'te Cerrahlık

53) Smith'in *Ulusların Zenginliği*'ndeki övgü ve yergi yüklü bölümlerinin birinden:

> Arazi üretimini her ülkenin tek gelir ve zenginlik kaynağı olarak gösteren sistem, bildiğim kadarıyla, şimdiye dek herhangi bir ulus tarafından benimsenmemiştir ve Fransa'daki çok bilgili ve becerikli birkaç insanın spekülasyonları üzerine ortaya çıkmıştır. Sistemin asla yapmadığı hataların ayrıntılı olarak incelenmesine kesinlikle gerek yoktur ve, muhtemelen, dünyanın herhangi bir yerine asla herhangi bir zarar vermeyecektir. (Kitap 4, Böl. 29.)

Ulusların Zenginliği'nin öyle çok baskısı var ki herhangi birinden herhangi bir sayfa numarası vermek beyhude bir uğraş gibi görünüyor. Oldukça tatminkâr bir çağdaş basım, 1976 yılında Chicago University Press tarafından yayımlandı; bu kitap, Londra Üniversitesi'nden Edwin Cannan'ın erken tarihli ve birçok bakımdan nihai değerdeki basımına dayanmaktadır.

Akademisi sekreteri olmuştu. Sonra, toplumsal ve siyasal ünü ve konumu açısından tartışılmaz önemdeki bir hamleyle, 1749'da Madam de Pompadour'un özel doktoru oldu ve ondan sonra orada yaşayarak 1755'te XV. Louis'nin doktorluğu görevini üstlendi. Hiçbir iktisatçının ulaşamayacağı bir noktaya ulaşmıştı.

Grubun ikinci üyesi, kraliyetin himayesinde olmasa da kamu hizmetinde Quesnay'yi geçen, zengin bir esnafın oğlu olan ve tüccar atalarına asla tamamen vefasız kalmayan Anne Robert Jacques Turgot'ydu (1727-1781). Ticari çıkar konusundaki güçlü görüşlerinden dolayı Fransa'da onun savunucusu olarak görüldü. O sıralar kamunun dikkatini Fransa'nın en yoksul bölgelerinden biri olan Limoges'un *idarecisi* olarak çekti. Orada tarımı teşvik etmek, yerel ticareti geliştirmek, kara taşımacılığını artırmak ve vergi istismarını azaltmak için planlanmış bir dizi reforma ön ayak oldu. 1774'te XVI. Louis tarafından Paris'e çağrıldı ve birçok reformcunun yazgısından bağışık kalamayarak o da ikili bir görev aldı; maliye bakanı ve genel müfettiş oldu. Büyük bir devrimin yakın tehdidini gördüğü için, düşmanları –tarihte çok sık görüldüğü üzere– tehlikeye atılmayı tercih ederken, o daha küçük bir devrimle onu engellemeye çalıştı. Kraliyet ve diğer kamu harcamalarında katı ekonomiyi desteklemesi, vergi reformu, Fransa içinde serbest ticaret, kamusal avantaların ve tekellerin kaldırılması ve Protestanlara gösterilen hoşgörüyle '*corvée*'nin kaldırılması, kamu gelirlerinde çeşitli haklar iddia eden toprak sahiplerinden ve aristokratlardan memurlara, tahıl spekülatörlerine ve papazlara, hatta Marie Antoinette'in kendisine kadar, kazanılmış haklara sahip olan etkili bir grubu kendisine karşı birleştirdi. Üstüne bir de yetersiz hasadın eklenmesiyle Mayıs 1776'da kovuldu ve yerine Jacques Necker getirildi; bunun üzerine, kendisinin ve arkadaşlarının şimdilerde hatırlanmasını sağlayacak olan düşünceler sistemi üzerinde çalışmaya döndü.

Fizyokratlar arasındaki üçüncü önemli kişi, Marquis de Lafayette de dahil, çağının Fransızlar'ı içinde Amerika Cumhuriyeti üzerinde muhtemelen en kalıcı pratik etkiyi bırakmış olandı. Bu kişi, tarım üzerine bir gazete yayınladıktan ve politika üzerine yazılar yazdıktan sonra Quesnay'nin yazılarını toplayan, onu da kendisinin ve arkadaşlarının unvanlarına dönüşen *La Physiocratie* başlığıyla yayınlayan Pierre Samuel du Pont de Nemours'du (1739-1817).

Fransız Devrimi sırasında karşı devrimci eğilimlerinden kuşkulanıldığı için, du Pont bir süreliğine saklandı ve 1800'de oğulları Éleuthère Irénée ve Victor'la birlikte Amerika'ya göç etti. Éleuthère Irénée, Delaware'deki Wilmington yakınlarında, Brandywine Creek'te bir barut fabrikası (Antoine Lavoisier'den ders aldığı bir bilgi alanı) inşasına başladı. Bu girişimden Amerika'nın en büyük sanayi şirketlerinden biriyle en etkili ve geniş sanayi hanedanlıklarından biri doğdu. Du Pont ailesi, gelecek yüz elli yıl içinde dev girişimlerinin hem denetimini hem de yönetimini teminat altına almış oldu.

Fizyokratlar dikkate değer kişilerdi. Ve ilk kez bir iktisadi düşünceler öbeği olarak adlandırılabilecek düşünce sistemleri de birçok bakımdan dikkate değerdi.

Başlıca amaçlarını tekrar hatırlayalım: herkesin biat ettiği, kökü ve saygınlığı toprakta olan kadim bir toplumu reform yoluyla baki kılmak, tüccar kapitalizminin iddialarını, (onlara göre) zorbalığını ve peyda ettiği haksız, acımasız ve dizginsiz sanayi güçlerini savuşturmak.

Fizyokratların birinci ve temel bağlanımı iktisadi ve toplumsal teşekkülü yönettiğine inandıkları doğal yasa kavramı olacaktı (*le droit naturel*). Krallar ve yasa koyucuların yasaları ancak doğal yasayla uyumlu oldukları sürece ya da onun sınırlı bir uzantısı olarak görüldüğünde hoş karşılanabilirdi. Mülkiyetin mevcudiyeti ve korunması doğal yasaya uygundu, tabii alım satım özgürlüğü –ticaret özgürlüğü– ve kraliyetin güvenliği için gerekli adımlar da. Akıl, şeylerin doğal güdülere ve sınırlamalara göre kendi başlarına yola girmeye bırakılmasından yanadır. Yasama ve yönetimdeki rehber rol *laissez faire, laissez passer* olacaktır.

Fizyokratların en büyük mirası olan bu dört sözcüğün farklı düzeylerde anlamları vardır. Sonraki dönemlerde, *laissez faire*, rekabetçi pazarın başarılarıyla bir tutulacaktır; bu, her zaman kabul edilmese de, her türlü devlet müdahalesine yeğ tutulacak bir sonuçtur. Bu, belki de, sınırlı ya da teknik *laissez faire* ile adlandırılabilir. *Laissez faire*, ayrıca, herhangi biçimde ve herhangi bir toplumsal amaç için devlet müdahalesine karşı yükselen bir çığlıktır. Ulusal savunma bir tarafa, işleri en geniş ve makul alanda kendi başlarına çözülmeye bırakmaktır. Buna teolojik *laissez faire* denilebilir. Daha yüksek bir güç mümkün olan en iyi sonucu temin eder: Teolojik *laissez faire*, zamanımızda, özellikle 1980'lerin Washington'unda önemli bir güçtür. Birçok günümüz işadamının iflas olasılığı, kıran

kırana yabancı rekabet ve diğer felaket belirtilerinin seküler bir devlet faaliyeti gerektirdiği noktada, devlete bakış tarzında çok etkilidir.

*Le droit naturel*den merkantilizme karşı bir tutum ortaya çıktı. Tüccarlar adına yapılan düzenlemelerin tümü –tekel bağışları, iç ticarette sayısız korumacı sınırlama, kalan tüccar loncaları– kesinlikle doğal yasayla çatışıyordu. Bunun işareti olarak, sözde eski rejimin kurtarıcıları tüccar kapitalizminin daha engelleyici önceliklerine karşı harekete geçtiler. Belki de, Turgot'nun nerdeyse kesinlikle inandığı gibi, tüccarlar, böylece, miyop bir bakışla kendi uzun vadeli çıkarlarının yanlış anlaşılmasından kurtulabilirlerdi.

Bununla birlikte, tüccarların itibarı ve bunun sonucu olan nüfuzlarına karşı daha açık bir muhalefet doktrini vardı. Bu, *produit net* genel kavramıydı. Basit biçimiyle, bu doktrinde, bütün zenginliğin herhangi bir başka sanayiden, ticaretten ya da uğraştan değil tarımdan kaynaklandığı savunulur. Özellikle tüccarlar aldılar ve sattılar, önce ve sonra ürün aynıydı; süreç içinde bir şey eklenmedi. Ve durum –biraz kuşkulu olsa da– sanayide ve imalatta da aynıydı. Üstelik, imalat tarımsal kaynakla ve arzla sınırlıydı: "Ayakkabıcıların sayısını artırmak için (...) önce inek derilerinin sayısını artırmak gerekir."[54]

Fizyokratik sınıf yapısı *produit net* kavramıyla yakından bağlantılıydı. Burada, ilk olarak, tarımsal üretime rehberlik eden, onu denetleyen ya da ona nezaret eden toprak sahipleri ya da mal sahipleri vardı; *produit net* onlara aktı ve toplumun ve devletin sosyal ve siyasal sorumlulukları onlara düştü. Sonra, çiftçilikle uğraşan ve toprağı işleyen üretken sınıf vardı; onların karşılığı ödendikten sonra *produit net* mal sahiplerine gitti. Son olarak, kesinlikle aşağı bir konumda olan tüccarlar, imalatçılar ve zanaatkârlar, yani verimsiz sınıf vardı.

Produit net'ten ve bu sınıf görüşünden tüccar işgaline karşı en açık savunular, tarıma ve dolayısıyla araziye ve aristokrasiye dayalı güce yönelik en güçlü iddialar doğdu: bütün zenginlik artışının kaynağı tarımdı; diğer uğraş alanlarından ortaya çıkan bir şey yoktu. "Tarım, devletin ve bütün vatandaşların tüm zenginliğinin kaynağıdır."[55] Tarıma teşvik ve

54) Alexander Gray, *The Development of Economic Doctrine* (Londra: Longmans, Green, 1948), s. 105. İmalatın genel durumu François Quesnay'de ifade ediliyor, *Sur les Travaux des Artisans*.

55) François Quesnay, *Maximes Générales*, Gray'den alıntı, s. 102.

destek sonuçta daha büyük ulusal refah için sadece en iyi değil, yegâne yoldu.

Bunun ardından, tarım vergilerinin ılımlı hale sokulması gelecekti; tarım vergileri konusundaki girişimler sömürücü de düzensiz de olmamalıydı. Bu ılımlılık, *produit net*'in korunmasına ve tarımın ve ulusun başarısına bağlıydı. Ancak, vergiler meselesine daha sıkıntılı bir düşünce eşlik ediyordu: tarım dışı işlerle uğraşanlar zenginlik üretmediğinden bu durumda vergi ödememeleri gerekiyordu ya da öyle görünüyordu. Üzerinden ödeme yapacakları ürün fazlası olmadığından kendilerine yüklenen vergiler düşük fiyatlar ve tarım üreticisinin *produit net*'inden ödeyeceği yüksek tarım girdi maliyetleri olarak geri dönecekti. Bu nedenle, vergilerin başlangıçta toprak sahiplerine ya da arazi sahibi çiftçilere uygulanması daha iyi olabilirdi.

Laissez faire örneğinde olduğu gibi, bu da ölmeyen bir düşünceydi. Üretimin belli bir sınıfta toplanarak bir şekilde gelir fazlası yaratması (ve onu saklaması) –özel bir ihsan– fikri gelecek yüzyılda başka bir biçimde tekrar ortaya çıkacaktı. O zaman, artık değerin –başka ve farklı bir *produit net*– alıcıları oldukları düşünülenler toprak sahipleri değil kapitalistler olacaktı. Marx için bu özel bir devrimci dikkat ve ajitasyon konusu haline gelecekti.

Birleşik Devletler'de *produit net* kavramının son yüzyılın bitimine doğru daha özgül bir yansıması olacaktı. Bu, XIII. bölümde döneceğim Tek Vergi'nin hünerli savunucusu Henry George'un[56] (1839-1897) çalışmalarında görüldü. Batı'daki arazilerde yaşanan nüfus artışı, demiryolları ve genel olarak ekonomik gelişmeyle birlikte gelen muazzam değer artışı (ve beraberinde gelen spekülasyon) George'un ilgisini çekti. Bu ihsan arsa sahibine pek az atfedilebilir ya da hiç atfedilemezdi. Artışı toplumsal unsurlar getirdiğinden toplumun bu artışta hakkı vardı. Toprağa konacak tek vergiyle çalışarak kazanılmamış bütün birikimler massedilecekti. Zorlayıcı bir fikir olsa da, bu, siyasi açıdan güçsüz olmayan mülk sahiplerinde bir heyecan yaratmadı. Onların tarafında Romalılar'a kadar uzanan mülkiyet hakları kavramı vardı.

56) Özellikle, en yaygın biçimde okunan savı *Progress and Poverty*'de. Bu eseri çeşitli basım ve yeniden basımlarla milyonlarca kişiye ulaşmaktadır ve hâlâ –az sayıda da olsa– bir yandaş grubunun ilgisini çekmeye devam etmektedir.

George, başlangıçta, California ve Batı Amerika'daki kendi gözlemlerine dayansa da, sonraki yazıları fizyokratlar tarafından savunuldu ve desteklendi. Böylece, onsekizinci yüzyılın sonlarında Paris'ten yayılan fikirleri yüz yıl sonra San Francisco'ya kadar uzanan bir menzil izledi.

Fizyokratların daha genel bir modern yankısı hâlâ nihai zenginlik ve refah kaynağı olarak tarımın üstünlüğü iddialarında yatar: bugün, çiftçilerin yaptığı dinlendirici ve sıcak sohbet toplantılarında, François Quesnay'nin dediği gibi, bütün iktisadi ilerlemenin, bütün ulusal gücün, erdemin ve mükemmelliğin temelini onların ve onların çiftçiliğinin oluşturduğu konuşulur.

Fizyokratlar, ayrıca, raslantı eseri olsa da, fiyat belirleme sorununa da parmak bastılar. Fiyatların imalatla hiçbir değer kazanmadan üretim maliyetlerini yansıttığı savunuldu, bu da maliyetleri neyin belirlediği konusunda bir görüş olmadan pek anlam taşımıyordu. Ve fizyokratlar tarafından, neredeyse alelusûl yapılan, işçilerin asgari geçim gereksinimlerine uygun düzeydeki ücret bahisleri vardı. Bu sorular, çok geçmeden, İskoçya ve İngiltere'de geniş olarak tartışılıp geliştirilecekti.

Bununla birlikte, uzun zaman yararsız bir yenilik olarak görülen ve zamanımızda da güçlü yansımalar bulan fizyokrat nitelikli bir başka katkı vardı. Tableau Économique denilen ve François Quesnay tarafından tasarlanan bu katkı, ürünlerin toprağı işleyenden efendiye ya da mal sahibine ve oradan tüccara, imalatçıya ve diğer kısır sınıflara nasıl aktığını ve paranın çeşitli güzergâhlardan toprağı işleyene nasıl geri döndüğünü göstermeyi amaçlayan ustaca yapılmış bir tasarımdı. Böylece, ekonominin –büyük sanayiler ya da çıkarlar– her parçasının nasıl hizmete girdiği ve birbirlerini nasıl telafi ettikleri gösterildi. Satın alma ve satma mekanizması böylece birbirine bağlı tam bir sistem olarak açığa çıktı. O zamanlar Tableau harika bir şey gibi –tanrısal bir kavrayış gibi– göründü. Victor Riquetti Mirabeau (1715-1789) –Yaşlı Mirabeau fizyokratlar arasında önemli bir şahsiyetti– belki de en ölçüsüz yorumcuydu. Quesnay'nin icadını, paranın ve yazının icat edilmesiyle birlikte, insan aklının üç büyük utkusundan biri olarak gördü. Diğerleri, başta Adam Smith olmak üzere daha sakınımlıydı ve çoğu kez küçümseyerek bunu görmezden geldiler. Örneğin, Alexander Gray, "Zamanında, Quesnay ve fizyokratik Okulun muazzam başarısı, şimdi belki de mahcup bir dip-

nota döndü (...) sonunda muazzam bir aldatmacadan başka bir şey olmadığı düşünülebilir," der.[57]

1930'larda, Harvard'lı genç iktisatçı Wassily Leontief (1906-),[58] her sanayinin diğerinden ne alıp sattığını ve böylece sistem ve etkileriyle birlikte gelir akışını gösterecek kapsamlı tablolar geliştirmeye koyuldu ve bu tablolar –kimi zaman biraz alayla– Leontief'in Tableau Économique'i olarak değerlendirildi. Gerekli istatistiki derlemeler için güçlükle para sağlayabilmesine karşın, 1973'te Nobel Ekonomi Ödülü ile ödüllendirildiğinde kendisine yönelik tutum saygınlık kazandı. Girdi-çıktı ya da daha kitabi bir dille Sanayilerarası Çözümleme denilen çalışması, iktisadi beklenti ve fiyatlar, ücretler, faiz oranları ve taleplerdeki değişikliklerin farklı sanayilere etkisini tahmin etmeye ve, çoğu durumda, yanlış tahmin etmeye temellenen modern, popüler ve ayrıca kârlı modeller için başlıca temel taşı olmuştu. Yine, François Quesnay'nin fikirleri Fransa ve Versailles'dan oralara kadar uzanmıştı.

Eski sistemi yenileştirme arayışındaki fizyokratlar, aynı zamanda, onu savundular. Sistem, onların fikrince, merkantilizme ve onun olgunlaşmakta olan sanayi kapitalizmine üstün biçimde, özellikle Turgot'nun inandığı gibi, yozlaşmalarından, savurganlığından, avantalarından ve diğer imtiyazlı aşırılıklarından arındırılmalıydı. Aslında, yine binlerce kez sorulan o soru ortaya çıkmaktadır: Bu ve devamındaki reformlar yapılmış olsaydı, Fransız Devrimi önlenebilir ya da engellenebilir miydi? Bu, kuşkusuz, yararsız bir sorudur. Zenginler ve ayrıcalıklılar, yozlaşmış ve yetersiz oldukları zaman da, kurtarıcı devrimi kabul etmezler. Akıl eksikliği bir engeldir kuşkusuz; gurur, haklı kızgınlık ve yara almış saygınlık da öyledir. Herhangi bir insan, zenginlerle fazilet sahiplerinin farklı kimseler olduğuna nasıl inandırılabilir? Ayrıca, bir zaman tercihi ve psikolojik bir yadsıma sorunu vardır. Kısa dönemde, hatta makul bir uzun vadede, mutluluklar, zevkler, rahatlıklar niçin korku ve felaket beklentileriyle azaltılacaktır? Quesnay, Turgot ve onların *confrère*lerinin –meslektaşlarının– reformları büyüyen bir kasırgayla karşılaşan hafif bir esintiydi.

57) Gray, s. 106.
58) XIX. bölümde yeniden değinilecek.

Bu dünyada devrim üstüne devrim oldu. Bazıları, Amerikan Devrimi gibi, toplumsal ve iktisadi bir yapıyı tümüyle yerinde bıraktı. Rusya ve Çin'deki devrimler ise onları süpürüp attı. Fransız Devrimi fizyokratların savunup kollamaya çalıştıkları dünyayı ortadan kaldırdı. Bununla birlikte, gelecek kuşaklara birbiriyle ilişkili ve birbiriyle bağımlı bir yapı olarak bir iktisadi sistem fikri, farklı ve parlak kavramlar kaldı: iktisadi tutumda denetleyici bir doğal yasa, tarımın doğal üstünlüğü, *produit net*, Tableau Économique. İnsan, Adam Smith'in –zamanına kıyasla– şaşırtıcı cömertlikteki özetini onaylayabilir: "Sistem (...) bütün eksiklikleriyle, belki de, şimdiye kadar siyasal iktisat konusunda yayınlanmış, gerçeğe en yakın tahmindir."[59]

59) Sıradan olmaktan uzak, incelikli biçimde nüktedan yorumuna devamla şunları söyler: "Sistemin takipçileri çok fazladır; çatışkılardan ve sıradan insanların idrak gücünü aşan şeyleri anlar görünmekten hoşlanan kişiler olduğu için, sistemin imalat yapısının verimsiz yapısına ilişkin taşıdığı çatışkı, sistemin hayranlarının sayısının artmasına az katkı sağlamamıştır..." Smith, Kitap 4, Böl. 9.

6
Adam Smith'in Yeni Dünyası

İngiltere ve Güney İskoçya'ya onsekizinci yüzyılın üçüncü çeyreğinde gelen Sanayi Devrimi, fabrikalara ve fabrika şehirlerine, önceleri, malları evlerinde, yiyecek ve yünü çiftliklerinde üreten işçileri getirdi. Ve bir zamanlar çok az şey üreten ya da hiçbir şey üretmeyen diğerlerini. Daha önce tüccarlar tarafından köylere kumaş yapılması için gönderilen ya da bağımsız zanaatkârın işlerini satın almaya yarayan hammaddeye yatırılan sermaye, artık muazzam büyüklükteki fabrikalara ve makinelere ya da işçileri çoğu kez kısa bir süre hayatta tutan son derece yetersiz ücretlere yatırılıyordu. Bu değişimde hakim olan ve böylece toplum ve devlette giderek gelişen kişilik, mal alıp satmaya odaklanmış olan tüccarlar değil, üretime odaklanan sanayicilerdi.

Bu gelişmeleri neyin başlattığı konusunda tarihçiler arasında uzun süre ciddi tartışmalar olmuştur. Yaşanan yenilikteki raslantısallık mı, Watt'ın makineleri çekmeye yarayan buhar motoru ya da makinelerin kendileri mi, özellikle de Arkwright, Kay ve Hargreaves'in ve ün salmak konusunda daha az talihli olan diğerlerinin dokuma makinelerinin ortaya çıkışı mı? (Tekrar söyleyelim, kumaş, yiyecek ve barınakla birlikte, za-

manın insanlarının büyük bölümünün yaşam standardını oluşturan üç temel gereçten biriydi.) Bir de şöyle düşünelim; Sanayi Devrimi güven aşılayan girişimciliğin ürünü müydü? Bu yeniliklerin, bağımsız bir yenilikçi güç olmak şöyle dursun, zeka ve sezgiyle olası değişiklikleri algılayanların öngörülen başarısı olduğu uzun bir süreçteki erken bir adım mıydı?

Bu tartışmayla uğraşmanın anlamı yok. Sanayi Devrimi'nin kaynağı ne olursa olsun, iktisadi gelişmeleri muazzam bir biçimde etkiledi. Burada da önemli olan bağlamdır. Ve bağlamdan söz konusu tarihin iki önemli kişiliği ortaya çıkıyor: Adam Smith ve üç çeyrek yüzyıl sonra Karl Marx. Birisi bu devrimin başarılarının kâhini ve yol gösterici kurallarının kaynağı, diğeri de sistemin üretim araçlarına sahip olanlara verdiği gücün ve bu nedenle işçilerin yoksullaşmasının ve baskı altında kalmasının eleştirmeni.

Smith konusunda bir zamanlama sorunu vardır. Kapsamlı araştırması *An Inquiry into the nature and Causes of Wealth of Nations*, belirttiğim gibi, 1776'da basıldı. O zamana kadar, İngiltere kırsal bölgesinde ve İskoç Lowlands'te sanayi döneminin atölyeleri ve madenleri zaten vardı. Büyük Fransız tarihçisi Paul Mantoux'ya (1877-1956) göre, "Kendimizi İngiltere ile sınırlarsak, VII. Henry döneminden itibaren Kuzey ve Batı'daki birkaç zengin kumaş tüccarının, küçük ölçekte de olsa, bugün büyük imalatçılarımızla aynı rolü oynadıkları kesindir. (...) Dokumacılardan kumaş alıp pazarlarda ya da panayırlarda satarak, sadece tüccar olmak yerine kendi denetledikleri atölyelerini kurdular. Onlar modern anlamda imalatçılardı."[60]

Gerçi Smith'in gördükleri Sanayi Devrimi'ni pek yansıtmıyordu; gerçekten, büyük fabrikalar yoktu, fabrika şehirleri yoktu, işe gidip gelen büyük işçi grupları yoktu, siyasal ve toplumsal olarak gelişmekte olan sanayiciler yoktu. Gelişmelerin çok büyük bölümü onun kitabı yazmasından sonra meydana geldi. Smith bir toplu iğne fabrikasının çalışmasını tanımlar ancak bu imalathane nitelik olarak sonraki yıl-

60) Paul Mantoux, *The Industrial Revolutin in the Eighteenth Century*, çev.: Marjorie Vernon (New York: Harcourt, Brace, 1940) s. 33. İngiltere'de Sanayi Devrimi'nin kökenleri ve ilk yıllarının klasik bir anlatımı ilk olarak 1905'te Paris'te basıldı. Yeni baskısı (önsözünü ben yazdım) 1983'te Chicago University Press tarafından basıldı.

ların büyük sanayi fabrikalarından çok farklıdır. Bu fabrika, muhtemelen, bütün iktisadi girişim tarihinin en ünlü farbrikasıydı; Smith ve ona ilişkin yazanların çoğu için neredeyse mistik bir önem taşıyan bir fabrikaydı. Dikkatini çeken şey, Sanayi Devrimi'ni bellileyen makinler değil, her işçinin işin küçük bir bölümünde uzmanlaşacağı şekilde tasnif edilmesiydi. "Bir adam teli çekiyor, diğeri düzeltiyor, üçüncüsü kesiyor, dördüncüsü sivriltiyor, beşincisi tepesini iğne başı biçiminde düzeltiyor; iğne başını yapmak iki ya da üç farklı işlem gerektiriyor; iğneyi beyazlaştırmak bir başka iş; iğneleri kâğıda yerleştirmek ise başlı başına bir sanat."[61] Bu uzmanlaşmadan, iş bölümünden, çağdaş girişimin büyük verimliliği doğdu, "insanın bir şeyi bir başka şeyle takas, mübadele, trampa etme yönündeki doğal eğilimiyle birlikte",[62] bütün ticaretin temeli oldu. Ancak bu, Sanayi Devrimi'nin gerçeği değildi; Smith, onsekizinci yüzyılın sonunda ortaya çıkan, bacası tüten fabrikaları, makineleri, işçi yığınlarını görmüş olsaydı, iş bölümünden ya da iğne imalatından değil, bunlardan etkilenirdi.

Bununla birlikte, Smith, Sanayi Devrimi'ni görmemiş ya da kapitalist tezahürü içinde tam olarak tahmin etmemiş olsa da, eski düzendeki çelişkileri, çağdışılıkları ve en önemlisi toplumsal olarak sınırlanan özçıkarı büyük bir açıklıkla gözlemledi. Eğer yeni bir peygamberdiyse, daha çok eskisinin bir düşmanıydı. *Ulusların Zenginliği*'ni okurken, döneminin kolaycı ve geleneksel fikirlerinin sözcülüğüne soyunanları huzursuz edip rahatı yerinde olanların keyfini kaçırmaktan aldığı zevki fark etmemek mümkün değildir. Smith, kıyısında durduğu yeni dünya için birçok makûl tavsiyede bulunmuştur; en büyük katkısı, eski dünyanın ortadan kalkması ve yerini alacak olanın önünün açılması yönündedir.

Adam Smith, 1723'te, Edinburgh Körfezi'nde, modern zamanlarda görkemli fabrikaları ve ağır kokusuyla ünlenen sıradan bir kasabada, Kirkcaldy'de doğdu. Babası, oğlunun acımasızca saldırıp fiilen yok edeceği korumacı politika ve merkantilist inanışın bildik örneklerinden biri olan bir gümrük tahsildarıydı. Adam Smith, yerel okuldan sonra Glasgow Üniversitesi'ne ve sonra da *Ulusların Zenginliği*'nde –o zamanki

61) Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, Kitap I, Böl. 1.
62) Smith, Kitap I, Böl. 2.

adıyla– kamu profesörlerinin sınıflarındaki öğrencilerin azminden ya da sınıfların büyüklüğünden bağışık olarak ücret almaları nedeniyle şiddetle kınayarak sözünü ettiği Oxford Balliol College'e devam etti. İtham ettiği profesörler bu dürtüyle biraz canlandı, az da olsa işe sarıldı. Ona göre, en iyi yol, daha sonra kendisi için Glasgow'da geçerli olacağı gibi, profesörlere topladıkları öğrenci sayısına göre para ödenmesiydi. Smith'in bu konulardaki görüşleri modern bir Amerikan üniversitesinde pek de iyi karşılanmayacaktır.

Smith, Oxford'dan önce, mantık ve ahlak felsefesi profesörü olduğu Glasgow Üniversitesi'ne döndü. Burada, 1759'da artık büyük ölçüde unutulan ve siyasal ekonomiye ilgi duyduğu tarihten oldukça öncelere rastlayan *The Theory of Moral Sentiment*'i yayınladı. 1763'te, genç Buccleuch Dükü'nün özel öğretmeni olmak ve ona kıta seyahatinde refakat etmek için üniversiteden ayrıldı. Bu gezinin düke sağladığı yararlar tarih içinde kaybolmuştur; ancak Smith için çok önemli bir deneyimdi. Smith, İsviçre'de, Cenevre yakınlarında, şimdi Ferney-Voltaire olan bölgede hâlâ var olan zarif bir şatoda Voltaire'i ziyaret etti. Paris ve Versailles'da, birçok insanın yanı sıra, Quesnay ve Turgot ile tanıştı. *Ulusların Zenginliği*'nin çarpıcı bir özelliği de kozmopolit vurgusudur; Smith'in düşünceleri, gözlemleri ve bilgisi, İngiltere ve İskoçya sınırlarının çok ötesinden gelir. Seyahat yılları bu nedenle dikkate alınmalıdır.

Smith *Ulusların Zenginliği*'ni yazmaya Fransa'da başladı ve 1766'da İngiltere'ye döndükten sonra on yıl kadar yazmaya devam etti. Nihayet yayınlandığında hemen başarı kazandı; iki ciltten oluşan ilk baskı neredeyse hemen tükendi.[63] Smith'in arkadaşı Edward Gibbon, Adam Ferguson'a, vecd içinde bir onamayla, "Ortak dostumuz Adam Smith'in halkı zenginleştiren müthiş eseri!" diye yazar ve kitaptan 'en etkileyici fikirler en anlaşılır dille ifade edilmiş' diye söz eder.[64] Bu yürekten onama, on beş yıl sonra, Avam Kamarası'nda, *Ulusların Zenginliği*'nin ya-

63) Fiyatı £1.16s idi. Sterlinin değişen mübadele oranı ve enflasyon göz önüne alındığında, bugün $50 ya da $60 veya daha fazla olabilir. Kaç kopya basıldığı bilinmiyor. 1973'te, Adam Smith'in 250. doğum yıldönümünde, İngiltere'den ve tüm dünyadan iktisatçılar kutlama için Kircaldy'de toplandı. Bu bölümde sunulan savların bir kısmı bu toplantı vesilesiyle okuduğum bir tebliğde dile getirildi ve *Annals of an Abiding Liberal* başlıklı kitabımda basıldı (Boston: Houghton Mifflin, 1979), s. 86-102.

64) John Rae'den alıntı, *Life of Adam Smith* (Londra: Macmillan, 1895), s. 287. Rae'nin biyografisi temeldir ve neredeyse Smith'in yaşamı üzerine var olan yegâne eserdir.

zarından "felsefi araştırmada derinlik ve ayrıntılı engin bir bilginin ticaret tarihi ve siyasal ekonomiyle ilgili her soruya en iyi çözümü getireceğine inanıyorum"[65] diye söz eden William Pitt'in övgüsü yanında hafifbile kalır. Önceki bir vesileyle ifade ettiğim gibi, "en azından sosyalist olmayan bir dünyada, bir siyasetçinin kendisini bir iktisatçıyla böylesine cesurca bağıntılı kılmasına bir daha rastlanmamıştır."[66]

Ulusların Zenginliği'nin yayınlanmasından sonra Edinburgh'da gümrük denetçisi oldu. Babasının da ifa ettiği, merkantilist geleneğe has ama ırkının yerleşmiş geleneksel yapısı içinde reddetmeyecek kadar sağduyulu olduğu bir arpalıktı bu iş. 1790'da Edinburgh'da öldü; evi ve mezar yeri Canongate'tedir ve siyasal ekonomiyle biraz da olsa ilgilendiğini itiraf eden herkes tarafından ziyaret edilmektedir.

Ulusların Zenginliği, eğlenceli ve hoş bir dille yazılmış, hacimli, dağınık bir savdır, ancak İncil ve Marx'ın *Kapital*'iyle birlikte okuryazarlıkları tartışılanların bile okumadan sözünü edebildiği üç kitaptan biridir. Bu, özellikle Smith örneğinde, ciddi bir kayıptır. Gibbon'un dediği gibi, dili başlı başına büyüleyicidir ve David Hume tarafından övülen "tuhaf gerçekleri" hâlâ zevk ya da şaşkınlıkla karşılanır. Bir örnekleme için kısa bir mola belki hoş görülebilir. Amerikalılar, "Pennsylvania'daki Quaker'lerin zenci kölelerine özgürlük tanımaktaki gecikmiş kararlılığı, zencilerin sayısının fazla olamayacağı konusunda biziikna edebilir" ifadesiyle anımsar onu.[67] Thorstein Veblen'in öngörüsünde, "zengin insanların büyük bölümü arasında, zenginlerin temel eğlencesi gösterişe dayanır" yolundaki gözlemiyle yer etmiştir kendine.[68] Ve hissedarlarla onların işlevleri ya da işlevsizlikleri konusunda izleyen iki yüz yılda kimse onun kadar kesin olamayacaktır: "[Onlar] şirket işiyle ilgili herhangi bir ayrıntıdan nadiren anlar görünür; ve aralarında hizip ruhu hakim olmadığında bunu umursamazlar, ancak yöneticilerin onlar için münasip gördükleri altı aylık ya da yıllık kâr paylarını memnuniyetle alırlar."[69]

65) William Pitt, bütçesini sunarken yaptığı konuşma, 17 Şubat 1792, Rae'den alıntı, s. 290-291.

66) *Annals of an Abiding Liberal* (Boston: Houghton Mifflin, 1979), s. 88.

67) Smith, Kitap 3, Böl. 2.

68) Smith, Kitap 1, Böl. 2, Kıs. 2.

69) Smith, Kitap 5, Böl. 1, Kıs. 3, Makale 1.

Smith'in, ulusal beka düşüncenin yerini aldığı zaman akıldan çıkmayacak olan en yararlı yorumu *Ulusların Zenginliği*'nde yer almaz; General Burgoyne'nin Ekim 1777'de Saratoga'da teslim olduğunu söyleyen Sir John Sinclair'e verdiği yanıttadır bu yorum. Sinclair'in İngiltere'nin yıkılıp yok olacağı yönündeki korkusunu ifade etmesi üzerine, Smith'in yanıtı, "Bir ulusta yıkımdan çok ne var ki" olur.[70]

Smith aracılığıyla, Massachusetts Koyu Kolonisi sivil yönetiminin harcamalarının –devrime atıfla– "mevcut karışıklıklar başlamadan önce[71] yılda yaklaşık 18.000 sterlin olduğunu öğreniriz ve bu da New York ve Pennsylvania'nın 4500 sterlin, New Jersey'nin ise 1200 sterlin tutan harcamalarına göre oldukça yüklü bir miktardır.[72] Ayrıca, İsviçre kantonu Underwald (Unterwalden) vatandaşlarının, kötü bir fırtına ya da sel baskınından sonra zararın giderilmesi için her birinin mal varlığını kalabalığa yüksek sesle ifşa ettiği bir toplantıda bir araya gelmesinin ve sonra *pro rata* (oran üzerinden) vergi konmasının sermaye vergisinin bir örneği olduğunu da yine ondan öğreniriz.[73] Son olarak, Smith'in olağanüstü titizlikteki hesaplaması sayesinde, İsokrates'in, o zamanlar bütün bilimlerin en gözde olanını, retoriği öğretmesi karşılığında, yani bir dizi konferans için, "öyle büyük bir kent tarafından öyle büyük bir hocaya ödendiği düşünüldüğünde pek de olağanüstü sayılmayacak bir bedel, 3333,6s,8d sterlin (bugün 100.000 doların üzerinde) kazandığı anlaşılır.[74] Smith, Plutarkhos'a da aynı miktarın ödendiğini anlatır. Smith'in kaygılarının farklılığı, muhtemelen, kanıtlanmıştır.

Adam Smith'te okuru onun iktisat tarihine yaptığı temel katkıdan uzaklaştıracak, ayartacak çok şey vardır ve bu yıllardır birçok okur için böyledir. Bununla birlikte, I. bölümde, dikkatle üzerinde durulması gereken üç temel konu vardır. İlki iktisadi yaşama ve çabaya hareket katan engin güçler –genel olarak, iktisadi sistemin yapısı– fikridir. İkincisi fiyatların nasıl belirlendiği ve ortaya çıkan gelirin ücretlere, kâr ve ran-

70) Rae'den alıntı, s. 343.

71) Smith, Kitap 4, Böl. 7, Kıs. 2.

72) John Rae'nin inancı odur ki, kolonilere ilişkin bunlar ve sayısız başka ayrıntı, Smith'in bu konulara –büyük olasılıkla– Londra'dan bir tanıdığı, belki de dostu olan Benjamin Franklin'in teşvikiyle duyduğu ilgiyi gösteriyor.

73) Smith, Kitap 5, Böl. 2, Kısım 2, Makale 2.

74) Smith, Kitap 1, Böl. 10, Kısım 2.

ta nasıl dağıtıldığıdır. Son olarak, devletin iktisadi ilerlemeyi ve başarıyı desteklediği ve geliştirdiği konusu yer alır. Tekrar vurgulanması gerekir ki, *Ulusların Zenginliği*'nde hiçbir şey bu öneriler kadar sistematik değildir; şaşırtıcı bulacağı bir düzeni önermesinden dolayı bağışlanması gereken yazardır.

Smith için iktisadi itki öz-çıkar rolü üzerinde yoğunlaşır. Onun özel ve rekabetçi izleği en büyük kamusal yararın kaynağıdır. Smith, en ünlü paragrafında, "Yemeğimizi kasabın, biracının ya da fırıncının hayırseverliğinden değil, onların kendi çıkarlarına olan saygılarından umarız. Onların insanlığına değil, öz-severliklerine hitap ederiz," der.[75] Ardından, "Birey, bu ve birçok başka durumda, kendi niyetinin bir parçası olmayan bir amacı geliştirmek için görünmez bir el tarafından yönlendirilir (...) kamu yararı için ticaret yaptığını ileri sürenler tarafından işlenen böylesi bir hayır bilmiyorum. Aslında, bu, tüccarlar arasında pek yaygın olmayan bir özentidir ve onları bu işten caydırmak için pek fazla söze gerek yoktur,"[76] diye ekler.

Görünmez bir elden bahsetmenin çoğu insan için mistik bir havası vardır: öz-çıkar uğraşını destekleyen ve insanları pazarda en iyi amaçlara yönlendiren ruhani güç söz konusudur. Smith'in de ciddi bir kötülük yaptığına inanılır; görünmez el, iktisattaki en ünlü metafor, ama sadece bir metafordur. Bir Aydınlanma adamı olan Smith, tartışması için doğaüstü bir dayanağa gereksinmedi. Sonraki bölümlerde, pazarın, zamanımızda nasıl olup da Smith'in gerçekten onaylamadığı bir teolojik hayırseverlik kazandığı anlatılacak.

Yine de, tamamen seküler bir konu olarak, burada Smith'in attığı büyük bir adımdı. Kendi zenginleşmesiyle ilgilenen kişi, o ana kadar, Ortaçağ'a, Kitab-ı Mukaddes dönemlerine ve Kutsal Kitap'a uzanan duyguların, kuşku, şüphe ve tekinsizliğin nesnesi olmuştu. Şimdi, kendi öz-çıkarından dolayı, genel bir iyilikçi olup çıkmıştı. Gerçekten büyük bir kurtuluş ve dönüşüm! Bütün tarihte hiçbir şey kişisel eğilime bu kadar hizmet etmemiştir. Ve bu zamanımızda da devam eder. Çiftçiler bir araya geldiğinde yankılanan fizyokrasinin sesi gibi, öz-saygısı tam hayırsever kasap, biracı ya da fırıncı ve görünmez elin yardımsever rehberliği

75) Smith, Kitap 1, Böl. 2.
76) Smith, Kitap 4, Böl. 2.

de, Birleşik Devletler ticaret ve sanayi odaları, iş konseyleri ya da bu kitap yazıldığı sırada Ronal Reagan kabinesi kamu eylem ve politikasının karşılıklı güçlendirimi, retorik ve belagatle tazelenmesi ve değerlendirilmesi için bir araya geldikçe yeniden hayat bulur.

Değer ve bölüşüm –fiyatlar ve kazanç elde edenler– Smith'in işaret ettiği temel iktisadi konulardan ikincisidir ve bu konular bugün ders kitaplarında mikro-ekonomi olarak yerini korumaktadır. Smith, bu konuları tanımlarken, zaman üzerindeki doğal yeteneğini ortaya koymuştur. İşçiler fabrikalarda toplandıkça, uygun görülen ücretlerini belirleyen şey tümüyle konuya uyumlu hale gelmişti. Üretimin denetimini kapitalistler üstlenirken, getirisinin yarattığı soru, bunun nasıl belirlenip meşrulaştırıldığıdır. Kiracı çiftçiler yarıcıların ya da serflerin yerini aldığı zaman rant önemli bir konu haline geldi. Fiyatlar bütün bu öğelerle doğrudan ilişkili olarak görüldü. Adam Smith, ekonomiye modern yapısını kazandırdı. Ancak bu yapı da ona Sanayi Devrimi'nin ilk aşamalarıyla verilmişti.

Fiyat ve kazanç bölüşümü sorunlarını iktisadi anlayışta temel unsurlar olarak tanımlasa da, Smith'in yanıtlarının uzun vadede tatmin edici olmadığını da söylemek gerekir. Daha önce değinildiği gibi, fiyatlar konusunda, yaşamdaki en iyi ya da neredeyse temel çoğu şeyin parasız ya da hemen hemen parasız olduğuna ilişkin ilginç ve rahatsız edici genel durumla Smith'in aklı karışmıştı. Su, o dönemde vasat bir kalitede olsa bile, çok ucuz ya da parasızdı; elmas, "bütün gereksiz şeylerin o en görkemlisi", o zaman da şimdiki gibi son derece kıymetliydi. Buradan da kullanım değeriyle mübadele değeri arasındaki rahatsız edici fark doğuyordu. İçme suyu örneğinde olduğu gibi, kullanım değeri çok yüksek, mübadele değeri çok düşük olabiliyordu. Değerli taşların kullanım değeri düşük, mübadele değeri ise yüksekti. Kullanım değeriyle mübadele değeri bilmecesi, iktisadi kuramın daha küçük zaferlerinden biri sayesinde marjinal fayda kavramı keşfedilene kadar, yüz yıldan fazla bir süre daha çözülemeyecekti.[77] Bu kavramla, belirleyici olanın, en az acil ya da marji-

77) Hubert Phillips, Smith'in ikilemini bir şiirle açıklamıştı: "Kurnaz kuş / hiç duymamış / marjinal faydanın ne olduğunu." Alexander Gray'den alıntı, *The Development of Economic Doctrine* (Londra: Longmans, Green, 1948) s. 128. Bu kavrama IX. bölümde ayrıntılı biçimde değinilecek.

nal gereksinim ya da yarar olduğunu savunacaktır. Suyun faydası, bolluğu nedeniyle marjda *pro tanto* azalır; elmasın faydası nadir oluşundan gelir. Susuz bir çölde, en iri ve parlak mücevherin içilebilir su karşılığında mübadele edileceği bir an gelir; kıtlık, suyun marjinal faydası için bile mucize yaratır.

Smith, o dönemde, kullanım değerini bir kenara koyarak ve uzun süre Emek Değer Kuramı olarak bilinen kuramın bir türünü, mübadele değerini ileri sürerek sorunu çözdü. Herhangi bir malın değeri nihai olarak mübadele edilebileceği emek miktarıyla ölçülür. "Herhangi bir eşyanın değeri (...) ona sahip olan kişi için (...) onu satın almaya ya da kontrol etmeye yetecek emek miktarına eşittir. Bu yüzden, emek, bütün malların mübadele edilebilir gerçek ölçüsüdür."[78]

Ancak, bu bütünüyle böyle değildir: Smith'in diğer yazılarında, anlaşılan, mübadele değeri malların bütün üretim maliyetine bağlı olmaktadır; bu da, her zamanki gibi, maliyetlerin nasıl belirlendiğine ilişkin iyi bir açıklama olmasını şart koşan bir çözümdür; yoksa fiyatları neyin belirlediği sorunu sadece bir bilinmeyenden diğerine aktanlmış olur.

Sonuçta, Smith'in belirsizlik içinde bıraktığı 'fiyatları neyin belirleyeceği sorusu', bilimadamları tarafından sürekli tartışılmıştır. Bu bizim üzerinde duracağımız bir konu değildir. Yalın gerçek, Smith'in bir karara varmamış olduğudur.

Ürünün satışından işçilere, toprak sahiplerine ve işveren-kapitalistlere gidecek gelir payını neyin belirlediği konusunda da, Smith, yine, sorulacak soruyu tanımlarken yanıt üretmek açısından muğlaktır. Ücretleri, genellikle, işçinin işçi olmasının ve işinde devam etmesinin maliyeti olarak gördü. Çalışan sınıfı yaşamaları için gerekli asgari ücrete çalıştırmanın savunulduğu geçimlik ücret kuramı, daha sonra, Ricardo tarafından Ücretlerin Tunç Yasası'na dönüştürülecektir.

Smith, sermaye ve kapitalist kârını –faiz ve kârlar net olarak ayrılmıyordu– emek değer kuramından pek güçlük çekmeden çıkarıp atar. Emek miktarı ve onu sürdürecek maliyet fiyatı belirler. Sonuçta, sermaye kârı, işçinin fiyatı kendi çabasının belirlediği ve ürünün satışından ona kâr ödemesi yapılması temelindeki yasal hakkından kapitalistin

78) Smith, Kitap 1, Böl. 5.

zorla aldığı bir unsur olmalıdır. Ya da işçinin ona ödenenden fazla oranda yarattığı ve onun yasal hakkı olduğu anlaşılan artık değerin çalınmasıdır. Smith, konuyu, burada –kendi konumu açık olduğu ölçüde– bırakır. Bu masumca yıkıcı görüş Ricardo tarafından sonraki yüzyılda daha da geliştirilip inceltilecektir. Karl Marx için de büyük bir öfke ve endişe kaynağı olacaktır.

Ve nihayet rant. Smith'in ve sonra da Ricardo ve diğerlerinin yazılarında ranta duyulan ilginin biraz ilkel bir yanı vardır. Bu özel gelir ya da maliyet kalemine niçin bu kadar ilgi gösterilmektedir? Tarımın temel iktisadi öneme sahip olduğu ve kiracıların arazi kullanımı için yaptığı ödemelerin en büyük (ve ezici) gelir transferlerinden biri olduğu bir zamanda rantın ne kadar önemli olduğunu hatırlamamız gerekiyor.

Smith'in ranta ilişkin farklı ve çelişen açıklamaları vardır. İlk olarak, rantı ücretler ve kârla birlikte fiyatın belirleyicisi olarak düşündükten sonra, bu kez de ücret ve kâr ödemelerinin ardından arta kalan gelir olduğunu düşünür. "Rant (...) mal fiyatları bileşkesine ücretler ve kârdan farklı bir biçimde girer. Yüksek ya da düşük ücretler ve kâr, yüksek ya da düşük fiyatların nedenidir; yüksek ya da düşük rant onun etkisidir."[79] Sonra, bu kalıntının düzeyiyle arazinin kalitesini birleştirmek için devam eder. "Rant otlağın iyiliği oranında artar."[80]

Fizyokratik bir yankı burada da vardır: tarımda, Smith, doğanın insan emeğine kendinden de bir şeyler kattığını –yine *produit net*– savunur. Smith'in, üretimle birleşen emeğin maliyetine dayandığı varsayılan fiyatlar konusundaki görüşüyle, toprağın rolüyle ilgili olarak "neredeyse her durumda onu pazara getirmek için gereken iş gücünü sürdürmeye yetecek olandan daha fazla mahsul verir"[81] temelindeki görüşü arasında özellikle problematik bir çelişki vardır.

Üçüncü ve son tartışma, şimdi kamu siyaseti –iktisadi büyümenin güdüleyicisi– denilen konu üzerinedir. Bu konudaki tüm görüşleri özgün değildir; merkantilist düşünceye saldırırken özellikle Sir William Petty

79) Smith, Kitap 1, Böl. 2. Smith'in rant üzerine yaptığı daha ayrıntılı ve daha yetkin bir tartışma için bkz. Eric Roll, A *History of Economic Thought* (New York: Prentice-Hall, 1942), s. 173.

80) Smith, Kitap 1, Böl. 2, Kıs. 1.

81) A.g.e.

(1623-1687) gibi oldukça entelektüel öncüllerinden esinlenir. Ayrıca, Edinburgh'lu önemli dostu David Hume'un (1711-1776) makalelerini izler. Ancak, görüşlerinin büyük bölümü kendi gözlemlerinin, sağduyusunun ve yerleşik inancı yıkmaktan aldığı zevkin ürünüdür.

Kamu politikası konusundaki güçlü telkini, iç ve uluslararası ticaret özgürlüğünü teşvik eder. Uslamlamasının büyük bölümü, güçlü bir olasılıkla, iş bölümüne –toplu iğne fabrikası örneği– dayanır. Sadece takas ve ticaret özgürlüğü varsa, bazı işçiler toplu iğne konusunda uzmanlaşabilir, diğerleri kendilerini diğer gerekliliklere ve hepsi birlikte bireyin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayan mübadeleye adayabilir. Ticaret özgürlüğü yoksa, her bir işçi, yetersiz bir biçimde, kendi toplu iğnelerini yapmaya yoğunlaşmak zorundadır; ekonomiler uzmanlaşmadan geçer. Smith, bundan, ticaret sahası genişledikçe uzmanlaşma fırsatının ve *parri passu* etkililiğin ya da –şimdi denildiği gibi– emek verimliliğinin artacağı sonucuna varır. Smith'in bundan çıkardığı bir başka bildik sonuç, iş bölümünün pazarın büyüklüğüyle sınırlandığıdır. Böylece, sonuçta olası en geniş serbest ticaret alanında olası en büyük emek verimliliği olacaktır.

Smith'in zamanında bile güç ve makinelerin üretimde kullanılmasının uzman işçilerin aynı görevde çalışmasından çok daha büyük bir verimlilik kaynağı olması büyük bir ihtimaldir. O zamandan beri kesinlikle bu böyle olmuştur. Yine de, bugün, Smith'in iş bölümü, bütün uluslararası ticaret politikasında beylik bir söz, totemik bir verimlilik kaynağı olarak kalır.

Smith'in serbest ticaret tartışması, altın ve gümüşün ulusal zenginliğin temeli olduğu görüşüne ve ticaret sınırlamalarının değerli metal stokunu artırabileceği inanışına doğrudan saldırıya kadar uzanır. *Ulusların Zenginliği*'nin en başlardaki bölümlerinde, Smith, bir ülkenin zenginliğinin ölçüsünün o ülkenin altını ya da gümüşü olmadığını ilan eder. "Bir ulusa gerçekte tüm yaşam gereklilikleri ve kolaylıklarını sağlayan, o ulusun yıllık emek birikimidir."[82] Zenginlik, bir ulusun emeğini işleyen beceri, yetenek ve ferasetle, ikinci olarak, yararlı bir işte çalışanlarla öyle bir işte istihdam edilmeyenlerin sayısı arasındaki oran uyarınca artar."[83]

82) Smith, Sunuş.
83) A.g.e.

O halde, bunlar kamu siyasetinin ele alması gereken konulardır; eğer başarıyla ele alınırlarsa, fiyatlar düşecek, pazarlanabilir ürünlerin arzı büyük ölçüde artacaktır. Dışarıdan bu ürünleri satın almak için altın ve gümüş girecektir ve değerli metaller stoku sorunu kendiliğinden halledilecektir. Diğer ülkeler vatandaşlarını altın ve gümüşlerini bu yolla göndermeleri konusunda engelleyemezler. Mübadele denetimi konusunda yeniden ortaya çıkmış görünen bir keşifle, Smith, "İspanya ve Portekiz'in tüm kanlı yasaları altın ve gümüşlerini içeride tutmaya yetmez," diyecektir.[84] Ve bildik Smith'çi düşüncede, "para kıtlığı olabileceği korkusuyla harekete geçenlerin, para kıtlığından dolayı harekete geçenlerden daha fazla olduğunu" hatırlatır. "Para, şarap gibi, ne gerekli parayı bulabilen ne de ödünç alacak kredisi olanlar için her zaman kıt olmalıdır."[85] Smith, Para Miktar Kuramı'na yardımcı bir edimle, "Avrupa'yı zenginleştiren, altın ve gümüş ithalatı değil, Amerika'nın keşfidir. Amerikan madenlerinin bolluğuyla bu metaller ucuzladı," der.[86]

Bununla birlikte, Smith, serbest ticaret konusunda katı biçimde dogmatik değildir. Savunmayla ilgili temel sanayiler için gümrük tarifelerine ve yurtdışında istismar edilen gümrük tarifeleri karşılığında misilleme yapmaya izin verir, korunan girişimler ve onların işçilerine sağlanan desteğin geri çekilmesi konusunda aşamalı bir yaklaşımı savunur. Ancak hepsi bundan ibarettir. "Yapım maliyetinin satın alma maliyetini aşacağı hiçbir şeyi evde yapmaya teşebbüs etmemek her akıllı aile reisinin şiarıdır (...) münferit bir aile idaresindeki sakınımlılığın, büyük bir krallığın idaresinde felakete yol açması ender görülür bir şeydir."[87]

Smith, uluslararası ticaret sınırlamalarına karşı çıkarken, iç ticarete ve kolonilere yapılan ticarete sınırlamalar getirilmesine de muhalifti. Sınırlayıcı tercihler, ayrıcalıklar ve devletin tekel bağışlarının olağan olduğu bir zamanda, Smith tümüne karşıydı. Emek satıcılarının birleşmelerine karşı olan yasaların onları çalıştıran tüccar ve imalatçıların benzer uygulamalarına karşı olan yasalardan daha fazla olduğunu

84) Smith, Kitap 4, Böl. 1.

85) A.g.e.

86) A.g.e.

87) Smith, Kitap 4, Böl. 2. Yine, modern bilimadamı bileşimin aldatıcılığını ortaya çıkarabilir. Akıllı devlet politikası, bütün farklı gereksinimleri ve karmaşıklığında bile, en akıllı ve öngörülü aile için geçerli olan kurallarla zorunlu olarak uyum sağlamaz.

kaydetse de, üreticilerin ve işçilerin özel birleşmelerine de karşıydı. Bununla birlikte, özel birleşmelerle mücadele etmek konusunda tamamen iyimser değildi. Bu tür birliklerin etkisi güçlüydü. Smith'in bir başka ölümsüz paragrafı ise şöyledir: "Aynı ticareti yapan insanlar, şenlik ve eğlence için bile olsa, nadiren bir araya gelir, ancak toplantı kamuya karşı bir fesat ya da fiyatlann yükseltilmesi için tasarlanan bir kumpasla sona erer. Bu tür toplantıları, uygulanabilir ya da özgürlük ve adaletle uyumlu herhangi bir yasayla engellemek imkânsızdır. Ancak, yasa aynı ticareti yapanların bazen bir araya gelmesine engel olamasa da, bu tür toplantıları kolaylaştıracak bir şey yapmamalı, bu toplantıları gerekli kılmamalıdır."[88]

Yüzyıl sonra, bir modanın ardından, Smith'in Birleşik Devletler'de imkânsız olacağını düşündüğü şeye teşebbüs edilecek ve çabalar yüz yıl daha sürecekti. Sherman Yasası ve sonraki yasama, aynı ticareti yapanların şenlik ve eğlence için toplandıkları zaman bile, fiyatlar üzerinde anlaşmak şöyle dursun, tartışmalarını dahi yasaklayacaktı. Yasaklama Smith'in öngördüğü güçlüklerle karşılaşmayacaktı.

Bütün kapitalist toplumlarda bir ilke olarak rekabete –optimal sınai performansı sağladığı düşünülen rekabete– bağlılık Smith'ten ileri gelir. Smith'in, kurumun devletle birlikte rekabeti ortadan kaldırabileceği yolundaki uyarıları çok daha az etkili oldu. Bu devlet-patentli kuruluş, modern deyimle şirketti. Koloni bölgelerindeki gibi tekel ayrıcalıklarının olduğu yerde, Smith özellikle eleştirildi. Ancak, bunların verimliliğine de pek kafa yormadı. Bugüne dönülürse, Birleşik Devletler'de olduğu gibi, binlerce şirketin sanayi, ticari ve mali alana hükmettiği ve bu şirketlerin kendi ücretli personeli tarafından yönetildiği bir dünyada şaşkınlığa uğrardı. Bu, Smith için özellikle üzüntü verici bir durumdu: "Kendi parasından çok başkasının parasını yöneten idarecilerden, özel bir ortaklıkta devamlı kendi parasını gözeten ortaklar kadar, bu parayı uyanıklık ve titizlikle gözetmeleri kesinlikle beklenemez... Bu nedenle, böyle bir şirketin işlerinin idaresinde ihmal ve gevşeklik, az ya da çok, daima hakim olacaktır."[89]

88) Smith, Kitap 1, Böl. 10, Kısım 2.
89) Smith, Kitap 5, Böl. 1, Makale 1.

Smith'in öğrettikleri ya da savundukları bunlarla sınırlı değildir. Etnik atalarının ününe uygun olarak, bireysel harcamalarda cimriliği teşvik eder ve bu tavsiyesini devlete kadar ısrarla vardırır. Devletin ortak savunmaya, adalet yönetimine yönelik hazırlıklarını ve gerekli bayındırlık işlerinin sağlanması yönündeki faaliyetlerini titizlikle sınırlar. Haklı olarak, tanıdık vergi ilkelerine göre, vergi, değer biçilmesi ve toplanması açısından kesin, uygun ve iktisadi olmalıdır. Smith, en azından, orantılı gelir vergisini savunur. "Her devletin uyruğu, yönetimin desteklenmesine, kendi güçlerine ve devlet koruması altında sahip oldukları gelire mümkün olan en yakın oranda katkıda bulunmalıdır."[90]

Ancak, Smith'e ilişkin her şeyin burada söylenmesi mümkün değildir. Bunu yapmaya çalışmak, onun büyük eserini kopya etmek ve, kendi ayrıntı tutkusunun neden olduğu gibi, düşüncesinin temel ve yaşamsal özünü karartmak olacaktır.

90) Smith, Kitap 5, Böl. 2, Kısım 2.

7
Arıtma, Doğrulama ve İsyan Tohumları

İktisat, Adam Smith'le tarihinin en uzun adımını attı. Eric Roll'un onun hakkında söylediği gibi: "İktisadi liberalizmin havarisi anlaşılır ve inandırıcı terimlerle konuştu." O, "mesajını almaya hazır bir dinleyici kitlesine hitap etti (...) ve emek arzı ve pazar üzerindeki bütün sınırlamaları –tüccar kapitalizminin modası geçmiş artıklarını, arazi çıkarlarını– kaldırmakta çok arzulu olan sanayicilerin sesiyle konuştu."[91] Gelecek yüzyıl ve daha sonrası için, mevcut geleneğe bağlı iktisatçılar onun vardığı sonuçları düzeltip açıklığa kavuşturacak, belirsizliklerini çözümleme mücadelesi verecek ya da onun sistemini tamamlama arayışına gireceklerdir.

Sadece tarihle değil, onun modern bağlantılarıyla da ilgilenen yazara, işlevsel tarihçiye dayatılan yükümlülük, Adam Smith'ten sonraki iktisat üzerine akıl yürüttüğünde özellikle karmaşıklaşır. Bitimsiz bir malzeme çokluğundan temel ve süregelen önemdeki fikirleri seçme sorunu öncekine göre daha büyüktür. Smith'ten sonra yazılanların çoğunda geçici bir ilgi vardı. Hiçbiri yaşamayan fikirler sunuldu, kuramlar

91) Eric Roll, A *History of Economic Thought* (New York: Prentice-Hall, 1942), s. 156.

önerildi, zamanın süregelen, kimi zaman sertleşen amansız uyuşmazlıkları üzerinde duruldu. Yerleşik geleneğin zamanın büyük hocalarından olan –örneğin John Stuart Mill– ancak geniş iktisadi düşünce akımını yeterince değiştirmeyen, belagatli yandaşları vardı kuşkusuz. Bunların çoğunun, özellikle de uyuşmazlıkların üzerinde durulmaması gerekir; eğer durulursa yığının içinde işin özü kaybolacaktır. Yine, deneme her şeyi kapsamamalı –çok fazlası denendi– ancak süregelen önemdeki hiçbir şeyi de atlamamalıdır.

Smith'in ölümünü izleyen yıllarda, hepsi de neredeyse tümüyle çağdaş olan üç büyük şahsiyet, bir Fransız ve iki İngiliz, onun çalışmasını arılaştırmak ve genişletmek için ortaya çıktı: Jean Baptiste Say (1767-1832), Thomas Robert Malthus (1766-1834) ve David Ricardo (1772-1823). Hepsi, ancak özellikle Malthus ve Ricardo, Sanayi Devrimi'ni ilk elden yaşadı ve Smith'in düşüncesini geliştirerek iktisatı bu muazzam değişikliğin düzeyine getirmeye çalıştı. Onlarla sanayi düzeninin iktisatı doğdu.

Jean Baptise Say, yaşamının ilk döneminde hayat sigortasının ilk biçimiyle ilgilenen bir işadamıydı. Profesör oldu ve kariyerini Collège de France'ta tamamladı. Kendisi bir Fransız olduğu için ve o dönem (ondan sonra da) egemen olan İngilizce geleneğinden –İngiltere'nin endüstriyel üstünlüğünün lehine işleyen ve uzun süreli yansıması olan bir gelenek– gelmediği için tarihçilerin ilgisini Malthus ve Ricardo kadar çekemedi. Bazıları tarafından Adam Smith'i Fransızlar'a tanıtan basit bir haberci olarak –kendisinin bu işte pek katkısı olmasa da– dikkate alınmadı.

Gerçekte, çok daha fazla şey yaptı. *Ulusların Zenginliği*'ndeki dağınık düşünceler ve bilgi toplamını daha düzenli Fransız düşünce biçimine indirgemesi çalışmasının sadece bir bölümüydü. Ancak, gereksinim konusunda tereddüdü yoktu: son derece hassas bir eleştiri ve övgü bileşimi içinde, "Smith'in parlak örnekler ve en ilginç istatistiki fikirlerle desteklenen, öğretici düşüncelerle iç içe geçmiş eseri sadece siyasal ekonominin en güçlü ilkelerinin üstünkörü biçimde birleştirilmesidir,"[92] dedi.

92) Jean Baptiste Say, *Traité d'Économie Politique*, Alexander Gray'den alıntı, *The Development of Economic Doctrine* (Londra: Longmans, Green, 1948), s. 267.

Kendi büyük eseri *Traité d'Économie Politique* daha özlü bir çalışmadır ve hem Fransız dilinde hem de çevrildiği dillerde geniş bir kitleye ulaşmıştır. Zamanın diğer yazarlarının eserlerine göre daha az itibar görmesi çok kolay okunabilmesine ve popülerliğine yorulmuştur. Bu her zaman bir tehlikedir.

İş geçmişi, Say'i, girişimcinin ayrıksı ve belirleyici rolünü, bir girişimi tasarlayan ya da sorumluluk üstlenen, fırsatları gören ve onlardan yararlanan, iktisadi değişim ve gelişme için itici güç olan bir kişiliği övmeye yöneltmiştir. Bu konudaki fikirleri, diğer yazarlar arasında, modern zamanlarda Joseph Alois Schumpeter'in fikirlerinin öncüsüdür. Ancak Say'in büyük ve tam 130 yıl süren ve fazlasıyla etkili katkısı piyasalar yasasıdır. Bugün ders kitaplarında hâlâ Say Yasası'ndan referanslar vardır.[93] Say'in yasası mal üretiminin toplam mal arzını satın almaya yetecek toplam efektif talebi (yani, gerçekten tüketileni) yaratacağını savunur. Ne daha çok ne daha az. Sonuçta, genel iktisadi sistemde aşırı üretim diye bir şey olmayacaktır. Biraz daha modern terimlere dökülecek olursa, satılan her ürünün fiyatından ücretlere, faizlere, kâra ya da ranta ürünü almaya yetecek bir kazanç kalır. Birisi, bir yerde, bunun hepsini alır. Bir kere alındı mı da üretilenin değerine ulaşan harcama ortaya çıkar. Dolayısıyla da, aşırı üretimin ayna yansıması olan talep eksikliği söz konusu olamaz. Aslında, bazı insanların satış hasılatından tasarruf etmeleri mümkündür. Ancak, bu yolla tasarruf yapanlar, harcamayı garantiye alacak şekilde yatırım yapacaklardır. Hasılatı stoklasalar bile, bu, durumu değiştirmez; fiyatlar kendiliğinden, daha düşük gelir akışına uymak üzere, aşağıya doğru ayarlanır. Yine de genel mal aşırılığı olamaz, satın alma gücünde eksiklik yoktur.

Say Yasası herkesçe kabul görmedi. İleride göreceğimiz Thomas Robert Malthus, iyi bir nedenden dolayı, buna kuşkuyla yaklaştı. İzleyen on yıllar içinde yeniden artarak ortaya çıkan malların satılmadığı ve sonuç olarak emeğin işsiz kaldığı sıkıntılı bunalım ve buhran dönemleri vardı. Görünüşe bakılırsa, ekonominin bir bölümünde, kesinlikle bir biçimde ettirgen bir satın alma gücü eksikliği vardı. İktisatçılar, bu düşünceyle, geçici yerinden oynamalara neden olan dalgalı ticaret dön-

93) Örneğin, bkz. Paul A. Samuelson ve William D. Nordhaus, *Economics*, 12. baskı (New York: McGraw-Hill), s. 366-367.

güsüyle birlikte karşılaştılar, ancak temel koşulları değiştirmediler. Ve Say Yasası da varlığını sürdürdü.

Bu yasa varlığını sürdürmekle kalmadı, kabul görmesi iktisatta esaslı bir incelmişliğin göstergesi oldu. Saygıdeğer bilimadamlarını, üretimin kesinlikle kendi talebini yarattığını göremeyen ya da görmeyen zayıf kafalardan, kaçıklardan ve sahtekârlardan ayıran nihai bir test halini aldı. Ayrıca, gümüşün paraya dönüştürülmesi ve harcanması, kâğıt paranın basılıp harcanması ve yönetimin borçlanması ve harcama yapması yoluyla, yanlış algılanan bir talep eksikliğinin üstesinden gelmek için satın alma gücünü artırmak arayışındaki kimselere karşı vazgeçilmez ve sağlam bir savunuya dönüştü. Zira var olmayan bir şeyi adres gösteriyorlardı.

Say Yasası Büyük Bunalım'a kadar zirvede kaldı. Ondan sonra bir talep eksikliği olabileceğini (ve o zaman da olduğunu) savunan ve etkili bir biçimde tartışan John Maynard Keynes tarafından hükümsüz kılındı. Para tutmak ve biriktirmeye yönelik bir tercih olabilirdi, örneğin likidite tercihi; o zaman, fiyatlar azalan talep miktarına göre ayarlanmayabilirdi; mallar genel olarak satılmamış olurdu; bunları yapanlar işsiz kalırdı. Talep akışını desteklemek için düzenleyici eylem, yönetimin borçlanması ve harcama yapmasıyla mümkün olabilirdi ve olmalıydı. Bu, Jean Baptiste Say'in olağanüstü saltanatının sonuydu.

İktisadi öğretim, bilimsel düşünce ve imgelemdeki, iktisatı inceleyen herkesi etkilemiş olan büyük sınırlamanın da sonuydu. Mallara yeterli talebin sağlandığı düşünüldüğü sürece, iktisadi performans, gerçek anlamda, optimaldi; devlet ya da merkez bankasından bu talebi artırma ya da azaltmaya yönelik bir müdahaleye gerek yoktu. Say Yasası'nın hükmü sona erdikten sonra toplam talep yönetimi –yönetimlerin gelir ve satın alma gücünü artırıp azaltmak için merkez bankasının doğrudan müdahalesi– meselesi açık bir kaygı haline geldi. Değer ve bölüşüm, fiyatlar, ücretler ve diğerleri, iktisadi anlayış üzerindeki taleplerinde önemli bir küçülmeyle karşı karşıya kaldı. Bu küçülme de modern tanımlamada mikro-ekonomi olarak simgeleştirildi. Talep yönetimi de daha azametli makro-ekonomi başlığıyla yeni bir merak ve saygınlık alanı haline geldi. Makro-ekonomi, Jean Baptiste Say'in uzun egemenliğinin sona ermesinin ardından doğdu.

Thomas Robert Malthus, aristokrat yaratılışlı bu İngiliz din adamı, iktisat tarihinde, kişisel mali desteğini Adam Smith gibi üniversite ya da

özel derslerden veya Say ya da Ricardo'nun yaptığı gibi ticaretten değil, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nde bulduğu hayırsever bir istihdam olanağından sağlayan üç önemli şahsiyetten biriydi. Diğerleri James ve John Stuart Mill'di; hepsi de, o zamanki adıyla John Company'ye hizmet ettiler. Malthus, hiç Hindistan'a gitmeden, Hertfordshire'deki Haileybury College'de bir eğitmen olarak şirkete hizmet edecek genç insanları yetiştirdi.

Malthus'un iki kitabı, *An Essay on the Principle of Population* ve *Principles of Political Economy* geniş konuları kapsar, ancak konunun tarihine birisi Say'inkiyle rekabet ederek güçlü bir biçimde zamanımıza ulaşan sadece iki önerilik bir katkı sağlar. Yüz yıl kadar bir süre kaybolan diğer öneri, yazarına hatırı sayılır ama ne yazık ki gecikmiş bir güven duyulmasını sağlayarak Keynes tarafından canlandırıldı.

Malthus'un –modern dillere *Malthus*çu kelimesini sokan– en büyük katkısı, ücretlerin belirlenmesindeki ilave etkisiyle birlikte nüfus artışını yönlendirdiğini düşündüğü yasaydı. Bu amaç için, Yunanlılar'dan ve 'gezginlerin ortak rızasıyla insan seceresinin en dibine yerleştirilen Tierra del Fuego'nun sefil sakinleri'nden[94] İngiltere'nin daha iyi konumdaki sakinlerine kadar, çok etkileyici bir kaynak alanını kullandı. Çok az yazar tek bir cümleyle ya da buradaki gibi üç cümleyle böylesine çok bilgi verebilir:

> İrlanda nüfusunun ayrıntılarına ilişkin çok az bilgi var. Bu nedenle, ancak yaygın patates tüketiminin son yüzyılda hızlı bir artışa yol açtığını belirtebilirim. Ne var ki, bu besleyici kökün ucuzluğu ve bu tür ekim yoluyla vasati yıllarda bir ailenin yiyeceğini üretecek küçük bir toprak parçası, halkın onları başka bir beklentiye değil de sadece acil geçim ihtiyaçlarına ayak uydurmaya sevk eden cehaleti ve çaresizliğiyle birlikte, evliliği, nüfusu ülkenin sanayisi ve mevcut kaynaklarının çok ötesine vardıracak kadar teşvik etti.[95]

94) Thomas Robert Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, 6. baskı (Londra: Ward, Lock, 1890), s. 15. Malthus, bu oldukça kapsamlı sonucu, Kaptan Cook'un ilk seyahatine ilişkin raporlarını göstererek destekliyor.

95) Malthus, s. 259. Bunun büyük kıtlıktan 20-30 yıl önce yazıldığına dikkat edilmelidir.

Gözlemlerinden ve bazı daha soyut uslamlamalarından Malthus'un temel sonuçları çıktı. İlki ve daha kesin olanı, nüfusun geçim araçlarıyla sınırlandığı; ikincisi, nüfus geçim araçları el verdiği zaman ve geometrik olarak artarken gıda maddeleri arzındaki artışın en fazla aritmetik olarak gerçekleştiği; üçüncüsü, bu nüfusun ancak önceki denetimler etkisiz olduğunda gıda maddeleri arzıyla denetimde tutulacağı ve bu asimetrinin varlığını sürdüreceğidir.

Önceki olası denetlemeler törel sınırlama, ahlaksızlık ve sefalettir. Törel sınırlamadan fazla bir şey beklenemez ve evlendikten sonra da bunun hiçbir anlamı kalmaz. Biraz belirsiz bir işlev olan ahlaksızlık Malthus'a göre tavsiye edilebilir bir doğum kontrol yöntemi değildir. Geriye savaş, veba ya da diğer hastalıkların yıkıcı denetimi dışında, sadece açlık ve açlıktan ölmek kalır. Malthus insanlığa sevimli bir olasılık sunmamıştır.

Böyle bir olasılık geliştirilemez de. Devlet ya da her şeye yetişen bir yardımsever kitlelere daha iyi bir hayat sağlamak için çaba gösterseydi, onlar çekincesizce üreyerek hemen eski hallerine dönerlerdi. Malthus, böylece, kamusal ya da özel hayırseverliğe karşı güçlü bir dayanak ve bunu talihsizlere yardımda bulunmaktan vazgeçmek için açıkça uygun ve kişisel olarak iktisadi bulanlara son derece yararlı bir destek sağladı. Malthus, insanın aklına gelebileceği gibi zalim biri değildi ve düşüncesi de denetleyici yasasının otoritesi içinde iyileştirici adımlara yöneldi. Geç yaşta evlenmenin bir ölçüde çözüm olabileceğini düşündü. Evliliğin, genç evlilerin tutkularının sonuçlarına kendilerinin katlanacağına ve bunun bedelini ödeyeceklerine ilişkin bir uyarıyı kapsamasını istedi.[96] Ancak, yoksulların yoksulluğunu yine yoksulların omzuna yüklemek –ya da yoksulluğu daha zenginlerden uzak tutmak– isteyenlerin hiçbiri bunu Malthus gibi layıkıyla yapmadı.

Malthus, nüfus patlamasının ya da –daha beceriksiz bir benzetmeyle– nüfus bombasının kâhini gibi yaşadı. Malthus, gerçekten de, zengin sanayi dünyası gebeliği önleyici çareler ve kürtajın yardımıyla bu patlamanın pençesinden kurtulsa da, bugün Asya ve Afrika'nın fakir tarımsal ülkeleri için geçerli acı bir gerçekten bahseder.

96) Anlaşılacağı gibi, muhtemelen, tarihin en ümitsiz doğum kontrol şekli bu değildi. 1980'lerde, ilk görev dönemi sırasında, Başkan Reagan, nüfus sınırlamasının piyasaya bırakılabileceğini ifade etti. Bu inancın pratikteki yansıması, bazıları için, ateşli çiftlerin yatağa girmek yerine en yakın alışveriş merkezine gitmesi olarak görüldü.

Malthus'un diğer iyi bilindik iddiası, belirtildiği gibi, Say Yasası'na ilişkin kuşkusuydu. Say'e dayanarak, işçilerin, sermaye sahiplerinin ve toprak ağalarının, malların satış hasılatından, ortak çabalarıyla bütün üretebildiklerini satın almaya yetecek parayı *pari passu* elde ettikleri ve bunun kaçınılmaz olduğu savunuldu. Sonraki yıllarda nüfustan siyasal ekonomiye kayan Malthus,[97] aslında, bunun böyle olmayacağını savundu. İşçilerin yoksulluğuna bakılırsa, bu talihsizlerin ya da daha zengin diğerlerinin satın aldıkları ya da tükettiklerinden daha fazla mal üretimine doğru bir eğilim olacaktır. Ayrıca, sermaye sahipleri ve sanayiciler, satın alabildikleri tüketim zevklerinden hiç değilse bir ölçüde vazgeçerek çabalarını tek yönlü biçimde işleri üzerinde yoğunlaştırdıkça bu özellikle böyle olacaktır. Sonuç olarak, aşırı mal üretimi söz konusu olacaktır. Malthus, bunun, üretken olmayan tüketici sınıfın varlığıyla –uşaklar, devlet adamları, askerler, yargıçlar, avukatlar, doktorlar, cerrahlar ve din adamları– bir ölçüde düzeltilmiş olduğunu düşündü. Malthus, bu sınıfın yararlı bir şey üretmek için çalışmadığını ancak tükettiğini savundu.

Hizmetlerine karşılık diğerlerinin gönül rızasıyla para ödeyeceği avukatların, doktorların ya da uşakların halka yararlı olabilecekleri görüşü Malthus'a hitap etmiyordu. Ancak, üretken ve üretken olmayan meslekler arasındaki ayrımın modern ekonomide geçerliliği yokken, somut maddi malların yaratılmasının tuhaf biçimde üretken bir şey olduğuna ilişkin içgüdü varlığını korudu. Çizmelerin ve elektrikli aletlerin imalatının, sanatçı, şarkıcı ya da bilimadamının ürettiği hizmetten daha yararlı olduğu düşüncesi devam etti. Devletler, kentler ve ticaret odaları iktisadi gelişmeyi tasarlarken, yine, akıllarındaki şey mal üreten fabrikalardır.

Bu söz konusu olduğunda ve, daha önemlisi, bütün gelirin harcanmayabileceği, mal talebinin yetersiz olabileceği, sonuçta genel üretim aşırılığı, iktisadi durgunluk ve umutsuzluğun baş gösterebileceği yönündeki daha kapsamlı fikir bağlamında Malthus hâlâ yaşamaktadır. "İngiliz iktisat kuramınca, ilk kez, ne olursa olsun, kapitalist sistemin doğasındaki nedenlerden dolayı bunalım doğabileceği dile getirilmiştir."[98] Dile getirildi ancak, ne yazıkki, çoğu kuşak tarafından kabul edilmedi.

Malthus bu konular üzerinde yazarken, neredeyse aynı yıllarda David Ricardo da yapıt veriyordu. Ricardo, Say Yasası'nı Malthus'un sal-

97) *Principles of Political Economy*'de (Londra: John Murray, 1820).
98) Roll, s. 224.

dırılarından kurtardı; mal üretimden sağlanan gelir akışının, aslında, kendi yeterli talebini yarattığını savundu. İzleyen yüzyıl ve sonrasında, Ricardo, Say'in ilkelerini izleyerek zirvede kaldı. Maynard Keynes'in çokça alıntılanan gözlemlerinden birinde ifade ettiği üzere, Ricardo, Kutsal Engizisyon'un İspanya'yı ele geçirdiği gibi İngiltere'yi ele geçirdi.

Ricardo ile birlikte, iradi değilse bile nihai olarak varlığından sorumlu olduğu son bir Malthusçu miras vardı. İktisat, bundan böyle, sürekli bir kötümserlik ve karamsarlıkla iç içe olacaktı ve iktisatçılara günümüze kadar gelen bir ad ve ün (Carlyle aracılığıyla) kazandıracaktı: "Kasvetli Bilimin Saygıdeğer Profesörleri."[99]

David Ricardo, ilim tarihinin en şaşırtıcı ve tartışma uyandıran şahsiyetidir; şaşırtıcıdır çünkü konu üzerindeki etkisinin doğası ve derinliği açık olmaktan uzaktır; tartışma uyandırır çünkü bu etki, çoğu kimsenin gördüğü gibi, yanlış insanlara, özellikle Marx'a ve Marksistlere harika bir fırsat sunmuştur. Yazılarının biçemi ve havası bu şaşırtıcılığı kısmen açıklar. Ricardo'nun biçemi, Smith'in şenlikli bir coşku ve açıklığa sahip üslubundan farklı olarak, zevksiz ve sıkıcıydı. Anlaşılmak için talep ettiği çabada, okur, Ricardo'nun neye inanmayı seçtiği konusunda özgürce karar verebilir.

Ricardo, Smith'e –ya da Malthus'a– kıyasla etkili bir yöntem değişikliği önerdi. Smith ampirik ve nüfuz ediciydi; sonuçlarına kendi farklı ve çok çeşitli gözlemlerinden yürüyerek ulaştı. Ricardo kuramsal ve harekete geçiriciydi; açık ya da açık görünen önerilerden ilerleyerek soyut uslamlamalarla, makûl ya da belki de kaçınılmaz sonuçlara doğru yol aldı. Bu, iktisadi bir bilgi olması ve tatsız ve elverişsiz gerçeklikten –olması gerektiği gibi– ayrılabilmesi nedeniyle, gelecekte, iktisatçılara oldukça cazip gelecek bir yöntemdi. Ricardo'nun da çok işine yaradı. Yöntemi ve sonuçları kapitalizmin sonraki savunucularına, onun sonraki ve en tutkulu yandaşlarına ve, her şeyden çok, aynı sağlam sonuçlar bağlamında Marx'a rehber olacaktı. David Ricardo borsa komisyoncusu olan bir Felemenk Yahudisi'nin oğluydu. Evlendiğinde Hıristiyan oldu ve hemen ailesinden ayrıldı. Borsa simsarlığını sürdürerek, yaklaşık beş

99) Thomas Carlyle, *Latter-Day Pamphlets*, Sayı 1 (Londra: Chapman and Hall, 1899), s. 44.

yıl içinde, 1970'lerde Kraliçe II. Elizabeth tarafından Prenses Anne ve kocasına sayfiye evi olarak satın alınan büyük gayrimenkulu Gatcombe Park'ı alıp emekli olmasını sağlayacak kadar servet biriktirdi. Gatcombe'da okudu ve, muhtemelen, katlanılmaz acılarla iktisat üzerine yazdı. Malthus'un yakın arkadaşıydı, birçok konuda ve hayranlık uyandıran bir uyuşmazlık içinde uzun süre yazıştılar.[100] Ayrıca, para dahil olmak üzere, iktisadi konularda konuşmalar yaptığı ve yararlı komisyon çalışmalarında bulunduğu parlamentoya girdi. En iyi eserinin büyük bölümü, Napolyon Savaşları'ndan sonraki dönemde çağdaş bir ilgi alanı olan ve önem taşıyan konular üzerineydi; bu, öykümüzün bir parçası değil. Hepsi de Smith[101] kaynaklı ya da Smith'i tashih etmek amacıyla geliştirdiği en kalımlı ve dikkat çekici fikirleri, bu iş biraz tehlike içerse de, makûl bir biçimde açıklanabilir ve yersiz biçimde uzatılmadan ifade edilebilir.

Ricardo iktisatın temel kaygılarını tanımlarken Adam Smith'i izledi, ancak onun yanlışlarını belirgin bir öfkeyle kınadı. Bir ürünün fiyat ya da değerini belirleyen etmenler konusunda, ilk unsurun yararlılık, fayda olması gerektiğine inanırdı. "Eğer bir mal hiçbir şekilde yararlı değilse, başka bir deyişle, mutluluğumuza hiçbir şekilde katkı sağlayamıyorsa, mübadele değerinden yoksundur."[102] Burada, öncülleri olsa da, modern fiyat oluşumunun diğer yüzünün erken biçimi, arz ve talep etkileşimi ortaya çıkıyor.

100) Bu sayfaları okumamı meslektaşım Robert Dorfman istedi.

101) Ricardo ona samimiyetle teşekkür eder. "Yazar, kabul edilmiş görüşlerle mücadele ederken, Adam Smith'in yazılarındaki, kendisinden farklı düşünmekte fayda gördüğü bu paragraflardan özellikle bahsetmeyi gerekli bulmuştur; ancak, kendisinin, bu ünlü yazarın haklı olarak heyecan uyandıran muazzam eserine duyulan hayranlığa katılmadığından (...) kuşkulanılmayacağını ümit eder." Ricardo, sonra, "aynı görüşün Bay Say'in mükemmel eseri için de geçerli olabileceğini" ekler. Bay Say ise, kendisinden, "Bir araya gelen bütün diğer kıta yazarları, ilk elden Smith tarafından dile getirilen 'aydınlık ve yararlı sistemin ilkelerini tavsiye' edecek kadar iş yapmadılar," diye bahseder. *The Works and Correspondence of David Ricardo*'da *On the Principles of Political Economy and Taxation*, (yay. haz.) Piero Sraffa (Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1951) Cilt I, s. 6. Ricardo'nun kitapları, kitapçıkları ve mektupları yıllar içinde Sraffa tarafından toplanıp modern iktisadi araştırma ve bilim dünyasındaki en seçkin eserlerden biri olarak yayınlandı. Sraffa, II. Dünya Savaşı'nın öncesindeki yıllarda Cambridge Üniversitesi'nde arkadaşımdı ve Ricardo değerlendirmemde ona çok şey borçluyum.

102) Ricardo, s. 11.

Ricardo, "mübadele edilebilir" ürünlere gereksinim duyulduğunu kabul ettikten sonra, onların değerini ya kıtlığa ya da "onları almak için gereken emek miktarına" bağlar. Bu, "nadir heykelcikler, tablolar, çok az bulunan kitaplar ve metal paralar, ancak belli bir toprakta yetişen üzümlerden yapılan özel kalitede şaraplar" dışında, çoğaltılabilen her şeye uygulanır.[103] Çoğaltılamayan mallar ve el ürünleri çok özel kalemlerdir; değeri içindeki emekle belirlenen, çoğaltılabilen mallar genel bir durumdur. Burada, bu kuramı desteklemek için Smith'ten alıntı yapar: "İki günlük üretim ya da iki saatlik emeğin karşılığının, bir günlük üretim ya da bir saatlik emeğin karşılığının iki katı olması doğaldır."[104]

Diğerlerinin de belirttiği gibi, Ricardo, sonraki yazılarında, başlangıçta çok sert olan konum alışları yumuşatmayı becerir ve bu da inanmak istediklerini onda bulma arayışındaki kimselere çok yardımcı olur. Ancak, sonraki yıllarda sağladığı nüfuzun temeli, yine de, tamamen katı bir emek değer kuramına olan bağlılığıdır.

Şurası açık ki, bir taşra centilmeni olarak kendi konumundan hareket eden Ricardo, iktisatın değişmez kesitlerinden birinde, "toprağın köklü ve tahrip edilemez güçlerinin kullanılması için ödenen toprak ürünleri oranı"[105] olarak tanımladığı rantçı toprak sahiplerinin gelirine işaret eder. Bu geliri, Malthusçu nüfus baskısının geçim kaynağı üzerindeki denetleyici bağlamında görür; etkisi, gittikçe verimsizleşen toprakları işleme baskısına temellenir. Bu baskı, giderek verimsizleşen toprağın onu işleyenlere yaşamları için gereken asgari miktarı vermesine kadar devam edecektir, ve bu asgari miktar, daha sonra, genel bir biçimde, bütün işçilerin –kuşkusuz ki toprağı işleyen bütün işçilerin– ücretini belirleyecektir.

İyi arazi sahibi olmak –marjda yer almayan– maliyetin üzerinde bir fazlalık demektir. Bu fazlalık, toprak iyi oldukça ve genel nüfusun toprağa talebi arttıkça artacaktır. İyi toprak sahibi, böylece, sadece kendi iyi talihinden dolayı değil, bütün diğerlerinin giderek artan sefaletinden ya da kötü kaderlerinden dolayı da kâr edecektir. Ricardo'nun sistemin-

103) Her iki alıntı da Ricardo'dan, s. 12.

104) Adam Smith, *Ulusların Zenginliği*, Ricardo'dan alıntı, s. 13. Ricardo sonra devam eder: "İnsan sanayisiyle çoğaltılamayanlar dışında, bunun, gerçekten, bütün mübadele edilebilir şeylerin temeli olması siyasal iktisatta azami derecede önemli bir doktrindir; çünkü, değer kelimesine iliştirilen belirsiz fikirlerden çıkan yanlışlıklar ve bilimsel görüş ayrılıkları hiçbir kaynakta yoktur." A.g.e.

105) Ricardo, s. 67.

de toprak sahibi olmak çok iyi bir şeydi ve Ricardo hak edilmemiş kazanç ya da toplumsal uygunsuzluk düşüncesiyle kafasını meşgul etmedi. Rant, fiyatları yukarı çıkarmazdı; nüfustaki artış ve toplumun genel ilerlemesi yoluyla edilgen olarak gerçekleşen bir artıktı. "Rantın yükselmesi, daima, ülkenin artan zenginliğinin ve çoğalan nüfusuna yiyecek bulma güçlüğünün *sonucudur*."[106]

Ücretler konusunda ise, çok alıntı yapılan diğer yazılarında, Ricardo, "işçilerin kıt kanaat geçinmeleri ve artmadan ya da eksilmeden soylarını sürdürmeleri için ücretlerin gerekli" olduğunu söyler.[107] Bu düşünce, Ücretlerin Tunç Yasası gibi, biçimsel iktisatın çok ötesine uzanan bir tarih bağlamına girecektir; çalışanların fakir olduğunu ve yoksulluklarından müşfik bir devlet ya da işveren veya sendikayla ya da kendi diğer eylemleriyle kurtulamadıklarını kabul eder. Sonraki yazar ve konuşmacılar, Tunç Yasası'nı Ricardo'nun daha sakınımlı vurgusundan çok daha bağlayıcı ve sınırlayıcı hale getirdiler. Tunç Yasası doğaldı ya da, şimdi denildiği gibi, emeğin denge fiyatıydı: başka her şeyin eşit, ücretlerin belirlenmeye yatkın olduğu düzey. Ancak, Ricardo'ya göre, sadece işçinin gereksinimleri değil, "alışkanlıktan gelen rahatlıkları da esastı".[108] Bunlar, şimdiki ifadeyle, geleneksel ya da alışılmış yaşam standardıydı. Ve emeğin "gelişen" –örneğin giderek artan sermaye zenginliği ya da teknolojik gelişme– bir toplumdaki pazar fiyatı, "artan sermaye yakın vadede emeğin tabi olacağı yeni bir talebi doğuracak başka bir sermaye artışına yol açmayacağından",[109] uzun bir süre pazar oranının üzerinde olabilirdi. "İşçinin koşullarının iyileşmesi ve mutlu olması, ücretiyle gereksinimlerini ve yaşam zevklerini daha büyük ölçüde karşılayabilmesi, bu nedenle sağlıklı ve çok çocuk yetiştirmesi emeğin piyasa fiyatının doğal fiyatını aştığı zaman" mümkün olabildiğinden, bunun sonucu düzeltici olabilirdi.[110]

Bütün bunlar cesaretlendirici olsa da, ne yazık ki, daha ciddi bir eğilim olacaktı: "Ancak yüksek ücretlerin nüfus artışını teşvik etmesi so-

106) Ricardo, s. 77. İtalikler eklendi.
107) Ricardo, s. 93.
108) A.g.e.
109) Ricardo, s. 95.
110) Ricardo, s. 94.

nucu işçilerin sayısı arttığı zaman, ücretler tekrar doğal fiyatlara geriler ve tepkiden dolayı bazen onun da altına iner."[111]

Bununla birlikte, Ricardo'nun ününü vardığı katı sonuçlardan –Tunç Yasası'nın bağlayıcı hükmünden– sakınmak isteyenlerin kurtarıcı bir içgüdüde teselli bulabilmesi mümkündür. Ricardo bir sermaye ve teknoloji enjeksiyonunun ve bunun sonucunda emek pazar fiyatının yukarı doğru etkisinin sınırsız biçimde devam edebileceğine inandı. Aslında, olayların makûl gidişatı da bu olmuştur. Bununla birlikte, Ricardo'nun hatırlanıp öğrenilmeye değer olmasının nedeni onun sınırlamaları değil, denetleyici yasasıdır. Kapitalizm altında yaşayanların kaçınılmaz sefaletine ve tereddüt etmeden suçladığı düzeltici herhangi bir faaliyetin beyhudeliğine ve yanlışlığına olan bağlanımı bu denetleyici yasadan gelecektir: "Tüm diğer sözleşmeler gibi ücretler de pazarın adil ve özgür rekabetine bırakılmalı ve yasamayla kesinlikle müdahale görmemelidir."[112] Sefalet olmalıdır; onu gerektiren iktisadi yasaya karşı çıkılamaz. Kapitalizm budur; Ricardo'ya ününü kazandıran şey budur. Asıl zararın bir yandaş ya da arkadaştan gelebileceğinden kimse kuşku duymasın.

Ricardo'dan sonraki araştırmacılar onun kâr görüşünün anlamını kavramaya çalıştılar. Sorun, kısmen, açıklamasının son derece karmaşık olmasından, kısmen de sisteminde kârların var olacağı yeri bulmaktaki büyük güçlükten kaynaklanır. Zira bir ürünün değeri emek maliyetiyle rantın olmadığı ve sınırdan önceki fazlalığın rant olduğu yerde belirleniyorsa, o zaman, sermayeye bir kâr kalmayacaktır. Toprak sahibinin kârı kesindir; kapitalist için kâr yoktur. Ancak böyle bir kâr vardır ve Ricardo, fazla açık bir dil kullanmadan, bu kârı da emeğe verir. İnsanlar geçmişte sabit sermaye yatırımını oluşturan fabrikalar kurmak ve işletmek ya da döner sermayeyi oluşturan yarı mamul malları elde etmek için uğraştılar. Ricardo'ya göre, kâr (hâlâ faizi içererek) bu geçmiş emek için sonraya bırakılan bir ödemeydi.

Bu açıklamada hepsi Ricardo'nun tumturaklı ifadeleriyle gizlenememiş ciddi sorunlar vardır. Ancak zorlayıcı etkisi olan temel nokta

111) A.g.e.
112) Ricardo, s. 105.

yine kalır. Eğer kârlar sermaye oluşturmak için geçmişte kullanılan emeğin karşılığını yansıtıyorsa, o zaman, sermaye sahibi için gerçekleşecek herhangi bir gelir akılsızca bir hırsızlık olacaktır. Onun hakkı yoktur; gerçekten, işçiye ait olanı kendine ayırır. Ya da, ne olursa olsun, kolayca öyleymiş gibi gösterebilir. Ve Karl Marx'ta tarihi etkisini öyleymiş gibi gösterdi. Kapitalistin kendi geliri için işçinin haklı gelirine tecavüz ettiği yönündeki Ricardocu olgu nedeniyle –Tunç Yasası ve Emek Değer Kuramı tarafından desteklenen– devrimler yapılacaktı. Eski muhafazakâr borsa simsarı, sonra parlamento üyesi ve arazi sahibi centilmen David Ricardo tarafından tanımlanan iktisadi adalet bunu zorunlu kıldı.

Ricardo'nun iktisat tarihi üzerindeki etkisinin abartıldığını savunan –en önemlilerinden birisi Joseph Schumpeter– bilimadamları vardır. Ancak, hem amansız Emek Değer Kuramı hem de benzeri Tunç Yasası, daha makûl, daha az uzlaşmaz bir iktisadi düşünce gelişiminin yolundan sapmak demekti. Konu tartışılabilir. Ancak tanımlamaya çalıştığı sisteme yapılacak saldırının ateşleyicisi olarak kimse Ricardo'dan rol çalamaz: "Eğer Marx ve Lenin [devrim kahramanları galerisinde] büst sahibi olmayı hak ediyorsa, arka planda bir yerde Ricardo'nun da bir tasviri olmalıdır."[113]

Ne Malthus ne de Ricardo'nun ihtilaf ve devrime kaynaklık edecek metinler hazırladıklarından haberdar olduklarını söylemek gereksiz. Yöneten sınıf, ayrıcalıklılar, her zaman kendilerini onaylayarak içeride olana bakarlar, öfke ve tutkularını ateşlemekte oldukları ya da ileride ateşleyebilecekleri dışarıdakilerle ilgilenmezler. Bu durum burada da böyleydi. Malthus ve Ricardoyeni bir iktisadi düzende, yeni hakim sınıfın sözcüleriydiler. İktisatçı kuşakları gelip geçerken, hep destekçilerine seslendiler. O zaman ya da daha sonra, isyanı teşvik edebilecek olanlara seslenmediler.

Ancak, üzerine ve onun için konuştukları yeni sanayi dünyası da –çağdaş ölçütler içinde acımasız ve ezici olsa bile– öncekilerden çok daha büyük bir adımdı. Keynes'in daha sonra işaret ettiği ve vurgulama olanağı bulacağımız gibi, insanlar binlerce yıl boyunca yaşam standartlarında temel ve devamlı bir değişim yaşamadılar; işler bazen biraz daha iyi, bazen kötü gidiyordu; köklü, sağlam bir eğilim yoktu. Artık sanayileşmey-

113) Gray, s. 170.

le yaşam şartlarında ilerleme sağlanmıştı; fabrika köleliği olarak hor görülse de, romantik düşüncelerle kafası karışmış olanlar dışında –örneğin Oliver Goldsmith– neredeyse herkes için evlerdeki dokuma tezgâhlarında ya da çiftliklerde geçen, düşük ücret karşılığında, yapayalnız ve bitmek bilmeyen bir emeğin verildiği köy yaşamından daha iyiydi. Büyük ve bugün de pek kabul görmeyen bir ölçüde devrimin esin kaynağı bu eski dünyaydı ve hâlâ da öyledir. Fransa'da, büyük ölçüde İmparatorluk Rusyası'nda, Meksika'da, Çin'de, Küba'da ve şimdi Orta Amerika'da, arazi sahibi aristokratlara ve toprak sahiplerine karşı sanayicilere olduğundan çok daha canlı bir öfke vardı ya da olacaktır. Sonuçta, işçi sınıfı isyanının yakıtını Ricardo'nun sanayi ve kapitalizm hakkındaki görüşlerinin sağlamış olması bir muamma, hatta bir paradokstur; toprak sahiplerinin hak edilmemiş kazançlarına ilişkin en büyük savın yazarı olarak, daha yaygın bir tarım devriminin babası olmalıydı.

İşler olacağına varırken, izleyen yıllarda, sistem adına söz alanlarla sistemin kurbanı olarak görülen kitleler adına söz alanlar arasında giderek fırtınalı bir bölünme olacaktı. Malthus'un ve özellikle Ricardo'nun fikirleri her iki tarafın da işine yarayacaktı.

8
Büyük Klasik Gelenek, I

SINIRLARIN ETRAFINDA

David Ricardo'nun ölümünden 75 yıl sonra, iktisat özellikle önemli bir dönüşüme uğradı. Koşullar başka türlü gelişmiş olsa kendileri de istihdam edilecek olan insanların konuşup tartıştığı bir konu olmaktan çıktı ve bir meslek haline geldi. Erkekler (aralarında neredeyse hiç kadın yoktu) uzun süre kendilerini siyasal iktisatçı olarak görerek kendi yaşamlarını iktisatçı gibi idame etti. Yaşanan yenilik, sunum, öğretim ve kamusal öneriyle iç içe geçti. Artık yeni olan pek az şey söyleyen ancak daha önce inanılanları daha iyi söyleyen seçkin siyasal iktisatçılar vardı. Ya da daha büyük bir iç tutarlılık veya daha inandırıcı bir sözde ciddiyetle söz aldılar. Ayrıca, nüfuzlu kişilerin dinlemekten hoşlandığı, farklılıklarını basmakalıp sözcüklere ya da belagatle konuşmalarına borçlu olanlar da vardı.

İngiltere ondokuzuncu yüzyıl boyunca dünyanın egemen iktisadi gücü olduğundan, bir İngiliz vatandaşı üzerinde de iktisatın ezici egemenliği vardı. İktisadi düşünce ve yaşam arasındaki birleşmeyi burada bir kez daha görürüz. Ve iktisatın profesyonelleşmesine ve yaygın olarak tartışılmasına karşın, özü –değişmekten çok– büyük ölçüde sabit kaldı. Adam Smith'in, Ricardo'nun ve Malthus'un fikirlerinin –artık bunlara sistem denilebilir– köklü esasları ciddi bir meydan okumayla karşılaşmadı.

Bu, iktisatta ilk olarak Marx[114] tarafından kullanıldığı anlaşılan bir nitelendirme olan klasik gelenekti. Sonraki daha incelmiş, daha parlak haliyle buna neo-klasik sistem denilecektir; bu da, günümüz iktisatının büyük bölümünü hâlâ tanımlayan ancak özde temel bir değişiklik göstermeyen bir saptamadır.

Ricardo'dan sonraki tartışmalar üç geniş kategoriye ayrılabilir. İlk olarak, çoğu Alman, Fransız ve Amerikalı bilimadamının başını çektiği sistemik bir muhalefet vardı. Ülkelerinde geçerli iktisadi koşullar, felsefi eğilim ya da kişisel gözlemler dahilinde, İngiliz iktisat sahnesinden çıkan büyük gerçekleri inkâr ettiler ya da inkâr eder göründüler. İkinci olarak, özellikle İngiltere'de, bu yıllar içinde klasik sisteme ve olağanüstü gelir farklılıkları ve bu gelirlerin sağladığı hazlara ilişkin toplumsal ve törel bir dayanak bulmak isteyen devamlı, bazen hayali bir çaba vardı. Üçüncü ve son olarak, fiyatlar ve bölüşüm kuramında –fiyatların, ücretlerin, faizlerin, rantların ve kârların nasıl belirleneceği konusunda– düzeltmeler ve arıtmalar oldu. Bunlar, kurucuların dolaylı, kimi zaman muğlak düşüncelerini sağlam, entelektüel açıdan bütünlüklü ve içsel olarak tutarlı ve bu yıllar içinde ilk kez görüldüğü gibi matematik olarak ifade edilebilen bir bütün içinde kalıba döktü.

Yüzyılın ortalarında, şimdi değinilen bu üç akımla birlikte ve onlara paralel olarak isyanlar geldi, özellikle güçlü ve yaygın Karl Marx muhalefeti. Son bölümde söylendiği gibi, bunun klasik gelenekte de kökleri vardı, yani Ricardo'nun Emek Değer Kuramı'nda, kapitalistin haksız biçimde kendine ayırdığı fazlalık fikrinde ve ürettiği malların tüm hasılatının emeğe ait olması yönündeki aşkın örnekte. İktisat tarihinde, kendi iyi talihlerini açıklayan ve onayan klasik geleneğin kurucularına her fırsatta şükranlarını sunanlar, aynı efsunlu yolla onları kamulaştıracak fikirlerin yazarlarına da istemeden saygı sundular.

Şimdi, klasik sistemin kurucu babalarının Alman, Fransız ve Amerikalı iktisatçılar tarafından etkili biçimde eleştirilmesini ve klasik sistemin de özünde İngiliz olabileceğine ilişkin kapalı ya da açık inançlarını ele alacağız. Gelecek bölümde yüksek kapitalizmin zirvesindeki

114) John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money* (New York: Harcourt, Brace, 1936), s. 4. Düşüncelerini "The Postulates of Classical Economics" olarak tanımlandırdı. Bu, ikinci bölümün başlığıdır.

klasik gelenek ele alınacak. Sonra, bunun inceltilmesi ve savunulmasında özellikle ayrıntılandırılmış düşünceler ve ardından Karl Marx'ın güçlü biçimde müdahil olan muhalefeti geliyor.

Ondokuzuncu yüzyılın başlarında, Almanya siyasal olarak hâlâ dağınık, her biri diğerinin mallarına gümrük vergileri koyan, her biri berikinin kayıtsızca dile getirilen çıkarına hasetle tepki veren, her biri –şu ya da bu ölçüde– yöneticisinin dışmerkezliğini değil kişiliğini yansıtan, iktisadi açıdan geri kalmış bir devletler karmaşasıydı. Bu verimsiz topraklarda Adam Smith'e ve, dolayısıyla, Ricardo ve Malthus'a beklenmedik bir tepki doğdu. Yunanlılar'a kadar uzanan daha eski örnekler olsa da, burada da, retoriği Amerikan ve İngiliz seçim kampanyalarının ayrılmaz bir parçası olup günümüze kadar devam eden bir tartışma başlatıldı.

Smith ve Ricardo örneğinde, devletin birey için var olması özgül ve vazgeçilmezdi. Peki, çoğu kimse tarafından şimdi hayretle sorulduğu gibi, diğerinin amacı ne olacaktır? Son yüzyılın başlarında Almanlar'ın yanıtı bireyin devlet için olduğuydu. Onu koruyan ve uygar varlığının devam etmesi imkânını sağlayan devlettir. Bireysel insan yaşamının kısa, güvenilmez, çoğu kez tutarsız iki kıyısı arasında, devlet, geçmişten geleceğe sağlam bir köprüdür. Alman prensliklerinin o zamanki yapısına ve asgari lütuflarına bakılırsa, bu üstün rolün niçin devlete biçildiği tamamen açık değildir. Alman felsefi düşüncesi ve rehberliğinin neredeyse kesinlikle bir etkisi vardı. Ancak, burada da, her zamanki gibi, iktisadi fikirler var olanla ve aşikâr olanla uyumluydu. Devlet Almanya'da her yerde hazır ve nazır olan bir unsurdu; prensler amaçlarına yönelik herhangi bir horgörüyü hoş karşılamadılar; âlimler de mecburen buna uydu.

İngiliz klasikçilerine Almanlar'ın verdiği yanıtı dillendirenlerin içindeki en önemli iki sesten bir Adam Müller (1779-1829) ve çok daha dikkat çekici bir diğeri de Georg Friedrich List'ti (1789-1846). Bu ikiliden on yaş daha büyük olanı, Müller, –List'ten daha fazla– Alman Romantik Okulu ile özdeşleştirildi. Yüz yıl unutulmaya mahkûm olan Müller, bazılarına göre, bunu pekâlâ hak etmişti, 1920'lerde ve 1930'larda, en azından bir ölçüde, nasyonal sosyalizmin peygamberi vasfıyla belirsizlikten kurtuldu. Müller, toprağa dayalı ve feodal çıkarların muhafazakâr bir savunucusuydu; çok tekrarlanan tartışması, devlet "sadece

temel bir insan ihtiyacı değildir" savı üzerine kuruluydu.[115] 1945'te, Ruslar Oder Nehri üzerinden Berlin'e doğru engel tanımadan yol alırken, bu ilerleyişi durdurmak için beyhude bir çaba verdiği sırada ölen genç Alman askerlerinin korkunç kaybını öğrenen Adolf Hitler'in yanıtı, Adam Müller'in uzak bir yankısı gibidir: "Gençlik başka ne içindir ki?"

Ancak, bedeli ne olursa olsun, insan dürüst olmalıdır. Smith ve Smith'çi iktisadın taraftarları, Almanya'da devlete duyulan büyük bir saygı ve güvenin süregeldiğini gördüler. Bu da, her rütbedeki Alman görevlinin büyük bir saygınlık ve –çok büyük olasılıkla– devletin yetkilerinden yararlanmasında yansımasını buldu. O zamanlar, Almanlar'ın bugün de süren iktisadi gücünün bir bölümü, ülkenin, yönetimin uygun ve uygunsuz rolleri üzerine girişilmiş sonu gelmez, bölücü, ilerleme karşıtı tartışmalardan uzak tutulması sayesinde mümkün oldu. Almanya'da, Japonya'da olduğu gibi, uygun zamanda ve zeki biçimde pragmatik bir tartışma ve eylem için böylece yol açıldı. Bu, kısmen, Müller'in mirasıydı. Dahası da vardı, ancak o varlığını sürdüremedi.

Adam Smith'in dünyasına uzak duran bir başka Alman, hem kendi zamanında hem de sonraları çok daha etkili bir şahsiyet olan Friedrich List'ti. Alman devletleri arasında liberal ticaret politikalarını daha o tarihte savunması bütün Almanya için bir serbest ticaret bölgesinin ve sonuçta Zollverein'ın hayata geçmesini sağladı. Ayrıca, çok sıradan meselelerde bile zamanının önünde giden kimselerin birçoğunun başına sık sık geldiği gibi, aşırı bir husumeti de kışkırttı. Aykırılığı nedeniyle, daha sonraları el üstünde tutulacak gümrük korumasına karşı olanlar için bazılarınca talep edilen bir cezaya çarptırılarak hapse atıldı. List, salıverildikten sonra, İsviçre, Fransa, İngiltere ve sonunda Birleşik Devletler'e sığınmak zorunda kaldı. Pennsylvania, Reading'de bir gazetenin editörlüğünü yaptı, o dönemde yapılmakta olan kanal inşaatının ateşli bir savunucusuydu ve ulusal ekonomiyi teşvik etme gereksinimi ve araçları üzerine Alexander Hamilton'un görüşlerini, Henry Clay'in Amerikan sistemi üzerine görüşlerini ve Ricardo'nun Amerikalı eleştirmeni, daha sonra yine bahsi geçecek olan Henry Carey'in görüşlerini beğeniyle izledi; sonra da Amerikan vatandaşı oldu. Ardından, 1831'de, Ame-

115) Adam Müller, *Elemente der Staatskunst*, Alexander Gray'den alıntı, *The Development of Economic Doctrine* (Londra: Longmans, Green, 1948), s. 219.

rikan-kökenli düşünceleriyle Almanya'ya döndü. Bu, Amerika etkisinin Avrupa iktisadi düşüncesi üzerindeki etkisinin ilk yansımasıydı.

Yurduna dönen ve son derece itibar gören List, artık tamamen Zollverein gümrük tarifelerinin bir savunucusu olmuştu ve birliği oluşturan küçük devletler için karşı çıkmış olduğu koruma kapsamını genişletme arayışındaydı. Alman iktisadi düşünce tarihinde önemli bir geleneği temsil eden *Das nationale System der politischen Oekonomie*'de[116] iktisadi yaşamı statik bir norm olarak değil, ardıl gelişim aşamalarından geçerek devam eden bir süreç olarak tasvir etti; yani, ilkel ya da yabani, pastoral, tarımsal ve ailesel ile olgun tarım, sanayi ve ticari faaliyet bileşimi. List, tarım, sanayi ve ticaret arasındaki nihai denge için devletin önceki aşamalardan sonrakilere doğru hareketi kolaylaştırmada vazgeçilmez bir rolü olduğunu savundu; bu, Adam Smith'in gereği gibi açıklayıp sürdüremediğini düşündüğü bir hedefti.

Burada, modern zamanlarla son derece ilintili olan bir başka tartışmanın –basit biçimde– başlangıcı vardı. İktisat statik bir konu mudur? İktisatçılar da, örneğin kimyacılar ya da fizikçiler gibi, ebedi gerçekleri arayıp bulurlar mı? Ya da konunun ve harekete geçirdiği politikaların benzer bir sürekli değişim süreci içinde ayak uydurmaya çalıştığı, sürekli değişen ve iktisatın konu ettiği kurumlar mıdır söz konusu olan? Friedrich List ikinci görüşün erken bir habercisiydi; bu, burada önem taşıyan bir görüştür.

List'in gördüğü gibi, değişime uymanın temel aracı koruyucu tarifeydi. Tarifenin rolü özgül gelişim aşamasından çok farklıdır. Bir ülkeye erken ya da ilkel aşamada yararlı değildir ve nihai aşamada da gerekli bir rol değildir. Bununla birlikte, nihai bir aşamaya doğru yol alırken gereken insani ve doğal kaynaklara sahipse ve özellikle bazı ülke ya da ülkeler önceden o aşamaya ulaşmışsa, bir ülke için şarttır. Serbest ticaret, aslında, İngiltere'de olduğu gibi, gelecekteki hasımlarını erken gelişme aşamalarında sınırlamak gibi cezbedici bir amaç güden lider yarışmacı içindi.

Adam Smith'e, taraftarlarına ve serbest ticaret davasına karşı en güçlü, en kalıcı ve neredeyse en reddedilemez tartışmalar bu noktada toplanıyordu: evrensel bir gerçeği doğrulamıyorlardı; sadece, İngiltere'nin özel durumunda tümüyle avantajlı olanda ayak diriyorlardı.

116) *The National System of Political Economy*, çev.: Sampson S. Lloyd (Londra: Longmans, Green, 1922).

Büyük ölçüde bağımsız olsa da, List'in aldığı konumun aynı yıllarda Birleşik Devletler'de ve takip eden yıllarda güçlü bir yansıması olacaktı; serbest ticaret orada yerleşik İngiliz sanayisinin gerçek ve hâlâ tek avantajının temel savunması olarak görülecekti. List'in koruma savı benimsenecek ve Amerikan bağlamında yavru-sanayi tartışması haline gelecekti: serbest ticaret ilke olarak doğru olabilirdi, ancak genç ve hassas sanayileri koruyan ve büyüten tarifeler için geçerli bir istisna vardı. İktisattaki hiçbir tartışma, serbest ticareti günaha müsamaha etmeyen bir teoloji dalı olarak görenlerle eskiye karşı çıkan, günahlarının sınırlı bağışını dileyen genç firmaların kaçınılmaz davası olarak görenler arasındaki kadar uzun ömürlü olmayacaktı. Sonunda, bütün ihtiraslı sanayi ülkelerinde bu istisna uygulandı: tarife koruması neredeyse her yerde yavru, yeniyetme sanayilere, hatta hiç sanayisi olmayanlara bahşedildi. Adam Smith bizatihi bir hakikat olarak övüldü; ancak, görünüşe bakılırsa, daha sonra sanayiye geçen bütün ülkelerde özel bir koşula uyduruldu.

Friedrich List Birleşik Devletler'e dönseydi, koruma savının modern yansımasını ilgiyle gözlemleyecekti. Tanımladığı evrim süreci, onun savunduğu gibi, tarifelerin konu dışı kaldığı olgunlaşmış bir sanayi ve tarım dengesiyle sona ermez. Bu noktada daha olgunlaşmış ülkelerde yaşlanma süreci gelir ve bundan da sanayi sahnesinde daha yeni ve enerjik gelişmelere karşı koruma baskısı gelir. Birleşik Devletler, İngiltere ve çeşitli Avrupa ülkelerindeki çelik, tekstil, otomobil, elektronik ve diğer sanayileri Japonya, Kore, Tayvan ve yeni sanayi dünyasının diğer ülkelerinin üstün becerisinden korumaya yönelik mevcut talebin nedeni budur. Eski yavru-sanayiler merkezindeki istisna, yaşlı ve hasta sanayiler merkezindeki istisnaya dönüşmüştür. Kibar ve modern terminolojide buna koruma değil, bir sanayi politikası deniliyor.

Almanya'da Smith'e ve taraftarlarına verilen yanıt, romantik bir anlayışla ya da List örneğinde olduğu gibi, onun işlevsel rolünü açıkça kavrayarak devleti savundu. Fransa'da, devrimden önce ve sonra, devletin muhalif belleği böyle bir baştan çıkarmaya kanmadı. Gördüğümüz gibi, Fransız âlimlerinin en etkilisi, Jean Baptiste Say, Smith'i bir Fransız gibi benimsedi ve düzenledi. Fransa'daki Smith eleştirmenlerinin Fransız entelektüel tarihine hiç de yabancı olmayan eğilimi, *Ulusların Zenginliği*'nde tarif ve teşvik edilen ve ondokuzuncu yüzyılın başındaki elle tutulur

toplumsal etkileri dahilinde gerçekliğini gösteren iktisadi sisteme bakmak, onun değerini ve amacını sorgulamaktı. Gerçekten de, bu, insanların istediği bir şey miydi, yoksa değil miydi? Fransızlar'ın yaşam kalitesinden tat alma arayışları ve onu, malların niceliği dahil, kolayca nicelikle karıştırmamaları, her zaman bir gurur kaynağı olduğu kadar erdem de olmuştur. Sınai utkunun iyiliği konusundaki ilk soruların Fransızlar tarafından sorulması şaşırtıcı değildir.

Fransız dilinde yazan eleştirmenlerin en ilgi çekici olanı, *Ulusların Zenginliği*'nin yayınlanmasından tam üç yıl önce Cenevre'de doğan Jean Charles Léonard de Sismondi'ydi (1773-1842). Sonraki ayırıcı öncelikleri arasında, Madame de Staël ile 1803'te Coppet yakınlarında başlayan uzun işbirliği vardı. Staël'in etrafındaki faal birkaç kişinin iktisat alanındaki ya da başka konulardaki çalışmaları her zaman genel ilgiden uzak kaldı. O sıralar nispeten genç bir adam olarak yazan Sismondi kendisini ateşli bir Adam Smith yanlısı olarak sundu; yaklaşık on altı yıl sonra konuya dönerek önceki görüşlerine ilişkin ciddi kuşkularını ifade etti.

Onsekizinci yüzyılın sonundan itibaren, daha önce belirtildiği gibi, Sanayi Devrimi'nin açık toplumsal etkileri muazzamdı. İngiltere'nin iç kesimlerinde ve İskoçya içindeki fabrikalarda yığınla işçi –erkek, kadın, çocuk– vardı. Fabrikada çalışmaya başladıklarında, daha doğrusu fabrika şehirlerine adım attıklarında, işverenin –fabrika sahibinin, kapitalistin– gücüne, emrine tabiydiler. Ücretleri, saatleri, gürültüyü, pis kokulu fabrikaları ve evleri, kısa ve bezdirici bir yaşamı protesto etmek onların işi değildi. Reform çabalarından biri, gerçeği her şeyden daha iyi tanımlar; neredeyse bütün Avrupalılar'ın ziyaret edip gördüğü bir örnektir bu. Burası, Glasgow ve Edinburgh'daki yetim yurtlarına giderek buraları boşaltıp içindekileri kendi model fabrika şehrindeki koğuşlara taşıyan İskoçyalı kapitalist ve hayırsever David Dale'in (1739-1806) New Lanark'ıydı. Orada, çocuklardan dokuma imalathanelerinde günde on üç saat ve sonra da –ütopyacı reformist damadının soluk kesen bir yeniliğiyle– sadece on bir saat çalışmaları istenirdi. Bu çocuklara *boş* zamanlarında dersler verilir, eğlenceler düzenlenirdi. O dönemdeki reform buydu.[117]

117) Sonuçta, Owen'ın reformist güdüsü ve onun maliyeti başka fabrika sahiplerinin itirazına neden oldu ve Indiana'ya göçtü; orada Yeni Uyum adıyla tamamen sosyalist bir topluluk oluşturdu. Burası Amerika Cumhuriyeti'ndeki en kurnaz bedavacıların çekim merkezi oldu ve bir başarısızlıktı.

Sismondi, ondokuzuncu yüzyılın ilk yıllarında Fransa'da da ortaya çıkmaya başlayan yeni kapitalizmin iç karartıcı koşullarına şiddetle tepki verdi. Bazı itirazları List'inkileri hatırlatır: "Bütün sıkıntılar kıtasal üreticilere düştü, bütün zevkler İngilizler'e kaldı."[118] Malthus'la modern sanayinin dizginlenemez bir biçimde aşırı üretime yöneldiğini düşündü. Bir bireysel üretici ne kadar üretmesi gerektiğine karar veriyordu; fabrikalardaki kitlelerde neye gereksinimleri olduğu konusunda böyle bir düşünce yoktu. Sismondi, genel olarak, buluşların ters sonuçları olduğunu düşündü. Ancak, esasen, düşüncelerini yönelttiği kesim işçilerdi.

Sismondi'nin en büyük katkısı, toplumsal sınıfların tanımlanması ve tanınmasıydı. O "(...) çıkarlarını sürekli birbiriyle çatışır gördüğü zenginler ve yoksullar, kapitalistlerle işçilerden ibaret iki toplumsal sınıftan bahseden ilk iktisatçılardan biriydi".[119]

Tartışma, burada, Marx ve Lenin tarafından ele alınıp yoğunluk kazandırıldığı zaman, tarihteki bütün tartışmalardan daha fazla yergi üretecektir. Smith, Ricardo ve Malthus, işverenin ya da kesinlikle toprak sahibinin, çalışan kadın ya da erkeklerden daha mutlu olduğunu kaydettiler; daha açık olarak, onlar bunu mutlak addetmişti. Ancak, işveren –kapitalist ya da toprak sahibi– onların gözünde yoksulların kötü kaderinin mimarı değildi. İşçilerin sefaleti, karın tokluğuna çalışmaya doğru kaçınılmaz bir kayma, onların kendi derdi, denetimsiz üremeye yönelik düşkünlükleriydi. Şimdi, Sismondi ile, zenginler yoksulların, kapitalistler de işçilerin düşmanıydı. Şimdi, devletin işlevi güçsüzü güçlüye karşı korumaktı, "insanları kâr etmeyecekleri bir zenginlik artışına kurban olmaktan korumaktı".[120]

Sismondi, yoksulları kendi yoksulluklarının sorumlusu kılma, kötü durumlarını zenginlerin vicdanından uzak tutma çabasına (ileride dönülecek olan bir konu) çok sarsıcı bir göndermede bulunur. Evet, yoksullar yoksulluklarından dolayı suçlanamazlar; bunun sebebi zenginlerdir. Sınıf sınıfı ezer. İzleyen 150 yılda zenginler bu fikirlere kızdı ve onları kınadı. Daha 1984 Amerikan seçimlerinde bile, cumhuriyetçi başkan yardımcısı

118) Jean Charles Léonard de Sismondi, *Nouveaux Principes d'Économie Politique*, Gray'den alıntı, s. 211.

119) Eric Roll, *A History of Economic Thought* (New York: Prentice-Hall, 1942), s. 254-255.

120) Sismondi, Gray'de alıntı, s. 209.

adayı, kısmen esnek bir dile sahip olan George Bush, demokrat başkan adayı Walter Mondale'yi "Amerika halkının –zengin ve yoksul olmak üzere– sınıflara ayrıldığını söylemesinden dolayı suçladı. Gerçek suç Mondale'ye ait değildi; bunun kaynağı Charles Léonard de Sismondi'ydi.

Bununla birlikte, duyarlı çevreler için Sismondi'nin çözümünde bir avuntu vardır; yine, Fransa ve Fransız düşüncesinin güçlü tınısı söz konusudur. Fabrika işçisi ne ürettiğini bilmezken bağımsız zanaatkâr bunu bildiği için, sanayi kapitalizminden tarıma ve zanaata doğru bir geri çekilme olacaktır. Yine, işçinin sömürüden kurtulmasıyla birlikte, Sismondi'nin sisteme özgü bir hastalık olduğunu düşündüğü aşırı üretim de engellenecektir.

Bu yolculukta Fransa'yı geride bırakmadan önce daha çetin bir uyuşmazlık kaynağına dikkat çekilmesi gerekiyor. Bu, Marx'ın yakın çağdaşı ve birçok konuda onun aşağılamalarına muhatap olan Pierre Joseph Proudhon'du (1809-1865).[121] Proudhon, mülkiyetin kaçınılmazlığını kabul ederek, mülkiyet gelirlerinin –rant, kâr ve özellikle faiz– tam bir hırsızlık olduğunu savundu. Buradan, onun en ünlü iddiası çıktı: "*La propriété, c'est le vol*" ya da "mülkiyet hırsızlıktır". En temel esaslara indirgenmiş çözümü, faizin kaldırılması (ve diğer sermaye gelirlerinin) ve mülkiyetin işçi kooperatiflerinin ya da gönüllü işçi birliklerinin elinde olmasıdır. Bu kooperatif ya da birlikler banknot basabilen özel bir bankayla finanse edilecektir, bu şekilde basılan banknotlar ürünlerin üretimi ve satın alınmasında bir teminat olacaktır. Proudhon'un toplumunda devlet ortadan kalkacaktır.

Bilimadamları, Proudhon'a sosyalizm, sendikacılık ve anarşizm tarihinde hep önemli bir yer verdiler, ancak aynı durum iktisat tarihi için geçerli olmadı. Bu, beceriksiz bir ayrımdır. Proudhon'un kuramlarının modern tortusunda iki etkili düşünce bulunabilir. Birisi kooperatif kurumunda ya da işçilerin sahip olduğu fabrikada belli bir törel üstünlük olduğuna ilişkin inanış ya da içgüdüdür. Çiftçiler kendilerine gübre, petrol ve diğer çiftlik levazımı ve tüketiciler de kendilerine bakkaliye

121) Proudhon'un temel eserinin başlığı *Contradictions économiques, ou Philosophie de la Misère*, Marx tarafından *La Misère de la Philosophie*'de alaya alınır.

malzemeleri sağlamak için birleştiğinde Proudhon'un fikrince övgüye mazhar olur. Yenilerde Batı Virginia'daki Weirton'da olduğu gibi, çelik işçilerinin eski bir fabrikayı teslim alıp işlettiği zaman da aynı durum söz konusudur. Proudhon, parasal büyüye duyulan büyük inancın–büyük reformların ancak parasal ya da mali buluş ya da işletmeye yönelik o güne kadar keşfedilmemiş tasarımlarla başarılabileceği inancı– yaratıcılarından biridir. Proudhon'un bankası, John Law'ın yüz yıl önce Fransa'da önce varlığına şaşırıp hoşlandığı sonra da Fransa'yı mahva sürüklediği bankanın tekinsiz bir taklididir.[122]

İktisata ilişkin asla öğrenilmeyen bazı dersler vardır. Birisi, para ve daha genel olarak mali alana ilişkin konulardaki yeniliklerden derin bir kuşku duyma gereksinimdir. Düşünce, büyük toplumsal sorunların acısız çözümü için kesinlikle henüz keşfedilmemiş bazı yollar olması gerektiğini savunur, oysa ki, yalın gerçeklikte böyle bir yol yoktur. Dâhice parasal ve mali tasarımlar, sonraları, istisnasız, verdiği zarar bir yana, kamuyu aldatmaya ya da çoğu kez bunu yapanların kendilerini aldatmasına dönüşür. Proudhon parasal büyüye inanç besleyenlerin ilki olmasa da bu kalımlı geleneğin erken bir savunucusuydu.

Ricardo ve Malthus'tan sonraki yıllarda –aslında yaklaşık elli yıl boyunca– Amerikan iktisadi tartışmasının en belirgin özelliği herhangi bir biçimsel anlayışın olmamasıydı. Ya da, daha sonra ileri sürüleceği gibi, iktisat kimsenin üstün rehberliğini gerektirmeyen bir konuydu; herkesin kendini ifade etmesi yönünde doğal bir hakka sahip olduğu bir şeydi. Bu, her zaman doğru olduğu gibi, durumun bir yansımasıydı. Bilimsel bir iktisat tartışması için, bir iktisadi sorunun, özellikle de yinelenen bir kıtlık ya da yokluğun olması gerekir.

İç Savaş'a kadar ve hatta daha sonra, Amerikan sahnesinde göze çarpan ama İngiltere'de ve kıtada hayal edilemeyecek kadar muazzam bir bolluk, iş adamları, sermayedarlar, çiftçiler ve işçiler için gelir ve fırsat umudu sağladı. Eğer işçiler istedikleri zaman sınırı terk ederek hoşnutsuzluklarını ifade edebilirse, ücretler kuramı için güçlü bir zemin olamazdı. Çiftçilerin kendi çiftlikleri ve toprakları olursa, rant kuramına gerek

122) John Law'u bu kitabın IV. ve VII. bölümlerinde inceledim ve ona dair başka bir eserde hakkında ayrıntılı olarak yazdım: *Money: Whence It Came, Where It Went* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 21.

kalmazdı. Bu maliyetler olmadan bir fiyat kuramının şansı olamazdı. Burada da, değer ve bölüşüm temelindeki iktisadi soruna dair köleliğin Yunanlılar'ı tabi kıldığı aynı istisna vardı. İktisat, son yüzyılda savunulduğu gibi, tümüyle iç karartıcı bir bilim olmayabilir, ancak kesinlikle artan fırsatlar ve iyimserlik arasında serpilmez.

İktisadi fırsat ve iyimserlik yazınsal sömürüye alet olsa bile konu fazla uzağa taşınamaz. Bu, son yüzyılın başları ve ortalarında İrlandalı Katolik bir göçmenin yayıncı oğlu Philadelphialı Henry Charles Carey (1793-1879) tarafından ele alındı. Sayısız insanın takip ettiği bir yazar olması talihsizliklerinden biriydi. İktisatta, esasen, tek bir büyük eser –Smith'in *Ulusların Zenginliği* ya da Ricardo'nun *Principles*'ı gibi– bilimadamlarının gerçekten okuyacağı tek bir ciltle ün sahibi olunur.

Carey ilk çalışmasında Ricardo ve İngiliz klasik düşüncesinden çok etkilendi. Ancak bu düşünceyi Amerika'nın fiziksel ortamına uygulamak istediğinde çok yönlü kuşkuları oldu ve bu kuşkularını açıkladı. Ricardo artan nüfus ve sınırlı toprak kaynaklarının emeği hep aşağı marjinal gelire sıkıştırdığını ve bunun ücretleri belirlediğini görmüştü. Carey, aynı süreci, istihdam üretkenleşirken emeği hep yüksek bir gelire ulaştırır halde gördü. Yeni Dünya'da, tıpkı Ricardo gibi, yerleşimlerin ormanların daha az yoğun ve dirençli olduğu tepelerde başladığını ve yerleşenlere –Avrupa'daki feodal yerleşim eğilimini taşıdıkları için– en yüce değer, himaye ve saygınlığın atfedildiğini ne yazık ki göremedi. Sonra, öncüler, daha verimli, daha üretken vadilere, yetersiz topraklardan daha iyiye ve en iyisine doğru hareket ederek gelirlerini artırmayı başardılar. Aynı durum, dikkatler sınıra ve kullanılmamış büyük kaynaklara çevrildiğinde de geçerliydi. Bu eğilim Ricardo'nun görüşlerinde reddedildiğinden Malthus'un görüşlerini de zaafa uğrattı. Artan bir nüfus yiyecek maddeleri arzını bölmüyor ya da azaltmıyor, onun hızla artmasına neden oluyordu. Henry Carey, ileride bir gün çok fazla insan olabileceği düşüncesine karşı değildi; hatta "dünyaya ilişecek bir yer" deyimini bile kullandı. Ancak, akılcı olmadığı söylenemeyecek bir biçimde, bu kötülüğün kendi zamanı için yeterli olduğu düşüncesinden hoşnuttu. Tanrı "bereketli olun ve çoğalın" demişti. Tanrı'nın sözleri, "bereketli olmayın, çoğalmayın" diyen Malthus'unkilerden daha iyiydi.[123]

123) Henry Charles Carey, Gray'den alıntı, s. 254.

Carey, belirtildiği gibi, duruma uygun bir başka ödün verme konusunda bir zamanlar vatandaşı olan Friedrich List'e katıldı. Serbest ticaretin erdemlerini ilk kez onamasının ardından korumayı savundu. List'le paylaştığı ikinci düşüncede, tarım ve sanayi arasında bir denge talep etti. Ayrıca, görünüşte açık ancak hiçbir biçimde kesin olmayan, sanayiyi yurda yakın tutmak ve böylece İngiltere'yi taşımacılık maliyetlerinden kurtarmak yönündeki tutumundan da etkilendi.

Koruma sorunu, korumanın mantık açısından güçlü ve teolojik olarak tutkulu bir serbest ticaret davasına karşın entelektüel saygınlığa nasıl uydurulacağıdır. İçeride ve dışarıda uzun süre devam etmeyecek olan bu çabada Henry Carey tartışmasız bir öncüydü.

Ondokuzuncu yüzyıl geride kalırken, sınır kaybolur ve özellikle Amerikalı çiftçiler sistem içinde kendi sıkıntılarını kavrarken, Birleşik Devletler'de ekonomik tartışma genişleyip yayılacaktır. Daha önce sözü edilen Henry George, bu tarihte, Ricardo'yu yeniden canlandırarak kırsal ve kentsel nüfus üzerinden sağlanmış toprak gelirlerindeki artışla sonuçlanan toprak arzı baskısını gözlemleyecek ve, ifade edileceği gibi, bu hak edilmemiş artışı büyük bir toplumsal hastalık, ilerleme sürecine dahil olan toprak sahibinin raslantısal zenginleşmesi, bölüştürücü adalette acı veren bir uyuşmazlık olarak görecektir. Ancak, genel olarak, hâlâ savunulan şudur: son yüzyıl ve kesinlikle ilk yıllar, Amerika'da biçimsel iktisadi söyleme zemin oluşturmadı. Daha sonra göreceğimiz gibi, bankacılık, para (özellikle yeşil banknot ve gümüş para) ve tarifeler konusunda yoğun tartışmalar olsa da, bu tartışmalar konunun ciddi uzmanları tarafından değil, genel olarak siyasetçiler ve vatandaşlar tarafından yapılacaktır. Tekrarlamak gerekirse, ciddi iktisadi tartışmalar ciddi iktisadi sorunların var olmasını gerektirir.

9
Büyük Klasik Gelenek, II

ANA-AKIM

İktisadi düşüncenin son yüzyılda ve dünyanın neredeyse her yerindeki temel kaygısı, konunun –bir ölçüde hâlâ düşünülen– temel sorunlarının muhakeme edilmesi, yani fiyatların, ücretlerin faiz ve kârların nasıl belirleneceği üzerinde yoğunlaşıyordu. Ayrıca, bu yıllarda paranın yapısına ve bankacılığın rolüne çok dikkat edildi. Sadece altın, gümüş ve bakır biçiminde bir mal olmaktan çıkan para, özellikle malların mübadelesinde aracı rolüyle sınırlandı. Artık bankalara yatırıldığından, mevduatı tensil eden banknotlar basıldığından ve bu banknotlarla mevduatlar bir ödeme yöntemi olarak transfer edildiğinden, para kendi belirgin karakterini geliştirdi. Üstelik, gelecek bölümde anlatılacağı gibi, kapitalist sistemin toplumsal ve törel olarak gelişen bir savunusu vardı.

Fiyatlar ya da değer ve oradan gelen gelirler açıklaması bu dönemde tek bir hakim eğilimi yansıttı; bu eğilim, satıcılardan ziyade alıcılara ağırlık vermeye, maliyetten ziyade tüketici yararına ağırlık vermeye, arzdan ziyade talebe ağırlık vermeye yönelikti. Sonra, son yüzyıl kapanırken, özellikle büyük Cambridge Üniversitesi iktisatçıları ve Alfred Mar-

shall'ın (1842-1924) önceki fikirlerinin bireşimcilerinde, talep ve arz arasındaki gibi bir denge vurgusuna bir geri dönüş vardı.

Marshall'la birlikte, değer-bölüşüm, fiyat-hasılat sahibi tartışması neredeyse bugüne kadar gelir. İktisat tahsil ederken, benim kuşağımda sekiz baskı yapan koca bir metni, Marshall'ın *Principles*'ını okuduk ve Cambridge'deyken büyük bir saygıyla Mary Marshall'ı –Profesör Marshall'ın hünerli ve hayli uzun ömürlü dul eşi ve çalışma arkadaşını– ziyaret ettik.

Şimdi geriye dönmem gerekiyor. Hatırlanacağı gibi, Ricardo, çoğaltılabilen[124] herhangi bir malın fiyatı ya da değerini maliyete sıkı sıkıya bağlamıştı; maliyet de asgari tatmin sağlayan üretim koşullarında ürüne giren emeğe bağlıydı. Ve emeğin fiyatı, işçinin işçiliğini devam ettirebilme maliyetiydi. Emek ücretleri, kitlelerin denetimsiz üreme etkisi göz önüne alındığında, yaşamı sürdürmeye yetecek düzeyde dengeleniyordu; kalan kısım toprak sahibine rant olarak ya da, çok daha az özgül bir biçimde, üretici ya da kapitaliste gelir olarak geçti. Dahası, olası bir başka seçenek de yoktu. Belki burada Ricardo'nun etkili tespiti tekrar edilebilir: "Tüm diğer sözleşmeler gibi, ücretler de pazarın adil ve özgür rekabetine bırakılmalı ve yasamayla kesinlikle müdahale görmemelidir."[125] Burası, fiyat ve kazançların bölüşümüne ilişkin düşüncelerin sonraki gelişimi için bir ayrım noktasıydı.

Bu gelişmelerin ilkinde maliyet unsurlarının geliştirilip arındırılma çabası vardı. Rant biçimindeki toprak geliri fiyattan gelen bir artıktı ve mülkiyetin niteliğine ve modern zamanlarda da yerleşimine uygun miktarda gerçekleşmesi pek sorun doğurmadı. Bu rant görüşü, gayrı menkul değerleri ve onun gertirilerinin bir açıklaması olarak, belirli bir ölçüde günümüze kadar geldi.

Daha ciddi bir sorun, sermaye ve emekle ilgiliydi. Bir *Robinson Crusoe*lar ekonomisinde –sadece tek bir Crusoe değil, sahile yakın yaşayan birçoğu– emek değer kuramı asla yersiz değildir. Burada bile, sıradan ya

124) Burada, daha önce de belirtildiği gibi, "asla yeniden üretilemez" kalemler konusunda Ricardo'cu bir istisna vardır: yeryüzündeki hiçbir madenin ona denk bir mücevher üretemeyeceği bir Leonardo ya da Rembrandt tablosu.

125) David Ricardo, *On the Principles of Political Economy and Taxation*, *Works and Correspondence of David Ricardo*'da, (yay. haz.) Piero Sraffa (Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1951, Cilt I, s. 105).

da olağanüstü beceri farklılıkları güçleştirici unsurlar olabilse de, ürünler aşağı yukarı yetiştirilmesine, imalatına ya da denizden çıkarılmasına harcanan zaman ve emeğe uygun olarak mübadele edilecektir. Makineler ve diğer teçhizat geliştirilip kullanıldıkça artan verimlilik araçlarını sağlayanlara bunun bedelinin ödeneceğinden kuşku duyulamazdı. Belki, Ricardo'nun yaptığı gibi, makinelere ve bulundukları fabrikaya yapılan ödemelerin sadece işçilerin orada gerçekleşen imalatlarının geciktirilmiş ödemesi olduğu tartışılabilir. Ancak, öznel düşüncenin hayali eğrisi için iktisatta bile sınırlar vardır. Hepsinde de teçhizat sahibine ödeme yapıldığı açıktır, hepsinde de faiz ve kâr şeklindeki bu ödemenin çoğu kez ücretlere ödenenleri hayli aştığı açıktır; açıkçası, fazlalıkta sermaye sahibinin gücü ya da katkısı ya da iddialarıyla ilgili bir şey vardır.

Bu soruna getirilen ilk çözüm, siyasal iktisatın ilk profesörlerinden birinden, Nassau William Senior'dan geldi (1790-1864) ve, had safhadaki olanaksızlığına karşın, yarımyüzyıl varlığını sürdürdü. Senior'a göre, yaygın tüketimden vazgeçmek için, kapitalistler de dahil, halkı ikna etmek için sermaye malına giden maliyete ek olarak, faiz ya da kâr şeklinde ödenmesi gereken bir fiyat vardı. Yaygın tüketimden vazgeçilmesiyle, fabrikaları, makineleri, teçhizatı ya da herhangi bir önemli imalat ya da ticaret faaliyetinde kullanılacak hammaddeyi veya satışa hazır malları elde etmek için satın alma gücü oluşacaktı. Bu, bu yolla telafi edilebilen önemsiz bir şey değildi. "El erimimizde olan eğlenceden feragat etmek ya da el altındakinden ziyade uzak amaçların peşine düşmek, insan iradesinin en acı veren çabaları arasındadır."[126]

Bu tüketimden vazgeçmenin karşılığı, faiz için "imsak kuramı" ya da daha genel olarak sermaye getirisi kuramıydı. Cazip bir şekilde, tüketimden ve emek maliyetinden birlikte vazgeçmenin maliyeti, bir malın üretim maliyeti oldu. Bu üretim maliyeti, o zaman, dengeleyici ve normal bir eğilim olarak, fiyatların geri döndüğü düzeydi. Fiyatlar bu düzeyin üzerinde olduğunda artan üretim tarafından bu yolla belirlenmiş düzeye çekileceklerdi. Fiyatlar maliyeti düşürdüğünde de tersi gerçekleşecekti.

Bu fiyat ve sermaye getirisi açıklamasındaki imkânsızlığın boyutu açıktır. Bazı insanlar, kuşkusuz, faiz almak için –tüketimden vazgeçe-

126) Nassau William Senior, *Political Economy*, Alexander Gray'den alıntı, *The Development of Economic Doctrine* (Londra: Longmans, Green, 1948), s. 276.

rek– tasarruf yaparlar. Ancak, kendi faaliyetleri için ve kendi faaliyetlerinden kendileri sermaye sağlayan büyük kapitalistlerin ya da aynı şekilde onların bankerleri ya da finansman sağlayıcılarının yaşam standartlarından ya da harcama alışkanlıklarından vazgeçmeleri konusu kesinlikle açık değildir. Özellikle de Amerika örneğinde. Cornelius Vanderbilt, Jay Gould, Jim Fiske, hatta çok daha serinkanlı genç Rockefeller, gerçekten de, tüketimden vazgeçmişlerdir! Yüzyılın sonuna yaklaşılırken, tüketimden feragat etmek, Newport'un, Rhode Island'ın en belirgin özelliği değildi. Ancak, yeni sanayi zenginininin İngilteresi'nde de durum daha anlaşılır değildi; bu da bir bolluk ve çoğu kez de gösteriş dünyasıydı. Bir kapitalist gelir açıklaması için *feragat* kelimesi, kuram en uç akıldışılığa teslim oldukça, gerçeklik karşısında kullanımdan kalktı.[127]

Aslında, son yüzyılda sermaye getirisinin gerçekten kabul edilebilir bir meşrulaştırımına raslanmadı ve sonuçta Marx'ın yolu açıldı. Ancak, yeni yüzyılda makûl bir açıklama ortaya çıktı. Artık faizden ayrı olan kâr, tamamen mantıksız bir hal almadan, risk üstlenmenin ve yeniliğin karşılığı olarak görüldü.[128] Ve faiz gereksiniminden daha çok, kaynakla kutsanan ya da onu verimli kullanabilenlerle gereksinim duyduklarından daha azına sahip oldukları ya da daha onu verimsiz kullandıkları için ödünç para alanlar arasında dengeleyici bir ödeme haline geldi. Kapitalistlere ve sermaye getirisine ilişkin inandırıcı bir kuramın olmaması, ondokuzuncu yüzyıl boyunca büyük klasik düşüncenin hassas bir boşluğu oldu.

Bununla birlikte, önceki bir başka kusur yüzyıl biterken düzeltildi. Dikkatler fiyat belirleyicisi olarak maliyet ve arzdan sadece fiyatın değil, şimdi denildiği gibi, üretim unsurlarının belirleyicisi olarak istek ve talebe kaydı. Bu gelişme, su gibi en yararlı şeylerin fiyatının niçin az ya da karşılıksız olduğu gibi eski ve anlaşılan zincirleme etkiye sahip bir sorunu çözme çabalarından kaynaklandı. Hatırlanacağı gibi, bu soruya verilen önceki yanıt, kullanım değeriyle mübadele değerini ayırmaktı.

127) Daha sonraları da Alfred Marshall'ın anlambilimsel ikamesi. Marshall, mevcut küçük bir zevki gelecekteki büyük bir zevke elden çıkarmanın karşılığı olarak faizi getirdi.

128) Bkz. Frank H. Knight, *Risk, Uncertainty and Profit* (Boston: Houghton Mifflin, 1921).

Bu fark yapay ve keyfiydi ve ikisi arasındaki sayısız karanlık noktayı görmezden geldi. Giyeceğin, en azından soğuk bir iklimde, açık bir kullanım değeri vardır. Ancak, bazı noktalarda koruyucu rolü kısmen yok olur ve mücevher gibi kıymetlenir. Yiyeceğe gereksinim vardır ve besleyicidir ancak nadir ve egzotik de olabilir; ev barınak olarak şarttır ancak mimari ve tarihi açıdan eşsiz ve dolayısıyla lüks bir meta olabilir. Smith'in hâlâ çözülememiş olan kullanım değeri ve mübadele değeri sorunundan kurtulmak yüzyılın ikinci yarısında iktisatçılar için büyük bir takıntı haline geldi.

1831'de, Auguste Walras (1801-1866), iktisat tarihindeki diğer bir önemli şahsiyet olan Léon Walras'ın babası, çözüme ilişkin bir girişimde bulundu.[129] Maliyet bir değer kaynağı olarak kabul edildi ve buna yararlılığı ya da faydalılığı eklendi. Ancak, bir ürünün değerli olması için kıt olması da gerekti; *rareté*'ye sahip olması gerekti, yani faydaya ve azbulunurluğa sahip olması gerekti. *Rareté*, büyük ölçüde, her zaman eksik olan su gibi bir şeydi.

Diğerleri, benzer biçimde, bu sorunla mücadele etti ancak 1871'deki ani gelişmeye kadar önemli bir ilerleme sağlanmadı. O yıl, İngiltere'de William Stanley Jevons (1835-1882) ve Avusturya'da Karl Menger (1840-1921), onlardan birkaç yıl sonra da Birleşik Devletler'de John Bates Clark (1847-1938) –sırasıyla Manchester ve Londra, Viyana ve Columbia üniversitelerinin profesörleri– iktisat ders kitaplarında hâlâ yer alan bir bilgiyi onayladılar. Hepsi aynı terimi kullanmasa da, bu, genel değil, marjinal faydanın rolüydü.

Marjinal faydanın zor bir kavram olduğu düşünülmemelidir. Bir ürüne değerini veren, mülkiyetinden ve kullanımından (ya da hizmetinden) sağlanan toplam tatmin değildir; bir insanın tüketimindeki ürünün ya da hizmetin istenir son ve en küçük ek birimden sağladığı tatmin ya da hazdır. Kıtlıkta mevcut son yiyecek parçası son derece değerlidir ve fiyatı yüksek olacaktır; bolluk durumunda hiç değeri yoktur ve çöpe gider. Normal koşullarda, su, elmastan farklı olarak, bol miktarda bulunur; son kupa ya da şişenin faydası az ya da hiçtir ve mübadele değeri olmaması kalanların değerini de belirler. İhtiyar Denizci ya da Kaptan Bligh'ın durumunda, denizde taze su kesinlikle nadir olduğun-

129) *De la Nature de la Richesse et de l'Origine de la Valeur*'de. (Paris: Furne, 1831).

dan, yağmur yağana kadar bir bardak suyun belirlemediği pek az mübadele vardır.

Milyonlarca öğrencinin öğrenmiş olduğu ve aslında hâlâ da öğrendiği öneri budur: herhangi bir mal ya da hizmetin faydası, başka her şey eşit olmak üzere, artan nicelikle azalır; istenen en son ve en küçük parça –marjinal birimin faydası– hepsinin değerini belirler.

Marjinal fayda kavramı bir anlamda son derece etkileyici ve mantıklıydı; bir süre için bütün değer ya da fiyat sorununu çözmüş gibi göründü. Fiyat, insanların istenir son ya da en küçük ilave için ödeyecekleri miktardı. Fiyatlar bu düzeyde oluşacaktı. Yağmurlu bir mevsimde kimse daha fazla su istemediği zaman, suyun fiyatı fiili olarak sıfır düzeyine gerileyecektir. Ancak çölde durum böyle değildir. Bu koşullarda üretim maliyetinin gerçekten konuyla ilgili olduğunu kim iddia edecektir?

Aslında faydanın marjinalliği ileri ve nihai bir formül için sadece ilk adımdı. Marjinalliğin sadece faydayla ve taleple değil arzla da bağlantısı vardı. Mallar çeşitli maliyet düzeylerinde üretilir; bunu Ricardo zaten toprak konusunda göstermişti. Tarımsal üretim artışı yetersiz toprakta baskı oluşturur; üretim birimi başına emek girdisi ya da maliyeti bu yüzden artar. Benzer bir durum imalatta da vardır. Farklı konumlarda ya da farklı becerideki farklı firmalar aynı ürünü farklı maliyetlerde üretirler. Bir firma da fabrikasından ve işgücünden daha fazlasını elde etmeye çalıştığında artan maliyetle karşılaşır. Yine, tarımdaki gibi sanayide de, her şeye hakim ve her yerde nazır olan bir azalan verimler, yani artan maliyetler kanunu vardır. Ve sınırdaki fayda bağlantısı sınırdaki maliyet için de geçerlidir.

Özellikle alıcılar için azalan marjinal faydadan kolektif ödeme gönülsüzlüğü doğar. Acımasızca aşağı giden talep eğrisi böyle ortaya çıktı, hep düşük fiyatların pazarın hep artan arzını temizlemesi gerekir. Üreticilerin yükselen marjinal maliyetlerinden ve daha az etkili üreticilerin yüksek maliyetlerinden ilave malların yükselen maliyeti doğar. Ne kadar istenirse o kadar ödenmelidir. Böylece, tırmanan arz eğrisinin hep yüksek fiyatların marjinal maliyetleri karşılaması ve malları pazara artan bir biçimde çekmesi gerekir. Ve iki eğrinin kesiştiği noktada, büyük başarı, fiyat yer alır. Bu talebe yol açan gerekli unsur fiyattır; bu, en az acil gereksinime denk düşen fiyatla dengededir.

Günlük konuşmalara bugün bile yansıyan ve sorumluluktan kurtulmanın bir yolu olan ünlü bir iktisadi kalıp vardı: "Arz ve talep kanunu olduğunu unutmamalıyız." Temelleri üretim maliyetinden arz ve talebe kayan fiyatlar artık hep ikisi arasında hareket eden bir dengeye oturdu. Bu, yüzyılın sonunda, Alfred Marshall'ın öğretisinde kurulan bir dengeydi; geleneksel öğretimde bugüne kadar geldi.

Kadim klasik dünyada işçinin kendi ücretini tespit etme gücünün olmadığını söylemeye gerek yok. Elbette, bunu onun adına yapan sendika da yoktu. Açıkça istisnai olan tekel durumu dışında, kendi fiyatlarını ya da yatırımlarının kazançlarını belirleyen kapitalist de yoktu. Bunlar da özerk biçimde piyasadan doğdular.

İşte marjinalliğin büyüsü. Homojen bir işgücünün var sayıldığı ve –fabrikalı cahil işçi kitlelerinde olduğu gibi– beceri ve çalışkanlıktaki farklılıklara dikkat edilmediği yerde, ücret, kullanılabilir son işçinin çıktı ve kazanca katkısının değeriyle tespit edilir. Daha fazlasında ısrar eden herhangi bir işçinin emekliliği gelmiş demektir. Böylelikle, hiçbir işçi firmaya sınırdaki katkısının üzerinde talepte bulanamayacaktır. Bireysel olarak alındığında, bütün işçiler sınırdakilerle değiştirilebilir durumdaydılar. Üremedeki aşırılık, yine, işçi arzını artırabilir ve marjinal verimi azaltabilirdi. Bu, geçim düzeylerini aşağı çekebilirdi. Ancak, denge ücreti daha cömert olabilirdi. Emek bu kadar çok olmayabilir; emek için arz ve talep eğrisi geçim düzeyinin üzerinde bir seviyede kesişebilirdi.

Kapitalist için faiz şeklindeki gelir, artık benzer biçimde açıklanır oldu, yatırımın son ve en küçük kârlı birimiyle belirlendi. Tartışılmaz hareketliliği göz önüne alındığında, sermaye bütün geliri bu düzeye indirecektir ve her zaman değişik riskler için büyük ve genellikle hesaplanamaz bir pay söz konusu olacaktır. Tüketmemekten ya da tasarruftan doğan sermaye arzı arttıkça gelir azalacaktır. Sermayenin marjinal geliriyle marjinal tasarrufçuyu çekecek karşılığı arasında bir denge oluşacaktır. Karşımıza yine arz ve talep çıkmaktadır. (Riski telafi eden, yenilikçi ve cesur risk üsteleniciyi ödüllendiren kâr artık faizden ayrıdır.) Marjinalliğin büyüsü ücretler ve fiyatlar sorununu çözerken, faiz oranını da önceki olanaksız çözümlerden kurtardı.

Teknik arındırma çok daha yoğun bir konuydu. Ayrıca, sistemde şimdi

ortaya çıkan ve açıkça kabul edilen bir istisna, tekel vardı. Tekelciler, üretimi, kişisel olarak belirlenmeyen pazar fiyatının tam marjinal maliyeti karşıladığı yere değil, genel olarak, inen fiyatların sonucunda daha hızla düşen marjinal veriminin tam ilave maliyeti karşıladığı yere kadar yaydı. Burası, kârın maksimize edildiği yerdi. Kimse bunun toplumsal optimal üretim ve fiyat olduğunu söyleyemezdi. Üretim rekabetçi dengeden kuramsal olarak daha küçük bir çıktıdaydı. Fiyat daha yüksekti. Buna göre, sistem genel olarak zararsız olsa da, tekelin kesinlikle öyle olmadığı konusunda birleşildi. Aslında, hayranlık uyandıracak, hatta mükemmel olabilecek sistemde, tekel tek büyük kusur olarak ortaya çıktı.

Zamanımızda, daha sonra vurgulanacağı gibi, bütün kamu politikasındaki temel kaygı malların üretilmesinde odaklanmaz; daha çok onları üretme peşinde olanlar için istihdam sağlamakta odaklanır. Mallar kaybolmazlar; istihdam şiddetle istenir. Ricardo ve ardından gelenler için işsizlik tartışılacak bir konu değildi; işçiler ücretlerini istihdamlarını kârlı hale getirecek kadar azaltacaktır. Ancak yıllar geçip koşullar değişirken bu da zorunlu olmaktan çıktı. Yüzyılın sonunda, İngiltere'de, işçi sendikalarının sanayi sahnesinde sağlam bir gelecekleri vardı. Sınırdaki emeğin maliyetini yükselttiler ve bunu yaparken ücretlerini karşılayacak bir gelirde çalıştırılan ya da çalıştırılabilecek olanların sayısını azalttılar. Sendikalar, böylece, kendi üyelerinin işsiz kalmamasının teminatı olabildi. Artık, ancak arada bir işsizlik baş gösteriyordu.

Bu, uzun süre var olması öngörülen ve hâlâ ölmeyen bir fikrin başlangıcıydı. Sendikalar sonunda klasik sistem içinde kabul görecekti, ancak bu sıkıntılı bir işbirliği olacaktı. Kuşkusuz, sendikada ücretleri piyasanın serbest ve akıllı operasyonundan uzaklaştıran bir tekel gücü vardır. Ve bir işsizlik nedeni; sendikalar, sınırın ötesinde çalışanlar zararına işi olanları ödüllendirdi. İzleyen yıllarda üniversitelerde destek ve yakınlıklarını işçi sendikalarına yönelten emek iktisatçıları olacaktı, ancak sendikaları –kamusal ya da özel olsun– fiyat saptayan diğer düzenlemeler gibi, aksi durumda mükemmel ya da ne olursa olsun geliştirilebilir bir sistemdeki başka bir tekel kusuru olarak gören klasik iktisatçı kardeşleri tarafından kuşkuyla karşılanacaklardı.

Yirminci yüzyılın başlarında, özellikle kârlar kuramında kimi boşluklar

kalsa da, Alfred Marshall'ın klasik sisteminin –ya da neo-klasik sistemin– esasları artık yerli yerindeydi. Önceden böyle anılmasa da, şimdi tam olarak bir sistemdi bu. Sonraki yıllarda, daha önce değinilen teknik arındırmayla birlikte, özellikle tekel ve rekabete ilişkin önemli değişiklikler olacaktı. Ancak, bir gün makro-ekonomi denilecek olan alanda, doğrudan klasik sistemden gelen ana konu çok az değişecekti.

10
Büyük Klasik Gelenek, III

İNANCIN SAVUNUSU

Temel düşünceleri dikkate aldıktan sonra, klasik iktisattaki her klasik gelenek tarihi, onun savunulduğu tarzı incelemelidir. Öyle ki, sistemin kendi açıklaması içinde örtülü bir savunu vardır; iktisadi kuram yorumla meşrulaştırmayı birleştirir. Ancak, bir de açık savunu vardır, şimdi biz bunun hem örtülü hem açık tezahürlerine dönüyoruz.

İktisadi düşünce tarihinin bilimsel yazımında sistemin savunusuna adanmış ayrı bir yazınsal gelenek yoktur. Bununla birlikte, son derece önemli ve en kararlı beyinlerden bazılarının tercihi ve uğraşıydı bu; zamanımıza kadar da güçlü bir biçimde geldi. Bunu teşvik eden unsurlardan biri, savunulan şeyden yararlananların onayı ve onların sayesinde hâlâ elde edilmekte olan kazançtır. Alfred Marshall, iktisatçının en çok övgüden korkması gerektiğini ancak çoğu iktisatçının ve iktisat öğreticisinin yıllardır bu korkunun başarıyla üstesinden gelebildiğini gördü.

Yeterince gözlemlendiği gibi, klasik geleneğin korunmaya ihtiyacı olmadığı önemli bir konu vardır. Mallar, geleneğin tanımlayıp onayladığı sistemde öyle bir ustalıkla üretiliyordu ki yüksek düzeyde verimli bir

performans, bir ölçüde, iktisadi bir sıradanlık olarak kabul gördü. İşçi sendikalarının marjinal ürünün değerinin çok üzerindeki ücretlerde ayak diremesine ilişkin süregelen bir beklentiyle, iktisat, geleneksel olarak istihdam edilen bütün emekle kendi dengesini kurdu. Sermaye ve sermaye sağlayan tasarruflardan benzer biçimde yararlanıldı ve karşılığı verildi. Sanayi sanatının gereklerine göre, eğilim, böylece, optimal sermaye ve emek kullanımına yönelik oldu. Sonra, bu sanatın gelişmesi için girişimci kârıyla uygun, hatta cömert bir karşılık buna eklendi. Belki de, böyle bir sıradanlık olarak görüldüğünden, kapitalist sistemin eleştirmenleri sistemin kendi üretken başarısından aldığı desteği yeterince tahmin edemediler.[130] Bununla birlikte, özgül bir savunmayı gerektiren son derece kırılgan ve yanlış noktalar vardı ve bu gereksinim ondokuzuncu yüzyıl biterken iyice açığa çıktı.

Görülebilir sorunlar arasında, ilk olarak, işçilerin ücretleri ve bunun sonucu olan yaşam standardıyla işveren ya da kapitalist arasındaki ürkütücü farktı. Sanayi Devrimi'nin ilk yıllarında, İngiltere'nin ve Güney İskoçya'nın sanayi şehirlerine ve fabrikalarına toplanan erkekler ve kadınlarda yaşamlarının iyileşeceğine ilişkin nerdeyse kesin bir izlenim vardı. Kaçıp kurtuldukları köyler ve ev sanayisinin, komşuluk ortamı, bozulmamış sebzeler, hayran olunası bir temiz hava, kırsal bir doğal çevre gibi, geç bir tarihte yaşayan yorumculara mevcut katılımcılardan neredeyse kesinlikle daha cezbedici gelen avantajları vardı. (Bu, çoğu kez doğrudur. Kırsal bölgelerde, açık havada çalışırken büyük mahrumiyet çekenler –örneğin son zamanlara kadar Amerika'nın kırsal Güney'indeki zenciler ve yoksullar– bunu pek hoşnutlukla hatırlamazlar.) Bununla birlikte, zaman içinde, geçmişteki yaşamlarıyla eski kuşakları fabrikalara getiren daha iyi yaşama beklentisi arasındaki karşıtlık hafızalarda ve de uygulamada azaldı. İlgi, bu sefer, emek verenlerle sanayi sermayesi ve otoritesi sağlayanlar arasındaki muazzam refah farkına döndü. Buradaki karşılaştırma, artık işçinin daha önce sahip olduklarıyla değil, diğerlerinin şimdi aldıklarıyla yapılıyordu.[131]

130) Marx öyle yapmadı; aslında, gelecek bölümde görüleceği gibi, bunu güçlü bir biçimde doğruladı.

131) Benzer bir yaklaşım değişikliği, eski dünyadan Birleşik Devletler'in madenlerine ve çeliğin bol bulunduğu şehirlerine akın eden işçilerle onların çocuklarında görüldü.

Sonra, sistemde kalıtsal bir güç dağılımı dengesizliği vardı. İşçiler –yetişkin ya da çocuk– bir sonraki öğün için değilse de, gelecek ayın geçim ihtiyaçları için işe bağlılıktan gelen bir disipline tabiydiler. İşveren ya da kapitalist bu ihtiyaçları keyfine göre verebilir ya da elinde tutabilirdi ve öyle de yapardı. Sonuçta ortaya çıkan duruma kölelik demek –ücret kölesi– hepten bir abartı değildi.

Klasik gelenek bu acımasız gerçeklik konusunda tamamen sessiz değildi. Adam Smith, hatırlanacağı gibi, tüccarların ya da işverenlerin kolektif bir güç iddiasında bulunmak üzere birleşmelerine karşı yasalar olmadığını, ancak aynı hoşgörünün işçilerin birleşmesi için gösterilmediğini tespit etmişti. John Stuart Mill işçilerin görece güçsüzlüğünü keskin bir biçimde ilan etti, bu konuya yakında döneceğiz. Ancak, klasik gelenek, genellikle, güç konusunda –iktisadi sistemde bazılarının diğerlerine hakim olma ya da onları itaate zorlama ve böylelikle de kâr, saygınlık ve zevk sağlama yeteneği– suskundu. Bu suskunluk günümüzde de sürmektedir. Güç ve onun getireceği para ve maddi karşılığın peşine düşme uğraşı, o zaman olduğu gibi, ana iktisadi görüşün büyük kara deliği olarak kalmaktadır.

Son olarak, ondokuzuncu yüzyıl biterken ve daha sıklıkla yirminci yüzyılın başlarında –1907, 1921 ve, söylemeye gerek yok, 1930-1940'ta– panik, kriz, bunalım ya da durgunluk olarak çeşitli şekillerde baş gösteren bir olgu, beraberindeki işsizlik ve umutsuzlukla sahneye çıktı; bu, korkutucu ve kuramsal olarak klasik sistemle uyuşmayan bir olguydu.

Burada da, ücret ve fiyat kuramıyla değer ve bölüşüm zeminindeki büyük temel kural arasında bir çelişki vardı: fiyatları ve ücretleri sınırda belirleyen, yani bütün ürünlerin sınırda satıldığı, bütün emeğin sınırda istihdam edildiği kuramlardı bunlar. Burada, Say Yasası'yla da bir çelişki vardı. Satılmayan mallar yığıldı; sadece birkaç kalem değil, aşırı bir arz bolluğu, genel bir fazla üretim söz konusuydu. Bu arz için açık bir talep eksikliği, belirgin ve kaçınılmaz bir satın alma gücü eksikliği vardı. Yine de, Say Yasası klasik inanışın direğiydi.

Gelir ve gücün eşitsiz dağılımı ve klasik kuramın kriz ya da bunalımı sistem içerisinde eritmedeki yetersizliği savunu gerektiren kusurlardı ve bu kusurlar klasik sistemin maruz kaldığı iki önemli saldırıyı hızlandırdığından bu savunuyu acil hale getirdi. Eşitsiz gelir paylaşımı (işçinin hakkı olan fazlalığı kapitalistin kullanmasıyla birlikte) ve kapitalistin

devlet içinde yararlandığı güç de dahil olmak üzere eşitsiz güç dağılımı Marksçı devrimin kaynağı ve özü olacaktı. Say Yasası'na bağlılık ve sonucunda klasik sistemin Büyük Bunalım'la baş etmekteki yetersizliği, biraz abartıyla, Keynesçi Devrim denilecek olan devrime götüren koşulları oluşturacaktı. Ancak, bu, öykünün başıydı. İlk görülmesi gereken, klasik geleneğin eşitsizlik ve baskıcı güçle ilişkisinin nasıl olduğuydu.

İşçinin, işveren ya da toprak sahibin gelirine göre düşük olan ücreti için öngörülen ilk savunuyu görmüştük: aşırı üreme, o zamanki deyişle altsınıfların karın tokluğuna geçinebildikleri bir hayat sürmelerinin nedeni olan gafletti. Şimdi, en azından gelişmiş ülkelerde tarihsel bir tuhaflık olarak görülen bu uslamlama, son yüzyılın ortasına, hatta daha sonrasına kadar sürdü. Öte yandan, John Stuart Mill, ilk olarak 1848'de basılan *Principles of Political Economy* adlı kitabında, çalışan insanın yoksulluğunu, kesinlikle, azalan kazanç temelindeki değişmez fiziksel yasaya atfetti. Üretici aygıta daha çok işçi eklendikçe ve amansız üreme baskısı arttıkça işçiler daha da yoksullaşacaktı. Smith, "Kalabalık aileler kurmaya, sarhoşluk ya da diğer herhangi bir fiziksel aşınlığa bakıldığı gibi bakılana kadar," diye uyarır, "ahlaklılıktan pek az medet umulabilir."[132]

Son derece akla yakın bazı kanıtlar, bu kuramsal tartışmayı güçlendirdi. Çağdaş İrlanda'daki ve ona benzeyen ancak adı daha az kötüye çıkmış İskoçya'daki herkeste, patatesle sağladıkları geçimin dış sınırına kadar çoğalmaya yönelik çok açık bir eğilim vardı.

Bununla birlikte, yüzyılın ikinci yarısında, ölçüsüz cinsel tutkunun işçinin yoksulluğunun nedeni olduğu görüşü sanayi bölgelerinde etkisini kaybetti. İmalat ücretleri geçim düzeyinin üzerine çıktı ve bir süre sonra kentsel sanayileşmeyle doğum oranındaki gerileme açıkça kanıtlandı. Ancak, bugün Üçüncü Dünya denilen sanayileşmemiş ülkelerde, üreme etkileriyle yoksullar kendi yoksulluklarının sorumluluğunu taşımaya devam ediyorlar. Ve sanayi bölgelerinde, özellikle Birleşik Devletler'de, kuramın hâlâ en azından bir yansıması vardır. Böylesine aşırı bir üreme şimdilerde sorun olarak düşünülmüyor; daha çok, anne-

132) John Stuart Mill, *Principles of Political Economy*, (yay. haz.) W. J. Ashley (Londra: Longmans, Green, 1929), Kitap 2, Bölüm 13, Kısım 1, s. 375.

lerin onları destekleyecek bir erkek olmadığında çocuk sahibi olma konusundaki isteksizlikleri sıkıntı yaratıyor. Bu açıklama, açıkça, yoksulluğun nedenini fakirlerin törel yetersizliklerinde ve cinsel aşırılıklarında gören büyük geleneğe aittir. Ricardo, Malthus ve Mill ve daha kararlı refah devleti eleştirmenlerinin eserleri Bedford-Stuyvesant ve Güney Bronx'ta hâlâ geçerliliğini koruyor.

Klasik sistemin ikinci savunusu ana iktisat akımının biraz dışından geldi. Bu, Jeremy Bentham'ın (1748-1832) son derece yenilikçi ve saygıdeğer sesiyle dillendirilen faydacılıktı. Alfred Marshall, onun, "genel olarak Adam Smith'in mevcut ardıllarının en etkilisi" olduğunu düşündü.[133]

Bentham'cı ve faydacı savunu, mutluluk ya da faydayı, "herhangi bir şeye sahip olmak ve böylelikle yarar, avantaj, zevk, iyilik ya da mutluluk sağlamakla" ya da benzer biçimde "ıstırap, acı, kötülük ya da mutsuzluğu engellemekle" bir tuttu.[134] Yani, zevk ya da mutluluğun azami kılınmasının malların üretiminin azami kılınmasına, gördüğümüz gibi, yeni sanayiciliğin karşı konulamaz başarısına bağlı olabileceği ve aslında ona bağlı olduğu fikriydi bu. Ayrıca, insan bütün iktisadi ve siyasal eylemin bu tür üretimi üzerindeki toplam etkiye dikkat etmeliydi. Üretimi teşvik eden şey, yetersiz üretim miktardan dolayı beklenmedik bir sıkıntı olsun ya da olmasın, faydalı ya da yararlıydı; temel kural, "en büyük miktar karşılığında en büyük mutluluk" koşuluydu. Sonuçta, yetersiz üretim miktarının yarattığı mutsuzluk, şiddetli bile olsa, kabul edilmelidir. Ve bir pratik siyaset sorunu olarak, faydacılar ve özellikle Bentham, insanlığın temel güdüsünün, ilk olarak, bu amaca hizmet eden insan ve mallarla mutluluğun kovalanması olduğundan, ikinci olarak, bu uğraşın, devletçi ya da toplumsal bir rehberlik, müdahale, yasaklama ya da düzenlemeyle en az engellendiği zaman en iyi biçimde gerçekleştirileceğinden asla kuşku duymadı. İnsan birkaç kişiye merhamet duymaya –ya da onlar adına eyleme geçmeye– karşı duyarsız olmalı, çoğunluğun refahına daha büyük zarar vermemeliydi. Faydacılık bununla sınırlı değildi, ancak bu, klasik sistem savunusunun ve sistemin zorluklarının özüydü.

133) Alfred Marshall, *Principles of Economics*, 8. baskı (Londra: Macmillan, 1920), Cilt I, s. 760.

134) Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (New York: Hafner Publishing, 1948), s. 2. Bu kitap ilk olarak 1789'da basıldı ve ertesi yüzyıldaki büyük etkisiyle tamamen Bentham'cı bir sistem geliştirdi.

James Mill'in (1773-1836) eserlerinde, faydacı felsefe en acımasız sertlikteki ifadesini bulur. Onun en büyük oğlu, olağanüstü ve etkili bir eğitim almış olan John Stuart Mill ise bu felsefenin en incelikli ifadesinin kaynağıdır. Klasik sistemin tartışılmaz erdemine ilişkin en zorlayıcı kuşku ifadelerinin de yine John Stuart Mill'den geldiği ilave edilmelidir.

Önceden belirtildiği gibi, hem baba hem de oğul, yaşamlarının büyük bölümünde İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nde istihdam edildiler. Şirket, yönetsel, askeri ve oldukça imtiyazlı ticari işlevlerin bileşiminde, bireysel ve ehil olmayan öz-çıkara ve *laissez faire*'e bağlılığın neredeyse insanın hayal etmeyi umut edebileceği en mükemmel reddiydi. *History of British India* adlı klasik eserin yazarı James Mill, Hint kast sisteminin, toplumsal yapı ve dininin faydacı olmayan eğilimlerine ciddi saldırılarda bulunsa da, şirketin Hindistan'daki faaliyetlerini ilk elden hiç görmedikleri için, babası da oğlu da, bundan aşırı derecede olumsuz biçimde etkilenmiş görünmediler.[135]

Bentham'ın yakın arkadaşı James Mill, bireyin kurtuluşunun kendisinde olduğunu iddia etti. Bu kurtuluş uğraşından herkesin kurtuluşu doğacaktı. Ona göre, kimse bu görüşün mükemmel olduğunu söyleyemez, ancak kusurlu bir dünyada herkesin umabileceği kadar mükemmele yakındır. Yine, bildik ve belki de bezdirici bir nokta olan modern yankılar: "Serbest girişim sisteminin kendi zorlukları vardır, ancak bu, ilerleme ve genel iyilik için ödediğimiz bedeldir." Ekonomik sistemin savunusu bugün bile yeni baştan çok fazla konuşmayı gerektirmez.

Büyük, oldukça etkili ve bazen kazançlı olabilen yazınsal gelenekteki öncü adımın sahibi ve, haklı olarak, ilk iktisat ders kitabı sayılan eserin yazarı olması, John Stuart Mill'in bu konunun tarihine yaptığı katkılardan biriydi. *Principles of Political Economy* adlı eseri bu amaca hizmet edecek ve yazınsal mükemmelliğine bir daha ulaşılamayacaktı.

Genç Mill, Ricardo ve Smith'in klasik sistemini daha ayrıntılı ve bütünlüklü biçimde yeniden yorumladı, babası ve Jeremy Bentham ta-

135) Mahabharata'nın yazınsal niteliğini de kınamıştı; bu, orijinalini okuyamadığı için, cüretkâr bir adımdı, ve o zaman İngilizce'si yoktu. (Ülkeye, âdetlerine ve edebiyatına ait, ona daha geniş bir bakış sağlayacak olan kişisel bilgilerden yoksun olmasını savundu). Bu konuyu A *View from the Stands*'te (Boston: Houghton Mifflin, 1986), s. 189-197, *The History of British India*'ya yazdığım bir sunuşta ele aldım.

rafından yapılan faydacı savunuyu onadı. Ancak, çeşitli insan etkilerine –bazıları için bir talihsizlikti bu– açık, duyarlı bir adamdı. Bu, sonraki yıllarda çağdaş sosyalist düşünceyi ve 1851'de karısı olan ve o zaman olağandışı bir fikir sayılan kadınlara oy hakkı tanınması konusunda kendisini izleyen Harriet Taylor'un, kızlık soyadıyla Harriet Hardy'nin görüşlerini de kapsadı.

John Stuart Mill'in düşüncelerinde temel olan, iktisadi sistemin mal üretmeye ilişkin tartışmasız kudreti ve, anlaşılan, bu başarıda faydacı savunuyla arasındaki bağlantıydı. Yine, kaçınılmaz biçimde, acı çekenler vardı; toplam başarıya katkıda bulunan ancak kişisel saygınlık ve karşılık bulamayanlar; Mill, burada, işlerin ileride iyi olacağı varsayımına sığındı. İnsan ırkının işverenler ve işçiler olarak iki kalıtsal sınıfa bölünmesinin sürekli olarak devam ettirilebileceğinin beklenmediğini savundu. Ve, muhtemelen, bütün yazıları içinde en fazla alıntı yapılan bölümde şöyle dedi:

> Bu yüzden, sunduğu bütün fırsatlarla komünizm ve bütün acıları ve adaletsizlikleriyle bugünkü toplumsal durum arasında bir seçim yapılsaydı, özel mülkiyet kurumu, zorunlu olarak, emek üretiminin –şimdilerde olduğu gibi– neredeyse emekle ters orantılı bölüştürüldüğü bir sonucu beraberinde getirseydi, yani en büyük paylar asla çalışmamış olanlara, ikinci büyük paylar neredeyse göstermelik olarak çalışanlara verilse ve, yine azalan bir ölçekte, iş zorlaşıp tatsızlaştıkça, bütünüyle tükenip bitmiş işçinin yaşam gereksinimlerini bile kazanmaya muktedir olduğunun kesinlikle düşünülemeyeceği bir noktaya kadar her şey böyle sürüp gitseydi, eğer bunu ve komünizmden birini seçecek olsaydık, komünizmin –küçük ya da büyük– bütün güçlükleri terazide sadece bir toz zerresi olurdu.[136]

Bununla birlikte, Mill devrimci değildi; kütüphaneler, raflarında onun *Principles*'ını bulundururken tehlikede değildi ve değillerdir. Klasik sistemin acımasızca adaletsiz olduğuna, ancak –belirtildiği gibi– gelişeceğine inanıyordu. Kapitalistler bile daha iyi olacaktı. Mill sınırlayıcı

136) Mill, Kitap 2, Böl. 1, Kısım 3, s. 208.

bir ücret görüşünü benimsedi; Ücret Fonu Kuramı denilen tarihsel bir tuhaflıktı bu. Sermayenin bütün işçilerin ücreti için sabit bir toplam gelir sağladığını ve paylaşıma katılanların (işçilerin) sayısı arttıkça ücretlerde kaçınılmaz bir azalma olacağını savunan bir görüş; ancak sonraki yıllarda bu görüşten vazgeçti. Nihai sonucu, herkesin biraz rahat ve hoşnut yaşayabileceği, daha insaflı bir denge –Mill'in sabit durumu– kurulabileceği yönündeydi.

Böylece, özetle, John Stuart Mill hem faydacıların ilerleme için zorunlu gördüğü güçlüğü çarpıcı biçimde ilan etti hem de, onu izleyenlerin çoğu gibi, sabır telkin ederek ona karşı koymayı umut etti. Bu çarenin, tıpkı daha büyük bir iyilik için birinin feda edilmesinin gösterdiği gibi, zarar görenler için asla tamamen tatmin edici olmadığı düşünülebilir.

Bununla birlikte, yine iktisadi düşüncenin ana görüşü dışında, daha az cazip bir savunu doğacaktı. Bu, toplumbilimin yeni konusunun sağladığı katkı ve onun etkileyici bir bilgelik ve üretkenlikteki Herbert Spencer'e (1820-1903) uzanan kökenleriydi. Kabaca 1850'den itibaren süren yarım yüzyıllık etkisi sırasında, yoksulluk ve yoksullar, özellikle de sanayi istihdamı ve yarattığı güçlük temelindeki sorunu harika bir biçimde çözdü.

Spencer'ci görüşte, yoksullar ve kurtulamayanlar güçsüzlerdi; onların ötenazisi doğanın türleri geliştirme yoluydu. "Sadece, Darwin'in görüşlerinin insan ırkına uygulanması bağlamında bu fikirleri yaşama geçiriyorum... Sadece, [sistemin dayattığı baskı] altında ilerleyenler (...) sonunda kurtuluşa erer... [Bunlar] kuşaklarının seçkinleri olmalıdır."[137]

Dünyaya o bildik "en iyi olanın hayatta kalacağı" özdeyişini kazandıran Darwin değil Herbert Spencer'di. Bu iyicil süreci hiçbir şeyin durdurmaması ya da engellememesi gerektiğinde ısrar etmesi diğer bir hizmetiydi. "Doğa, kısmen, az gelişenleri ayıklayarak, kısmen de asla son bulmayan yaşam disiplinine direnç gösterenlere boyun eğdirerek, hem varlık koşullarını kavrayan hem de onlara uyabilen bir ırkın gelişmesini sağlar. Bu disiplini herhangi bir ölçüde askıya almak imkânsızdır."[138]

137) Herbert Spencer, *The Study of Sociology* (New York: D. Appleton, 1882), s. 418. Spencer, burada, konuya ilişkin görüşlerinin bir ölçüde Darwin'den önceye rastladığını belirtiyor.

138) Herbert Spencer, *Social Statics* (New York: D. Appleton, 1878), s. 413.

Bu görüşte, devletin doğal seçilim sürecini düzeltmek için müdahale etmemesi, kuşkusuz, temel ve kabul gören bir yaklaşımdı; özel hayırseverliğin müdahale edip etmeyeceği ise daha zor bir soruydu. Hayırseverlik uygun olmayanlara da bakıp onların anti-toplumsal kurtuluşlarına katkıda bulunurdu; ancak, sonunda, buna Spencer de göz yumdu. Toplumsal ilerlemeye etkisi yadsınamaz terslikteydi, ancak bunu engellemek sözde bağışçının özgürlüklerinin kabul edilemez biçimde çiğnenmesi demekti.

Spencer ve Toplumsal Darwinciliğin sistemin savunusunda hizmet ettikleri yöntemin kapsamlılığına hayran olmamak mümkün değildir. Eşitsizlik ve güçlük toplumsal olarak iyicilleştirildi; güçlüğün azaltılması toplumsal olarak uygunsuzlaştırıldı; talihliler ve zenginler kendi mükemmelliklerinin doğal yararlanıcıları olduklarından suçluluk duygusundan arınabilirlerdi, ve doğa onları gelişmiş bir dünya için kaçınılmaz bir sürecin parçası olarak seçmişti.

Spencer'in görüşleri, zamanında ve özellikle Birleşik Devletler'de büyük etki yarattı. Genç cumhuriyette, gidişata ayak uyduramayanın özellikle değersiz, bir leke ve haklı olarak feda edilebilir biri olduğuna inanmak hâlâ kolay ve uygundu. Spencer'in kitabının satışı yüz binleri buldu. 1882'de New York'a yaptığı ziyaret bugün papanın ya da bir rock yıldızının ziyaretinden esintiler taşıyordu. Bir kuşak Amerikalı bilimadamı onun düşüncelerini yankıladı. En ateşlilerinden biri, "Milyonerler doğal seçilimin bir ürünüdür. (...) Belli bir iş için toplumun doğal olarak seçilen ajanlarıdır. Yüksek ücret alırlar ve lüks içinde yaşarlar, pazarlık ancak bir toplum için iyidir," diyebilecekti."[139] Bu sözler bir Yale Üniversitesi profesörü ve en ünlü Toplumsal Darwinci olan William Graham Sumner'a (1840-1910) aitti. Başka bir yerde de ifade ettiğim gibi, zenginlerin çocukları bu fikirlerle kayırıldığı sürece, bu hoş bir şeydi.[140]

Yüzyılın başlarında Toplumsal Darwincilik geriledi. Zenginlere elverişli geldiği açıkça ortadaydı; bir inanç konusu olmaktan ziyade

139) William Graham Sumner, *The Challenge of Facts and Other Essays*, (yay. haz.) Albert Galloway Keller (New Haven: Yale University Press, 1914), s. 90.

140) Bu konu ve genel olarak Sumner'ın etkisine ilişkin görüşlerimi belirttim, *The Age of Uncertainty*, (Boston: Houghton Mifflin, 1977), s. 44.

kayıtsızlık için bir bahane olarak görüldü. Ancak kaybolmadı ve izleri bugün bile görülebilir. Yoksullara yardımın onların yoksulluğunu sürdüreceği, onları doğanın tasarlanmış kaderine terk etmek gerektiği fikri, kamusal ve özel düşüncede gizlice yaşamaya devam etti. Dilenciyi eli boş bırakmak (sağlanan kişisel tasarrufun yanında) dile getirilmemiş bir bahanedir. Hayırseverlik bir biçimde zararlıdır.

Herbert Spencer'in sesi, devletin daha genel koruyucu rolüne karşı güçlü bir direnç gösterilirken hâlâ duyulur. Likör lisansı, sağlık koruma denetimleri, eğitim ve benzeri gibi farklı konularda devlet müdahalesine tepki göstererek uyarır: "Liberalizmin geçmişteki işlevi kralların güçlerine bir sınır koymaktı. Gerçek liberalizmin gelecekteki işlevi parlamentoların güçlerine bir sınır koymak olacaktır."[141] Profesör Milton Friedman'dan tam yüzyıl sonra, aynı düşünce, Birleşik Devletler'de liberalizm kelimesinin değişen anlamını onaylayarak ortaya çıktı.

Klasik inancın, biri şimdi büyük ölçüde ortadan kaybolmuş, diğeri ise hâlâ etkili olan iki savunusu daha vardı. Vilfredo Pareto (1848-1923) siyasal olarak ünlü ve devrimci geçmişi olan bir İtalyan ailedendi. Lozan Üniversitesi'ne, siyasal ekonomi profesörü olarak, klasik denge kuramının ünlü savunucusu Léon Walras'ın yerine geldi; diğerleriyle birlikte, üniversitenin Lozan Okulu'nun beşiği olarak ünlenmesini sağladılar. Pareto, iktisat, toplumbilim ve politika gibi farklı konularla ilgilendi ve iktisadi ana görüşün fayda ve dengesinde çok çarpıcı bir düzeltme yapmadı. Bununla birlikte, klasik sistem savunusu, gelir paylaşımı görüşünün savunusuydu. Önceki gelir vergisi getirileri de dahil, temel istatistik verilere bakarak bütün ülkelerde gelirin her zaman aynı biçimde dağıldığı sonucuna vardı. Zenginlere ve yoksullara giden payı gösteren eğri, temel olarak, değişmeden kaldı. Bu dağılım eşitlikten çok uzaktı; gerçi bu, onun görüşünde, toplumsal düzendeki kudret ve beceri dağılımını yansıtıyordu. Zenginliği hak edenler yoksulluğu hak eden çoğunlukla kıyaslandığında pek azdı, büyük bir zenginliği hak edenlerse gerçekten çok daha azdı. Bu, Pareto'nun gelir dağılımı yasasıydı. Tıpkı Toplumsal Darwincilik gibi, bu da, muhtemelen, fazla uygun ya da açık-

141) Herbert Spencer, *The Man Versus the State* (Caldwell, Idaho: Caxton Printers, 1940), s. 209. Bu kitap ilk olarak 1884'te İngiltere'de basıldı.

tı; bir klasik sistem savunusu olarak, otoritesi büyük ölçüde kaybolmuştu. Başka unsurların yanı sıra, gelir paylaşımının daha adil yapılabileceği açıktır. Ancak hâlâ bazı yankılar duyulur; sistemde inisiyatif ve beceriyle haklı çıkarılan normal bir eşitsizlik anlayışı olduğu ortadadır.

Bu düşüncenin son savunusu zamanımızda Pareto'nun yasasından daha etkilidir. İktisatçıların fikirleriyle ilgilenmez; daha çok, törel ve toplumsal her türlü yükümlülük duygusunu bu düşüncelerden uzaklaştırır. Şeyler daha az iyi, daha az adil, hatta daha az hoşgörülü olabilir; bu bir iktisatçının işi değildir. İktisatın bir bilim sayılması gerektiği yönündeki iddiası nedeniyle, kendisini sistemin adaleti ya da adaletsizliğinden, acısı ve güçlüğünden ayırması gerekir. İktisatçının görevi ayrı durmak, çözümlemek, tanımlamak ve mümkün olduğu yerde matematik olarak formülleştirmektir, törel yargıda bulunmak ya da başka türlü müdahil olmak değildir.

Son yüzyılın ilk yarısında, bu nokta, zaten Nassau Senior tarafından kuvvetle vurgulanmıştı. Denizciliğin astronomiden ayrı olması ve gökbilimcilerinin bir geminin yönetilmesinde söz sahibi olmaması gibi, siyasal iktisatın da pratik ya da törel konularla ilgisi olmadığını ve iktisatçıların bu konularda tavsiyede bulunmalarının gerekmediğini ya da bulunamayacaklarını savundu.

Sonraki yıllarda, bu pratik soruların ve yargıların yadsınması kuvvetle onandı. *The Theory of Political Economy*'de, "İktisat ille bir bilim olacaksa matematik olmalıdır," diyebilen William Stanley Jevons, bu düşüncenin etkili savunucularından biriydi.[142] Törel değerler kesinlikle bir matematik biliminden hariç tutulur.

Toplumsal kaygılara karşı bilimsel geçerliliği meşru göstermek ve kopuş zamanımızda özeklikle etkilidir. Mesleki rolünü ifa ederken, iktisatçı, klasik ya da neo-klasik iktisatın iyiliği ya da adaletiyle çekişmez; bunu yapmak bilimsel güdüyü yadsımaktır. İktisadi adaletsizlik ya da başarısızlığı ilan etmek, iktisadi performans konusunda nitel bir yargıda bulunmak ya da onun gelişimi için çok özgür biçimde öğüt vermek, bilimsel açıdan söylenecekse, yasak bölgeye girmektir.

142) William Stanley Jevons, *The Theory of Political Economy*, 5. baskı (New York: A. M. Kelley, 1965) s. 3.

Belki de, pratik bir konu olduğu için, iktisatçıların toplumsal ve törel kaygılara hitap etmemeleri ya da pratik konulara karışmamaları daha iyidir. Sonuç, pekâlâ seslerin sağırlaştırıcı bir uğultusu olabilir. Ancak tarih yadsınmamalıdır: iktisadın bir bilim olduğu iddiasının, sistemin büyük klasik gelenek bağlamındaki yetersizlikleri ve adaletsizliklerinden dolayı suçlanmaktan kurtulmak ihtiyacına salınmış derin kökleri vardır. Bugün bile, tartışmaya yol açmayan, sakin bir mesleki yaşamın savunusu olarak iş görmeye devam etmektedir.

11
Büyük Saldırı

Ricardo ve Malthus'tan sonra gelişen iktisadi düşüncelerin ana akımı, meydana getirdiği savunuyla birlikte güçlü bir dalgaydı. İster özgül öğretim ister zamanın genel bilisi nedeniyle olsun, kabul gören bir iktisadi yaşam ve kamusal etkinlik görüşü ve ona yönelmiş özel bir istekti bu. Öyle ki, bütün sanayi ülkelerinde dikkatli bir gözün ayrımsadığı biçimiyle sanayi sistemi eleştirisi ve sistemin yorumlandığı ve savunulduğu düşüncelere muhalefet ediyordu. Bu muhalefetin bir kısmı, güç ve insan dürtüsüyle birlikte özel mülkiyet sahipliğini ve zenginlik sevdasını sorgulayanlardan, sonraları öyle adlandırılacakları üzere sosyalistlerden geliyordu. Özellikle Fransa'da Claude Henry Saint-Simon (1760-1825), Charles Fourier (1772-1837), Louis Blanc (1811-1882) ve Pierre Proudhon tarafından yönlendirilen böyle bir saldırı vardı. Kısa bir süre sonra, Almanya'da, Ferdinand Lassalle (1825-1864) ve Ludwig Feuerbach'ın (1804-1872) benzer eleştirilerde bulunduğu görüldü. Bazıları oldukça ilgi çeken ve tumturaklı bu insanların hepsinin kaderi, Karl Marx'ın (1818-1883) ezici kişiliğinin gölgesinde kalmaktı.

Diğerleri –Adam Smith, David Ricardo, Thomas Robert Malthus– iktisat tarihini, iktisadi ve toplumsal düzen görüşünü biçimlendirdi;

Karl Marx ise dünya tarihini biçimlendirdi. Klasik iktisatçılar yazdılar, teşvik ettiler ve savundular; Marx ise bugün ülkeler içinde ve arasında siyasal gerilimin kaynağı olan siyasal bir hareketi kurdu ve ona liderlik etti. Smith ya da Ricardo'ya özgü ortak bir referans yoktu. Keynesçilik sadece biraz tanımlayıcı bir terimdir. Batılı sanayi ülkelerinde ve özellikle Birleşik Devletler'de Marksist olmak, yirminci yüzyılın sonunda bile, saygın kitleden dışlanmak demekti.

İktisat tarihinin bir parçası olarak Marx'ı ele almak, daha sonra Keynes'te de söz konusu olacağı gibi, titiz hatta acımasızcasına seçici bir inceleme olmalıdır. Marx, yetişkinliğinin çoğunu, belki de en büyük bölümünü iktisadi, siyasi ve toplumsal çalışmaya ve yazmaya ayırdı. British Museum'un okuma odası yıllarca onun sığınağı ve çalışma yeriydi. Marx, ayrıca, gazeteciydi; Londra'da geçirdiği mali açıdan sıkıntılı dönemde, geç tarihli *New York Herald Tribune*'ün öncüsü ve yüksek cumhuriyetçiliğin şampiyonu *The New York Tribune*'den destek buldu; bu, oldukça ateşli bütün cumhuriyetçi parti üyeleri tarafından gereğince bilinmesi gereken bir konudur. Ayrıca, etkin ve söz ustası bir devrimciydi. Ancak, burada ilgileneceğimiz, sadece Marx'ın iktisat ve siyasal iktisat anlayışıdır, diğer ayrıntılar değil. Belirtildiği gibi, hakim ve kalımlı fikirlerin kitlelerden çıkması gerekir. Ancak, ilk önce Marx'ın düşüncesinin kaynağı ve bu düşünceyi biçimleyen deneyimleri üzerine birkaç söz söylemek gerekiyor.

Karl Marx, gençlik yıllarının yoksulluğu ve güçlüklerine tepki duyarak bir muhalif ve devrimci olmadı. Trier'deki doğum yerini ziyarete giden modern müritleri, Almanya'nın Avrupa'daki en güzel kırlık bölgenin yanıbaşında yer alan Moselle Vadisi'nin yukarılarında, hoş, oldukça geniş bir ikamet yeri görürler. İstisnalar dışında, neredeyse hiçbir ziyaretçinin geldiği yerle kıyaslanamayacak güzellikte bir yerdir burası. Marx'ın Trier'in önde gelen avukatlarından ve yüksek yargı görevlisi olan babası eski bir Yahudi ailesine mensuptu. Oğlu doğduğunda Protestanlığa yeni dönmüştü, ancak ruhani inancının bu değişimden etkilenmediği düşünülür; Prusya'daki resmi görevinde Yahudi olmak kolay değildi. Karl Marx bir genç olarak yerel toplumsal elitle ilişki kurmuştu; sonra, Baron Ludwig von Westphalen'in kızı Jenny von Westphalen ile evlenmesi konumuna uygundu ve von Westphalen ailesi yakın, sevecen bir ilişki

kurmuş olduğu bir aileydi. Marx'ın ilk yılları, sonraki amansız devrimci muhalefetinin habercisi gibi değildi.

Bu muhalefet, ilk olarak, Bonn'da romantik bir anlayış içinde ve sorumsuzca geçirdiği birkaç yılın ardından Berlin'e gittiği ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel'in (1770-1831) etkisine girdiği yüksekokul yıllarında gelişti. Hegel'den, daha doğrusu onun devasa, çoğu kez şaşkınlık verici bir yığın fikrinden, temel biçimine daha önce Freidrich List'in çalışmasında rastladığımız çok önemli bir fikir doğdu. Bu, iktisadi, toplumsal ve siyasal yaşamın sürekli bir değişim içinde olduğu inancıdır. Bir toplumsal yapı ya da kurum bir otorite ya da saygınlığı üstlenirken ona meydan okumak için diğeri doğar. Meydan okuma ve çatışmadan meydan okunacak yeni bir bireşim ve yeni bir iktidar çıkar. Bu müthiş soyutlamanın açıkça türdeş örneği, kapitalistlerin –yeni sanayicilerin– eski toprak sahibi sınıfa meydan okuma biçimiydi. Eski aristokrasinin gücünü gereğince azaltan ve yeni bir bireşim gerçekleştiren yeni burjuvaziye bu kez de hizmetlerinde topladıkları işçilerin meydan okuyacağını öngörmek için sadece biraz hayal gücü gerekiyordu. Klasik geleneğin bir eşitlik öne sürdüğünü gördük; buna denge iktisatı denecektir. İşveren ve işçi arasındaki, toprak, sermaye ve emek arasındaki temel ilişki asla değişmedi. Değişim emek ve sermaye arzında olabilirdi, ancak oradaki değişim sadece yeni ve benzer bir denge getirdi. Bu son dengenin tanımlanması ve incelenmesi iktisat biliminin özüydü. Hegel'den yola devam eden Marx, klasik iktisatçıların en temel varsayımlarını reddetmeye koşullandı. Denge onun için amaç değildi; sermaye ve emek arasındaki tüm ilişkiyi değiştiren çok daha büyük bir değişimdeki bir gelişmeydi.

Modern iktisadi yaklaşımdaki en önemli ve yegâne farkın temeli buradadır. Klasik ya da neo-klasik eğilimdeki iktisatçılar için hâlâ sabit, değişmeyen bir norm vardır. Buna göre, iktisadi yaşamın, geçici çalkantılar ve müdahaleler olsa da, getiriye doğru denetimli bir eğilimi vardır. İktisat bilimi, sürekli olan temel kurumlar ve ilişkiler bilgisini süzgeçten geçirir ve geliştirir. Bu görüşe karşı çıkmak, Hegel ve Marx'ın mirasına, iktisatçıların ve iktisadi fikirlerin uymak zorunda olduğu sürekli değişime inanmaktı. İktisadi kurumların –işçi sendikaları, ortaklıklar, devletin iktisadi tezahürleri ve politikaları, sınıf mücadelesi– hepsi devinim halindedir ya da bir devinim kaynağıdır. Dengeye inanmanın –iktisadi

araştırmayı sabit ve nihai bir konunun geliştirilmiş bilgisini incelemek olarak ve böylece fizik ya da kimya gibi doğal bir bilim olarak görmenin– bedeli vadesi dolmuş olana doğru kaçınılmaz bir yürüyüş olacaktır.

Birleşik Devletler'de, sonra da belirtileceği gibi, iktisat bugün (ezici sayıdaki) klasikçiyle iktisatta güçlü kurumları savunanlar arasında, kaçınılmaz ve sürekli bir dengeye sadık olanlarla –çok daha az bilimsel bir iddiaya dayanarak– bir evrim ve sürekli değişim dünyasını kabul edenler arasında bölünür.[143] Kurumları savunanların fikirlerinin Almanya'daki bir kaynağı Hegel'in –ve Marx'ın– dünyasıdır.

Hegel, devrimci değişim de dahil olmak üzere, değişim fikrini kabul etmesini sağlayarak Marx'ı klasik iktisatçıların en temel varsayımının karşısına dikti, ancak Marx'ın bir devrimci olmasına pratik yaşam deneyimi de yardımcı oldu.

Bu düşüncesini etkileyen ve belirleyen olaylar 1841'de Berlin'den ayrılmasının ardından gelişti. Marx, oradan, Ruhr bölgesi sanayicilerinin iyi finanse edilen yayın organı –pek de kışkırtıcı bir yanı olmayan– *Rheinische Zeitung*'un başarılı bir editörü olduğu Köln'e gitti. Orada, söz konusu yayını, en azından ondokuzuncu yüzyıl Prusyası'nın oldukça hassas dengelerine göre kışkırtıcı bir kimliğe büründürdü. Eski bir ayrıcalık olduğu üzere, halkın ormana gidip kurumuş ağaçları kesme hakkını destekledi; oysa, orman artık değerli olduğundan, özel mülkiyet haklarına tecavüz sayılan bir edimdi bu. Prusya'da herhangi bir ülkenin herhangi bir türdeki egemenliğini eleştirmenin yasaklandığı bir zamanda Rus Çarı'nı eleştirdi ve Zollverein'ın –Alman devletlerinin henüz kabul etmiş olduğu ortak pazar– hayata geçmesi sonunda doğan rekabetten dolayı güçlük yaşayan Moselle Vadisi üzüm yetiştiricilerinin sorunlarını özgürce tartışmasını teşvik etti. Ve boşanma sorununa daha seküler bir yaklaşım önerdi. Bu aykırı görüşleri nedeniyle hemen kovuldu ve gazete baskı gördü.

Sonra, başka engellemeler de oldu. Paris'e gitti ve Alman okurlar için orada bir yayın çıkarmayı denedi; sansür kurulu müdahale etti ve *Deutsche-Französische Jarhbücher*'in mevcut tek nüshasına el koydu. Yine

143) Bu sonrakiler *Journal of Economic Issues* adlı muhalif gazeteyi yayınlayan Association for Evolutionary Economics'te (Evrimsel Ekonomi Birliği) temsil edilirler.

okumaya girişti ve Paris'te bulunan azımsanamayacak büyüklükteki Alman mülteci toplumu için yeni bir yayın olan *Vorwärts*'i başlattı. Prusya polisi bu durumu Fransız yetkililere şikâyet etti: Marx'ı barındırmak dostluğa sığmayan bir davranış sayıldı. Marx Belçika'ya taşınmak zorunda kaldı. 1848'de Belçikalılar da onun varlığından rahatsız oldular, ancak devrim –ve özgürlük– havasının hakim olduğu o yıl Fransa'ya dönmesine ve oradan da tekrar Almanya'ya gitmesine izin verildi. Karşıdevrim sırasında tekrar sürgüne gönderildi ve bu kez İngiltere'ye gitti. Amerika'ya göç etmeyi düşündüyse de geçiş parası yoktu; tarihin büyük akışı belki de birkaç dolar ya da sterlin için değişecekti. Bu yıllarda polisin sürekli artan dikkati, onun giderek incelen devrimci ruh haline yorulabilir; tehlikeli görülen herkes bu yaftayla başa çıkmak zorundaydı.

Marx hâlâ onların denetiminden etkilenecek kadar gençti; en son İngiltere'ye sığındığında sadece 31 yaşındaydı. Ancak, o zaman kadar, Friedrich Engels (1820-1895) ile birlikte gelmiş geçmiş en ünlü –ve en acımasızca suçlanan– siyasal kitabı üretmişti. Bu, 1848 devrimci hareketinde ifade edilmiş yaygın hoşnutsuzluğa işaret eden *Komünist Manifesto*'ydu.

Engels'le birkaç yıl önce Paris'teki karşılaşmasında başlayan dostluğu Marx'ın yaşamı boyunca sürecekti. Kendisi de Alman ve Ruhr'da tekstil imalatçısı bir ailenin üyesi olan Engels, aile girişimini İngiltere'nin Manchester kentinde yönetti. Marx için o entelektüel bir rehber, editoryal bir yardımcı ve özellikle Londra'da yoksullukla boğuştuğu günlerde bir mali destekçiydi. (Sonraki yıllarda, Marx'ın Hamstead'deki güzel evi kesinlikle konforsuz değildi.) Engels, Marx'ın *Kapital*'inin[144] ilk cildini baskıya hazırladı ve Marx'ın ölümünden sonra notlardan ve müsveddelerden oluşan son iki bölümü de tamamlayıp yayınladı.

Köln'deki ilk zamanlarda olduğu gibi, Marx, entelektüel bağlamda, davalarını harekete geçirdiği işçilere değil, sömürüyle suçladığı burjuva işverenlerine borçluydu. Sığındığı ve ifade özgürlüğü bulduğu yerin kapitalist gelişimin öncü ülkesi İngiltere olmasının da bu işte payı vardı. Kapitalizme devletten bağımsız olarak gelişme yolunu açan liberal fikirler, kapitalizmin en etkili eleştirmeni ve hasmını da korumuştu.

144) Modern baskısı: *Capital: A Critique of Political Economy* (New York: International Publishers, 1967), Cilt I.

Kesinlikle bir tilmiz olmayan Joseph Schumpeter, bir iktisatçı ve bilimadamı olarak, Marx konusunda, "her şeyden önce çok bilgili bir adamdı" diye yazdı ve "iktisat kuramının soğuk metali Marx'ın sayfalarındaki kelimelerin yoğun buharına öylesine daldırılmıştır ki kendi doğal sıcaklığının üzerine çıkar"[145] cümlesini ekledi. Okurları, bu dumanı tüten sözcüklerde, Marx'ın anlamı konusunda sonsuz bir tartışma fırsatı ve inanmak istedikleri şeyi orada bulabilmenin ona eş olanağını buldular. Sonraları Keynes için de geçerli olacağı gibi, Marx'ın gerçekten neyi kastettiği konusundaki geç tarihli tartışmalar Marx yandaşlarına cazip geldi ve etkisini muazzam ölçüde artırdı. Bununla birlikte, bu dumanı tüten sözcükler yığınından klasik sisteme yönelik dört zorlu eleştiri öne çıktı; bu eleştiriler, büyük bir kesinlikle, Marx'ın yaşadığı dönemdeki kapitalizme ve onu yorumlayıp savunan fikirlere saldırdı.

Marx sistemin üretken başarılarını hiç sorgulamadı; gerçekten de, daha önce kaydedildiği gibi, en etkili övgüsünü bu konuda dile getirdi: "Yüz yıllık az-bulunurluk yasası, önceki bütün kuşakların birlikte yarattığından daha büyük, daha muazzam üretici güçler yarattı."[146] "İkincil bir başarı olarak devasa şehirler yarattı, kırsal nüfusa göre kentsel nüfusu büyük ölçüde artırdı ve böylece nüfusun önemli bir bölümünü kırsal yaşamın bönlüğünden kurtardı. (...) Malların ucuzlayan fiyatı bütün Çin Seddi'ni paçavraya çeviren ağır bataryalardır."[147] Ayrıca, işçilere, devrimci çabalarının ilk hedefinin bu üretici gücün kaynağı büyük kapitalistler olmayacağı, daha çok kapitalist güç ve başarının düşmanları olan "mutlak monarşi artıkları, topak sahipleri, sanayi dışı burjuvazi"[148] olacağı hatırlatıldı. Bu temel örnek, silahlarını güce değil güçsüzlüğe doğrultan Marx'ın dehasının bir yansımasıydı.

Kapitalist sistemin hassas noktası ve onun yorumu, öncelikle, gördüğümüz gibi, klasik iktisatçılar tarafından etkili ve neredeyse evrensel bir biçimde görmezlikten gelinen güç dağılımıydı.

145) Joseph A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy* (New York: Harper & Brothers, 1942), s. 21.

146) Karl Marx ve Friedrich Engels, *The Communist Manifesto* (New York: Modern Reader Paperbacks, 1964), s. 10.

147) Marx ve Engels, s. 9.

148) Marx ve Engels, s. 17.

İkinci olarak, klasik geleneğin açıkladığı ancak asla zorlayıcı bir mazeret bulmadığı muazzam eşitsizlikteki gelir dağılımıydı.

Üçüncüsü, iktisadi sistemin kriz ve işsizliğe karşı hassasiyeti –modern terimlerle bunalım– vardı ve bu, klasik iktisatçılar tarafından kabul görse bile, hiçbir surette kuramlarına dahil edilmeyen bir şeydi. Klasik olarak algılanan ve önceden de sözü edilen iktisadi eğilim, çalışmaya razı son işçinin ücreti belirlemesi, arzulu ve istekli işçilerin tedariki de dahil olmak üzere verimli kaynakların tam olarak istihdam için kullanılması yönündeydi.

Son olarak, klasik geleneğin varlığını itiraf ettiği bir kusur olarak tekel vardı. Ancak, Marx için bu soyutlanmış bir olgu değildi; kapitalizmin nihai kaderinde kesin olan temel bir eğilimi yansıttı.

Marx için güç iktisadi yaşamın kaçınılmaz bir gerçeğiydi; güç, mülkiyet sahipliğinden kaynaklanırdı ve böylece, doğal olarak, kapitalistin kesin kazanımıydı. Kapitalist "önde uzun adımlarla yürür (...) emek sahibi onun işçisi olarak arkasından gelir. Birisi kurumlu, sırıtkan, işinde azimli; diğeri ürkek, çekingen, pazara kendi postunu satmaya götüren ancak başını sokacak bir yerden başka bir beklentisi olmayan biri gibi."[149] Daha hafif bir eğretilemeyle, Marx'ın sık sık çocuk diye bahsettikleri de dahil, işçi, fabrikaya sadece satacağı fiziksel gücüyle gelir ve orada olmaktan başka alternatifi yoktur. Kapitalistin gücü ve otoritesiyle işçinin güçsüzlüğü buradan gelir. Ancak, bu, kapitalizme özgü bir eşitsiz güç dağılımı değildir. Belirtildiği gibi, Marx, gücün feodal, aristokratik ve toprak sahibi sınıfla bağlantısını vurguladı. Kapitalizmden önceki ev sanayisinin iktisadi bir cennet katı olduğunu da düşünmedi. "Aile sanayisi (ev sanayi) denilen sanayideki sömürü imalattakinden daha utanmazcadır ve yayılmaları nedeniyle işçilerin direnme güçlerinin azalmasından, yağmacı asalakların topunun işverenle işçi arasına sokulmasından dolayı böyledir."[150] İşçi birliği ya da işçi sendikalarının olası düzeltici rolü konusunda da gönderimlerde bulundu, ancak Marx için temel gerçek aynı kaldı: kapitalizmdeki güç kapitalistle mukimdir; sahip olduğu üretken mülkiyetin doğal simgesidir. Oradan doğan ödemeler mülkü ve

149) Marx, s. 176.
150) Marx, s. 462.

bu nedenle alternatif geliri olmayan insanlara itaat ettirir ve boyun eğdirir.

Kapitalistin gücü girişimle de sınırlı değildir. Topluma ve devlete uzanır: "Modern devletin yürütücüsü genel burjuvazinin ortak işlerini idare eden bir heyetten başka bir şey değildir."[151] Ve, iktisattaki klasik gelenek üzerine özellikle karamsar bir düşünce, sistemi tanımlayıp yorumlayan iktisatçılara ve siyasal kuramcılara bile uzanır. "Her çağın hakim fikirleri her zaman hakim sınıfın fikirleri olmuştur."[152] Marx'ın zamanında bu sınıf kapitalistler ve onların sistemini vaaz edenlerdi. Böylece, iktisat ve iktisatçılar hakim gücün otoritesinin altına süpürüldüler.

Günümüz Batı sanayi dünyasında ve özellikle Birleşik Devletler'de, Marx'ın güce ilişkin iki önerisi, bu hasmane ortamda ayakta kalmıştır: modern yönetimlerin ortaklıklara ait ya da ticari çıkarlara hizmet etmesi ve ortodoks ya da kabul edilmiş iktisadi düşüncenin hakim iktisadi çıkarlarla uyum içinde olması, sıradan, tamamen kalıplaşmış, siyasal bir yorumdur. İnsanlar bu konular hakkında, çoğunlukla, kendi sesleriyle değil, Marx'ın sesiyle konuşur.

Marx'ın eleştirisindeki ikinci nokta, güç dağılımındaki büyük eşitsizliğin gelir dağılımı temelindeki büyük eşitsizlikle at başı gitmesidir. Marx bu düşünceyi Ricardo'dan aldı, ancak, öznelliğe kaçmadan, çoğu teknik ve alaycı değinilerle ona yararlı eklemeler yaptı ve çıkan sonuç Marx yandaşlarını yüz yıl boyunca şaşırttı ve büyüledi. Sınırdaki işçiye, girişimin toplam gelirine ilave katkısını yansıtan ücret olarak ödeme yapıldı. Bu katkı, azalan verimler kanununun kaçınılmaz işleyiş mantığı gereği, işçi arttıkça azalır. Ve marjinal ücret herkesin ücretlerini belirler. Sınırdan uzak olanlar, marjinal ücret alsalar da, kazanca ücretlerinden daha fazla, belki de çok daha fazla katkıda bulunurlar. Onlar azalan gelirlerin marjinal-ötesi, daha verimli aşamalarındadırlar. Bu, yarattıkları artı-değerdir ve bu artı-değer, ne yazık ki, onu kazanana değil kapitaliste gider. Artı-değer işçinin hakkı olmasına karşın kapitalist onu kendine almak için devreye girer. Marx, azalan verimler yasası gibi doğanın

151) Marx ve Engels, s. 5.
152) Marx ve Engels, s. 37.

belirlediği üretim yasaları olmasına karşın, bölüşüm yasasının insanlar tarafından belirlendiğini ve işçilerin bu insan yapımı düzenlemelere teslim olmak zorunda kalmaları için aşkın bir neden olmadığını kaydeder.[153] İşçilerin aldıklarından daha fazlasını kazandıkları –ve düzeltici edimin de onların elinde olduğu– fikrinin, bunu baştan sona Marx'a mal etmek çok ileri gitmek demekse de, oldukça etkili bir geleceği olacaktı. Bu, işçilerin ve işçi sendikalarının zihinlerini güçlü bir biçimde dolduracak bir fikirdir.

Marx'ın saldırısındaki dördüncü nokta kapitalist krizdi. Bunun, yine, klasik gelenekte açık bir mevcudiyeti yoktu; Marx onu kapitalizmin doğal özelliği yaptı.

Marx'ın kriz açıklaması şimdilerde tarihsel bir tuhaflıktır; kapitalizmin Marx'ın en azından saygı duyduğu üretken gücü, mallarını amansızca pazara yükleyecektir ve emek arzı tamamen kullanılırken ücretler kaçınılmaz olarak yükselecektir. Sonuçta, kâr oranı düşecek, üretici firmalarda bir kayıp ve kısıntı, üretken süreçte bir dengesizlik söz konusu olacaktır. Denge, pratikte, ancak üretime yeniden kârlılık yolunu açan azalan üretim, işsizlik ve düşen ücretlerle tekrar sağlanacaktır. Sistemin ancak bir işsiz işçiler rezerviyle –onun endüstriyel yedek işsiz ordusuyla– ücretler düşük tutulduğu zaman istikrarlı olması, Marx için önemli bir noktaydı. Tam istihdam olanaklı ancak istikrarsız bir durumdu.

Marx'ın açıklamasına artık en koyu Marksistler tarafından bile inanılmasa da, Marx, kapitalist krizi kapitalizmin doğal özelliği olarak gördüğü zaman kapitalizmin en hassas noktası olarak kabul edilecek yönünü tanımladı. Kapitalizmin bekasına yönelik en büyük tehdit ne eşitsiz güç dağılımı ne de eşitsiz gelir dağılımıdır; işsizlik ve bunalıma olan eğilimdir. Bu, ayrıca, klasik sistemden itibaren atılan sonraki büyük adımda, kendinden önceki Marx gibi, Keynes'in de görüp işaret ettiği sistemik kusur olacaktır.

Klasik gelenekte, gördüğümüz gibi, tekel, Amerikalılar'ın aklında ve ruhunda kendisini özellikle hissettiren bir kusurdu. Ancak, bu, kla-

153) Bu, belki vurgulamaya değer, Marx'ın bazı sınırlamalarla ve pek de açık olmayan bir biçimde enine boyuna incelediği bir konunun son derece güç ve kısa bir özetidir.

sikçiler için bile rekabetçi kuralın bir istisnasıydı ve genel olarak sisteme bir tehdit oluşturmadı. Öte yandan, Marx için, tekel bir kusurdan öteydi; iktisadi faaliyetin her zaman birkaç kapitalistin ellerinde giderek artan yoğunluğu, kapitalizmin karşı konulmaz bir güçle birlikte at başı giden organik bir eğilimiydi. İşçiler kapitalizmi ve içindeki rollerini giderek anlarken, giderek karmaşıklaşan, toplumsallaşan karakteriyle birlikte bu yoğunlaşma kesin olarak sistemin çöküşüne neden olacaktır. Marx'ın söylediklerinin sonucu budur. Çoğu kez bunaltıcı bir yazar olarak, önemli tespitlerde bulunur; iktisat tarihinde çok az paragraf aşağıdakinden daha fazla alıntılanmıştır.

> Bir kapitalist daima çok kimseyi öldürür. (...) Bu dönüşüm sürecinin tüm avantajlarını gasp eden ve tekeline alan sermaye patronlarının giderek azalan sayısıyla birlikte, kitlelerin sefaleti, sıkıntısı, köleliği, aşağılanması, sömürüsü artar; ancak bu da sayısı her zaman artan ve bizzat kapitalist üretim sisteminin güçlü mekanizmasıyla disipline sokulmuş, birleşmiş ve örgütlenmiş çalışan sınıfın isyanını körükler. Kapitalizm tekeli, birlikte ve onun altında geliştiği üretim tarzının prangası haline gelir. Üretim araçlarının merkezileştirilmesi ve emeğin toplumsallaştırılması en azından kapitalist koruyucu zarla uyuşmayacak bir noktaya ulaşır. Bu zar patlayıp parçalanır. Kapitalist özel mülkiyetin matem çanı çalar. El koyanlara el konulur.[154]

Böylece, Marx'a göre, klasik gelenek tarafından övülen iktisadi sistemin sonu gelecektir ve bu sonu, en önemlilerini bizzat Ricardo'nun ve klasik iktisatçıların önceden tanımlamış olduğu özellikler belirleyecektir.

Ancak, Marx'ın sisteminin de açık hassasiyet noktaları vardı ve bunların ciddi ve kesin olduğu anlaşılacaktı. Her şeyden önce, kapitalizmin verdiği sıkıntıların işçilerin devrimci öfkesini kabartmayacak kadar yumuşatılabilmesi olasılığıyla, reformdan sisteme gelen bir tehdit vardı. Marx bu tehlikeden haberdardı, ancak çalışan insanların çıkarlarına

154) Marx, s. 763.

hizmet eden özgül reformları kolayca kınayamadı ya da bu reformlara karşı çıkamadı. *Komünist Manifesto* da bunu yapmadı; başka birçok şeyle birlikte, iyileştirilen gelir vergisi, demiryolları ve iletişimin kamulaştırılması, özgür eğitim, çocuk işçiliğinin kaldırılması ve herkese iş gibi konuları ileri sürdü. Yirminci yüzyıldaki liberal reformcular *Komünist Manifesto* ile büyük ölçüde uyum içindeydiler.

İşçi sendikalarının gelişip güçlenmesi, işçilere kamusal koruma ve kolaylığı sağlanması ya da artan nüfusla ve marjinal emek getirisinin sürekli gerilemesiyle durumlarında iyiye gidişi tersine çevirme olasılığı da vardı. Marksist sistem bunu görmüştü ve öyle de oldu.

Ayrıca, kapitalist krizin etkisini azaltan her şey Marksist sisteme zarar verecekti.

Marx'a verilen olağanüstü mantıklı bir yanıt olarak, geç dönemde refah devletinin gelişimi, çocuk işçiliğinin kaldırılması ve kapitalist krize yönelik Keynesçi saldırı, onun tanımladığı tümüyle kapitalizme özgü hassasiyet noktalarını işaret etti. Marx'a karşı atılan tüm bu adımların, zamanla ve bir ölçüde Marksist olmakla kınanacağı da ilave edilebilir!

İki şey daha, gücül olarak Marx'a tersti. Zamanında Marx'tan savunusu talep edilen karşıdevrimci reformların yanı sıra, (üretim sisteminin dışından gelen) refahı, yaşlıları, işsizleri, engellileri, gençleri ilgilendiren reformlar konusunda da, kapitalizmin –Marx'ın sıkça vurguladığı– muazzam üretim gücü daha büyük bir etki sağlayabilirdi. Bu, malların akarak çalışan kitlelere yayılmasına, sefalet ve şikâyetin üzerinin örtülmesine yol açabilirdi.

Ayrıca, son olarak, Marx'ın asla benimsemediği ve kesinlikle dile getirmediği bir görüş vardı: belki, kapitalizm de değişebilirdi; belki, farklı bir çizgide kapitalist bir dönüşüm olabilirdi; belki, acımasız kapitalist, yumuşak, uzlaşmacı bir örgütlenmenin, birleşmiş bürokrasinin önünü açabilirdi. Yönetici güç, o zaman, kapitalist değil teknokrat ve düzen adamı olurdu.

Aslında, bütün bu şeylerin hepsi de oldu; iktisadi toplumun gelişimi Marx'a karşı insaflı değildi. İlerlemiş sanayi ülkelerinin büyük ölçüde bu devrimden muaf kaldıkları anlaşıldı. Reformlar, refah önlemleri, idari makro-ekonomi politikası, bürokratik işbirliğinin ve düzen insanının doğuşu, Marksist devrim hamlesini yumuşattı, hatta tahrip etti. Mark-

sist fikirler başarı kazandığı yerlerde kapitalizme karşı değil, Rusya ve Çin'deki savaş ve anarşi bağlamında, feodalizmin artıklarına karşı başarılı olmuştur. Orada da, Küba ve şimdi Orta Amerika'da olduğu gibi, muhtaç insanlara devrimci coşku için ilham verenler, sanayici ve kapitalistler değil, toprak sahipleri ve onların idari ajanları oldu. Böylece, kapitalistlerden çok daha etkili oldular.

Marx'ın eleştirisi bir başka açıdan da başarısız oldu. Marx, işçi sınıfı tarafından ele geçirildikten sonra devletin sonunda ortadan kalkacağını düşündü. Halbuki, sosyalizmde, devasa bir işlevsel form içinde gücünü korudu ve bu da yetkili konumlardaki çağdaş Marksistlerin şimdilerde uğraştığı sorunları doğurdu. Güçlük, sosyalist aygıtın üretimle mücadelesindeki güçlükle yakından bağlantılıydı. Marx, yüksek kapitalizmin üretken güçlerinin, az çok kendiliğinden, sosyalizme nakledildiğini gördü. Bu o kadar kolay olmadı.

Burada bir uyarı gerekiyor. Marx'ın nasıl yanıldığını anlatmak yazınsal bir çabayı aşar; bu, Marx'ın kendileri için öfke yüklü bir tehdit oluşturmaya devam ettiği insanların hizmetindeki küçük bir sanayidir ve uzun zamandır böyle olmuştur. Sosyalist olmayan dünyadaki çoğu günlük düşünce ve tartışma alanında onun büyük bir nüfuz ve güç olduğunu görmezsek, onun tarihsel gücünü eksik değerlendiririz.

12
Paranın Bireysel Karakteri

Şimdi, bazılarının modern iktisadi tartışma alanı ve politikanın temel konusu olarak savunduğu kaynakları değerlendirmek için biraz geriye gitmek, yani paranın rolü ve yönetimine, bugün bilinen biçimiyle monetarizmin kökenlerine bakmak gerekiyor. İktisat tarihinin en önemli cephesi, paraya ilişkin biçimsel olarak ifade edilen fikirler değil, onu kuşatan kurumlar ve serüvendir ve şimdiki konumuz da budur.

Paranın en erken tarihine –olasılıkla Çin'de bulunması, Lidyalılar'ın bastığı sikke– önceden değinildi. Yine, Yeni Dünya'dan Avrupa'ya yönelik gümüş ve altın akışından Gresham Yasası ve Paranın Niceliği Kuramı gelişti. Hatırlanmalı ki, para, başlangıçta, belli ağırlıktaki çeşitli parçalara bölünmesine olanak sağlayan fiziksel özellikleri dışında, diğerleri gibi bir maldı ve kolaylıkla dolaşımda tutulabilmesi için yükte hafif pahada ağırdı. Böylece, trampa etmenin özündeki hantallığı, belli bir ürünü arz edenle talep edeni araştırıp bulma gereksinimini aradan kaldırarak, mübadelede dolaysız bir basamak olarak iş gördü. Zenginliği tutmanın uygun bir yolu, bir değer deposuydu.

Bununla birlikte, çok erken dönemlerde bile, gümüş ya da altın gibi maddeler para olarak kullanıldığında, bu nesneler kendi mütevazı ka-

rakterlerini geliştirdi. Böylece, çok geçmeden, metalin birazından para yapılabileceği ya da değeri düşük metalin birazının para imalatına sokulabileceği öğrenildi. Değeri düşürülmüş sikkenin eskisi gibi kullanımda kalacağı ve tasarruf edilen metalin diğer elzem ihtiyaçlara harcanabileceği umut edildi. Bu arada, hiçbir iktisadi uygulamanın böylesine evrensel biçimde kınanmadığını da eklemek gerek. "Sikkenin değerini düşürmek" sözü ahlaksızlıkla eşanlamlı hale geldi; Roma İmparatorluğu'nun sonraki yüzyıllarında bu uygulama sefahat, gerileme ve çöküşün nedeni olarak görüldü.

Ancak paranın bireysel kimliği, karakteri, büyük ölçüde bankaların kurulmasıyla keşfedildi; bankalar kanalıyla para arzı artırılabildi ya da, bazen, süratle azaltılabildi; bu da, aşağı yukarı, isteğe bağlıydı. Böylece elverişli hale getirilen fonlar, yatırım, zorunlu ya da keyfi tüketim veya devletin gereksinimleri için kullanılabildi.

Bu keşfin kökleri ya da erken modern gelişimi onüçüncü ve onaltıncı yüzyıllar arasında İtalya'ya merkezleniyordu; önce Venedik, kısa bir süre sonra Po Vadisi kentleri.[155] Bankacılık ve ödünç para verme işi İtalya ile öylesine özdeşleşmişti ki, İngiltere'de bu işlerin yapıldığı sokağa Lombardia Sokağı deniliyordu.

Bununla birlikte, bu tarihsel kesit, 1609 yılından itibaren çeşitli biçimlerde basılmış ve incelikle değeri düşürülmüş madeni paraları toplayan, tartan, gerçek içeriğini ve değerini araştıran ve sahiplerine inanca olarak dürüst bir getiri sağlayan Amsterdam Bankası'na bu konuda bir öncü rolü verir. Çok geçmeden diğer Hollanda kentlerinde –Rotterdam, Delft, Middelburg– öteki koruyucu bankalar kuruldu.

Amsterdam Bankası başlangıçta sadece bir saklama yeriydi; tam tartılmış hilesiz metaller yatıranın adına depolanırdı. Yatıran, bu mevduatı bir kreditöre transfer etmek istediğinde –bir ödeme aracı olarak kullanılan– sikkeler kreditörün deposuna taşınırdı. Transfer ve ödemeye müsait toplam para miktarı böylece özgün mevduat miktarını aşmazdı.

155) Bkz. Charles F. Dunbar, "The Bank of Venice", *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt 6, Sayı 3 (Nisan 1982), s. 308-335 ve Frederic C. Lane, "Venetian Bankers, 1946-1553: A Study in Early Stages of Deposit Banking", *The Journal of Political Economy*, Cilt 45, Sayı 2 (Nisan 1937) s. 187-206.

Ancak, bununla yetinilmedi. İnsanlar bankaya sadece para yatırmaya gelmediler, borç da aldılar. Borç alıp kazançlarını yatırarak bir hesap sahibi oldular; artık özel değil genel bir metal karşılıkla desteklen bu hesaptan ödemeler yapabildiler, para harcadılar. Yeni mevduat harcanabildiğinden, önceden mevcut olanlar da harcanabildi. Para yaratılmıştı ve bu da Potosí'deki kayalık bölgelerde insanlık dışı çabalarla kaz yapılarak elde edilenden az değildi. Bu önemli para yaratma eyleminin fazladan bir yararı olarak bankalara faiz biçiminde gelir aktı. Para yaratılması karşılıksız bir eylem değildi; artık çok kârlı bir şeydi.

Borç almak ve sonucunda para yaratmak eyleminin çok eski bir başka biçimi de vardı. Talimatla transfer edilen mevduat yerine –yani yazılı talimat ya da çek– borç alan kişi borcunu banknotlarla alabildi. Bunlar, onun metal mevduatı olduğunu ve banknotların alıcısının daha sonra bankaya gidip onu kullanabildiğini doğrular. Ya da, daha büyük olasılıkla, banknotları bir başka firma ya da kreditöre aktarabildi. Bu arada, orijinal metal, bankaların mahzenlerdeki çelik kasalarda kaldı ve onlar da ödünç verilebildi. Mevduatlarla olduğu gibi, banknotlarla da mümkündü bu: bir kez daha, para yaratılmıştı.

Mevduatların ve banknotların değeri, birlikte, karşılıkları olarak tutulan metalin değerini aştı. Ancak herkes –gerçek mevduat sahibi, borç veren ve banknot sahibi– aynı anda madeni para istemeye gelmediğinden bu son derece güvenli ve kabul edilebilir bir durumdu. Korku, panik ya da bankanın yetkisi ve sağlamlığına ilişkin yaygın söylenti ve huzursuzluk –göz ardı edilemeyecek olasılıklar– olmadıkça herkesin aynı anda bankaya gelmesi söz konusu olmayacaktı.

Paranın yaratılmasıyla sağlanan kârlara bakılırsa –çabasız bir borç verme eylemi karşılığı elde edilen faiz geliri– bu benzersiz fırsatta ifrata kaçılacağı açıktı. Bu ayartıcı tutkudan merkez bankaları ve modern banka düzenlemelerinin büyük bölümü doğdu. Sonraki dönemde, banknot basma temelindeki imtiyaz hakkı dahil, en önemli örneği 1694'teki İngiltere Bankası olmak üzere, çeşitli ayrıcalıklarla merkez bankaları ortaya çıktı. Bu bankalar, sonradan, küçük bankaların borç verme ve para yaratma işlerini düzenledi ve küçük bankalara ödemeler için banknotlarını metal olarak göndererek ve mevduatlara karşı asgari rezerv düzeyleri uygulayarak bunu uygunsuz bir disiplinde gerçekleştirdi. Bu konu daha sonra işlenecek.

Paraya ayrı ve ayırıcı karakterini veren son büyük adım, para yaratılmasının krallar, prensler ve parlamenterler tarafından vergileri ikame etmekte ya da gönülsüz veya kibirli sermayedarlardan borç alırken alternatif olarak kullanılabildiği anlaşıldığında atıldı. İmparatorluğun ve imparatorun gereksinimleri için toplanan vergiye bir alternatif olarak, belli bir metal kaynağını kullanarak daha büyük hacimli ödemelerin yolunu açmak için Roma sikkesinin değeri düşürüldüğü zaman, bu keşfin unsurları mevcuttu. Ancak, modern amaçlar açısından, asıl keşif kâğıt paraların genel kullanımıyla yapıldı. Sonra, bankalar için tanımlanan biçimden farklı olmayan bir yolla, devlet madeni para edindi, bunu devlet hazinesinde depoladı ve bu madeni paraların karşılığında banknot bastı ya da bir banka bunu devlet adına yaptı. Bu görünüşte masum adım bir kez atıldığında, dolaşımdaki banknotlar –kaçınılmaz olarak– karşılıkları olan metalleri aştı. Normal zamanlarda, banknot basımının makûl bir sınırlamaya tabi olmasıyla, bütün mudilerin metal paraları için hemen çıkagelmeyeceği düşünülebilirdi. Ancak, vergileri yükseltmek temelindeki sert ve çoğu kez olanaksız bir alternatif yerine, zorlayıcı ya da cari devlet gereksinimlerini her zaman kâğıt parayla ödemeye yönelik bir dürtü vardı. İhtiyat yerine gereksinim hakim güç olacaktı.

Bazen, belirtildiği gibi, banknotlar yönetimin kefilliğinde ya da merkez bankası tarafından basıldı. İngiltere'de İngiltere Bankası tarafından basılan bu banknotlar onyedinci yüzyılın son yıllarında XIV. Louis'ye karşı verilen savaşta mali destek sağladı. Aynı şekilde, Fransa'da, zamanının belki de mali konulardaki en yaratıcı girişimcisi John Law, 1716'dan 1720'ye kadar, mali açıdan meteliksiz ve diğer bakımlardan yetersiz naip, Orleans Dükü Philippe'i Banque Royal'ın banknotlarıyla kurtardı. Ancak, bir merkez bankası şart değildi; Devrimden önce Amerikan kolonilerinin kâğıt paraları, Fransız Devrimi'nin finansmanına yardımcı olan *assignats*, Washington'un ordularına destek sağlayan kıtasal banknotlar ve Amerikan İç Savaşı'nın *'greenback*'leri tamamen kendi yönetimleri tarafından basıldı. Ödenmemiş miktar devlet tarafından mevcut herhangi bir metalden karşılanamadığı zaman, banknotlardan metal paraya dönüştürme işi askıya alınacaktı. Böylece, iktisat sözlüğüne yeni bir deyim eklendi: "Altın standardından ayrıldılar."

Paranın bireysel karakterinin çeşitli tezahürleri kabul edildiğinde –bu

ancak nadiren olur– iktisadi düşünce ve paranın yarattığı tartışma kolayca anlaşıldı. Böylece, bütün modern devrimler –Amerikan, Fransız, Rus– kâğıt para basılarak desteklendi. Devrimler, özellikle Fransa ve Birleşik Devletler'deki devrimler övülüp hayranlık uyandırırken, tarihçiler bu devrimlerin finansmanında kullanılan kâğıt paraları hor görmekten vazgeçmedi.[156]

Vergileri ikame etmekte kâğıt para kullanımı üzerine Amerika'daki uyuşmazlık aslında devrimden çok önce başladı. Kolonilerin neredeyse tümü, şu ya da bu ölçüde, bu uygulamaya rağbet etti. Orta koloniler (Pennsylvania, New York, New Jersey, Delaware ve Maryland) faturaları ödemek için genel bir sağduyu ve sınırlamayla kâğıt para bastılar. Rhode Island, Güney Carolina ve Massachusetts o kadar ihtiyatlı davranmadı; Aslında, Rhode Island'da bundan tamamen vazgeçildi. Rhode Island banknotlarına Massachusetts'te bile tenezzül edilmedi ve belki de bunlar tehlikeli olarak görüldü.

Orta kolonilerde, aslında, bazı yeni araştırmacıların da katıldığı gibi,[157] ölçülü düzeyde kâğıt para basımı fiyatların istikrar kazanmasına ve iktisadi faaliyetin canlanmasına da yaradı. Bu, gelecek 150 yılda Amerika'da siyasal görüşleri hareketlendirecek ve zaman zaman bu görüşlere hakim olacak tartışmanın ilk kaynağıydı. Acil ihtiyaç dışında, fiyatları etkilemek –yani iyileştirmek– ve sermaye gereksinimleri sağlamak için para bilerek devreye sokulmalı mıdır? Sınırda ve tarımsal bölgelerde bu etki özellikle yaratılmak istendi. Bankaların yarattığı para, toprak, çiftlik hayvanı ve teçhizat alabilirdi; kâğıt para ya da özgürce basılan gümüş para fiyatları iyileştirebilir ve borç geri ödemelerini kolaylaştırabilirdi. En gözde iktisadi görüşün nihai ve güçlü biçimde desteklediği tanınmış sanayi ve ticaret merkezleri bu faaliyete şiddetle karşı çıktı. Para, iktisadi etkisi açısından tarafsız olmalıdır. Az-bulunur ve değerli halde kalmasına dikkat edilmelidir, zaten parası olanların da

156) Daha önce de söylendiği gibi, bankaların para yaratılmasındaki rolü de, en azından aşırı örneklerde, aynı şekilde kınanmıştı. 1720'de, Conti Prensi, Law'ın Banque Royal'ının banknotlarına duyduğu güveni kaybederek kurtarmalık olarak bu paralardan bir demetini işleme konması için gönderdi. Oldukça kuşkulu bir söylenceye göre, karşılığında üç vagon altın ve gümüş geldi. O zaman, naip, prense metalleri bankaya iade etmesini emretti. O ve binlerce banknot sahibi çok geçmeden büyük ölçüde para kaybedeceklerdi. Sonuç olarak, izleyen yüzyılda Fransa'da bankalara aşırı kuşkuyla bakılacaktı.

bunu istemeleri için her sebep vardır. İktisat tarihinde, her zaman, neredeyse evrensel olarak onay bulan görüş muhafazakâr görüştür.

Paranın itici güç olarak sınır kavramı kolonilere hakim olmadı; aslında, Benjamin Franklin gibi çok büyük bir şahsiyetin onayıyla mühürlendiğinde bile hakim olmadı. 1751'de, Londra'daki parlamento, ünlü bir görüşü ifade ederek, New England'da (Birleşik Amerika'nın kuzeydoğusunda bulunan altı devlet) ilave para basımını yasakladı ve diğer kolonilerde yasağı on yıl ya da daha fazla süre uzattı. Çok yakın zamanlara kadar, bu, iktisatçılar tarafından akıllıca bir davranış ve gerekli bir sınırlama olarak kabul edildi. 1900'de, koloni (ve ayrıca çağdaş) kamu finansmanı konusundaki en saygın otoritelerden birisi olan Charles J. Bullock, kolonilerdeki parasal deneyimlerden bir "yolsuzluk ve sahtekârlık karnavalı", "karanlık ve yüzkarası bir tablo" diye bahsetti. Parlamentonun bunları denetlemeye çalışmasının "yararlı" olduğunu düşündü.[158] Bir başka oldukça saygın para uzmanı Davis Rich Dewey, "özellikle Doğu'daki büyük kentlerde, nüfusun İngiltere'ye karşı isyana kayıtsız duran esaslı bir kesimi olduğunu ve bunun da muhalefetsizlikten değil bağımsızlığın aşırı kâğıt para basımıyla ticari işlerine yansıtacağı düzensizliklere ilişkin bir korkudan kaynaklandığını" kaydetti.[159] Bağımsızlık başka bir şeydi, parayı kendi iyiliği için kullanılacak bir araç olarak görenlere vermek başka bir şey.

Amerikan Devrimi'nde yararlanılan kıtasal banknotlar bir vergi ikamesi ya da –kimilerinin dediği– gibi bir vergi sistemi gibi kullanılarak benzer bir galeyana davetiye çıkardı; Amerikan diline kaba ve hepten kınayıcı bir ifade olan "bir kıtasal etmez" deyimiyle kalıcı olarak girdi. Aynı durum, Hazine Bakanı Salmon P. Chase'in İç Savaş'ta asla ölçüsüzce kullanmadığı '*greenback*'ler için de geçerliydi.[160] *Greenback* kelimesi bugün derin bir hoşnutsuzluğu göstermek için kullanılmaya devam eder.

157) Özellikle, Richard A. Lester, *Monetary Experiments. Early American and Recent Scandinavian*'da (Princeton University Press, 1939).

158) Charles J. Bullock, *Essays on the Monetary History of the United States* (New York: Macmillan, 1900; Greenwood Press, 1969), s. 43.

159) Davis Rich Dewey, *Financial History of the United States*. 10 baskı (New York: Longmans, Green, 1928), s. 43.

160) Kusursuza yakın bir anayasal dürüstlük. Anayasa, koloni aşırılığına ve devrimci gereksinime duyulan tepkiyi yansıtarak, devletlerin ve maalesef federal yönetimin kâğıt para basmasını yasakladı.

Çok az yazar, Chase'in alternatifini anlatmaya soyunur.[161] İç Savaş'ın sonuçları da yıkıcı değildi. Dağılıp gidebilecek bir ülkenin yıllarca süren korkunç bir çatışmaya dayanması, fiyatların süreç içinde sadece ikiye katlanması, en azından modern ölçütlerde bir mucizeydi.

Konfederasyonun kâğıt paraya başvurması kesinlikle çok daha şiddetle kınandı. Zamanın en önemli Amerikalı tarihçileri, "Bir iktisadi düşünce dönüşümüne bağlı olan Kuzeyli yazarlar, konfederasyonun çöküşünü çoğu kez kağıt paraya, ölçüsüzce basılan tahvillere ve zorunlu asker alımlarına yordu," gözleminde bulundu.[162] Kamu açığını "para basarak" karşılamaya yönelik bugün bile yinelenen bir uyarı vardır. Burada, yine, bütün gördüğümüz, günümüzdeki yaklaşım ve görüşlerin tarihte ne kadar köklü olduğudur.

Bağımsızlığın ilk yıllarında, Birleşik Devletler'de, güney ve batı bölgelerinde uygarlık ilerlerken sonradan sınır devletleri ve Orta Batı'ya dönüşecek olan bölgeye yerleşenler, belirtildiği gibi, coşkuyla, banka ve bankalar aracılığıyla para yaratmaya yöneldiler. Bu yolla edinilen borçlar ve yaratılan para çiftçileri üretime, tüccarları da ticarete sevk etti. Bu bankalara eyaletler patent verebilirdi ve özel teşebbüs de bol miktarda mevcuttu. Bu talebe karşılık, "bir kilise, bir meyhane ya da nalbant dükkânı olacak büyüklükteki her yerleşim banka kurulması için uygun bir yer sayıldı."[163] "Diğer ortaklıklar ve ticaret adamları 'para' bastı. Berberler ve barmenler bile bu konuda bankalarla rekabete girdiler. (...) Neredeyse her vatandaş para çıkarmayı anayasal hakkı olarak gördü."[164] Beklenebileceği gibi, bu rahat tutum, muhafazakâr inanç ve çıkarlarla şiddetle çatıştı. Paranın ikili bir karakteri olduğu ve ikisinin de şiddetle çatıştığı artık açıktı.

161) Ünlü iktisat tarihçisi Chester Whitney Wright tarafından bir istisna gerçekleştirildi, ancak onun da 'greenback'leri temize çıkardığı söylenemez. "Savaşı finanse etmede göze çarpan yanlışlıklar, acilen ve etkili bir vergi koymadaki başarısızlık, kâğıt para kullanımı ve ona bağlı kötülüklerdi." *Economic History of the United States* (New York: MacGraw-Hill, 1949), s. 443.

162) Edward Channing, *A History of the United States* (New York: Macmillan, 1925), Cilt 6, s. 411. Bu konuları ayrıntılı olarak incelediğim yer "The Moving Finger Sticks", *The Liberal Hour*'da (Boston: Houghton Mifflin, 1960), s. 79-92.

163) Norman Angell, *The Story of Money* (New York: Frederick A. Stokes, 1929), s. 279.

164) A. Barton Hepburn, *A History of Currency in the United States* (New York: Macmillan, 1915) s. 102.

Mücadelenin ilgi odağı, çok geçmeden, iki kuruma kaydı; ilki 1791'den 1811'e, İkincisi ise 1816'dan 1836'ya kadar faaliyet gösteren Birleşik Devletler Merkez Bankası'ydı. Bunlar, rasgele yaratılan eyalet bankalarının ayrıcalıklı rakipleriydi; ayrıca, federal yönetimin mali ajanları ve mevduatlarının şanslı sahipleriydiler. Ancak, daha önemlisi, muhafazakâr Doğulu kurumun aracıları olarak, bu bankalar, eyalet bankalarının hiç istenilmeyen amirleriydi. Karşılığını sadece madeni para olarak ödeyen küçük bankaların banknotlarını kabul ettiler. Banknotların alımı durumunda, Birleşik Devletler Merkez Bankası, o dönemde, banknotları itfa için kaygısızca geri gönderdi; bu, para yaratıcılarının geleneksel olarak, en azından kısmen, kaçınmayı umduğu ve amaç edindiği bir itfaydı. Buna göre ve hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, iki bankanın varlığı zamanın büyük siyasal meselesi oldu. Nüfus ve siyasal gücün ağırlığı Batı'ya doğru kayarken onlara olan muhalefet arttı. 1828'de Batı sahnesine köklü biçimde bağlı bir başkan olan Andrew Jackson'un seçilmesiyle kaderleri kesinleşti. Başkanla ikinci bankanın yöneticisi Nicholas Biddle arasındaki sınırlı savaş sürecekti, ancak disiplini uygun bulmayan bazı denetimsiz Doğulu bankerlerin itirazlarıyla güçlenen muhalefet sertti. Bu kurumların tekinsizliği sürüp gidecekti. Birleşik Devletler'deki siyasal görüş, Federal Rezerv Sistemi'ne kadar, seksen yıl daha disiplinci bir gücün kurulmasına yönelik üçüncü bir denemeye izin vermeyecekti.

Belirtildiği gibi, serbest bankacılık alanı ve sonucu olan görece rahat durum iktisadi gelişim için son derece tercih edilebilir bir durumdu. Sınırdaki çiftçiler ve küçük işçiler borç alarak çiftlik hayvanı ve teçhizat aldılar ve daha kısıtlayıcı borçlanma ve para yaratma koşullarında elde edemeyecekleri sermayeye kavuştular. Ancak, bunun doğru olduğunu ünlü klasik görüş bugün bile kabul etmez. Serbest bankacılık Amerikan iktisat tarihinin karanlık bir bölümü sayılır ve Andrew Jackson, diğer nitelikleri ne olursa olsun, mali bir sapkınlık olarak görülür. Serbest bankacılık döneminden banka düzenlemelerine ilişkin modern yaklaşımlar doğdu. Diğer sanayilerde devlet elinin haddinden fazla yük olduğu düşünülürken çoğu insanın özel bir durum olarak gördüğü bankacılık konusunda sert önlemler gerekti.

Son yüzyılda paraya ilişkin Amerikan yaklaşımında hızlandırıcı iki ör-

nek unsur daha biçimleyici oldu; bunlar '*greenback*'ler ve gümüştü. *Greenback*leri ve onunla bağlantılı parasal sorumsuzluk halesini İç Savaş getirmiş olsa da, Güney ve Güney Mississippi Vadisi'nin mali açıdan gevşek devlet adamlarını Washington'daki yerlerinden etti. Böylece, savaş sırasında ve sonrasında rasgele banknot basmanın sonu geldi. Eyalet bankaları örneğinde, bu banknotlar cezai vergilendirmeye maruz kılındı; yeni ulusal bankalara ancak hazinede saklanan devlet tahvilleri karşılığında banknot basma izni verildi. 1866'da '*greenback*'lerin sistemli bir şekilde –ilk altı ayda 10 milyon sonra da ayda dört milyon– piyasadan çekilmesine yönelik adımlar atıldı. Nihayet, 1873'te, bir başka ve o zaman zararsız görünen bir eylemle, ülke altın standardına döndü. Gümüş paradan, Doğu ile ticarete ilişkin küçük bir istisna dışında, vazgeçildi.

Gümüş, geleneksel olarak, altına göre kıttı. Darphanede 23.22 gram altına karşılık bir dolar almak mümkündü; gümüş için ise 371.25 gram gerekiyordu; bu metal özel bir alıcıya satıldığında bir dolardan fazla almak mümkündü. Eski olmasa da kabul gören oran, 16 gümüş / 1 altın oranı, gümüş lehine tersine dönmüştü; artık, gümüşün Batı Birleşik Devletler madenlerinden gelen yeni bolluğuyla, bu, aşırı derecede lehte bir orandı. Böylece, gümüş parasal sistemden çıktı zira çok fazlaydı. 1879'da, Amerikan parasını sağlam bir esasa dönüştürmenin nihai bir adımı olarak '*greenback*'ler tamamen altına çevrilebilir hale getirildiler.

Bu arada, bu yıllar içinde, fiyatlar, özellikle çiftçilik fiyatları düşüyordu: 1864'te 162 endeks düzeyinden (1900-1914 yılları 100 sayılarak) 1869'da 128'e, 1879'da 72'ye.[165] Sonuç olarak, paranın bireysel karakteri üzerine fazladan ve oldukça yüklü bir tartışma daha doğdu. Sorun, artık onun vergileri ikame etmek için kullanılması ya da ticari yarar veya sınırdaki tarım için bankalar tarafından yaratılması değildi; tartışma, onun fiyatları yükseltip düşürmedeki rolüyle ilgiliydi. (Bazı tartışmalar çiftçilik fiyatlarının rekabet konusundaki eşsiz hassasiyetinden kaynaklandı.) Bu son tartışma, çoğu açıdan, bütün tartışmaların en şiddetlisiydi.

*Greenback*lerin dolaşımdan kalkması ve altına çevrilebilirliği fiyatlardaki gerilemeye atfedildi; daha çok '*greenback*'in fiyatları tekrar yukarı çekeceği savunuldu. Paranın Niceliği Kuramı, iktisatçıların onu benim-

165) ABD Sayım Bürosu, *Historical Statistics of the United States, Colonial Times to 1970, Bicentennial Edition* (Washington, D.C., 1975), Kısım 2, s. 201.

semesiyle ya da okulda okutulmasıyla değil, pratik bir içgüdüyle Amerikan bozkırlarına ve ovalarına ulaştı. 1878'de banknotların tamamen çekilmesine karşı çıkan ve, aksine, daha çok basılmasını isteyen Greenback Partisi on altı eyaletten bir milyonun üzerinde oy topladı ve on dört kongre üyesi seçtirdi. Tarihte hiçbir zaman bir parasal politika böylesine bir siyasal güç doğurmamıştır. Greenback Partisi'nin istediği yaygın *Greenback* dolaşımı kabul edilmedi ancak ilave *'greenback'*lerin çekilmesi durduruldu ve yaklaşık 3 milyon dolar tutarındaki banknotlar II. Dünya Savaşı'na kadar dolaşımda kaldı.

Ancak, bu sadece başlangıçtı. Bir siyasal parti yaratan monetarizm, şimdi, William Jennings Bryan kanalıyla, demokrat partinin kendisini ele geçiriyordu.

Gümüş ucuz olmadığından ve kolay bulunmadığından, gümüşsüz paranın –zamanın kışkırtıcı sloganıyla– para arzını cömertçe artıracağı düşünüldü. Dolaşımdaki daha fazla para, genel olarak fiyatları, özel olarak çiftçilik fiyatlarını yükseltecekti; bu arada, borç ve faiz yükleri eskisi gibi kalacaktı; ziraat fiyatlarıyla kıyaslandığında satın alınan diğer şeylerin fiyatları daha az artacaktı. Böylece, gümüş madencilerinin savunmasına çiftçilerin çok daha güçlü savunması eklendi.

Her iki kesim için de aslolan, William Jennings Bryan'ın –*gümüş* konuşur, daha azı değil– bayraktarlığıydı. Gümüşün tüccar kapitalizminin fiyat devrimine neden olmasından üç yüzyıl sonra, bu metalin aynı mucizeyi tekrar yaratması beklendi. Bryan ya da serbest gümüş sikke ve ulusun o meşhur altın çarmıhtan kurtuluşunun diğer savunucularının para tarihinin büyük akışı içinde gerçekten ne kadar etkili olduklarını bilip bilmediklerinin kaydı yoktur.

Sonuçta, gümüş, çiftçiler ve gümüş madencilerine bir ödün olarak satın alındı, ancak Bryan ve partisi ulusal seçimlerde üç kez yenilgiye uğradı. Yerleşik iktisadi çıkar ve genelgeçer iktisat bileşimi yine kazandı. Zamanın kâğıda dökülen tüm öykülerinde de aynısı olur: William Jennings Bryan, Jackson gibi, sorumsuz, iktisadi olarak kabul edilemez, bilgisiz kitlelere hitap eden, başıboş bir figür olarak kalır. Ancak, hiçbir siyasetçinin seçmenlerini daha iyi temsil etmediği tartışılabilir.

Birleşik Devletler'deki son yüzyılın para savaşları, belirtildiği gibi, iktisatçıların ya da akademik yorumların yardımı olmadan kotarıldı. Henüz

betimlenen büyük mücadelelerden iktisadi düşünce tarihinde bugün bile bahsedilmez.

Ancak, yüzyılın sonunda, profesyonel iktisatçılar Amerikan üniversitelerinde kendilerine yer bulurken burada tartışılan konuları anlatıyorlardı. William Jennings Bryan ile birlikte yürümediler. Onlar için siyasal iktisatın akıllıca yönetilmesiyle altına dayalı sağlam para özdeşti. *Greenback*lerden ya da serbest gümüş paradan iyi söz eden hiç kimsenin gençlere ders vermek için uygun olabileceği düşünülemezdi. Bu yıllarda, Harvard Üniversitesi Rektörü Charles Eliot'a, yüzyılın ikinci yarısının vergilendirme ve diğer konulardaki belirleyici iktisat araştırmacısı David A. Wells adına, siyasal iktisat üzerine yazan bir makalenin sahibine ödül olarak vermek ve makalesini yayınlamak üzere bir miktar para verildi. Ödenek çıkarıldığında, paranın değer kaybetmesini onaylayan hiçbir çalışmaya ödül verilmemesi yönünde kesin talimatlar yayınlandı. Böylesine makûl görülen bir yasal koşula kimse itiraz eder görünmedi.

Ancak, aynı onyıllar içinde, sonradan klasik ortodokside –paranın, tamamen başka bir mal değilse, mübadeleyi kolaylaştırmadaki rolünün pasif ve kontrol edilmez olduğu görüşünde– gerçekten büyük bir gedik açacak olan gelişmenin başlangıcı yaşandı. Belirleyici adım, 1898'de, o zaman 31 yaşında olan Irving Fisher'in (1867-1947) Yale'e siyasal iktisat profesörü olarak atanmasıydı. Fisher, bir iktisatçı olmasının yanı sıra, bir matematikçiydi de; Remington Rand'a kârlı bir şekilde sattığı kart endeksi dosyalama sisteminin mucidiydi; öncü bir ekonometrici, yani iktisadi olguların ölçümünün öncü uygulamacılarındandı, bir soygeliştirim bilimcisi, emek verimliliğini artırmanın etkili bir planı olarak gördüğü yasaklamanın ateşli savunucusu ve felaket bir hisse senedi spekülatörüydü. (1929 sonbaharında hisse senetlerinin yeniden zirve yaptığını iddia etti ve, bu kanıya göre davranarak, denilene göre, 8-10 milyon dolar kaybetti.)[166] Yale'de ondan birkaç sene önce öğrenci olan Thorstein Veblen ile birlikte Amerika'nın en ilginç ve orijinal iktisatçılarından biri olduğu tartışılmaz.

Fisher, 1911'de, *The Purchasing Power of Money*'de[167] iktisadi düşünceye yaptığı ölümsüz katkıyı, mübadele denklemini yayınladı. Fiyatların,

166) Irving Norton Fisher, *My Father Irving Fisher* (New York: Comet Press, 1956), s. 264.

167) (New York: Macmillan.)

sağladığı devir sürati ya da oranı ve kullanıldığı işlem sayısıyla dolaşımdaki para hacmine göre değiştiğini savundu. Vurgulamak gerekir ki, kimsenin gözünü korkutmayacak bir denklemde,

$$P = \frac{MV + M'V'}{T}$$

P fiyat, M sıradan ve dolaşımdaki para miktarı, V paranın sürati ya da devir oranı, M' denetime tabi banka mevduatları (yani bankalarda para olarak kullanımda olanlar), V' bu mevduatların devir sürati oranı ve T de işlem sayısı ya da, kabaca, iktisadi faaliyetin düzeyidir. Burada, kısa vadede para harcama oranının aşağı yukarı sabit olduğu ve ticaret hacminin nispeten istikrarlı kaldığı düşünülmüştür. Bu yüzden, M ya da M'deki bir azalma ya da artış, muhtemelen kamu faaliyeti ve kontrolüne tabi büyüklükler, fiyatlar düzeyini doğrudan etkiler. İktisatta, belki de –Albert Einstein'ınki hariç– tarihte hiçbir matematiksel formülleştirme bu denli moda olmamıştır ve bu etki azalmadan günümüze kadar devam eder. Bu denklem ve bizatihi Fisher sayesinde, mübadele denklemindeki para arzı değişirken diğer şeylerin –özellikle ticaret hacmi ve süratinin– aynı kalmasının fiyatlar düzeyini yükseltip alçaltabileceği yönündeki kışkırtıcı düşünce ortaya çıktı. Yukarı doğru hareket para arzını azaltarak durdurulabilirdi; Fisher'in zamanında daha acil olan, artan para arzıyla fiyatların yükseltilebilmesiydi. Mübadele denklemiyle monetarizmin –1970'ler ve 1980'lerin en yoğun iktisadi tartışma konusu– kuramsal aygıtı doğdu.

Bu, iktisat tarihinde büyük, hatta huşu uyandıran bir adımdı. Önceleri toplumda kolonilerdeki para deneyimleri, Jackson'cu banknot basan bankalar, '*greenback*'ler ve serbest gümüş sikkenin fiyatlar üzerinde bir etkisi olduğu eğilimi vardı. Fisher, bu eğilimi, tamamen resmi biçimde olmasa da, artık saygıdeğer hale getirdi ve bu eğilimle devlet ya da temsilci otorite para arzını yönetme sorumluluğunu gönül rızasıyla ve doğrudan üstlenecek ve böylece fiyat düzeyini düzenleyecekti. Daha sonra, Büyük Bunalım'ın ilk yıllarında, Fisher ve öğrencileri, siyasetin ortasında olacaktı; zamanın öldürücü fiyat deflasyonunu durdurmak için bir plan ileri sürecek, bir ölçüde de bunu yaratacaklardı.

Fisher'le paranın uzun öyküsü modern çağa taşındı. Mübadele denklemi, Profesör Milton Friedman'ın tarihe geçecek oldukça etkili savu-

nusunun temel çerçevesidir. Para arzını sabit tutarak sadece ticaret hacmi, yani T genişlerken artmasına izin vermekle fiyatlar istikrarlı kalacaktır ya da birkaç ay içinde öyle olacaktır. Takip eden yıllarda modern bankacılık dünyasında paranın gerçekten ne olduğu konusunda bir sorun doğacaktı; denetime tabi tasarruf mevduatları, kredi kartlarının satın alma gücü, kullanılmamış kredi yolları, dolaşımdaki para ve mevcut mevduatlarla birlikte hepsi aynı işlevi görecekti. Para olarak tanımlanan şeyin, gerçekte, kontrol edilip edilemeyeceği konusunda daha önemli bir sorun ortaya çıkacaktı. Nihayet, para arzını azaltma ya da denetlemenin T üzerinde, daha keskin olarak sanayi verimi ve istihdam üzerinde güçlü bir ters etki yaratıp yaratmayacağı konusunda kaygılar olacaktı. Ancak, bütün bu ince düzeltmeler sonradan oldu; Irwing Fisher ve onun mübadele denklemi sayesinde, ezeli para takıntısı ve özellikle güçlü Amerikan takıntısı tümüyle bugüne geldi.

13
Amerikan Sorunları

TİCARET VE TRÖSTLER; ZENGİNLEŞTİRİLENLER VE ZENGİNLER

Birleşik Devletler'de, son yüzyılda yeterince söylendiği gibi, gelişen bir ülke, yaşam ve refah dünyası vardı. Uygarlık ve nüfus artışı, ziraati daha yetersiz değil daha iyi toprağı ekmeye zorladı. Ancak New England'ın ormanlık vadileri yerleşimcilerin elden geçirdikleri ilk tepelerden çok daha verimliydi ve Ohio, Indiana ve ötesindeki derin, kara topraklar için de aynı durum söz konusuydu. Burada, giderek kötüye değil, açıkça iyiye giden bir ekonomi vardı; Eski Dünya'nın iktisadi dinamikleri bu daha iyimser dünyaya uygulanmadı.

Bu kadar farklı bir bağlamda, yeni ve daha umut verici bir ekonomi olabileceği beklenecektir, ancak, gördüğümüz gibi, kesin olan, neredeyse bütün bu kesit içinde çok resmi bir Amerikan iktisat anlayışının olmadığıdır. Koşulların gereği esin yüklü bilimadamları sadece Amerika'ya özgü bir sistemi keşfetmeyi kararlılıkla denedi. Ancak, pek kapsayıcı bir şey bulunamadı. Yine, iktisat incelemeleri görünür talihsizlik ve umutsuzluğa iyi bir yanıt verir; başarı, kendini onaylama ve tatmin, benzer bir esin sağlamaz.

Tümüyle Amerikalı bir iktisat anlayışı sayılabilecek bir düşüncenin eksikliğinin başka nedenleri vardı. Birleşik Devletler, o zaman, sahiple-

ri tarafından işletilen bir çiftlikler ülkesiydi. Araziler son derece uygun büyüklükteydi; 1862 Homestead Yasaları'yla düzenlenen ve genel olarak bir aileyi desteklemekte yeterli sayılan bir miktar, 160 dönüm, aslında, Avrupa'ya ya da başka herhangi bir ölçüte göre muazzamdı. Başka hiçbir iktisadi tasarı, hayranlık duyulan bir aile çiftliği kadar, hem katılımcıların hem de dışarıdaki gözlemcilerin neredeyse evrensel onayla karşılanmadı. Bu toplumsal onay, iktisadi tartışma gereksinimini daha da azalttı.

Güney'de, İç Savaş'a kadar, ekim alanı sistemi ve kölelik de aynı etkiyi yarattı. Ücretler ve ücret maliyetleri, Aristoteles'in zamanında olduğu gibi, kölelik nedeniyle dikkate alınmadı ve, tıpkı Antik Yunan'daki gibi, kölelik gerçeği dikkatleri iktisadi konulardan çok, büyük ölçüde, azat etme gibi ahlaki ve törel konulara yoğunlaştırdı.

Birleşik Devletler'de klasik iktisatçıların temel konularına ya da onlara yönelen Marksçı veya diğer türden saldırılara pek ilgi duyulmazken, son derece pratik iktisadi konular yelpazesinde ateşli tartışmalar vardı. Bu, tarife, tekel, çok zenginlerin toplumsal tutumu ve savunusu ve, son bölümde söylendiği gibi, en önemlisi, parayla ilgili farklı soruları kapsadı.

Yüzyılın sonuna doğru, üniversiteler, sonraları iktisat adını alacak olan siyasal iktisat kürsüleri kurdu; ancak, uğraşları, büyük ölçüde mevcut İngiliz ortodoksisini ele almakla sınırlandı. Amerikan ders kitapları vardı ancak, doğal olarak, İngiltere'deki benzerlerinden türetilmişti ve tamamen kabul görmediler. 1885'te kurulan Amerikan Ekonomi Birliği, başlangıçta kabul edilen klasik kuramın sanayi kapitalizmine sağladığı hayli muhafazakâr desteğe ve yanı sıra gelen *laissez faire* bağlılığına karşı bir protestoydu. Profesör Robert Dorfman'ın gözlemlediği gibi, yüzyıl içinde, Birleşik Devletler'de, genel olarak herkes kendi kendisinin iktisatçısıydı. İktisat, ayrım gözetmeden, siyasetle, felsefeyle ve de ilahiyatla birleşti: "İşçileri bu belaya bulaştırmayın. İnsanlığı bir altın haçta çarmıha germeyin."[168] Sadece yüzyılın sonunda iki farklı Amerikan iktisatçısı ortaya çıktı: Henry George ve Thorstein Veblen. Kendilerine sonra değineceğiz. Önce, eski kaygılara bakalım.

168) William Jennings Bryan, Chicago'daki Demokratik Ulusal Kongre'ye yaptığı konuşma, 8 Temmuz 1896, *Speeches of William Jennings Bryan* (New York: Funk & Wagnalls, 1909), cilt I, s. 249.

Bankalar, para ve onların uygun niteliği ve denetiminin yanı sıra, ondokuzuncu yüzyıl boyunca en ateşli biçimde tartışılan iktisadi konu gümrük vergileriydi. Tartışma Alexander Hamilton'un koruma konusunda şimdiye kadar yazılmış belki de en güçlü sunuş olan *Report on Manufactures* başlıklı kitabıyla başladı.[169] Birçok konuda Adam Smith'ten esinlenen Hamilton, serbest ticaretin erdemleri konusunda, genç bir ülkenin çıkarlarının İngiltere gibi yaşlı bir ülkenin sanayisiyle rekabete girdiği yerde, ondan keskin bir biçimde ayrıldı. İzleyen kuşakta, konuya, Hanry Clay'in Amerikan sistemi savunusu, gümrük vergileri koruması altındaki sanayi gelişimi için bir örtmece de eklendi. Daha önce değinildiği gibi, imalatın tarımla dengede tutulmasının teşvik edilmesi ve Birleşik Devletler'in yavru sanayisinin korunması gerektiğini ileri süren Henry Carey'in düşüncesi de bu yöndeydi.

Bu yaklaşımlar Kuzey eyaletlerinde hakimdi; ancak güney, ürünlerini Avrupa'ya serbestçe göndermek ve karşılığında pahalı olmayan mallar getirmek istediğinden, korumacı bir politikaya karşıydı. Sanki ekim alanı sahiplerine köle eyaletlerde fabrikalar kurulursa köleliğin çok yaşamayacağını fısıldayan bir iç ses vardı. Hiçbir yerde ve hiçbir şekilde köleliğe bel bağlamamak erken sanayi gelişiminin eşsiz ve her zaman dikkate alınmayan bir özelliğidir. Kölelik tarımsal bir kurumdu.

Tarifenin korunmasıyla ilgili –günümüzde oldukça yoğun bir tartışma yaratan– diğer sorun, Federal Hazine'ye yüklü bir fazlalık sağlamak için o dönem temel kamu geliri kaynağı olan gümrük tarifelerine yönelik eğilimdi. 1812 savaşını takip eden çeyrek yüzyılda bu aşırılık yerleşik bir hal aldı; 1815-1836 arasındaki yirmi bir yılın on sekiz yılı bütçe fazla verdi ve son yıl federal borç tamamen tükenmişti. Gümrük vergilerinden gelen fazlalık acil bir sorun sayıldı ve fonların eyaletlere geri gönderilmesi mi yoksa, mantıksız ve anayasaya aykırı biçimde, iç gelişmelere harcanması mı gerektiği sorusu gündeme geldi.[170] 1837 bunalımı ya da –şimdilerde denildiği gibi– durgunluğuyla, acısız değilse bile raslantısal bir

169) Ernest Ludlow Bogart, *Economic History of American People* (New York: Longmans, Green, 1930), s. 388.

170) Bkz. Catherina Ruggles Gerrish, "Public Finance and Fiscal Policy, 1789-1865", *The Growth of the American Economy*'de, 2. baskı, (yay. haz.) Harold F. Williamson (New York: Prentice-Hall, 1951), s. 296-310.

yolla kısa süreli bir rahatlama sağlandı ve yirmi yıl sonraki bir başka durgunlukla gümrük gelirlerinde sert bir düşüş yaşandı. Bununla birlikte, Hazine'deki fazlalık sorunu, 1880'lerde bu fazlalık beklenmedik bir zamanda ama daha makûl ölçülerde yeniden baş gösterdiğinde olduğu gibi, o yıllarda gümrük vergilerine karşı direşken bir güçtü.

Bununla birlikte, yüzyılın ortasında, İç Savaş, gümrük vergilerine karşı koyan iki büyük direnişi de yok etti. Artık Washington'da muhalefet yapacak Güneyli senatör ve temsilciler yoktu. Fazla gelirler savaş zamanı yaşanan acil para gereksinimini karşıladı. İzleyen 70 yıl, gümrük yandaşı güçlerin lehine işleyecekti. Genişleyen imalat ve yerli mineral ve materyal üretimi onların güçlerinin artmasına yarayacak ve çabalarının sonucu gümrük vergilerinin ithalat değerinin yüzde 40-50'si oranında oluşacağı 1930 Smoot-Hawley Gümrük Yasası'yla gelecekti.

Bu politikanın desteklenmesine tumturaklı kılıflar uyduruldu. Yavrusanayiler tartışması, Henry Carey'in yerli imalatla nakliye maliyetlerinden tasarruf sağlama önerisinde olduğu gibi, giderek –çok yavaş biçimde– zayıfladı. Bu kez Amerikan yaşam standardının korunması gerektiği söylendi; ayrıca, benzer bir kaygı, ücretler tespit edildiğinde ya da görüşüldüğünde dile getirilmemiş olsa da, Amerikan işçilerinin ücretlerinin düşük maliyetli ithalatla tehlikeye atıldığı konusunda da birden ortaya çıktı. "Bilimsel" gümrük vergisi düzenlemesi, artık, Amerikan ve yabancı kaynaklı ürün maliyetlerinin dikkatle eşitlenmesini gerektirdi. Aslında, sezgisel olarak kabul gördüğü gibi, korumadaki gizlenemez açgözlülüğün kışkırttığı sanayi etkisinin bir tezahürüydü bu.

Yüzyılın sonunda, iktisadi konuların biçimsel olarak ele alınması nihayet mümkün olunca, Amerikan iktisatçıları koruma sorununun diğerlerinden daha büyük bir sorun olduğunu söylediler; gerçekten de, bu durum büyük bir endişe halini aldı. Ancak, hakim olan iktisadi çıkarlar yüksek gümrük vergilerinden bahsederken, iktisatçılar, istisnai bir biçimde, karşı konum aldı. Önceden belirtildiği gibi, İngiliz klasik ortodoksisi ve onun liberal ticaret politikası Atlantik'i bütün gücüyle ve bozulmadan aşıp geldi; zamanın önemli Amerikan ders kitapları, serbest ticaretle "eskiden korumalı sanayilerin ürettiği malların ithal edildiğini savundu. (...) Sonuçta, der serbest girişimci, daha fazla işçi daha elverişli sanayilere dönecek ve daha fazla mal daha çok ithalat için ihraç edilecektir; emeğin daha üretken yönlendirilmesiy-

le (...) yüksek ücretler olacaktır. Bütün bu uslamlamaya göre, serbest ticaret doğrudur."[171]

Zaman ilerledikçe, iktisadi ortodoksi siyasetin formülleştirilmesinde de hakim oldu. 1930'da, Swarthmore College'de, çok sevilen bir iktisat profesörü olan, liberal ticaret düzenlemesinin ateşli bir savunucusu ve sonra da Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması'nın başmimarı Clair Wilcox'un liderliğinde, 1028 iktisatçının Başkan Hoover'e Smoot-Hawley yasa tasarısının vetosu için yaptıkları başvuru sonuçsuz kaldı. Sonraki yıllarda konuyu Dışişleri Bakanı Cordel Hull'a götüren Roosevelt yönetimi, karşılıklı ticaret anlaşmaları programıyla yüksek gümrük vergilerine dönük yönelimi tersine çevirdi. Ardından, Birleşik Devletler de, avantajlarından, diğerlerinin yaptığı ölçüde vazgeçecekti. Böylece, düşük gümrük vergilerine doğru otuz beş yılı aşan ve Amerikan iktisadi düşüncesinde neredeyse ortak bir destek bulan bir hareket başladı.

Bu, ayrıca, bu düşüncenin hakim Amerikan çıkarlarıyla yenilenmiş birliğini yansıttı. O yıllarda, kimi istisnalarla, Amerikan sanayi ve tarımı –1930'lardan 1960'lara kadar– dünya pazarlarında etkili bir rekabet içindeydi. Büyük bir kurumsal değişiklik gerçekleşmişti: artık, çeşitli ülkelerdeki çeşitli fabrikalar ve piyasalar arasında, en düşük üretim maliyetinin peşinde, hareketli mallar, yedek parçalar ve ürünlerle ilgilenen uluslararası ya da çokuluslu Amerikan şirketleri hakimdi ve gümrük tarifelerini büyük bir baş belası olarak görüyorlardı.

Bununla birlikte, iktisatta hiçbir şeyin sonsuz olmadığı yeterince anlaşıldı. 1970'lerde ve 1980'lerde, Japonya, Kore ve Tayvan'ın yarattığı sanayi rekabetinin doğması Amerika'nın serbest ya da liberal ticarete bağlılığını önemli ölçüde zayıflattı. Koruma –yaşlı ve güçsüz Amerikan sanayilerini dış dünyanın genç sanayilerinden koruma– talepleri yeniden dile geldi. Bununla, iktisadi düşünceye kısmi ve, bekleneceği gibi, tahmin edilebilir bir rahatlık geldi. Ünlü iktisatçıların görüşleri, artık bir sanayi politikası ihtiyacını, daha önce de değinildiği üzere, yerli sanayiyi gümrük vergileri ya da kotalarla veya bir tür sübvansiyonla koru-

171) Frank W. Taussig, *Principles of Economics* (New York: Macmillan, 1911), Cilt I, s. 515. Harvard Üniversitesi'nden Profesör Taussig, yüzyılın ilk yıllarında en etkili Amerikalı iktisat hocasıydı ve 1917-1919 yılları arasında yeni oluşturulan Birleşik Devletler Gümrük Komisyonu'na başkanlık etti, ancak bu komisyonun ticaret politikasında kalıcı bir etkisi olmadı.

manın gereğini üstü kapalı biçimde vurguluyordu. Bu konulara sonraki bölümde döneceğim.

Son yüzyılın bitiminde, klasik ortodoksi Atlantik'i geçse de ona verilen Marksçı tepki bunu yapamadı. Bununla birlikte, Birleşik Devletler'de üç önemli tepki daha vardı. Bunlar, tekele karşı girişilen kararlı eylem, önceden tartışılan Amerikan tarzı toplumsal Darwincilik ve sistemin büyük ölçüde zenginleştirdiği kimselere karşı Henry George ve Thorstein Veblen'in giriştiği çok özel saldırı.

Bu tepkilerin en güçlüsü, tekele –Amerika bağlamında tröstlere– karşı olanıydı. İç Savaş'ı izleyen yıllarda denetleyici rekabeti kontrol etmek için ilke olarak hararetle teşvik edilen ancak uygulamada olağanüstü pişmanlık uyandıran planlar söz konusuydu. Tröstlerin içinde gayri resmi birleşmeler vardı; çeşitli üreticilerin üretim ve fiyatlar üzerindeki denetimden vazgeçip sonra kârı paylaştıkları birlikler; o zamana kadar rekabet eden şirketlerin hissedarları ya da sahiplerinin hisselerini ve denetimi devrettiği tröstler; daha sonra da, eskiden rekabet eden şirketlerin hisse senetlerinin çoğunluğunu ya da denetim için gerektiği kadarını elinde tutan bir üst şirketin ortak idaresine girmesiyle ortaya çıkan holding şirketleri.

Rekabetteki bu kesintiler, gördüğümüz gibi, tekeli hem ağır bir kusur olarak değerlendirip hem de istisnai olduğunu savunan klasik kuramla akılcı bir biçimde uzlaştırılamazdı. Tekel yoluyla, tüketiciler marjinal maliyetlerin tam karşılandığı optimal fiyatı ödemek zorunda değillerdi; tekel kârlarını azamileştiren aşırı değer yüklenmiş ürünün fiyatını ödemek zorundaydılar. 1870'ler ve 1880'lerde, Birleşik Devletler'de birleşme hareketine ilgi o denli yoğundu ki düsturu oluşturan neredeyse rekabet değil tekeldi. Çarpıcı örnek Standart Oil'di. Şirket 1879'da eski hasımları birleştirmekle kalmadı, birleşmemiş yerel firmaları devre dışı bırakmak ve akaryakıt fiyatlarını düşürmek için yerel kayıpları üstlenmekte de tereddüt etmedi. Bu firmalar ortadan kalktıktan sonra, önceki kayıplarını telafi etmek için fiyatları yükseltti. Nakliye koşullarını kendisi için en elverişli hale getirdi. Sadece kendi nakliye ücretinin değil, hasımları adına taşınan petrolün fiyatının da indirilmesi kârlı bir ayrıntıydı.

Hem genel hem sözde rekabete yönelik saldırılar, 1887'de birleşmenin daha can sıkıcı tezahürlerinin önlenmesi arayışında olan ve demiryolu taşımacılığında fiyatları sabitleyen Eyaletlerarası Taşımacılık Mevzuatı'nın

ve üç yıl sonra da tekel hakkındaki kınamayı göreneksel hukukta yasalaştıran ve "çeşitli eyaletler arasındaki ya da yabancı ülkelerle yapılan ticaret ya da alım-satımı kısıtlayacak tröst ya da benzeri her türlü birleşmeye veya fesat birliğine dayanan her sözleşmenin artık yasadışı ilan edilmesini" sağlayan Sherman Antitröst Yasası'nın çıkmasıyla sonuçlandı. Sonra, demiryollarına ilişkin daha özgül düzenlemeler geldi ve, Woodrow Wilson yönetiminde, Clayton Antitröst ve Federal Ticaret Heyeti Anti Tekel Yasaları'yla bu düzenlemeler daha da güçlendirildi.

Sherman Yasası ve ekleri Amerikan iktisatçılarının ilgi ve hayalgücüne bütün yasalardan daha fazla hitap etti ve bu ilgi yüz yıl sürdü. Nedeni açıktı: klasik sisteme destek çıkmak, kamu çıkarına duyulan güçlü bağlılıkla iç içe geçmişti. Hiçbir klasik sistem yandaşının reddedemeyeceği ve muhafazakârların kolayca karşı çıkamayacağı bir reform önerilmişti.

Antitröst yasaları tüketicilerin ve hatta küçük işadamları ve çiftçilerin –demiryolunu kullanan ya da büyük birleşmelerin saldırılarına maruz kalanların– desteğini de aldı.[172] Antitröst yasasının yandaşı, kendisini hem kamu çıkarının hem de özlü bir ticari çıkarın koruyucusu olarak görebilirdi. Ancak, her şeyden önemlisi, kendisini klasik ortodoksinin savunucusu olarak görebilmesiydi. Antitröst yasaları, gerçekte mükemmel olabilecek bir sistemdeki kusuru açığa çıkardı. Büyük çaplı ticaret yandaşları ve destekçileri sessiz kaldı, inançlarından dolayı şikâyet edemediler. İktisadi faaliyette böylesine saygın ve güven telkin eden bir temel nadiren kurulmuştur.

Sherman Yasası'nın çıkışını izleyen yıllarda, bu yasanın uygulanmasını onayan, denetleyen ya da sınırlayan büyük hukuk davaları –Trenton Potteries (1927), Standart Oil ve birleşik tütün tröstlerinin 1911'de dağılması, United Shoe Machinery Company'ye karşı yürütülen başarısız davalar (1918) ve U. S. Steel (1920)– Birleşik Devletler'deki iktisat eğitimin bütünleyici bir parçası haline geldi. Antitröst yasaları, ayrıca, bir tekel gücü uygulamasının var olup olmadığı konusunda sözde uzman bilgileriyle tanıklık eden avukatlara da büyük bir gelir kaynağı oldu.[173]

172) Bu konuda bkz. Joe S. Bain, "Industrial Concentration and Anti-trust Policy", *Growth of the American Economy*'de, s. 616-630.

173) Yüzyılın başlarında, Princeton Üniversitesi'nde, zamanın en tanınmış iktisatçılarından Frank A. Fetter, bir antitröst davasında kişisel bir gerekçeyle tanıklık yapan kimsenin bölümde akademik haklarını kullanamayacağı kuralını getirdi.

Antitröst uygulaması, bu dönemde, Amerikan iktisadi düşüncesinde sağaltıcı bir konum kazandı. Yanlış görünen herhangi bir iktisadi güç uygulaması –talep edilen yüksek fiyatlar, ödenen çok düşük fiyatlar, çok az verim ve istihdam– antitröst yasalara başvurmayıgerektirdi. Bu güdüyle hareket eden iktisatçılar, çoğu kez, kendilerini fazladan bir sorumluluktan kurtulmuş hissettiler.

Antitröst yasalarının etkililiğine beslenen inanç, bu yasaların iktisadi faaliyetin yoğunlaşması üzerinde fazla etkili olmadığına ilişkin giderek belirginleşen olgunun sürmesini sağladı. Ancak, İngiltere ve Kanada'daki sönük yansımaları ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikalı hukukçular ve iktisatçılardan esinlenilerek Almanya ve Japonya'da[174] çıkarılan yasalar bir yana, Amerikalılar'ın anti-tekel politikaya duyduğu bağlılığa erişen olmadı; o eşsizdi. Bu bağlılığa karşın, Birleşik Devletler'de iktisadi gelişmenin dünyanın diğer yerlerinden farklı olduğunu düşündürecek bir zemin yoktu. Sanayi yoğunlaşmasının büyük dinamikleri, burada da, başka yerlerdeki gibi, zarar görmemişti. Belki de, aynı ticaret hattında gerçekte doğru sayılabilecek olandan daha az yatay birleşme, daha fazla holdingleşme olmuştur. Ancak, Birleşik Devletler'deki genel yoğunlaşma –sanayi üretiminin üçte ikisi bin civarındaki en büyük şirkete aitti– diğer sanayi ülkelerindeki gibi gerçekleşmiştir. Bazı fazla romantik Amerikan iktisatçıları tarafından, uzun ömürlü bu inanışın reddedilemez bir ifadesi olarak, sert antitröst uygulamalarıyla bu yoğunlaşmanın önlenebileceği hâlâ söylenir.

Klasik kuramdaki geç tarihli gelişmelerle birlikte, tekel fikri yıllar geçtikçe genelleştirildi: pazar ya da oligopolde, hem az sayıda bulunanlar hem de bir ürünün ya da hizmetin özgül ya da reklam ve satıcılıkla sağlanmış özel karakteristikleri tekel türleri oldu. Bu genelleştirme, üretimin yoğunlaşmasıyla birlikte tekeli istisna olmaktan çıkardı, belki bir ölçüde kural haline getirdi. Böylece, tekelci saldırı sisteme saldırı olarak görülebildi ve böyle bir saldırının başarılı olmasını isteyenler de fazla sayıda olmayacaktı. Antitröst yasaları hâlâ vardır; öğrenciler tekelin

174) Kimileri, Alman ve Japonlar'ın yumuşakbaşlılığını, saldırgan bir tavrın özendirilmesini, hatta savaşı Almanya'daki kartellerin ve Japonya'daki *'zaibatsu'*nun sahip olduğu etkiye atfetti.

kötülüklerini hâlâ okur; bununla birlikte, eski coşku kalmamıştır. Bu konuya da döneceğiz.

Klasik fikirler Birleşik Devletler'e gelirken, bu fikirlerin savunusu için çok daha çarpıcı büyük bir kuram oluştu. Bu, Herbert Spencer'in önceden tartışılmış olan Toplumsal Darwinciliğiydi. İddialarının düzenli olarak ilintilendirildiği ilahi bir açınlama gibi geldi, kabul ve telkin edildi. Özellikle Amerikan tezahürü ve Amerikan yorumlarına ilişkin bir iki cümlenin bu gözleme ilave edilmesi gerekir.

Herbert Spencer, hatırlanacağı gibi, zenginlerin Darwinci sürecin doğal olarak seçilen üyeleri olduğunu göstererek onların suçluluk duygularını bastırmış ve, aksine, onları kendi biyolojik mükemmelliklerinin vücut bulması olarak göstermiştir. Ayrıca, yoksullar konusunda her türlü yükümlülük ve kaygıdan uzak durmuştur. Onların ötenazisi zalimce olsa da, genel olarak, insanlığın ilerlemesine hizmet etmiştir. Bu mesajı yayan etkili kimselerden biri, en yetenekli Amerikan ailelerinden birine mensup ve cumhuriyetin en varlıklı cemaatlerinin bulunduğu Brooklyn'de papaz olan Henry Ward Beecher'di (1813-1887). Beecher, tipik bir Amerikan iktisat, toplumbilim ve teoloji birliği içinde, Darwin, Spencer ve insanlığın evrimiyle insanlığın kökenine dair Kitabı Mukaddes'e dayanan ortodoksi anlayışı arasında kurulamaz görülen köprüyü kurdu. Bunu din ve teoloji arasındaki bir farklı ileri sürerek başardı; teoloji doğal olarak evrimciydi, din ise Eski Ahit'in ilk kitabında Tanrı'nın kelamı olarak değişmezdi. Bu, herhangi bir insanın anlama iddiasında olabileceği bir fark değildi, ancak Darwin ve Spencer'e Amerikan dini alanına girme yolunu açtı. Ve çok önemli bir noktada Beecher tamamen açıktı: Spencer kutsal iradeye sadece bir ifade biçimi veriyordu: "Tanrı, büyükleri büyük olsun ve küçükleri küçük olsun diye yarattı."

Spencer'in en tanınmış Amerikalı tilmizi Yale'de siyaset ve toplumbilim profesörü olan William Graham Sumner'den daha önce bahsedilmişti. Sumner Oxford'da ve kuşağının diğer bilimadamları gibi Almanya'da çalıştı.[175] Büyük İngiliz klasik sisteminde iyice yoğrulan Sumner,

175) Orada, büyük Alman tarihbilimcilerini –Wilhelm Roscher (1817-1894); Bruno Hildebrand (1812-1878); daha önce bahsedilen Gustav Schmoller; Karl Knies (1821-1898); "Küçük güzeldir"in yazarı ve kendisinden daha ünlü olan E. F. Schucmacher'in babası Hermann Schumacher'i– buldu.

buna rağmen, Toplumsal Darwinciliğe bağlılığıyla bilinir. Bir gün refah devletinin yolunu açacak olan siyasal baskıları ve merhameti önceden görerek ikisine de inatla karşı çıktı. Tutumluluk, sıkı çalışma ve güçlü aile yaşamı gibi orta sınıf erdemleri korunmalı ve ödüllendirilmelidir. Bu yolda sebat eden ve karşılığını alanlar, toplumun tecrit edip dışladığı ırksal ya da zihinsel engellilere yardım etmek zorunda değildir.

Sumner toplumsal refahın gelişmesinde ya da savunusunda devletin yaptığı her şeyin yanlış olduğunu düşünmedi. Eğitimi ve kütüphaneleri kamu aydınlanmasının araçları olarak güçlü bir biçimde destekledi. Ancak, zenginlerin gelirini azaltan ya da yoksulları koruyan ve destekleyen her şeye karşı çıktı. Amerikan Ekonomi Birliği'nin kuruluşundaki önde gelen sima olan Richard T. Ely, ondan, bir arada olmayı düşünemediği bir iktisatçı olarak bahsetti.

Avrupa'da imtiyaz ve yoksulluk arasındaki fark sınıflarda vücut buldu; Birleşik Devletler'de bu ayrım bireyler düzeyindeydi: zenginler ve kendine güvenenlerle onların altındaki yoksullar ve düşkünler. Bireyler arasında Darwinci bir seçilim, yoksulların Darwinci ötenazisi söz konusu olabilirdi, ancak bütün bir sınıfın olamazdı. Amerikalılar'ın Spencer'e duyduğu özel hayranlığın bir başka nedeni de buydu.

Ancak, zamanla, görüşlerinin yarattığı heyecan azaldı; son yüzyıl biterken, toplumsal Darwincilik'ten bahsetmek, daha önce de ileri sürdüğüm gibi, bir hoşnutsuzluk yaratmaya başladı. Ancak Sumner'in refah devletine karşı aldığı tavır –refah devletine has tutumluluk, kendine güven ve kazanma arzusunun aile değerleriyle uyuşmaması ve onları tahrip etmesi– güçlü bir biçimde varlığını sürdürür. Yoksulları birey ve kamu vicdanından dışlamaya yönelik daha genel bir gereksinim günümüzde de devam eder ve toplumsal ve iktisadi tarihin değişmezlerinden biri olarak kalır.

Spencer ve onun kâhinleri İç Savaş sonrası büyük Amerikan zenginliğinin savunulmasındaki üstün kazanımlardı. Bu görüşlere yöneltilen eleştiri ve saldırılar arasında Edward Bellamy'nin *Looking Backward: 2000-1887* (1888) ve Henry Demarest Lloyd'un 1894'te basılan ve *Wealth Against Commonwealth* gibi olağanüstü bir başlık taşıyan etkili çalışmaları sayılabilir. Bu büyük eserlere duyulan ilgi genel olarak devam etmedi. Bununla birlikte, bu döneme ait iki çalışma hâlâ önemini korur. Biri,

Henry George'un 1897'de basılan ve daha önce değinilen kitabı, küçük fakat inancı sağlam bir grubun incili olan *Progress and Poverty*, diğeri, Thorstein Veblen'in 1899'da yayınlanarak son yüzyıla kıl payı yetişen ve günümüzde en çok okunan Amerikan iktisat ve toplum incelemelerinden biri olan eseri *The Theory of the Leisure Class*.

Henry George, kendi zamanında, hatta 1920'ler ve 1930'larda, hem Amerika'da hem de Avrupa'da en yaygın olarak okunan yazarlardan biriydi. Dahası, en çok okunan Amerikalılar'dan biriydi.

Philadelphia'da doğdu ancak faal olduğu yılları mali açıdan sorunlu bir gazetecilik kariyeri ve aynı biçimde başarısız bir siyasi kariyer edindiği San Fransisco'da geçirdi. (Sonradan, New York'ta az kalsın belediye başkanı oluyordu.) Ayrıca, hiçbir gazetecinin bir iktisatçı olarak ciddiye alınamayacağı gerçeğinin de erken ancak kalıcı bir tezahürüydü. *Progress and Poverty* adlı eseri ve onun süregelen toplumsal etkisine, iktisadi düşünce tarihindeki başlıca çalışmalarda ya kısaca değinildi ya da hiç değinilmedi.

Henry George'un daha önce de değinilen ana fikri, toprak sahipliğinden kaynaklanan adaletsiz ve raslantısal zenginlik ve bu zenginleşmeyle devlete finansman sağlanması üzerinde yoğunlaştı. Kişisel gözlemlerinden ve Ricardo'dan, artan bir nüfusun nasıl –her zaman çorak olmasa da– daha uzak topraklara yönelmek zorunda kaldığını ve bu sürece eşlik eden yoksunluğa zorlandığını öğrenmişti. Ancak, San Francisco gibi bir nirengi noktasından, 1849 altın akınının ardından gelişen iktisadi yaşamın ve artan nüfusun ortasında, Ricardo'cu gelişmenin bir başka özelliğini çok daha açık biçimde gördü. Sınır ileriye kayıp nüfus arttıkça ve, şimdilerde söylendiği gibi, iktisadi gelişme yol aldıkça toprak sahipleri müthiş biçimde zenginleşmişti. Servet ve sefalet arasında ortaya çıkan karşıtlığı dayanılmaz, ilerleme denilebilecek her şeyin yadsınması olarak kınadı: "Modern ilerlemenin getirdiği zenginlik, sadece lüksü ve varlık eviyle yoksunluk evi arasındaki karşıtlığı artırmak için büyük servetler yarattığı sürece, ilerleme gerçek ve kalıcı değildir."[176]

Bunun ardından, hep salık verdiği ve sayesinde ünlü olduğu çözüm geldi: sahibinin çabası ya da becerisinden kaynaklanmayan, nüfusun ve

176) Henry George, *Progress and Poverty* (New York: Robert Schalkenbach Foundation, 1955), s. 10.

sanayinin genel ilerlemesinin sonucu olan, toprak değerlerine dayalı, çaba gösterilmeden edinilen hak edilmemiş kazançlar vergiye tabi olacaktı. George, bu yolla toplanan gelirlerin devletin harcamalarını fazlasıyla karşılayacağına inandı; diğer tüm vergiler fazlalık ve gereksiz olacaktı. Verginin adı, böylece, Tek Vergi oldu ve yandaşları da siyasi iddia ve faaliyetlerini bu vergiye temellendirdi.

Formülleştirmesinde birçok sorun vardı; bunlar, belki de, profesyonel iktisatçıları küçümsemesinden kaynaklanıyordu. Artan toprak değerleri, zenginleşmenin raslantısal yegâne biçimi olmaktan çok uzaktı. Her tür sanayi, taşımacılık, iletişim ve bankacılık girişimindeki pasif yatırımcılar da dahil olmak üzere, aynı yolla zenginleşmiş ya da bedavacı birçok başka insan vardı. Toprak sahipleri niçin tek suçlu olacaktı? California kökenli 'artan toprak değerleri' görüşünün Henry George'u heyecanlandırdığı düşünülebilir.

Her şey olup bittikten sonra artan toprak değerleri gelirlerine de el konulmayacaktı. Birleşik Devletler ya da, daha iyisi, koloniler baştan beri Henry George tarafından kutsanmış olsaydı belki tek bir vergi –artan rantlar ve gelirlerle yükselen ve böylece yerleşim ve gelişme artarken toprak değerlerini sabit tutan bir vergi– mümkün olabilirdi. Ancak, daha sonra görüleceği gibi, vergi indirimi ve müsadere yoluyla, demiryolu, çelik fabrikaları yatırımcıları ya da diğer değerli toprakların yatırımcılarından farklı bir yolla mal satın alanların toprağa dayalı değerleri kesinlikle ayrımcılıktı. Ayrıca, Henry George'un vergisinin modern devletin tüm giderlerini gerçekten karşılayıp karşılamayacağına dair derin bir tartışma ve hesaplama da yapılmıştı.

Son ve en önemli zorluğa büyük ölçüde değinilmedi: bu, zengin ya da az zengin toprak sahiplerinin sayıca çokluğu ve onların belirgin, kararlı ve kesin siyasal muhalefetiydi.

Stockholm civarında, kentsel büyümenin özel mülkiyet sahipliğine sağladığı hak edilmemiş kazancı reddeden sahiplenilmiş bir kamusal çevre vardır. London Greenbelt için de, orası özel mülkiyete ait olsa da, aynı durum söz konusudur. 1901'de, Thomas L. Johnson, Tek Vergi platformu sayesinde Cleveland belediye başkanı seçildi ve 1933'te de Pittsburgh kenti Tek Vergi yandaşı William McNair'i belediye başkanı seçti. Hiçbirinde tek vergiyi başlatmaya yetecek yetki yoktu. New York ve başka yerlerde var olan sadık bir grup onun fikirlerini yaymaya ve kita-

bını basmaya devam etti. Ancak, inançları, Spencer'inki gibi, resmi zihniyetten çok toplumsal bilinçaltında bulunabilir. Arazi değerlerindeki artışın cesaretlendirdiği ve bu artışı teşvik eden gayrı menkulcüler, büyük olasılıkla, Amerikan girişimcilerinin en az övgüye değer olanlarıdır. Gayrı menkul spekülatörleri, doğal olarak, hisse senedi, bono, mal ya da tercihleri alıp satarak kâr edenlere göre daha az saygın kimseler olarak görüldü. Gayrı menkul vergisi, sevilmese de, toplumsal olarak gider vergisine ve –muhtemelen– gelir vergisine göre üstün tutuldu. Tüm bu konularda Amerikalılar Henry George'un uzak etkisinde kalmaya devam ettiler.

Ve daha özel bir miras vardır. Birleşik Devletler, Kanada ve Sovyetler Birliği ile, arazinin kamuya ait iyeliğine –kamu arazisine– duydukları derin bir bağlılıkta birleşti.

> Bu kamu alanı (...) Atlantik kıyılarına ilk yerleşimcilerin gelmeye başladığı günlerden itibaren, ulusal karakterimizi biçimleyen ve ulusal düşüncemizi renklendiren büyük gerçek olmuştur. Halkımızı tanımlayan genel akıl, genel refah, aktif yaratıcılık, uyum sağlama ve asimilasyon gücü, özgür, bağımsız ruh, enerji ve umutluluk neden değil birer sonuçtur; onlar parmaklıksız arazinin ürünleridir.[177]

Hem ruhsal hem siyasal uygulama anlamında, Amerikalılar'ın hâlâ muazzam kamu taşınmazlarını ve bunların korunmasını gözettikleri, kuşkusuz, bir abartıdır. Sosyalizm Birleşik Devletler'de güçlü bir biçimde dillendirilmedi; ancak, Henry George sayesinde, ulusal parkların, ormanların ya da kamu arazilerinin söz konusu olduğu yerde, sosyalizmin erdeminden asla sual edilmedi.

Minneapolis'in güneyi ve Minnesota'daki St. Paul, yumuşak meyilli bu kırsal çevre, Amerika kıtasındaki, hatta dünyadaki en güzel çitliklerin bazılarını besler. Burada, geniş, zengin bir akarsuyun ufka ya da, daha doğrusu, Iowa sınırına aktığı duygusu yaşanır. Küçük Northfield kenti-

177) George, s. 389-390.

nin tam güneyinde, Thomas Veblen'in 1868'de üzerine kendi elleriyle bugüne kadar kalan evini inşa ettiği son derece verimli 290 dönümlük bir arazi vardır.[178] Oğlu Thorstein Veblen (1857-1929) çocukluğunu orada geçirdi, Wisconsin'deki Manitowoc County'de bulunan ilk Veblen çiftliğinde doğmuştu. Carleton College, Johns Hopkins Üniversitesi ve asıl akıl hocalarından William Graham Sumner'in de olduğu Yale'de çalışmalarını sürdürdü.

Veblen miti için temel olan, fakir bir çiftlik çocuğu olması ve gençliğinden itibaren duygusal ve entelektüel biri olduğundan sonraları kendini içinde bulduğu dünyanın büyük zenginliğiyle uzlaşamamasıdır. Daha hüzünlü bir gerçek de şudur ki, Veblenler tutumlu ancak –diğer aile üyeleri izleyen yıllarda bunu kabul etmekten hoşlanmasa da– varlıklı insanlardı ve Thomas Veblen'in Norveç'te arkasında bıraktıklarına kıyasla daha talihli olduğu konusunda kesinlikle kuşkusu yoktu. Thomas Veblen, karakteristik bir adımla, çocuklarının yaşam maliyetlerini düşürmenin duyarlı bir yolu olarak, barınmaları için onlar Carleton'dayken Northfield kıyısına bir ev inşa ettirse de, çocuklarının eğitimi çiftlik sayesinde karşılandı. Daha büyük olasılıkla, Thorstein Veblen'in geç dönem yazıları, niteliğini –ve ereğini– Minnesota topluluğundaki etnik grubun konumundan alır. Norveçli çiftçiler sorumlu, titiz, iktisadi olarak etkili ancak toplumsal açıdan kasabaların yerel Anglo-Sakson yapısına göre alt düzeydeydiler. Toplumsal madunluk ara sıra kabul edilebilirdi; Veblenler örneğinde olduğu gibi, kabul görmemiş entelektüel üstünlük daha güçlü bir hoşnutsuzluk kaynağıdır. Veblen'in toplumsal üstünlük taslayanlara yaşamı boyunca saldırması, muhtemelen, bundan kaynaklanır.

Felsefe bölümünde Immannuel Kant üzerine doktora tezi yazdığı Yale'den ve işsizlik yıllarından sonra Northfield'e döndü ve Cornell'de iktisat okudu; sonra, Chicago, Stanford ve Missouri üniversitelerinde eğitmenlik görevine devam etti. Kariyerini New York'taki New School for Social Research'te tamamladı. Önceki bir yazarlar ve eleştirmenler kuşağı onun evlilik ve cinsellik konularındaki sakınımsız görüşlerini

178) Thorstein Veblen'in bir zamanlar öğrencisi olduğu Northfield Carleton College'teki bazı girişken kimseler, diğer Minnesotalılar ile birlikte, Veblen çiftliğini kurtarmak ve korumak için son yıllarda girişimlerde bulunmuşlardır.

bazı davranışlarının nedeni olarak yorumladı.[179] Bu görüşler artık sıradan yorumlara bile konu olmuyor.

İktisat tarihi konusunda Thorstein Veblen'in bir ya da ikisi büyük önem taşıyan ve etkisi devam eden katkıları olacaktı.

Veblen, her şeyden önce, kendisini klasik sistemin bir eleştirmeni olarak kabul ettirdi. Bunu yüzyıl kavşağının hemen öncesinde ve sonrasında basılan bir dizi kısa makaleyle yaptı.[180] Bu makalelerde, klasik sistemin temel fikirlerinin bir hakikat ve gerçeklik arayışını yansıtmadığını savundu; bu fikirler daha çok onaylanmış bir inanışın övülmesiydi ve hâlâ öyledirler. Her toplumun, sadece güncel olan üzerine değil, etkin çıkarlar için uygun ve kabul edilebilir bir zemin üzerine de kurulan bir düşünce sistemi vardır. Klasik iktisattaki hayli kurnaz, zevki azamiye çıkaran ekonomik insan yapay bir oluşumdur; insanın güdülenmesi çok daha farklıdır. İktisadi kuram, dinde olduğu gibi, "törensel uygunlukta", zamansız, durağan eğilimli ve hem evrensel hem de süreğen biçimde geçerli bir uygulamadır, ancak iktisadi yaşam –benzer bir nokta– evrimseldir. İktisadi kurumlar değişir; iktisadi konular da değişir ve değişmelidir; ancak insan değişimle uyumlu olursa anlayış var olabilir.

Yukarıda sözü edilenler, klasik sitem konusunda yeni, ısrarlı ve hatta zorlayıcı bir kuşkuculuğa kaynaklık etti. Bu fikirlere fazla bağlı olmak artık gerçekle bağdaşmazdı ya da, daha doğrusu, Veblen'in ifade ettiği gibi, ayinsel kutlamaya yönelik antropolojik bir eğilimi kabul etmek demekti. Klasik kuram buydu. Bu sınır tanımaz, neredeyse bilinemezci biçem Amerikan iktisadi düşüncesinin tamamen göz ardı edilemeyen bir dalını tanımlayacaktı. Kabul edilmiş fikirler kuşkuluydu; güdüler

179) Harvard'da dolaşan bir efsaneye göre, Veblen'in Rektör A. Lawrence Lowell tarafından üniversiteye davet edilmesi iktisat bölümüne atanacağı şeklinde değerlendirilir. İktisatçı meslektaşlarıyla hoşça vakit geçirdikten sonra, o zamanlar çok tartışılan bir akademik engelini uygun bir yolla yüzüne vurmak için bu fırsatı değerlendiren Lowell ile yemek yer.

"Dr. Veblen, biliyorsunuz, buraya gelirseniz profesörlerimizden bazıları kanlarından dolayı biraz kaygılanacaklardır."

Veblen'in bunu, "Endişelenmelerine gerek yok; kanlarını tanıyorum," diye yanıtladığı söylenir.

Öykünün gerçek olduğuna inanmıyorum.

180) *The Place of Science in Modern Civilisation*'da (New York: B. W. Huebsch, 1919) bir araya getirildi ve yeniden basıldı.

sorgulanmalıydı; kamusal eylem, en iyi görünen amaçlardan kaynaklansa bile, kuşkuculukla değerlendirilmelidir. Nadiren pratik bir öneride bulunan Thorstein Veblen açıkça yıkıcı kişiliklerden biriydi. Bugün belli bir Amerikan iktisat anlayışında gizlenen vicdani eleştirel yaklaşım ona çok şey borçludur.

Veblen'in bir başka katkısı, *The Theory of Business Enterprise*'da (1904), modern iş örgütlenmelerinde mühendisler ve bilimadamlarıyla –büyük yetenekte ve üretken potansiyele sahip profesyoneller– kâra endekslenmiş işadamları arasındaki güçlü çatışmayı tanımlamasıdır. İyi ya da kötü bütün işadamları, bilimadamları ve mühendislerin yeteneklerini ve eğilimlerini kontrol altına alır ve, kaçınılmaz olarak, onları fiyatları savunmaya ve kârı azamileştirmeye zorlar. Bu yaklaşımdaki iş örgütlenmesinden de açık bir sonuç çıkar: teknik ve yaratıcı olarak yeterli olanları iş sisteminin dayattığı sınırlamalardan bir biçimde kurtarmak, ekonomide beklenmeyen bir verimlilik ve zenginliğin önünü açacaktır.

Mühendislerle fiyat sistemi arasındaki bir çatışma, Veblen'in tartıştığı konulardan birinin yeniden ele alınması bağlamında, söz konusu olabilirdi. Kârlı olarak satılamayan şeyler icat edilebilir ya da üretilebilirdi. Bununla birlikte, bu çabanın hangi bölümünün teşvik edilmesi ve hangi bölümün bastırılması gerektiğini belirleyecek bir düzenleme hâlâ zorunluydu. Bu, mühendisleri ya piyasaya güvenmeye ya da aşkın bir otoriteye, sözgelimi mühendis hakimiyetindeki bir planlama aygıtına boyun eğmeye götürdü. İlki, değişim yok demekti; ikincisi ise bir devrimi gerektirdi. Veblen iki sonucu da üstlenmedi. Belirtildiği gibi, bu pratik sorulardan uzaktı o.

Bununla birlikte, 1930'larda, Howard Scott'un liderliğinde, bu inançlar üzerine kurulan Veblen yanlısı bir siyasal hareket bir süre için gelişti. Bu, ticari çıkarların önemini azaltırken, dizginleri mühendislerin ve diğer teknisyenlerin üretken enerjisine veren iktisadi ve siyasal bir tasarım olan teknokrasiydi. Yaşamadı.[181]

Veblen'in muhtemelen daha az önem taşıyan iki görüşüne daha değinmek gerekiyor. Birisi, sıradan işçi ya da zanaatkârın, gösterdiği perfor-

181) Bu konudaki yayınlar, yine de, kıtasal karargâhlardan çıkmaya devam ediyor; Technocracy Inc., Savannah, Ohio.

mansın niteliği hakkında sanatsal açıdan güdülenmiş kaygısının vurgulanmasıdır. "Eserimle gurur duyuyorum." Bu, *The Instinct of Workmanship*'de (1914) yer alır ve bir kez dile getirildiğinde her gün mutluluk verdiği açıktır. Diğeri, tutarsız deneyimleri nedeniyle etki uyandırmayan, üniversite yöneticilerinin kendisine bir yerde ders verdirmeleri arzusunu açığa vurduğu ve akademik dünyayı son derece dokunaklı bir biçimde ele aldığı *The Higher Learning in America*'dır (1918). Onun zamanında üniversiteler mütevelli heyetleri aracılığıyla hakim iş çevrelerinin yakın denetimindeydi. Öğretim elemanlarının görüşleri, iş çevrelerinin gereksinimlerine ters düşebilecek sapkınlıklara karşı sıkı bir şekilde incelenirdi. Veblen buna amansız ve güçlü bir biçimde saldırdı. Koşullar çok değişse de, akademinin nihai rehberliğinin, pratik yönetimde uygun bir zemin bulan ve şimdi şirket idarecisi olan iş adamları tarafından kotarılması gerektiği yönündeki bir zamanların hakim inanışına ait yaklaşımların bugün hâlâ bir yansıması vardır. Profesörlerin kamu işlerinde başarılı olabilecekleri kabul edilir, onlara üniversitelerin mali durumu ya da ticaretle ilgili konularda sorumluluk verilmemelidir.

The Instinct of Workmanship ve *Higher Learning*'den hâlâ yararlanılır ve bu kitaplar eğlendiricidir. Thorstein Veblen'in en önemli kitabının yayınlanmasından yaklaşık yüz yıl sonra, nihai ve çok önemli bir konuda Veblen'in eşsiz biçimde yankılanan sesi duyulur. Hâlâ zevkle, entelektüel bir doyum ve keyifle okunan *Theory of The Leisure Class*'ta zenginlerin davranış ve güdülerini olağanüstü bir biçimde incelediği bölümdür söz konusu olan. Onu okuyan hiçbir dikkatli okuyucu iktisat dünyayısını bir daha asla aynı biçimde göremez.

Kitabın konusu, 1880'lerde ve 1890'larda Amerika'nın ve giderek Avrupa'nın toplum sahnesindeki en gösterişli olgu olan Amerikalı zenginlerdir. Sonradan Altın Yunanlılar, İranlılar ve Araplar St. Moritz, Gstaad ve Marbella'da neyse, o zamanlar Paris ya da Riviera'daki Amerikalılar da oydu.

Veblen'den daha önce adını verdikleri Yaldızlı Çağ'ın zenginleri, gördüğümüz gibi, bu saldırıdan kurtulamamışlardı. Klasik sistem içinde rahatları yerindeyse de, müstakbel tekeciler olarak kırılgan bir hedeftiler. Ancak, iyi talihlerinin Spencer'in onlara yakıştırdığı sıradışı bir inisiyatifin mükafatı ya da biyolojik bir mükemmeliyetin yansıması olduğu-

na inandıkları için bu eleştiriye dayanabildiler. Kıskanılacaklardı elbette. İtkisel ve düşüncesizce kitlelerden medet uman siyasal görüşler de olacaktı. Theodore Roosevelt, 1907'de, Massachusetts'te, "büyük servet suçluları"ndan bahsettiği zaman bu görüşlerden birini seslendirmişti. Katlanılmaz olan şey alaydı ve bu alay meteliksiz entelektüellerin toplumsal olarak zenginlerden üstün olduklarını hissetmelerini sağladığında kesinlikle dayanılmaz oluyordu.

Veblen bu alayı *The Theory of the Leisure Class*'ta tamamına erdirdi; "aylak sınıf" terimi, onun kullandığı biçimiyle, zenginle eşanlamlıydı. Kitabın yapısı titiz bir bilimsellik içerir, daha doğrusu, sadece yöntemle bağlı değildir. Zenginler antropolojik bir fenomendir; Veblen'in tanımladığı ve ara sıra amaçlarına uydurduğu ilkel kabilelerin bir örneğidir ve öyle incelenir. "Aylak sınıf kurumu, en gelişmiş biçimiyle, barbar kültürün yüksek aşamalarında bulunur"[182] ve New York'ta ve Newport'taki büyük konaklarda düzenlenen akşam yemekleri, danslar ve diğer eğlenceler barbar kültürün kabile ayinlerinin benzerleridir. Bunlar hem Papua'da hem de Beşinci Cadde'de rekabetçi gösterinin egzersizleridir. "Potlaç ya da top gibi pahalı eğlenceler özellikle bu amaca hizmet etmesi için uyarlanır."[183] Papua ve New York'taki kabile liderleri kadınların süslerine büyük değer verirler. Bir örnekte göğüsler ve bedenler acı veren dövme ya da sakatlamalara maruz kalır; diğerinde kadınlar korselerin bir biçimde acı veren darlığına katlanır. Bununla birlikte, modern aylak sınıf salt barbar biçimlerinden biraz uzaklaşmıştır: "Arkaik bir kurumun evriminin modern sonucu olarak, uygulamada ve teoride ilk elden adamın kölesi ve malı olan kadın –onun tükettiği malların üreticisi– onun ürettiği malların törensel tüketicisi haline gelmiştir."[184] Bu konuların hiçbiri Veblen için bir eleştiri ya da pişmanlık vesilesi değildir; onun tek kaygısı, açık, hatta apaçık olanın nesnel tanımıdır.

182) Thorstein Veblen, *The Theory of the Leisure Class* (New York: The Modern Library, 1934), s. 1.

183) Veblen, s. 75. Ancak, kutlamalar yüksek bir itibar elde etmenin yegâne kaynağı değildi. "Sarhoşluk ve uyarıcıların serbest kullanımının diğer patolojik sonuçları, bu yüzden, bu iptilaları satın alabilenlerin üstün konumlarının bir işareti olarak saygınlığa dönüşme eğilimindedir." Veblen, s. 70.

184) Veblen, s. 83.

Veblen'in yönteminin mükemmel bir örneği, köpek ve efendisi arasındaki ilişkiye dair çözümlemedir. Bir alıntı yapmaya değer:

> Köpek, yaratılışındaki özel yeteneklerin yanında, yararsızlık halinde de kimi avantajlar sunar. Köpekten, çoğu kez saygın bir anlamda, insanın dostu olarak bahsedilir ve zekasıyla sadakati övülür. Bunun anlamı, köpeğin, adamın hizmetçisi olması ve tartışılmaz bir itaat yeteneğine ve bir köle sahibinin ruh halini tahmin etme becerisine sahip olmasıdır. Onu statü ilişkisine uygun hale getiren –ve mevcut amaç için yararlı sayılması gereken– bu özelliklerıyle birlikte, köpeğin daha muğlak bir estetik değeri olan özellikleri de vardır. Evcil hayvanların en murdar olanı ve en kötü alışkanlıklara sahip olanıdır. Bunun için sahibine köle gibi ve yaltaklanan bir tavır sergiler ve başka herkesi rahatsız etmeye ve onlara zarar vermeye hazırdır. Öyleyse, köpek, bizim sahiplik eğilimimize ayak uydurarak kendisini bizim iyiliğimize teslim eder ve, genel anlamda endüstriyel bir amaca hizmet etmemesine karşın, kendisi de bir harcama kalemi vasfıyla insanın nazarında iyi bir şey olarak sağlam bir yer edinir. Köpek, aynı zamanda, imgelememizde avla birleşir: övgüye değer bir istihdam ve saygın bir yağmacı itkinin ifadesi.[185]

Ancak, Veblen'in en büyük etkisinin nedeni, sadece harika kurgulanmış ve hünerli savı ve örneklemesi değildi. Bu, ayrıca, dili olağanüstü biçimde kullanmasından ve özellikle ona has iki deyimden, "gösteriş aylaklığı" ve "gösteriş tüketimi"nden kaynaklandı. Çalışmaktan muaf olmak, incelikli ve gösterişli harcamalar yapmak, Veblen'in zenginlerinin sıkça övündüğü üstünlük rozetleridir. "Bir insanın parasal gücünü baskın hale getirmesinin yegâne uygulanabilir yöntemi (...) ödeme gücünün aralıksız sergilenmesidir."[186]

İki terim ve özellikle "gösteriş tüketimi", Amerikan diline ve kültürüne girdi. Thorstein Veblen'den asla haberi olmayan binlerce insanın iktisadi ve toplumsal tavırlarını ve davranışlarını etkiledi. Sonuç ola-

185) Veblen, s. 141.
186) Veblen, s. 87.

rak, Birleşik Devletler'de, zenginlere has aylaklık, erkekler –hatta kadınlar– için gözde bir Veblenci deyişteki "saygınlıksızlığa" dönüştü düpedüz. Kimse "ne yapıyorsun" sorusundan bağışık kalamıyor. Özellikle de, yeterince pahalı ve görkemli hiçbir eğlence ya da ev, "gösteriş tüketimi" gibi karalayıcı bir tanımlamadan bağışık değil. Tüketim, klasik iktisadi yaşamın en yüksek amacı, Bentham'ın baş "mutluluk" kaynağı, bütün çaba ve uğraşının nihai doğrulanması olmuştu. Veblen'le ulaştığı nihai gelişim aşamasında saçma, çocukça bir kişisel büyüklenmeye hizmet eden bir şey oldu. İktisadi sistem gerçekten bununla mı ilgilidir?

Veblen'in pratik bir sonucu, mimari alanındaki çağdaş yaklaşımlarda ve kişisel servetin kullanımında görülen bir değişiklik olmuştur. Vergiden arta kalan gelir artık Veblen'in zamanında bilinen her şeyi aşıyor, ancak Beşinci Cadde'de ya da New Port'ta büyük evler inşa etmeye yetmiyor. Beverly Hills'te var ettiği gösteriş yeterli ancak hiçbir şekilde Yaldızlı Çağ'da görülenlere denk değil. Şirkete ait jet uçağı ve savurgan şenliklerle iç içe geçmiş iş toplantıları artık ortak hizmet ya da gereksinimin işlevsel koruyucu örtüsü altında olmalıdır. Servet, ancak nadiren eski zamanların işlevsel olmayan tören ve kutlamalarına izin verir.

Kaldı ki, paranın hazla harcanmasını engelleyen başka etkiler vardır: kişisel servetin gereğinden fazla sergilenmesinin siyasal olarak akıllı bir davranış olmadığı düşünülüyor; hizmetçiler ve diğer madunlar artık gönüllü olarak bulunamıyor. Ancak, barbar kültürü ve gösteriş tüketimine yönelttiği eğlenceli gülüşüyle Veblen'in mirası tartışılmaz önemdedir.

Birleşik Devletler'le Avrupa'da görülen toplumsal tutum arasında var olan karşıtlık üzerindeki etkisi de açıktır. Riviera, Paris, İsviçre, Veblen'in etkisinden tamamen korunmuştu. Orada yüksek düzeyde tüketim hâlâ saygınlığını koruyor; Amerikalı zenginler orada hâlâ servetin sınırsız zevklerinden ve ABD'de Thorstein Veblen'in ince alayı nedeniyle kendilerinden esirgenen ama onunla bağlantılı gösterişin tadını çıkarıyor.

14
Tamamlama ve Eleştiri

Yirminci yüzyılın başlarında bütün sanayi dünyasında klasik fikirler güvenirliğinin doruğundaydı denilebilir. Marx uzun süre önce sahneden çekilmişti; onun tumturaklı ve siyasal açıdan daha başarılı mirasçısı, Lenin olarak bilinen Vladimir İlyiç Ulyanov (1870-1924), önce Rusya'da, sonra da o zamanlar Habsburg İmparatorluğu'ndaki Krakov'da sürgünde olduğundan hâlâ uzak bir figürdü.

Kışkırtıcı fikirler Lenin'den kaynaklanacaktı. Bu fikirlerden birisi, Avrupa'nın büyük sanayi güçlerinin, iktisadi başarılarını ve refahlarını, Afrika, Asya ve Pasifik'te parçalayarak ya da zorla ele geçirdikleri imparatorluk topraklarına borçlu oldukları yönündeydi. Onlar ve özellikle de işçileri koloni topraklarındaki yoksul kitlelerin sırtından geçindiler. Ancak emperyalizm ekonomisi klasik düşüncede temel değildi; Doğu Hindistan Şirketi kanalıyla Hindistan ticareti gelirlerinden geçinmiş olsalar da, baba ve oğul Mills'ler bile bu meseleler üzerinde fazla kafa yormamışlardı. Lenin'den önce zorlayıcı bir sosyalist kaygı da yoktu; Marx, Hindistan'daki İngiliz varlığının ilerici bir güç olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmişti. Bununla birlikte, sonunda, tesadüfü aşan bir güçle varlığını hâlâ sürdürdüğü sömürge topraklarındaki liderlerin siyasal davranışlarına da değinecekti bu düşünce. Nihayet, gerileyen iktisa-

di çıkarlarla birlikte, kaçınılmaz sömürgesizleştirme hamlesini güdülemeye yardımcı olarak, sanayi ülkelerindeki liberal sol siyasal bilincin bir parçası olacaktı. Ne ki, buna daha zaman vardı.

Önce, Marx'ta olduğu gibi Lenin'de de, sanayi ülkelerindeki işçi sınıfının bir anayurt tanımadığı fikri vardı. Devlet, kapitalist sınıfın aygıtı, idare kuruluydu. İşçiler ona bağlılık duymuyordu ve buyüzden başkalarının savaşında zalimlerin silahlarına av olmalarına da gerek yoktu. Ufukta düşmanlık tehditleri yükselirken, bu, en azından bazıları için, rahatsız edici bir düşünceydi. Ne ki, 1914'te I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle aniden ortadan kayboldu. Son derece gelişmiş, disiplinli ve Avrupa'da siyasal etkisi olan Almanya'daki sosyalistler, Reichstag'da savaş kredileri için oy kullandılar ve diğer sanayi ülkelerinin işçileriyle birlikte kendi kıyımlarına doğru neşe içinde yürüyüşe geçtiler. İşçi sınıfının ulusal kurumların üzerinde olduğu bağlanımının sığ bir söylence olduğu ortaya çıktı.

Klasik geleneğe gelince; Alfred Marshall'ın Cambridge Üniversitesi'nde bizzat ve büyük ölçüde *Principles of Economics* aracılığıyla yaydığı öğretisi, artık İngiltere'deki her türlü meydan okumanın üzerindeydi. Nüfuzu doğrudan ya da Harvard'daki Frank W. Taussig (1859-1940) gibi tilmizleri yoluyla ABD'de de İngiltere'dekini aratmıyordu. Fiyatlar marjinal maliyetlere göre düzenlendi; emeğinki dahil olmak üzere maliyetler uygun fabrika, malzeme ve en önemlisi işçiyi devreye sokmak için gereken düzeye kadar aşağı çekildi. Say Yasası işledi. Talep, doğal olarak, ücret ödemeleri, faiz ve kârlarla sürdürüldü, fiyatlar satın alma gücünün geriye akışındaki herhangi bir kesintiye uydurulacak biçimde ayarlandı.

Para bu yıllarda hâlâ mübadele sürecini kolaylaştıran tarafsız bir aracı olarak görülüyordu. Çoğu kâğıt paraydı; büyük bölümü çek mevduatı şeklindeydi; ancak bunlar altınla birbirlerine çevrilebiliyordu. En şık örneği Bank of England olan merkez bankaları bireysel bankaların ya da genel olarak bankaların kendi altın mevduatlarını itfa kabiliyetlerini tehlikeye atabilecek herhangi bir aşırı liberal borç verme ya da kredi yaratma faaliyetini dizginlemek için hazır bekledi. Borç vermek ve sonuçta para yaratmak fazla liberal görünüyorsa, merkez bankası portföyünden gelen devlet tahvilleri satılabilirdi. Bunun ikincil bankalardan satışla gelen nakdin merkez bankasına girmesi anlamında bir etkisi olacaktı. İkincil bankalar, o zaman, borçlarını sınırlamak zorunda kalacaklar ve –belki de– en azından bugün çok hafif görünen cezai oranlarla

borç alacaklardı. Eğer para yetersiz bollukta ve faiz oranları çok yüksek görünürse, tüm süreç tersine çevrilebilirdi.

Bununla birlikte, mevcut durumda tanımlanan para ve bankacılık mekanizması artık sadece bir İngiliz kurumu değildi. 1913'te, yaklaşık seksen yıl sonra, daha önce belirtildiği gibi, Andrew Jackson anlayışı tamamen göz ardı edilemese de, Birleşik Devletler'de popülist kuşkuyu bastırmak ve bir merkez bankası kurmak mümkün olmuştu. Bir değil, on iki banka kuruldu; bunlar Washington'daki oldukça küçük bir eşgüdüm heyetiyle, başta tasarlandığı gibi, cömertçe ülkeye dağıtıldı. Akıllıca merkezden uzaklaştırılmış bir merkez bankası. Doğu kökenli bir mali kurum taşrada hâlâ şüpheyle karşılanıyordu.

İktisat dünyasında Federal Rezerv Sistemi ve onun kılavuz yetkililerine neredeyse hemen saygınlık ve gizem bahşedildi. Kuramsal olsa da, hiçbir şey iktisadi algıya temellenen bir şöhreti büyük miktarda paralarla bağlantılı olmak kadar artıramaz. Federal Rezerv Yönetim Kurulu'na, sonraları Federal Rezerv Sistemi İdareciler Kurulu'na atanmak Amerikan politika sahnesinin entelektüel açıdan daha ilgisiz katılımcılarına bir kişisel dönüşüm mucizesi yaşatacaktı. Hayli geleneksel gözlemlerine neredeyse mucizevi bir saygı katacak olan mali ustalık ve içgörüye sahip oldukları düşünülecekti. İktisat, artık, Federal Rezerv Sistem ve onun operasyonları konusunda aynı titiz ilgiyi gösterecekti. Para ve bankacılık, çoğu Federal Rezerv idaresinin yapay sırlarıyla ilgili bir çalışma alanı olacaktı.

Bu yıllarda Alfred Marshall egemen olsa da, onun sistemi, biri I. Dünya Savaşı'ndan hemen önce, diğeriyse 20 yıl kadar sonra olmak üzere iki etkili değişikliğe uğradı. İlkinin kaynağı, savaş sonrasının sıkıntılı yıllarında yüksek enflasyona gem vuran, sırasıyla Czernovitz, Graz, Bonn ve Harvard'da profesörlük yapan, iktisat tarihinde zamanının uzak ara en romantik ve çarpıcı siması olan ve önceden de bahsi geçen Avusturya Maliye Bakanı Joseph A. Schumpeter'di (1883-1950). İlk olarak 1911'de basılan *Theory of Economic Development*'la[187] Marshall'cı den-

187) Çev.: Redvers Opie (Cambridge: Harvard University Press, 1934). Schumpeter, ayrıca, iki önemli eserin yazarıydı: *Business Cycles* (New York: McGraw-Hill, 1939) ve *History of Economic Analysis* (New York: Oxford University Press, 1954). Sonuncusu, dul eşi Elizabeth Boody Schumpeter tarafından yayına hazırlandı ve, hâlâ tamamlanmamış bir halde, yazarın ölümünün ardından yayımlandı. Yayımlanması üzerine hakkında bir inceleme yazısı yazdım ve yarattığı etkiyi minnetle kabul ediyorum.

geye büyük bir boyut kazandırdı. Bu, Schumpeter'in sisteminin ayrıca tartışılan temel bir kişiliğinden, banka kredisiyle desteklenen, yeni bir ürünle, yeni bir süreç ya da yeni tür bir üretken organizasyonla kurulu dengeye meydan okuyan girişimciden geldi. O zaman, eğilim yeni bir dengeye –Schumpeter'in dairesel akış dediği, üretimin bir yöne, paranınsa diğer yöne hareket ettiği yeni istikrara– doğru kayar. Bu yeni denge ya da üretken süreçteki yeni dalga, yeni buluşçu tarafından kaçınılmaz olarak bozulup kırılacaktır. İktisadi yaşam da devam edip genişleyecektir; bu, iktisadi gelişimin doğasıdır.

Girişimci, iktisat için çok şey yaptı ve hâlâ yapmaktadır. Emekçiler, beyaz yakalı işçilerin, ciddi yöneticilerin ve çeşitli biçimlerde birleşmiş bürokratların oluşturduğu sıkıntılı bir ortamda çaba gösterir. Kapitalisten farklı olarak, Marksçı suçluluk yükünü taşımaz. Onun bugün de ağırlığını koruyarak süren farklılığı Schumpeter'in büyük mirasıdır.

Schumpeter, ayrıca, pek başarılı olamasa da, kendi yaklaşımında onu yenilikle telafi ederek tekel lanetinin bir kısmını ortadan kaldırma girişiminde bulundu. Girişimcinin katkısı olan yenilik, buluşçu taklit ve rekabet tehdidinden bağımsız olduğu zaman en iyi biçimde finanse edildi, ödüllendirildi ve teşvik edildi; bu bağımsızlık, akılcı çare olarak, tekele verildi. Rekabetçi dünya, tersine, yaratıcı özellikte ve nispeten sterildi. Bu tartışma makûl olsa da geniş bir etki bırakmadı. Klasik sistem de kökleşti. Tekel kötüydü; temize çıkmış olamazdı. Ders kitapları Schumpeter'in savını tekele eğilimli görse de bu ciddi olarak kabul edilmedi.

Tekeli genişleten ve potansiyel olarak klasik sistemin çok daha büyük bir parçası yapan diğer tekel görüşü ise kabul edildi. Bu, Marshall sistemindeki ikinci düzeltmeydi. Uzun bir zaman alsa da, konuyla bağlantılı fikirler, 1933'te, biri Cambridge'te bulunduğu için ayrı ayrı çalışan iki iktisatçının çalışmasında nihayet ve tamamen billurlaştı. Bunlar, Harvard'lı Edward H. Chamberlin (1899-1967) ve Cambridge Üniversitesi'nden Joan Robinson'du (1903-1983).[188] Biraz trajik bir sima olan Edward Chamberlin yaşamının geri kalan bölümünde ürettiği etkileyici

188) Bkz. Edward H. Chamberlin, *The Theory of Monopolistic Competition* (Cambridge: Harvard University Press, 1933) ve Joan Robinson, *The Economics of Imperfect Competition* (Londra: Macmillan, 1933).

katkıyla yalnız kalırken, Joan Robinson elli yıl daha klasik ortodoksinin inanmış bir eleştirmeni ve İngilizce konuşan akademik dünyanın hakim ve yılmaz bir kişiliği oldu. İktisatta genel onay gören önerilere istisna getirmeden yaklaştığı pek görülmedi.

Her ikisi de, klasik sistemde, üreticinin fiyata etki edemediği ya da onu denetleyemediği genel rekabet durumuyla tek bir satıcının fiyatını azami kâra göre koyabildiği istisnai tekel durumu arasında bir ara olasılıklar dizgesi olduğu düşüncesine ulaştı. Satıcı tam bir ikamesi olamayacak farklı bir markaya sahip olabilirdi. Bu, ona, sınırlı ancak ille de değersiz olmayan bir fiyat denetimi gücü verecekti. Bu özgürlüğü reklamla artırarak markaya duyulan bağlılığı derinleştirebilirdi. İş yerinin konumu, büyük olasılıkla, kişiliğini, ürününü ya da hizmetini de farklılaştırabilirdi ve ona koyabildiği fiyat konusunda, benzer ölçüde, önemsiz olsun olmasın, bir güç sağlayabilirdi. Belirtildiği gibi, bütün bunlar tekelci rekabetti.

Ancak, daha önemli olanı, tam rekabetle tekel arasındaki bir ara durum olarak aynı sanayideki az sayıda katılımcı arasında var olan tekeldi. Bu, iktisat diline hemen giren bir terim olan oligopoldü. Üç büyük oyuncusu olan Amerikan otomobil sanayisi ve her birinde birkaç devin olduğu petrol, çelik, kimya, lastik, makine aletleri ve çiftlik teçhizatı sanayisi bunun örnekleriydi. Akıllı bir oligopolcü –ve kesinlikle akıllı olmalıydı– fiyatını belirlerken herkes için en avantajlısının ne olacağı konusunda ayrıntılı olarak düşünecektir; bu, sanayideki diğerleri için de geçerlidir. Böylece, bazı küçük düzeltmelerle, tekeldekinden pek farklı olmayan bir fiyat ve kâra ulaşacaktır. Alternatif olarak, inisiyatif herkes için en kârlı fiyatı tespit edecek, kabul gören bir lidere bırakılabilirdi. Tekrarlayalım: oligopol, akıl ve de sınırlama gerektirecektir. Bununla birlikte, Amerika'da antitröst yasalarıyla katı biçimde yasaklanan herhangi bir doğrudan iletişime de gerek kalmayacaktır.

Chamberlin ve Robinson'un vardığı sonuçta, artık modern, giderek bir yerde yoğunlaşan ekonominin büyük bir sektörü için geçerli rekabet varsayımı yerine tekel ya da tekele yakın bir şey temelinde bir varsayım vardı. Toplumsal açıdan rekabetçi pazara has optimal fiyat ve üretim artık düşünülemezdi.

Oligopol kavramı ve daha az bir etkiye sahip tekelci rekabet kavramı, klasik ya da, şimdilerde denildiği gibi, neo-klasik düşünceye büyük,

neredeyse şaşırtıcı bir süratle girdi. İktisadi öğreti ve yazıların demirbaşları oldular ve öyle olmaya devam ediyorlar. Sadece klasik ortodoksinin en kararlı savunucuları –bir zamanlar, Birleşik Devletler'deki iktisatçılar Chicago Okulu'yla ortaklık kurdular– onlara direndi.

Bazı araştırmacılar, oligopolde antitröst yasalarının çok daha güçlü uygulandığını gördüler. Bunalım yıllarında oligopolün ve onunla bağlantılı fiyat ve üretim baskısının ekonominin açıkça görülen aşırı değer yüklü performansından sorumlu olduğunu savunan önemli bir akım da vardı. Ancak hepten onu suçlamak konusunda bazı pratik sorunlar bulunuyordu. Oligopolün hakim olduğu iktisadi sistemin büyük modern şirket sektörü egemen sektördü ve, tekel olsun olmasın, yasadışı ilan edilemezdi. Ayrıca, oligopol, ilke olarak, toplumsal açıdan adaletsizken asli performansta –otomobil, lastik, benzin, sigara, diş macunu, aspirin– büyük bir tüketici rahatsızlığına neden olmadı. İlke olarak yanlış olan, uygulamada kabul gördü. İktisatçılar da konuya kuramsal bir kaygıyla baktılar ancak pratik bir eylemin gerekli olduğunu düşünmediler. Tekel hâlâ istenmiyordu; oligopol ise kabul gördü. Bu durum, çözümü modern ders kitaplarına bırakır.[189] Teknik ve matematiksel uygulama amaçları için tam rekabet durumu hâlâ düşünülebilir; rekabetçi pazar hâlâ öğretinin temel konusu olarak kalabilir. Bazıları için klasik geleneğe yöneltilen büyük tehdit –genel tekel kuralı ya da gizli tekel– canlı tutulmuştur.

Yine bu yıllarda Rusya'daki muazzam hatta şok edici sarsılma –1917 Ekim Devrimi– iktisat tarihini etkiledi. Önceden de söylendiği gibi, bu –sosyalistlerin öngördüğü türde– işçilerin kapitalist güç ve sömürüye karşı yönlendirdiği bir devrim değildi.[190] Daha sonra Uzakdoğu ve Orta Amerika'daki benzer ayaklanmalarda olduğu gibi, Rusya'daki ayaklan-

189) Bkz. Paul A. Samuelson ve William D. Nordhaus, *Economics*, 12. baskı (New York: McGraw-Hill, 1985), s. 541-542 ve Campbell R. McConnel, *Economics*, 9. baskı (New York: McGraw-Hill, 1984), s. 532-534. Günümüzün önde gelen bu ders kitapları, oligopolü optimal üretim önünde bir engel olarak görüp ona kuşkuyla yaklaştılar ancak ona ciddi anlamda karşıt herhangi bir tutumdan geri durdular. Her iki kitapta da, yukarıda değinilen Joseph Schumpeter'in ve benim oligopolde teknik ilerleme ve karşı ağırlık işlevi gören gücün nötrleştirici gelişimini doğuracak herhangi bir iktisadi güç konumuna eğilim konusundaki bazı düşüncelerimden ılımlı ölçüde yararlanılmıştır.

190) Gördüğümüz gibi, Marx'ın eski feodal kalıntıları süpürüp atmayı devrimin birinci vazifesi olarak kabul etmesine rağmen.

ma arkaik ve acımasız bir tanımsal sisteme ve bu ilgi merkezini despotça ve yozlaşmış olarak yansıtan yönetime karşıydı. Bu yüzyılda devrimin hızlandırıcı nedenleri sanayi ve kapitalistler değil tarım ve toprak sahipleriydi. Sonraları Çin'de ve Vietnam'da da olduğu gibi, Rusya'da devrim, savaşın getirdiği şaşkınlık, karışıklık ve sıkıntılar nedeniyle büyük ölçüde başarılı oldu. Çarlar ve rejimleri baki kalsa bile, en azından bir süre için barış sağlandı. Bütün muhafazakârların düşüncesi, savaşın, iktisadi sistem tarafından bertaraf edilmesi en az olası akıbet olduğu yönündeydi. Ve kendilerini *status quo*nun en azimli muhafazakâr savunucuları olarak tanımlayanların savaşın tehlikelerini kabul etmeye en hevesli kişiler olacağı yönünde bir başka düşünce gelişecekti.

1917'den sonra iktisattaki yeni gerçek, bir alternatifin ortaya çıkmasıydı: artık, klasik sistemin yanı sıra sosyalizm de vardı. 1919'da, iktisadi gücün kötüye kullanılması ve onunla bağlantılı olan kent politikaları ve yozlaşma konusunda, zamanın verimli yorumcusu Lincoln Steffens, anlık olanın dikkatle tartımlanmış bir patlama anında, Bernard Baruch'a "Gelecekteydim ve sistem işliyor" demek üzere Rusya'ya yaptığı ziyaretten döndü.

Rusya'da savaş ve devrimin amansız akıbeti sonucunda, Steffens'in yorumu, kuşkusuz, kayda değer bir abartı egzersiziydi. Bununla birlikte, yeni sistemin işlemeyebileceğini kim söyleyebilirdi? Tam anlamıyla devasa bir değişimin sonucunda, Rusya'da üretim amaçlı özel mülkiyete (ve çoğu kişisel mülkiyete de) son verilmişti; Roma ve Roma hukukuna uzanan zincir kırılmıştı. Pazar artık ne üretileceğine karar veremiyordu; onun yerine, muhtemelen, akıllı ve ilgili bir merkezi otorite halkın gereksinimlerini rasyonel olarak değerlendirecek ve yerine getirecekti. Halk artık değersiz parasal karşılıkların beklentisi, kendini zenginleştirme temelindeki bayağı bir umut için çalışmayacaktı; ortak iyilik için çaba göstereceklerdi. İnsan ruhunun yüce tezahürü araştırılıp ortaya çıkarılacaktı.

Zorlayıcı bazı güçlükler bu görüşün doğasındaydı. Sonunda, insan ruhunun bu yüce tezahürünün var olmayabileceği öğrenildi. Ayrıca, kısa liderlik süresinde Lenin için apaçık olduğu gibi, süreci denetlemek için gerekli bürokratik yapı ağırdı, uyuşuk ve bezdiriciydi; bu, Sovyetler'de bugün de var olan bir sorundur. Ayrıca, yiyecek, barınma ve giyeceğin temel olduğu ve neredeyse halkın toplam gereksinimlerini oluşturduğu

bir ekonomide, tarımın sosyalizme musallat ettiği özel sorunlar dışında, üretimi planlayıp yönetmek entelektüel ve yönetsel açıdan mümkün olabilirdi; ancak bu planlamanın giderek değişen ve yükselen yaşam standartlarına sahip bir toplumda çok daha zor olacağı anlaşılacaktı. Güç kullanarak sosyalizm –ya da komünizm– mefhumuna dünya çapında kara çalacak ve sonunda yönettiği ve eziyet ettiği halkla sistem tarafından reddedilecek Josef Vissarionovich Stalin ortaya çıkacaktı.

Ancak bütün bunlara zaman vardı. Rus Devrimi sırasında ve özellikle on üç yıl sonra, Avrupa ve Amerika'ya Büyük Bunalım'ın gelmesiyle, yeni Sovyet alternatifi akla yakın, hatta bir kurtuluş kapısı gibi göründü. Özellikle de iktisatçılar için.

İngiltere'de, Cambridge Üniversitesi'nde, öğretisi büyük ölçüde Marshall'a dayalı olan, Trinity College'den Maurice Dobb (1900-1976) İngiliz komünist partisiyle yaşam boyu süren bir yakınlık kurdu. Akademik topluluğun dışında etkili bir sima olan John Stracey (1901-1963), en ünlüsü *The Coming Struggle for Power*[191] olan ve geniş yankı uyandıran bir dizi kitapta devrimin gelişini müjdeledi. Birleşik Devletler'de davaya katılan ünlü ve kıdemli bir iktisat bilimcisi yoktu, ancak daha genç olanlarda, özellikle de 1930'lu yıllarda çalışanlarda durum farklıydı. Sovyet örneği Büyük Bunalım'ın ıstıraplarına –kapitalist sistemin somut başarısızlığına– apaçık ve mümkün bir alternatifti. Bir iktisatçı apaçık olanla uzlaşacaktır. Bu yolla, New York'ta ya da başka bir entelektüel çevredeki, çağdaş akademik dünyadaki toplumsal ve entelektüel saygınlığını da bir süre koruyacaktır. Bununla birlikte, bu, bazıları için 1950'lerin büyük kızıl avları bağlamında ciddi bir sorun demekti.

Rus Devrimi'nin iktisadi tutum ve politika üzerinde bir başka etkisi daha olacaktı. Rus İmparatorluğu'nun yıkılması devrimin gerçekleşebileceğinin bir uyarısıydı. Artık yerleşik iktisadi dünyada keskin, kimi zaman sert ve fırtınalı bir bölünme olacaktı. Bazıları, klasik sistemin değiştirilmesi ve yeniden biçimlenmesini, daha açık kusurlarının düzeltilmesini, acımasızlıklarının azaltılmasını devrimden bir *uzaklaşma* olarak görecekti. Emeklilik maaşları, işsizlik sigortası, sendikalara destek, asgari ücret ve daha fazlası sağlanacaktı. Bu görüşe karşı duranlar, bu

191) (New York: Covici Friede, 1933).

reformları Sovyet gerçeğine *doğru* bir adım, benzeri bir köleliğe doğru atılmış bir adım olarak görenlerdi. Bu ihtilaf yetmiş yıl sürerek zamanımıza kadar devam edecekti.

1917-1918 gibi çalkantılı yıllardan sonraki 20 yıl içinde, modern iktisat tarihi üzerinde, Polonya, Macaristan, Avusturya ve Romanya kaynaklı bir başka önemli Orta ve Doğu Avrupa etkisi oldu. Bu ülkelerden İngiltere ve Birleşik Devletler'e sonraki yıllarda İngilizce konuşulan dünyadaki iktisadi tartışmada önemli ölçüde yer alacak ve kısmen bu tartışmaya hakim olacak iktisatçılar göç etti. Hepsi, en azından kısmen, geride bıraktıkları dünyaya tepkiliydi. Polonya ve Macaristan'daki gibi muhafazakâr bir baskı görmüş olanlar, klasik ortodoksinin şiddetle karşısındaydılar. Savaşlar arasında Avusturya'da sosyalizm deneyimini yaşamış olanlar, kendilerini klasik sistemin savunusuna adadılar.

Polonya, II. Dünya Savaşı'ndan sonra her ikisi de oradaki devrime hizmet etmek ve bir ölçüde katlanmak üzere ülkelerine dönecek olan, zamanlarının iki önemli sosyalistini yarattı. Sakin, nazik ancak kararlı bir bilimadamı olan Oskar Lange (1904-1965) Michigan Üniversitesi'ne geldi ve sonra da piyasa ortodoksisinin merkezi olan ancak tamamen de konuk sevmez bir çevre olmayan Chicago Üniversitesi'ne gitti. Lange'nin düşüncesindeki temel unsur, sosyalizmin, mükemmel bir rekabetçi sistemin üretken etkililiği ve tüketici tercihi uygulamasına kuramsal anlamda verilmiş mükemmel bir yanıt olarak, onun tekel, sömürü ve süreğen işsizlik ya da diğer kusurları olmaksızın tekrarlayabileceğiydi. Chicago'daki seçkin meslektaşlarından ikisi, Frank H. Knight (1885-1972) ve kontrolsüz, serbest piyasanın en iyi biçimde işlemesini sağlayacak, antitröst yasalar dahil olmak üzere sert bir kamu politikasını ayrıntılandıran Henry C. Simons (1889-1946), zamanın klasik ortodoksisinin en iyi bilinen yandaşlarındandı.[192] Sosyalizmin piyasayı model olarak alabileceği fikri, Chicago Üniversitesi'nde bir ölçüde kabul edilebilir bir görüştü.

Lange'den farklı olarak, sürekli gergin ve öfkeli bir kişilik olan Michal Kalecki (1899-1970), oldukça farklı ve yaratıcı bir akla sahip biriydi

192) A *Positive Program for Laissez Faire*'de. Kamu Politikası Risalesi Sayı 15, (yay. haz.) Harry D. Gideonse (Chicago: The University of Chicago Press, 1934).

ve önce Cambridge, sonra New York'ta sayısız meslektaşı ve dostu tarafından kabul gören, çoğu kez de reddedilen fikirlerin kaynağıydı.[193]

Kaydedildiği gibi, hem Lang hem de Kalecki, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya'ya önemli konumlar edinmek üzere döndüler; Kalecki bir süre uzun dönem planlama görevini üstlenirken, Lange, sonuçta Polonya Devlet İktisadi Heyeti'nin başkanı oldu. Ne Boleslaw Beirut'un Stalinci iktidarında Lange ne de daha sonraki yıllarda Kalecki gerilimsiz bir gün yaşayabildi. Lange, yaşamının sonuna doğru, en önemli Amerikalı Marksist araştırmacı Paul M. Sweezy'ye, bu süre zarfında, şafaktan önce tutuklanıp tutuklanmayacağı konusunda düşüncelere dalmadan yatağa giremediğini söyledi.

Macaristan'dan ve Avusturya'daki Czernovitz yakınlarında bulunan Nowosielitza'dan (sonradan Romanya'nın bir parçası oldu), kapitalist sistemin kendisini yok etmesine alternatif olarak sisteme en güçlü reformu önerecek olan üç bilimadamı İngiltere'ye geldi. Bunlar, sonradan Lord Kaldor olarak anılacak olan Nicholas Kaldor (1908-1986), sonradan Lord Balogh olarak anılacak olan Thomas Balogh (1905-1985) ve çok daha değişime açık bir ses olan, sonradan Ipsden Lordu Roll olarak anılacak Eric Roll'du (1907-). Her ikisi de Macar olan Kaldor ve Balogh, kendilerini benimseyen bu ülkede, klasik ortodoksiye yöneltilen en acımasız saldırılarla reformda aktif katılım ve desteği birleştirdi. Başlangıçta London School of Economics'te ve uzun süre Cambridge Üniversitesi'nde profesör olan Kaldor, savaş sonrası büyük İngiliz refah devleti tasarımı olan Beveridge Raporu'nun hazırlanmasındaki önde gelen katılımcıydı. Ayrıca, başka birçok şeyle birlikte, sadece kişisel gelirin değil kişisel giderin de –gider vergisi– vergilendirilmesini kapsayan, tasarrufu ve yatırımı vergiden muaf tutmaya yönelik ilerici vergi politikasının ısrarlı bir savunucusuydu. Sermaye oluşumu ve tasarrufa özel gereksinimleri olduğundan, sanayileşmekte olan ülkelerde bunu özel bir çabayla teşvik etti.

Oxford Balliol College'den Thomas Balogh, işçi yönetimlerinin etkili danışmanı (ve muhafazakârların boy hedefi) Kaldor'la birlikte, klasik

193) Hiçbir çalışması kesinlikle ana iktisadi düşünce akımlarını değiştirmedi; ancak, girişimci firmaların büyüklüğüne getirilen bir sınırlama olarak artan risk fikri de dahil olmak üzere, fikirlerinin çoğu hem ortodoks hem de sosyalist düşüncenin temel çekirdeği için açıklayıcı düzeltmeler haline geldi. Bkz. *Theory of Economic Dynamics* (New York: Rinehart, 1954).

ortodoksinin ve sonucundaki monetarizm büyüsünün acımasız bir eleştirmeniydi. Ayrıca, enflasyonun kontrolü anlamında yararsız bir fabrika kapasitesi ve işsizlik yerine, gelirler ve fiyatlar politikasının güçlü bir savunucusuydu. Klasik sistem konusunda yeterince açıktı: "İktisat kuramının modern tarihi, bir gerçeklikten kaçma masalıdır."[194]

Bu simalardan üçüncüsü, Eric Roll, yaşamının büyük bölümünü uluslararası iktisat politikasına özellikle yoğunlaşarak yönetimin hizmetine adamıştır. Marshall Planı'nı ve İngiltere'nin Ortak Pazar'a girmesini sağlayan görüşmelerde temel, muhtemelen en önemli role sahiptir. Ayrıca, bir iktisat politikası oluşturmadaki klasik katılıktan uzaklaşma hareketinde, işçi hükümetleri şemsiyesinde güvenilir ve etkili bir katılımcı olmuştur.[195]

Polonyalı ve Macar iktisatçılar, kaydedildiği gibi, savaş arası yıllarda sağ eğilimli ve gizli faşist yönetimlerden kaçarak kendi ülkelerine döndüler ve diyalektik bir kesinlikle devrimci ve reformcu sola yöneldiler. Aynı yıllar sırasında, savaş sonrası Avusturyası'ndan ve onun sosyalist ve işçi sınıfı yönlendirmesinden –en katıksız biçimiyle– klasik ortodoksinin en sadık yandaşları çıktı. Bunlar, Ludwig von Mises (1880-1973), Friedrich A. von Hayek (1899-), daha yumuşakbaşlı Fritz Machlup (1902-1983) ve daha az önemli bir sima olan Gottfried Haberler'di (1900-).[196] Vatandaşları ve meslektaşları olan Joseph Schumpeter'in Bonn üzerinden gelmesi gibi, bazıları Cenevre ya da Londra üzerinden gelmiş olmakla birlikte, sonuçta bu bilimadamlarının hepsi Birleşik Devletler'e geldi. Hepsi, özellikle de Mises ve Hayek, klasik ortodoksiden her türlü sapmanın sosyalizme doğru engellenemez bir adım olduğu görüşünde dogmatiktiler. İnsan ihtiyaçlarının farklılığı ve bunları karşılayacak sermaye ve emek yapısının karmaşıklığı düşünülürse, sosyalizm, kuramsal (ve pratik) bir olanaksızlıktır. Ve özgürlükle özünde çelişkilidir. İşsizlik yardımı, yaşlılık aylığı ve yoksullara yardım, sosyalist baskıya ve sonuçta insan ruhunun aşağılanmasına

194) Thomas Balogh, *The Irrelevance of Conventional Economics* (Londra: Weidenfeld and Nicolson, 1982), s. 32.

195) Hatıralarını da içeren diğer kitapların yanı sıra A *History of Economic Thought*'u yazdı (New York: Prentice Hall, 1942). Bu sayfalardaki sık alıntılar bu vazgeçilmez esere olan borcumu göstermektedir.

196) Burada, ayrıca, önemli bir Macar bilgini olan ve klasik inançta aynı şekilde ayak direyip Nixon ve Ford yönetiminde İktisadi Danışmanlar Heyeti'ne hizmet veren, Yale Üniversitesi'nden William J. Fellner'den de (1905-1983) bahsetmek gerekiyor.

yol açar. Kapitalist sistem böyle bir reformla kurtarılamaz, sadece tahrip edilirdi. Ve, Mises-Hayek anlayışınca, zaten tahrip ediliyordu. Klasik mükemmeliyeti tehlikeye atmanın gereği yoktu. Sendikalar örneğinde bazı sınırlamalara başvurulabilse de, büyük bir kötülük saydıkları devlet müdahalesini haklı çıkarmayan Amerikan iktisadi düşüncesini kaygılandıran tekel, büyük ölçüde yersiz bir şeydi. Antımcıların en insafsızı Mises, uyuşturucu trafiğine müdahaleyi bile, piyasa güçlerine ve onunla bağlantılı bireysel özgürlüğe yönelik yersiz bir engelleme olarak kınadı.[197] Ve ortodoks inanıştaki meslektaşları İsviçre'deki Pelerin Dağı'nda tartışmak ve karşılıklı saygı sunmak amacıyla toplandığı zaman, kendisine, bunun gerçekdışı olması mümkünse de, bütün ulusal donanmaların özel girişime devredilmesi gerektiğini ileri sürmekle çok büyük bir uyuşmazlığa neden olduğu söylendi.

II. Dünya Savaşı'ndan itibaren geçen yıllar içinde Avusturya başarılı bir iktisadi performans modeli oldu: fiyatlar nispeten istikrarlı, para sağlam, istihdam tam, toplumsal huzur muhteşemdi. Çoğu, iyi bir refah sistemiyle, kamu ve özel bankaların arasındaki dengeyle, diğer girişimlere ve enflasyona karşı bir savunma olarak –sert parasal ve mali politikalar ve işsizlikten çok– dikkatle tartışılan ücret ve fiyat sınırlamalarını talep eden Toplumsal Piyasa Politikası'yla bağlantılıydı. Ne yazık ki, bunların hiçbiri, Avusturya ekonomisinin büyük şahsiyetlerinin 1920'lerde ve 1930'larda anayurtlarında etki sahibi olmalarına yetmeyecekti.

Batı'ya dönük Orta ve Doğu Avrupalı göçü, devrimi destekleyen, devrimi engellemek üzere reform yapmak yanlısı ve devrime doğru bir adım olduğu için reforma şiddetle karşı koymak temelindeki fikirlerin tek kaynağı değildi asla. Ancak, bu seçkin bilimadamlarının belirgin bir görüş berraklığı ve baştan sona dikkate değer bir ifade gücü vardı. Klasik ortodoksi ve iyileştirici reform ihtiyacının eleştirisinde, kesinlikle, kimse Kaldor ya da Balogh'dan daha katı ya da etkili olamadı. Hiç kimse, reforma uzlaşmaz biçimde direnirken –ve bu kitap yazılırken hâlâ direndiği üzere– Friedrich von Hayek kadar azametle söz almadı.

197) Bkz. *Human Action: A Treatise on Economics* (New Haven: Yale University Press, 1949), s. 728-729. Friedrich von Hayek'in görüşleri, en iyi biçimde, geniş ilgi uyandıran eseri *The Road to Serfdom*'da dile getirilir (Chicago: University of Chicago Press, 1944).

15
Büyük Bunalım'ın Asıl Etkisi

Klasik sistemin yegâne ve önemli özelliği bir bunalımlar kuramının olmamasıydı. Gördüğümüz gibi, bununla bağlantılı nedenleri doğal olarak dışladığından, bu pek şaşırtıcı da değildi. İktisatın kendisini uydurduğu denge bir tam istihdam dengesiydi; bu da ücretlerdeki ve fiyatlardaki hareketlerin kaçınılmaz olarak vardığı sonuçtu. Ve Say Yasası vardı. Bir bunalım, çok açık biçimde, alıcıların eksikliğinden dolayı malların yığıldığı bir zamandır; sonuçta, yeterinden fazla mal arzı ve ağzına kadar dolu bir envanterle daha fazlasının yapılmasını kimse istemeyeceğinden işçiler işsiz kalır. Ancak, alıcı eksikliği bir talep azlığıdır ve Say Yasası bunun olmayacağını en açık terimlerle belirtir. Sadece cahiller –sert ancak yaygın bir kelime– buna inanmıştır. Bütün saygın iktisatçılar, her zaman, üretimden doğal olarak üretileni satın almaya yetecek bir satın alma gücü akışının geldiğine inandı. Şu ya da bu şekilde, bu akış –doğrudan tüketim mallarına, tasarruf edilirse de sabit sermaye yatırımı ya da işletme sermayesine– harcanır.

Bütün bunlardan çıkan açık bir sonuç vardı: bunalım kuramın dışında tutulmuşsa bunalıma çare bulunamazdı. En ünlü hekimler bile olmayan bir hastalığı iyi edemezdi.

Bu, Büyük Bunalım'dan önceki yıllarda iktisadi dalgalanmaların incelenmediğini söylemek değildir. İncelendi. Ancak ne incelenmesi ne de ona ilişin öğreti iktisadi düşüncenin temel çekirdeğiydi. Bu, İktisasi Dalgalanmalar ya da sadece Dalgalanmalar denilen ayrı bir araştırma çizgisiydi. Ayrıca, ticaretteki iniş çıkışların nedeni konusunda bir anlaşma yoktu. Tamamen akla yakın sayılamayacak bir düşünceyle, bu dalgalanmalar ya –gizemli bir yolla değilse– doğrudan ekonomiye ya da hava yoluyla ve doğrudan tarımsal üretime etki eden güneşteki lekelere atfedildi. Ya da, daha makûl biçimde, nedeni önceki yüzyılın yinelenen spekülatif olaylarıydı: borç paraya ihtiyaç duyulduğunda ya da banknotlar var olmayan sikkelerle değiştirilmek üzere ortaya çıktığında görülen kaçınılmaz küçülmeyle zamanın gereğinden fazla yardımsever bankalarından alınan kolay borçlara dayalı genişleme dönemleri. Ya da farklı ve değişmez uzunlukta ve kısmen esrarengiz bir kökene sahip olmanın ötesinde büyüme dalgaları vardı. Son olarak, 1873'te altın standardının benimsenmesinden sonra olduğu gibi, dar zamanlar, para arzındaki daralma ve sonucunda fiyatlardaki deflasyonla bağlantılıydı.

En yetkin, gerçekten parlak bir iktisadi dalgalanmalar incelemesi, önce California Üniversitesi'nde çalışan, sonra kariyerinin büyük bölümünü Columbia Üniversitesi'nde ve Ulusal İktisadi Araştırmalar Dairesi'nde geçiren Wesley C. Mitchell'e aittir (1874-1948). Sınırlayıcı klasik bağlantıları olmayan bir bilimadamı olarak, Mitchell, belirttiği gibi, her iktisadi dalgalanmanın, aynı şekilde eşsiz olan önceki olayların doğal bir sonucu sayılabilecek eşsiz bir olaylar dizisi olduğu ve eşsiz bir açıklaması olduğu sonucuna vardı.[198] Bir iktisatçı, çözüm adına güneş lekeleri ya da havadan pek fazla bir şey bekleyemez. Ya da, genel eğilimde olduğu gibi, olgular temelinde tanımlanan mali krizler konusunda da aynı şey söz konusudur. Ve, Mitchell'in savunduğu gibi, bunalımlar farklı ve kıyaslanamaz olaylardan kaynaklandıysa, onların önlenmesi ya da iyileştirilmesi için genel olarak uygulanabilecek bir plan olamazdı. Yukarıdaki satırlardan çıkan sonuca göre, 1929 Ekim'inde borsanın çöküşünün ardından Büyük Bunalım patlak verdiğinde, klasik gelenekteki iktisatçılar, yani neredeyse bütün iktisatçılar bir kenara çekildi. Bu, bek-

198) Bkz. Wesley C. Mitchell, *Business Cycles* (New York: National Bureau of Economic Research, 1927).

leyerek çözülmesi gereken bir şeydi. Zamanın önde gelen simalarından ikisi, çoktan Harvard'da olan Joseph Schumpeter ve London School of Economics'ten Lionel Robbins özellikle bir şey yapılmaması konusunda uyarıda bulundular. Bunalım'ın kendi yörüngesinde ilerlemesine izin verilmeliydi; durumun düzelmesinde ancak bu etkili olacaktı. Sebep, sistemde biriken zehirdi; zehri vücuttan atıp iktisatı iyileşme yoluna sokacak olansa bu durumun sonucu olan sıkıntıydı. Joseph Schumpeter, açıkça, iyileşmenin her zaman kendiliğinden gerçekleşen bir şey olduğunu söyledi. Ve ekledi: "Hepsi bu değil: çözümlemelerimiz bizi iyileşmenin ancak kendiliğinden gerçekleşmesi halinde sağlıklı olduğuna inanmaya sevk ediyor."[199]

Birleşik Devletler iktisat politikası, Herbert Hoover'in başkanlığının mirasıyla, Mart 1933'e kadar klasik planı izledi. İyileşme beklendi ve zorunlu olarak kehanette bulunuldu; bu öylesine zorunluydu ki resmi tahminlerin ardından borsa düşme eğilimine girdi; sonuçta, Cumhuriyetçi Ulusal Komite Başkanı Wall Street'te demokratik bir bir kumpasa girişti. Yararları politik olsa da, yine, bu tahmin tamamen klasik kuramı temel aldı; tam istihdam dengesi sistemin içkin bir özelliğiydi, her şey ona tabiydi, bu nedenle de iyileşme kaçınılmazdı. Kaçınılmaza ulaşmak için eyleme gerek yoktu. İktisat tarihinin kötücül siması Herbert Hoover, aslında, zamanının kabul edilmiş iktisadi fikirleriyle tamamen uyumluydu.

1932'deki seçim kampanyasında vaat edilenden çok uzak olsa da, Franklin Roosevelt ile sonunda klasik ortodoksiden büyük kopuş yaşandı. Bunalımın üç belirgin özelliği olmuştu. İlki, sanayi ve tarımda iflasa sürükleyen etkileriyle fiyatlardaki amansız deflasyondu. İkincisi işsizlikti. Üçüncüsü ise bunalımın özellikle korunmasız gruplara –yaşlılara, gençlere, hastalara ve barınaksızlarla işsizlere– getirdiği sıkıntıydı. Roosevelt politikasının ilk kalın çizgisi fiyat sorunlarını gösterdi; ikincisi onlara iş sağlayarak işsizlere yardım etme arayışıydı; ve üçüncüsü de korunmasızların sıkıntısını hafifletme girişimiydi. Bu üçüncü politika çizgisi Avrupa'ya daha önce gelmiş ve şimdi Birleşik Devletler'e gelmek-

199) Joseph A. Schumpeter, "Depressions", *The Economics of the Recovery Program*'da (New York: Whittlesey House, McGraw-Hill, 1934), s. 20. Lionel Robbins *The Great Depression*'da (Londra: Macmillan, 1934) benzer bir yorumda bulundu.

te olan refah devletinin başlangıcıydı. İktisatçıların esinlediği ya da telkin ettiği gibi, fiyat artırma çabalarından bu bölümde söz edeceğiz. İstihdam sağlamaya yönelik doğrudan girişimler geçiştirilebilir; bu, iktisatçılar açısından sadece acil önlemler olarak görüldüğünden fazla dikkat çekmedi. Gelişen refah ekonomisi gelecek bölümde ele alınacak. Şimdi, dikkatlerimizi, Keynes'e ve sadece bunalımın açık etkilerine ve sıkıntılarına değil, doğrudan bunalım eğilimine yönelik genel saldırıya çevireceğiz. Ancak, öncelikle, şimdi kanıksansa da 1930'larda kesinlikle bir yenilik olan iktisatçıların yönetimde görev almaları konusuna kısaca değineceğiz.

Roosevelt'in valilik yıllarında küçük bir bilimadamı grubu ona destek için bir araya gelmişti. Bunlar, kısa sürede, Amerikan dilinde hâlâ çağrışım yüklü bir kelime olan *trust* kelimesi kullanılarak Brains Trust (sonraları Brain Trust – Beyin Takımı) olarak anıldılar. Onu kullananın konumuna göre, kadirbilir, saygısız ya da ters gibi yan anlamları olabilse de, gelecekte bu tür bir danışmanlar zümresinden yoksun hiçbir başkan adayı olmayacaktı.[200]

Roosevelt'in beyin takımının iki üyesi, Rexford Guy Tugwell (1891-1979) ve Adolf A. Berle, Jr. (1895-1971), iktisatta özellikle önemli simalardı. Tugwell, 1920'lerde Columbia Üniversitesi'nde yardımcı profesörlük yaparken kendi kuşağına mensup ve tanıdığı bir grup genç iktisatçıyı, yayınlamayı planladığı *The Trend of Economics* başlıklı kitaba katkıda bulunmaları konusunda ikna etmişti.[201] Katkıda bulunanların "hiçbirinin *The Principles of Economics* türü geleneksel bir kitap yayınlamadığının"[202] altını çizerek bunun "genç kuşağın bir tür manifestosu"

200) Sonuçlar her zaman iyi değildi. 1936 Nisan'ında, Cumhuriyetçi Ulusal Komite, kendilerinden bekleneceği gibi, zamanın en seçkin muhafazakâr bilimadamlarından – yani katı klasikçilerden– Roosevelt anlayışında bir beyin takımı kurdu. İçlerinden birinin, Harvard'lı Thomas Nixon Carver'in –muhtemelen– anlattıkça zenginleşen bir öyküsü vardır. Atanması üzerine, sözlerinin biraz istisnai bir yolla dikkate alınacağından habersiz olarak, açıkça, çoğalıp da türlerini sürdürmemeleri için Birleşik Devletler'deki tüm yoksulların kısırlaştırılmalarının arzu edilir bir şey olduğundan bahsetti. Buna göre, yılda 1800 dolardan az kazancı olan herkes yoksuldu ve bu da, o zamanlar, ülkedeki ailelerin yarısını kapsıyordu. Cumhuriyetçi beyin takımı sessizce ancak nihai olarak ortadan kaldırıldı.

201) (New York: Alfred A. Knopf, 1924.)

202) Her iki alıntı da *The Trend of Economics*'in sunuşundan yapılmıştır, s. IX.

olacağını düşündü ve umdu. Kitabın vurguladığı temel nokta, iktisata ilişkin kurumların –ticari firmalar, hükümet ve çıkar çevreleri– ve "ticari olmayan" kurumların parasal dürtüler gibi incelenmesi gereksinimiydi. Bütün bunlar, klasik iktisatçıların gereksinimlerine uydurulduğundan çok, gerçek dünyada olduklarıgibi görünleceklerdi. Kitap, ayrıca, klasik sistemin genel olarak tenezzül etmediği bir uygunsuzluğu, iktisadi olgunun istatistik ölçümünü ileri sürdü.

Tugwell'in *Trends*'i, kabul edildiği üzere, Veblen'den gelen ayırt edici Amerikan iktisadi geleneğinde öncü bir belgeydi; iktisadi çerçevede antropolojik olarak kabul gördü ve klasik bir katılıkla sınırlanmamış olduğundan pragmatik reforma açıktı. Sonuçta, bu reforma kurumsal iktisat ya da kurumculuk ve yandaşlarına Kurumcu Okul denilecekti.

Genel olarak bilindiği üzere, Rex Tugwell Beyin Takımı, seçim öncesinde ve sonrasında yönetimdeki temel figürdü. Akademik güvenilirliğiyle, Roosevelt'i o zamanlar oldukça riskli bir girişime, klasik ortodoksiden vazgeçmeye ikna edecek muhteşem bir konumdaydı.

Beyin takımının ikinci önemli siması yine Columbia Üniversitesi'nden Adolf A. Berle Jr idi. Bir iktisatçı değil de avukat olarak, yine de, Columbia'lı genç iktisatçı Gardiner C. Means (1896-1988) ile birlikte, klasik sisteme yönelik çok önemli –ve büyük bir potansiyel etkisi olan– bir saldırının failiydi. Hemen tanınmaması, kısmen, Berle'nin büyük iktisadi önemi olan bir konuda –bir avukat olarak– ünlü iktisatçılar tarafından fazla ciddiye alınmamasına yorulabilir. Kısmen de, Berle ve Means'in çalışmasının tümüyle klasik sisteme çok zarar vermesinden kaynaklanmış olabilir; onları görmezden gelmek daha iyiydi.

Modern Corporation and Private Property[203] adlı yapıtları, modern büyük girişimlerin denetlenmesi ve yönetimi üzerineydi ve Amerikan sanayisindeki mevcut yoğunlaşmaya güçlü istatistik verilerle[204] değindi: iki yüz en büyük bankacılık dışı şirketin ülkenin bankacılık sektörü dışındaki tüm şirketlerin yarısına, toplam milli servetin neredeyse dörtte birine yakın bir servete sahip olduğu hesaplandı. Aynı derecede hassas

203) (New York: Macmillan, 1932.)

204) Çalışmaları bir bütün olarak hemen eleştirilmese de, istatistik kanıtlarını çürütmek için ciddi teşebbüsler oldu. Aylık arkadaş toplantılarında daima Berle ve Means'in hesaplamalarında yeni hatalar bulduğunu söyleyen Harvard'lı bir istatistikçinin, W. Leonard Crum'ın bu çabaların başını çektiği düşünüldü.

bir nokta, bu firmaların yarısında hisse sahiplerinin önemli bir rolünün kalmamış olmasıydı. Güç, bütün pratik amaçlar açısından ve geri döndürülemez biçimde, kendi seçtiği yönetim kuruluna karşı sorumlu olan –tabii böyle bir sorumluluk besliyorsa– yönetime geçmişti.

Gerçekten yıkıcı olan buydu. Bu yoğunlaşmaya bakılırsa, düstur, rekabet değil oligopoldü. Buradaki eğilim, Marx'ın önceden gördüğü gibi, amansız bir tarzda ilerlemek olmuştu. Artık kapsamlı bir biçimde kontrol altında olanlar Marx'ın kapitalistleri değil profesyonel yöneticilerdi. Artık mülkiyetsiz güç ortaya çıkmıştı.[205] Çok övülen girişimciler değil, onların yerine birleşmiş bürokratlar vardı. Girişimcilik değil, bürokrasi önem kazandı. Bütün bu gerçekler altında, idareciler, kârı hiç tanımadıkları mal sahipleri adına mı maksimize edeceklerdi yoksa kendileri için mi? Veya, kim bilir, başka ve çatışan hedefleri mi olacaktı; tanımadıkları hissedarların kârlarını değil, kendi saygınlık ve güçlerini en fazla artıran hedefi, girişim hacmini mi teşvik edeceklerdi? Bunlar ürkütücü sorulardı. Joan Robinson ve Edward Chamberlin'in eksik ya da tekelci rekabetinde kapitalist ya da girişimci yine hakimdi ve kârlar yine azamileştirildi ya da çaba bu yöndeydi. Sonuçlar toplumsal açıdan optimal değildi, ancak klasik düşünceye uydurulabilirlerdi. Berle ve Means'in görüşleri ise uydurulamazdı. Burada en iyi çözüm, onları görmezden gelmekti ve bu da önemli ölçüde yapıldı.[206]

Roosevelt'in başkanlık seçiminin ardından, Berle, Washington'da etkili bir sima olsa da, yönetimde hemen görev almadı. Gardiner Means gibi bir görev üstlenen Tugwell'den daha sonra bahsedeceğiz. Onlar ve sonradan gelenler Amerikan kamusal yaşamındaki öncü iktisatçı rolünü oynayacaklardı. Bu çok coşkuyla karşılanmadı: zamanın karikatüristleri, onların ulus sermayesi içindeki varlıklarını, bir New Deal simgesi olarak oldukça yakışıksız bir akademik kisvede resmetti.

Ancak iktisatçıların Roosevelt yönetiminin ilk yılındaki en hararetle tartışılan müdahalesi özgün Beyin Takımı'nın işi değildi; farklı

205) Adolf H. Berle, Jr.'nin sonraki bir kitabının adı (New York: Harcourt, Brace, 1959).

206) Berle, bir ölçüde, hâlâ görmezden gelinir. Campbell R. McConnell'in *Economics*'inin (New York: McGraw-Hill, 1984) 9. baskısının dizininde ismi bile yoktur. Ancak, Paul A. Samuelson ve William D. Nordhaus *Economics*'in 12. baskısında (New York: McGraw-Hill, 1985) Berle ve Means'in "klasik çalışması"nın etkisini gereğince kabul eder.

destekçileri vardı ve Amerikan geleneklerinin en eskisine, paraya odaklanmıştı.

Roosevelt Mart 1933'te göreve geldiği zaman, sanayi ve özellikle tarımsal fiyatlar üç yıldır süren yıkıcı bir düşüş içindeydi. Trendi tersine çevirmeye yönelik Bryan'cı talepler –altın standardından vazgeçilmesi, (yeni yönetimin Tarımsal Uyum Yasası'nın izin verdiği ancak zorlamadığı) *'greenback'* basımına gidilmesi ve gümüşün tekrar parasallaşması– geldi. Talepler kâğıt paranın* geleneksel kaynağı olan çiftçiler ve Batı'yla da sınırlanmadı; saygın işadamları, hatta bazı bankerler de bu haykırışa katıldı.

1922'de, Irving Fisher, Wesley C. Mitchell ve diğer uyumsuz iktisatçıların desteğiyle, geleceğin Tarım Bakanı ve Başkan Yardımcısı Henry A. Wallace ve New Hampshire'ın sonraki valisi ve Birleşik Krallık'a elçi olan John G. Winant ile birlikte, Sabit Para Birliği'ni kurmuştu. Bu, sabit bir fiyat düzeyi sağlamak için, Fisher'in mübadele denklemindeki para arzının artırılıp azaltılması önerisine dayanıyordu; altın standardının istikrarsızlığına, özellikle deflasyona açık eğilimlerine tercih ediliyordu. 1933 başlarında, Fisher'in başdanışmanlarından biri olduğu ve başkanlığını National City Bank'ın eski başkanı Frank A. Vanderlip'in yaptığı o azametli Fiyatlan ve Satın Alma Gücünü Yeniden İnşa Etmek İçin Ulusal Heyet ortaya çıktı. Bu kuruluşun üyeleri arasında Sears, Roebuck, Remington Rand ve Gannet gazetelerinin liderleri vardı. Kontrol altına alınan para, hâlâ ele geçirilmekten uzak olsa da, büyük şirketleşme yapısına monetarizm kadar nüfuz etmişti.

Roosevelt, New Deal'ın ilk günlerinde, bankaların altın ödemelerini askıya almalarını emretti ve altın stokçuluğunu, yani özel altın sahipliğini yasakladı. Sadece altın standardı değil, dolara çevrilmesi umuduyla saklanan altının elde tutulması da askıya alınmıştı. 1933'te mal fiyatları kısa bir süre yukarı doğru hareketlense de, Başkan'ın eyleminde satın alma gücüne ve talebe eklenen kayda değer bir şey yoktu. Yeni yönetim, ortodoksideki kılavuz bir uygulamayla, yönetim maliyetleri ve diğer harcamalarda –simgesel bir mali tutuculuk gösterisinin ötesinde–

*) İktisat terminolojisinde 'kâğıt para' olarak geçen 'soft-money', bir partinin seçim kampanyası sırasında, o partinin destekçisi olan kişi ya da kurumların bağışlayabileceği, yasalarla sınırlanmış bedeli aşan miktarda bir meblağya karşılık gelen bir yan-anlama da sahiptir. (ç.n.)

köklü kesintiler başlattı. Yaz sonu ve sonbahar başında, fiyatlar, özellikle çiftlik ürünlerinin fiyatları tekrar feci bir şekilde gevşedi ve monetaristler durumu kurtarmaya geldi.

Cornell Üniversitesi'nde, o zamanki bildik klasik iktisat bölümlerinin birinde değil, ziraat fakültesinin sevimli kampusunun üzerindeki bir tepede, fiyat deflasyonunun çiftçiler üzerindeki yıkıcı etkisiyle mesleki olarak ilgilenen iki tarım iktisatçısı, George F. Warren (1874-1938) ve Frank A. Pearson (1887-1946) vardı. Yıllarca mal fiyatları ve altın fiyatı arasındaki ilişkiye bel bağladılar. Altın fiyatı yükseldiği zaman mal fiyatları da yükseldi, bu da tamamen şaşırtıcı bir bağlantı değildi. Devrimi ve iç savaşı finanse etmek için kıtasal para ve *'greenback'*ler basıldığında mal fiyatları yükselmişti. Aynı zamanda, doların satın alma gücü de düşmüş, altın alma gücünde önemli bir gerileme olmuştu, yani altın fiyatları yükselmişti. Buradan ve onun daha az çarpıcı bir emaresinden Warren önerisi doğdu: Hazinenin altına ödeyeceği fiyatları yükselt; böylece fiyatlar, özellikle çiftlik fiyatları yükselsin.

Warren, önerisine, Irwing Fisher'den ve onun Yale'den önemli bir meslektaşı olan Harvey Rogers'ten destek aldı; ancak her iki simanın da konuya ilişkin biraz karışık, belki de tehlikeli biçimde yanlış bir bakışa sahip oldukları düşünüldü. 1933 sonbaharında, Ulusal Heyet ve Byran'ın tilmizlerinin hoşnutlukla karşıladığı üzere, idare, dolara çevrilmek amacıyla getirilen altın için hazineye giderek yükselen bir fiyat önerdi. Bu, yeni çıkarılan madendi; özel olarak tutulan altın, belirtildiği gibi, zaten teslim edilmişti.

Plandaki büyük kusura gelelim. İlk anda halkın elinde altın tutmasına izin verilmiş olsaydı, onu dolara çevirirken devasa bir kazancın sahibi olacaklardı. Belki de –kim bilir– sonucundaki ödeme fiyatları canlandıracaktı. Ancak altına el konulduğundan bu olamazdı; ve artık, stoklarını teslim etmeyi düşüncesizce ihmal etmiş olanlar onu çevirerek ve kazançlarını harcayarak hatalarını affettiremezdi. Hâlâ altın standardında olan ve altınla mübadele edilebilen ve bir yabancı ülke parasıyla mübadelesinde yabancı para olarak düşen dolar, artık daha çok dolar –doların değer kaybının bir işareti olarak– satın alıyordu. Daha ucuz Amerikan parasının gelmesinden dolayı, muhtemelen, ihracatta bazı ilerlemeler oldu. Ancak büyük ölçüde kendi pazarlarına bağlı bir ülkede bu etki önemsizdi. Önemsiz olmayan ise, saygın maliye topluluğu gibi, ikti-

sadi işkolunun verdiği tepkiydi. Tepkileri politikanın açık etkisizliğine yönelik değildi; herhangi bir yönetim manipülasyonunun üzerinde ve ondan korunmuş olan, altına çevrilebilir sağlam para ilkesinin pervasızca zayıflatılmasına yönelikti. Deflasyon, sağlam klasik ilkeleri çılgınca göz ardı etmekten çok daha iyiydi.

Zamanın en ünlü para otoritesi, son derece sevimli bir Princeton profesörü olan Edwin W. Kemmerer'di (1875-1945). Para uzmanlığı, Orta Amerika cumhuriyetlerinden Polonya'ya kadar birçok ülkede parayı düzene sokmak için liderlik yaptığı kurul başkanlıkları sırasında biçimlenmişti. Önerdiği tedavi, New York bankalarından bu ülkeler için borç sağlamak ve bu talihsiz ülkelerin baştan çıkmış ulusal kurunu altın standardına dönüştürmekte yatıyordu. Bazen paraya ulusun geçmişinde ilkece sevilen birinin adını taşıyan yeni bir isim verilirdi. Kemmerer'in başarısı oldukça ses getirecekti; çoğu durumda, o Princeton'a dönerken söz konusu ülkenin tekrar altın kurundan çıkması tamamen kârlı bir davranış olacaktı.

Profesör Kemmerer, dikkatini artık kendi ülkesindeki altın standardına çevirmişti. Onun liderliğinde Parasal Politika İçin İktisatçılar Ulusal Heyeti kuruldu. Bütün sağlam klasik görüşleri Warren Planı'na karşı birleştirdi. Basından gelen güçlü destek ve mali çevreler Ulusal Heyet'in lehineydi ve Warren Planı'na yönelik muhalefeti, kamu desteğini kazanan protesto ve üç yüksek hazine görevlisinin istifasıyla teşvik edildi ve güçlendirildi: Dışişleri Bakanı Dean Acheson, istisnai biçimde ortodoksiye dayanan köklerini inkâr eden Wall Street'li liberal bir sima olan James Warburg ve mali konularda tanınmış bir Harvard profesörü olan O. M. W. Sprague. Profesör Warren'in bir *tarım* iktisatçısı olduğuna da sıkça işaret edildi. Bu, çoğunun inandığı gibi, iktisatçılık mesleğinin haklı olarak çok kötülenen bir bölümüydü –sonra yorumlanacak bir konu– ve parayla ilgili herhangi bir politikanın bir tarım –ya da o zamanlar genellikle denildiği gibi– bir çiftlik profesörü tarafından üstlenilmesi uygun görülmedi.

Sonuç olarak, 1934 yılı Ocak ayında, sadece nüfuzlu ve mesleki bir baskının sonucu olarak değil, altın satın alma politikasının fiyatlar üzerindeki neredeyse tümüyle açık etkisizliği nedeniyle Warren Planı'ndan vazgeçildi. Altın fiyatı, uzun zamandır sabit olan bir onsa karşılık 20.67 dolar düzeyinden bir onsa karşılık 35 dolara çıkarak sabitlendi ve yüzyılın üçte birinden biraz fazla bir zaman boyunca bu düzeyde kaldı.

Günümüz öğrencisi, kendiliğinden, bu politikanın niçin altın fiyatında odaklandığını soracaktır. Altın ödemeleri iç amaçlar açısından yasaklandığına göre, niçin Federal Rezerv Sistemi'nden çıkan güçlü bir liberal sistem olamaz? Federal Rezerv'de borç alma faizleri –reeskont ve iskonto haddi– düşsün, Rezerv bankaları devlet bonoları alsın ve ticari bankaların karşılıklarını genişletsin, ticari bankalar özgürce borç versin ve sonuçta artan mevduatla para arzını artırsın.

Aslında, bütün bunlar yapılmıştı. İzleyen Hoover yılları sırasında faiz oranları modern standartlarla nominal düzeylere düşürüldü; 1931'de New York Federal Reserve Bank'ın çöküşten önce yüzde 6 olan reeskont haddi yüzde 0.5'ten kademeli olarak yüzde 1.5'e indirilmişti. Çoğu banka ağzına kadar para doluydu; zamanın genel tablolarından biri, aşırı rezervi olan borç vermeye elverişli ticari bankalardı. Kayda değer bir etki yoktu. 1930'ların başındaki büyük banka krizinden doğan ve Roosevelt'in göreve geldiği gün bütün kapılarını kapamış olan bankalar, görülmemiş bir dikkat, daha doğrusu korku, hatta panik içindeydiler. Düşük fiyatlarla mücadele ederken borç alanlar, vatandaşların mevcut durumundan da anlaşıldığı gibi, durumlarını düzeltmek için onlara borç almaya gelmedi. Hâlâ büyüyen muazzam bir yığın halindeki iktisadi metaforlar stokuna şimdi de sicimle ilgili yeni bir tanesi eklenmişti: ciddi bir merkez bankası politikasıyla, bir sicim üzerinde kaydırır gibi, banka borç verme hacmini düşürebilirsiniz ve böylece para arzındaki artışa engel olabilir ya da bir indirimi etkileyebilirsiniz. Bir sicim üzerinde ittirir gibi, banka kredilerini ve para arzını artıramazsınız.

Para ve bankacılık politikasındaki bu asimetri, sonraki yıllarda Keynes için önemli olacaktır. Artık bunun devlet bonolarının borç alınması ve harcanmasıyla talebi artırmak için yönetim gücü alanında söz konusu olduğu açıktı; faiz oranlarını rahatlatmak ve banka borç verme hacmini artırmaktan dolayı talepte kesin bir artış sağlamak onun alanı içerisinde değildi. Bu yüzden, talebi teşvik etmek temelindeki kamu harcaması bunalım sırasındaki para politikasının etkisizliğine yanıt oldu.

Bu arada, bunalım ve fiyat deflasyonu, fiyatların yükselmesini artırmak anlamında biri doğrudan eylemle diğeri arzı sınırlayarak başka ve daha çarpıcı iki çabanın yolunu açmıştı.

Fiyatların, temel olarak da sanayi fiyatlarının yükselmesine yönelik doğrudan eylem Ulusal Kalkınma İdaresi kanalıyla –NRA ve onun tamamen simgesel Mavi Kartalı– oldu. Satıcılar asgari fiyatta anlaşmak üzere bir araya getirildiler. Bir *quid pro quo* olarak onlardan –toplu ve iyi niyetli bir pazarlık için– emek konusunda da aynı şeyin yapılmasına izin vermeleri istendi. Bu çabaya ilişkin belirgin olarak akla yakın bir şey vardı. Berle ve Means'in gösterdiği gibi, büyük ölçüde bir sanayi yoğunlaşması gerçekleştirilmişti ve, sonuçta, çoğu sanayi kolunda bir arada toplanmak ve uzlaşmak üzere yönetilebilir sayıda firma vardı. Artık endüstriyel ölçü rekabet değil oligopoldü. Böyle konumlanan her firma kendi fiyatları üzerinde çok etkili olabilirdi; ve, özellikle, ücretleri aşağı zorlayarak ya da düşük fiyatlarda daha az kayıp vererek kârlı biçimde faaliyet gösterebilir, böylece sanayideki diğer firmalar karşısında –en azından geçici olarak– avantaj kazanabilirdi. O zaman, diğerleri de tepki verecekti. Bu süreçten rekabete dayalı olarak düşen ücretler ve fiyatlar spirali çıkacaktı, bu da bir gün yeni ve güçlü bir enflasyon biçimi olarak –gönülsüz de olsa– kabul edilecek yükselen spiralin her açıdan tam karşıtıydı. NRA'ya katılan firmaların uzlaşmasıyla düşen spirali engellemek için bir yasa çıkarıldı.

Ancak bu yaklaşım kabul edilmedi. İktisatçılar tarafından bu tür hiçbir iktisadi meşrulaştırma NRA'ya uygun hale getirilmedi. Aksine, bunu klasik sisteme karşı tasarlanmış en korkunç saldırı olarak gördüler. Fiyatları indirmeye yönelik pazar rekabeti NRA tarafından kötü –kamu çıkarına karşı– olarak ilan edilirken, klasik sistemin büyük ve kabul edilen bir kusuru olan tekel, NRA yasalarının yaratma peşinde olduğu, kabul edilebilir bir şey olarak ilan edildi. Daha ileri ve göz ardı edilemez bir adım ise, uzun süre klasik sistem için yönetimden gereksinilen yegâne destek olarak görülmüş antitröst yasalarının bir kenara konmasıydı. Aslında klasik sistemden kalan neydi?

İktisatçıların altın satın alma programı gibi NRA'ya yönelttikleri örgütlü bir saldırı yoktu; her zamanki gibi, para ve zayıflaması, ayinsel bir yanıtı kaçınılmaz kıldı. Çok az iktisatçı –istihdama en çok gereksinim duyulan bir zamanda– NRA'ya hizmet etti; en azından tüketicinin çıkarları lehine söz almak üzere yaratılmış bir görevde yer almaya izin verilebilirdi. Genel olarak profesyoneller için, NRA, yürürlükte kaldığı süre boyunca olduğu gibi, korkunç bir kamu hatasıydı ve öyle de kaldı.

27 Mayıs 1935'te, Anayasa Mahkemesi, NRA'nın yasa yapma koşullarını hükümsüz kılarak bu deneyimi ani biçimde sonlandırdı; iktisatçıların karşıt görüşlerinin bir anlamda davadaki destekleyici bir özet olması inandırıcılıktan uzak değildir.

Son zamanlarda belirtildiği gibi, NRA ve bağlamının sonucu bir ayna görüntüsü olmuştu. Ücret ve fiyatların birbirini etkilemesi –fiyatları yukarı iten ücretler, ücretleri aşağı çeken fiyatlar– enflasyonun makûl bir nedeni olarak görülmüştür. Spirali durdurmaya yönelik yönetsel müdahale –ücret ve fiyat kontrolleri, daha yumuşak bir ücret ve fiyat politikası– önemli bir konu haline gelmiş ve NRA'ya karşı gelişen çok güçlü klasik yanıt bir kez daha etkili bir muhalefette vücut bulmuştur. Geçmiş yine bugünün habercisiydi.

Fiyatları artırmadaki ikinci büyük etki, aynı şekilde, klasik inanca bir saldırıydı ve sanayide değil, tarımda ortaya çıktı. Orada, rekabet, klasik modelin makûl biçimde aslına uygun bir kopyasıyla hakim oldu; binlerce, hatta milyonlarca üretici, fiyatları, içlerinden kimsenin onları kontrol etmediği ya da onlara etki etmeyi düşünmediği bir biçimde düzenlediler. Tarımda görülür bir işsizlik yoktu; emek getirisi makûl bir yolla marjinal getiriye ayarlandı.[207] İşçi, bu geliri –bağımsız çiftçi, yarıcı, gündelikçi tarım işçisi– kabul etmek zorunda kalmıştı. Klasik gelenekteki hiçbir iktisatçı bu modeli onaylamaktan geri duramazdı. Ancak, 1920'lerde bile katılımcılarda ciddi bir hoşnutsuzluk olmuştu; 1930'ların başında, model, iktisadi, toplumsal ve siyasal olarak katlanılamaz hale geldi.

Hoover yönetimi harekete geçmek zorunda kaldı. Amaca yönelik olarak oluşturulmuş özel bir fon ve yapı olan Federal Çiftçi Kurulu (FFB) kanalıyla kooperatiflerin teşvik edilmesiyle çiftçilere –sanayi sektöründe sıradan bir olgu olan– kendi fiyatları üzerinde bir miktar denetim verilmesi umuldu. Bu boş bir umuttu; sınırlı bir ürün türü dışında –önemli örnekler portakal, kuru üzüm ve şeftaliydi– talep edilen örgütlenme fazla büyüktü. 1933'te, sistemin bu geleneksel olarak kabul gören sektöründeki sıkıntının hafifletilmesi için kaçınılmaz olarak bir şeyler yapıl-

207) Sanayiden dışlanan işçiler kurtuluşu çiftliklerde aradığından bunalım sırasında tarımsal iş gücü arttı.

ması gerekti. Tarım fiyatları, artık Washington'da bir danışman olan Gardiner C. Means'in göstermek istediği gibi, bunalımın deflasyonu karşısında sanayideki fiyatlardan çok daha korunmasız kalmıştı.[208]

Kurtarma operasyonunu çok büyük ölçüde iktisatçılar, ancak mesleğin kuramsal ve ideolojik olarak bağımsız bir bölümünü oluşturan iktisatçılar yönlendirdi. Son yüzyılın başında, Birleşik Devletler yönetimi ve eyaletler, bağış arazili yüksekokul ve üniversitelerle tarımsal deney ve eğitimi destekliyordu. Desteklerinin bir kısmı genel tarım ekonomisi ve bireysel çiftliklerin işleyişine ilişkin araştırma ve öğretime gitti. Washington'daki Birleşik Devletler Tarım Bakanlığı'ndaki saygın Tarımsal Ekonomi Dairesi içinde büyük ve entelektüel açıdan aktif bir araştırma merkezi vardı.

Merkezin çiftçilik fiyat hareketini, tarımsal kredi kaynaklarını ve çiftlik yönetimini incelemesi hayli pragmatikti; aksi takdirde, yasa koyuculardan gelen fonlar tamamen garantiye alınamazdı. Çiftçilik iktisatçıları, kendilerini çiftlik gelirleri ve işletmelerinin nasıl ilerletilebileceği konusunda yanıtlar almak için sıkıştıran diğer tarım uzmanları ve müşterileriyle yakın iletişim içindeydiler. Çoğu, ancak uzaktan haberdar oldukları klasik sisteme çok az bağlılık duyacak kadar meşguldü; 1920'lerden sonra, temel ilgileri çiftçilerin ekonomik sorunlarına –özellikle düşük fiyatlara– yönelikti. Çeşitli bilimadamları –önceleri Minnesota Üniversitesi'nde ve sonra da Harvard Üniversitesi'nde profesör olan John D. Black; Montana Üniversitesi'nden M. L. Wilson; California Üniversitesi Tarımsal Ekonomi Giannini Vakfı başkanı Howard R. Tolley ve diğerleri– çözüme ve fiyatların yükselmesine yönelik bir eylem konusunda yoğun bir tartışmaya girdiler. Bu, belki tarımsal üretimi kontrol ederek, belki iç tarım fiyatlarını düşük dünya fiyatlarından ayırarak –iki fiyat sistemi kurarak– yapılmalıydı. İkinci öneri gümrük vergileriyle uygun bir şekilde korunan iç pazarların ihracat desteğiyle –damping– gerçekleştirilecekti. Hangi yöntem seçilirse seçilsin, klasik rekabetçi tasarım reddedilecekti. Çiftçilik fiyatlarında sözü geçen, piyasa değil yönetim olacaktı.

1933'te yeni yönetimin gelmesiyle tarım iktisatçıları da Washington'a geldi. Uzun zamandır çiftçiliğin meşrulaştırmasını savunanların

208) Industrial Prices and Their Relative Inflexibility, Senato Tutanağı 13, 74. Kongre, 1. Oturum (Washington, D.C.: 1935).

koruması ve adil idaresi altında, Tarımsal Uyum İdaresi –AAA– doğdu. Daha önemlisi, önemli tarımsal ürünler için asgari fiyat ya da kâr belirleme politikası doğdu ve bu fiyatları gerçekleştirmek için zorunlu olarak üretim kısıldı ve depolamaya gidildi. Bu politika yaşayacak ve diğer bütün sanayi ülkelerinde benzerleri olacaktı. Klasik ideale en fazla uyan iktisat dalı, artık klasik ilkelere göre icraat yapmaya teslim edilmeyecekti.

Kabul edilmiş iktisadi fikirlerin savunucularının tarımsal aykırılığa tepkileri, New Deal yıllarında altın satın alma monetarizmine yönelik örgütlü tepkilerinde ve NRA'ya yönelik daha genel itirazlarında olduğundan çok daha az katıydı. Tarım özel bir durumdu; iyi profesyonel iktisatçılar onun iktisadi ve siyasal sapmalarını anlarmış gibi yapmadılar. Tarım iktisatçıları kendi içlerinde bir külttü. Thorstein Veblen genel bilgiyle özel bilgi arasındaki farkı görmüştü; ilki yüksek saygınlık ancak az bir pratik etki sağlarken, diğeri az bir saygınlık ancak yüksek bir pratik yarar sağlıyordu. Üniversiteler ve yüksekokullardaki tarım iktisatçıları, iktisatçı meslektaşları tarafından, uzun süre –haris bir şekilde– 'özel bilgici' olarak görüldüler. Ve şimdi, başlattıkları politikalar nedeniyle bu doğruydu.

Tarımda fiyat ve üretim kontrolünün sistemik olarak yanlış olduğu duygusu tamamen yok olmadı. 1980'lerin başı gibi geç bir dönemde, Reagan yönetimi, önce onları derhal retoriğe dayalı bir muhalefet sayılacak bir muhalefetle ilişkilendirdi; ancak, çok geçmeden, daha önce görülmemiş bir maliyete patlayan yeni bir müdahale oldu. Profesör Samuelson ve Nordhaus, kitaplarında politikayı biraz aşağılayarak dışladılar: "Çiftçilerin gelirini tarımsal üretimi düşürerek artıran bir ortak hükümet programı. (...) Çoğu yiyecek ve gıda talebi esnek olmadığından, ürün kısıtlamaları (onların) gelirini yükseltir. Ceremeyi, kuşkusuz, tüketiciler çeker."[209]

Politika bu yolla dışlanacak bir şey değildir. Klasik sistemin, en saf haliyle, katılımcıları tarafından hoş görülemeyecek olması modern iktisadi yaşamın oldukça önemli bir gerçeğidir. Herhangi bir sanayi ülkesinde gerçekten de hoş görülmemesi, konuyu şiddetle doğrular. Tarımsal

209) Samuelson ve Nordhaus, s. 389. Belki de, çiftlik bölgesinde bulunmasının bir sonucu olarak –Nebraska Üniversitesi'nde profesördür– Campbell McConnell politikayla oldukça ciddi olarak ve yakından ilgilendi. McConnell, s. 634-638.

fiyatların titizlikle korunduğu Japonya'da hoş görülmez, tarım fiyatlarının para ve ilgiyi büyük ölçüde etkilediği Avrupalı Ortak Pazar'da kesinlikle hoş görülmez; ineklerinin dağdaki otlaklarda yaşadığı ve sahiplerinin devletin sağladığı sübvansiyondan yararlandığı sözde serbest girişimin var olduğu İsviçre'de hoş görülmez. Konu tekrar vurgulanmalıdır: klasik pazar sisteminin en saf haliyle ortaya çıktığı herhangi bir yerde hoş görülmemesi modern iktisat tarihindeki büyük gerçektir.

16
Refah Devletinin Doğuşu

Birleşik Devletler'de Büyük Bunalım'a verilen en önemli yanıtlardan biri, zamanında kısmen onaylanan, çoğu kez kınanan refah devletinin yaratılmasıydı. Roosevelt Devrimi'nin en kalımlı mirası bu olacaktı. Ancak onun gelişimine yönelik tutucu bir Amerikan talebi olamaz. Birleşik Devletler çoğu açıdan geç bir çıkış yapmıştır. İktisadi yaşamdaki bu önemli değişikliğin bağlamsal ve entelektüel kaynakları için Avrupa'ya ve yarım yüzyıl geriye gidilmelidir. Refah devleti Almanya'da Kont Otto von Bismarck'la (1815-1898) doğdu.

1880'lerde Almanya'daki toplumsal faaliyet, devletin rolüne ilişkin Ricardo'cu ve klasik sınırlamalarla sıkıntıya girmişti. Alman iktisatçıları ilgilerini tarihe çevirdiler ve çalışmaları, genel olarak, yönetimin zorla müdahalelerine ilişkin ciddi bir uyarılar kaynağı değildi. Prusya ve Alman geleneğinde devlet yetkili, yararlı ve oldukça muteberdi. Hızla büyüyen sanayi, çalışan sınıfın aktif aklı ve devrimci fikirlere, özellikle de yeni ölen vatandaşları Karl Marx'a ait fikirlere duyduğu belirgin açıklık zamanın temel tehlikesi olarak görülüyordu. Bir reform dürtüsü olarak devrim korkusunun en açık örneğinde, Bismarck, kapitalizmin daha belirgin olan acımasızlıklarını yumuşatmaya yöneldi. 1884 ve 1887'de,

önemli bir ihtilafın ardından, Reichstag'da, en basit söylenişiyle kaza, hastalık, yaşlılık ve sakatlık sigorta yasası geçti. Parçalı biçimde olsa da, benzeri Avusturya'da, Macaristan'da ve Avrupa'daki başka yerlerde hayata geçirildi. Refah devletini kınayanlar artık büyük bir tarihsel geleneğe aitti; refah devletinin değeri ve meşruiyeti üzerine yapılan tartışmalar artık neredeyse yüzyıllıktı.

Bu süreçte daha kapsamlı ve bazı bakımlardan daha etkili bir adım Bismarck'ın büyük başlangıcından 25 yıl sonra İngiltere'de atıldı. Burada, toplumsal kaygıları olan insanların ve örgütlerin –Sidney ve Beatrice Webb, H. G. Wells, George Bernard Show, Fabian Derneği ve o zamanlar etkili olup düşüncelerini dile getirebilen işçi sendikaları– bilinçli ve bilgili tahriklerinin yarattığı korku devrim korkusundan çok daha fazlaydı. 1911'de, Exchequer Şansölyesi Lloyd George'un himayesinde hastalık ve sakatlık sigortası kanunu kabul edildi. Daha önce, gereken destekleyici vergiler olmasa da bütün masrafları işveren tarafından karşılanan ve paylaşmaya dayanmayan bir emeklilik sistemi yasalaşmıştı. İşsizlik sigortası konusunda Llyod George'un özel olarak araştırarak oluşturduğu İngiliz yasası, Almanya'daki erken tarihli modelin çok ötesine geçti; aslında, Almanya'da 1927 yılına kadar işsizlik yardımı yoktu.

İngiliz toplumsal refah yasaları, onlara eşlik eden vergilendirmeyle –hazırlık 1910 bütçesinde yapılmıştı– iç içe geçerek görülmemiş bir siyasal çatışma ve karışıklığı ateşledi. Bu, 1910'daki seçimlere ve Lordlar Kamarası'nın muhalefetinin gerekli vergileri onaylayacak yeterince yeni lord yaratma tehdidiyle liberaller tarafından kırılabildiği anayasal bir krize yol açtı. İngiltere'deki refah önlemleri Almanya'daki gibi zenginleri korusa bile, bu önlemlere duyulan gereksinim ayrıcalıklıların o sıralar kolayca algılayabildikleri bir şey değildi.

Lloyd George'un 1910 ve 1911'deki gerçek zaferi çeyrek yüzyıl sonra Amerikan hareket tarzının yolunu açtı. İngiltere klasik ortodoksinin yurduydu, ancak, gönülsüz de olsa, sistemdeki bu büyük değişikliği kabul etmişti. Bu, Birleşik Devletler'in aşmaya çalışacağı bir örnekti.

Llyod George'un yaptığı başlangıcın ardından, İngiltere'de, klasik düşüncedeki refah devletinin kanunlarına yönelik belirgin bir yumuşama vardı. 1920'de, Cambridge Üniversitesi'nde hem saygınlık hem mesleki

konum anlamında Alfred Marshall'ın ardılı olan Arthur C. Pigou (1877-1959), iktisatta Marshall'ın otuz yıl önceki *Principles*'ının benzeri bir temel eser yayımladı. Bu çalışmanın adı da anlamlıydı: *Economics of Welfare*.[210]

Pigou köklü bir yenilik getirmedi; 1933 gibi geç bir tarihte, "kusursuz serbest rekabetle (ona göre, tam olmasa da, büyük ölçüdeki serbest rekabetle) her zaman tam istihdama yönelik güçlü bir eğilim olacağını ve herhangi bir zamanda ortaya çıkan işsizliğin tamamen kendiliğinden oluşan uygun fiyat ve ücret düzenlemelerini önleyen bir çekişmeye dayalı direnişlerden kaynaklandığını" tekrarladı.[211] Ancak, güç algılansa da, temel bir noktada klasik doktrini zayıflatır. Bu zorlu kuram, her zaman, ayrı malların marjinal faydasından farklı olarak, paranın marjinal faydasının kazanan birey için azalmadığını savundu ve Pigou'dan sonra da bu savunu devam etti. Süreklilik kazandı; dahası, her ilave birimde daha az tatmin sağlamadı. Yerleşik kuram, kişilerarası yararın mukayese edilemeyeceğini daha şiddetli savundu. Tüketici özel malların miktarındaki artıştan doğan bir tatmin azalması yaşadı. Ancak, daha fazla malı olanın, bir artış sayesinde –çok az malı olana göre– daha az tatmin sağladığını söylemek mümkün değildi. Farklı insanların duyguları kıyaslanabilir değildi; böyle bir mukayese yapmak insan duygularının derinliğini ve karmaşıklığını inkâr etmekti ve bu da bütün iyi ve saygın iktisatçıların yeğlediği bilimsel düşünce tarzının inkârıydı.

Bütün bunlar özel bir duruma yönelik gibi görünse de, etkileyici pratik sonuçları oldu. Bu, zenginlerden yoksullara gelir transferine yönelik katı bir iktisadi uygulamanın olamayacağı anlamını taşıyordu. Zenginlerin parayı değerlendirip ondan yararlanması artan para miktarıyla azalmadı. Bu nedenle, zenginlerin, zengin olarak, marjinal servet ya da gelir kaybı nedeniyle, daha az varlıklı olanlara göre daha az sıkıntıya maruz kaldığı söylenemezdi. Vazgeçtikleri tüketimin sağladığı tatminin –faydanın– yoksulların elde ettiği tatminden az olduğu da söylenemezdi. Katı iktisadi kuramda, bu, kurallara aykırı bir mukayeseydi. Bu nedenle,

210) (Londra: Macmillan, 1920).

211) Paul A. Samuelson ve William D. Nordhaus tarafından *Economics*'e alınan bu bölüm (New York: McGraw-Hill, 1985), s. 366-367, Pigou'nun *The Theory of Unemployment* adlı kitabına aittir ve yazarların Birleşik Devletler'deki işsizliğin Pigou'nun zamanında işgücünün yüzde 25'ini bulduğu yolundaki gözlemini de yansıtır.

klasik iktisat, gelirin yeniden dağılımını desteklemedi. Şimdiyse işin püf noktası geliyor: şu ya da bu biçimde, refah ölçütleri her zaman böyle bir yeniden dağılımı gerektirdiğinden, klasik ortodoksi bunlara muhalif kaldı. Zenginler için bu yine oldukça uygun bir sonuçtu.

Pigou bu klasik düşünce çizgisinden kurtulunmasını sağladı. Toplam üretim eylemle azaltılmadığı sürece zenginlerden yoksullara harcanabilir kaynak transferiyle iktisadi refahın –sistemden sağlanan toplam tatmin miktarı– artırıldığını savundu. Pigou paranın marjinal faydasının artan miktarla azaldığını ileri sürdü; buna göre, yoksul bir kişi ya da aile, elde ettiği mal ya da kazançtaki bir artıştan zengine kıyasla daha fazla yararlandı.

Bu, ortodoks yaklaşımlara yönelik tam bir öldürücü darbe değildi; kişisel fayda karşılaştırması belirsizliğini korudu. Bir ölçüde hâlâ da öyledir. Ancak, Pigou'nun görüşleri refah önlemleri gerektiren yeniden gelir dağılımına çok güçlü bir destek sağladı. Bu yaptırım mevcut yerleşik düşünceye girdi.

Klasik ortodoksideki söz konusu çatlak, refah devletine yönelik harekette bir unsurdu. Birleşik Devletler'deki daha da önemli bir gelişme, profesyoneller içinde refah devleti amaçlarına sadık etkili bir grubun ortaya çıkmasıydı.

1930'ların ortalarından itibaren, önemli sayıda genç iktisatçı Washington'a geldi. Tarım Bakanlığı'ndaki –Rexford Tugwell'in bu bakanlıkta müsteşar olması tesadüfle açıklanamaz– büyük yoğunlaşmaya ek olarak, diğer bölümlere doğru cömert bir yayılma vardı. Onlar yüzünden, profesör kelimesi, çoğu insan için *cinsi sapık* gibi yüz kızartıcı bir siyasal çağrışım edinmişti. Akademik açıdan klasik sınırlamadan muaf kalan ve tarımsal politika ve yönetim sorumluluğunu üstlenen tarım iktisatçıları gibi, klasik sınırlamadan muaf olan kurumcular da, benzer biçimde, refah devletinin savunusunu ve tasarımını yüklendiler.

Diğer yerlerde de kimi bilimdamları öne çıkarken –Columbia Üniversitesi'nden Eveline M. Burns (1900-1985), Chicago Üniversitesi'nden Paul H. Douglas (1892-1976)[212]– Wisconsin Üniversitesi refah devleti

212) Birleşik Devletler senatörü olarak seçkin bir kariyerle önemli bir akademik kariyeri birlikte yürütmekteydi.

kanunları için temel fikirlerin ve pratik inisiyatifin kaynağıydı. Bu üniversiteden John R. Commons (1862-1945), Bismarck ve Lloyd George'a eş bir Amerikalı kişilikti.

Commons, olgunluk yıllarında, kaotik bir eğitimin ve feci bir erken akademik kariyerin olağanüstü etkili ve parlak bir son ürünüydü. Akademik kariyeri onu Ortabatı ve Doğu yüksekokulları ve üniversiteleri silsilesine –Ohio Wesleyan, Oberlin, Indiana Üniversitesi, Syracuse Üniversitesi– taşıdı. Veblen örneğindeki gibi, hepsi de onun başka yerde ders vermesini daha uygun gördü. Belki de, sıkça işten kovulması, düzenli olarak çalıştırılmasından daha az önemliydi.

Commons'un baş kurtarıcısı Amerika'daki iktisadi görüş ayrılığında bizzat öncü bir sima olan ve, daha önce belirtildiği gibi, Amerika Ekonomi Birliği'nin kuruculuğunu yapan Richard T. Ely'ydi (1854–1943). Ely, sonunda, Commons'u –devlet dahil– örgütlenmeyi geniş ölçüde, bazen tutarsız bir biçimde yurttaşla ilişkilendiren kitaplar yazdığı Wisconsin Üniversitesi'ne getirdi. Kitaplarda, bu ilişkiyle düşünce ve uygulamadaki yüzlerce yıllık tarihinin yasal kurumları incelendi.

Commons'un kitapları şimdi de ilk yayınlandığı zamanki gibi pek okunmaz. Onun büyük başarısı klasik olarak ortodoks görüşlerle sorunu olmayan ve zamanın açık toplumsal sıkıntılarını gidermek için oldukça pratik bir yol sergileyen sadık ve parlak bir meslektaş ve öğrenci grubunu toplaması ve yönlendirmesiydi. Temel aracıları, üniversitenin yakınında yer alan Madison'daki Wisconsin eyalet yönetimi ve onun yönetici ailesi olan Robert La Follete ve iki oğluydu.

İktisatçıların ve politikacıların ortak bir başarısı olan Wisconsin Planı, öncü bir kamu hizmeti yasasını, kamu yararlılık oranlarının etkili bir düzenlemesini, aşırı faizlere bir sınırlama getirmeyi, işçi sendikalarına destek vermeyi, bir devlet gelir vergisini ve nihayet 1932'de devlet işsizlik yardımı sistemini içeriyordu. Bu sonuncusunun siyasal ve iktisadi yaklaşımlar üzerinde büyük etkisi oldu; üç yıl sonra, federal yasamaya bu kadar doğrudan katkı sağlayan başka bir şey olmadı. Yine, federal planda yol gösteren Commons ve Wisconsin iktisatçılarıydı. Wisconsin Planı'nın mimarı ve üniversitede profesör olan Edwin E. Witte (1887-1960) federal yasayı hazırlayan Ekonomik Güvenlik Kabine Heyeti'nin icracı yöneticisiydi. Ayrıca, onunla yakından bağlantılı ve Wisconsin reformlarına da katılmış olan Arthur J. Altmeyer vardı (1891-

1972). Refah devletinin kökenlerine bir göz atmak, Madison, Wisconsin üzerinde esaslı biçimde durmayı kapsamalıdır.

İlk federal adım, 1935'te bir Harvard dekanının torunu, genç bir Massachusettsli avukat, sonra kongre üyesi, daha sonra ve halen St. Louis'teki Washington Üniversitesi'nde rektör olan Thomas H. Eliot (1907-) tarafından tasarlanan, yoksul yaşlılar ve muhtaç çocuklarla diğer iyileştirme amaçları için eyaletlere bir dizi bağış sağlayan bir yasamayla atıldı. Ekonominin temel sanayi ve ticari sektörlerinde, ulus ölçeğinde geçerli zorunlu yaşlılık emekli aylığı sistemiyle bir federal işsizlik yardımı sistemi sağlandı.

Ölçek olarak son derece mütevazı olan emekli aylığı tasarısı, ücret üzerinden özel bir vergi alınmasıyla rezerv oluşturulması temelinde tasarlandı; bu, çok sayıdaki mevcut işçi kuşağının emeklilik yaşına geldiği zamanki taleplerini karşılayacaktı. Hâlâ ciddi bir deflasyondan mustarip olan bir ülkede, bu, açıkça, deflasyonu teşvik eden bir yaklaşımdı; mevcut emekli aylıklarına yansıyandan daha fazlası satın alma gücünden eksiliyordu. Tazminatları, federal bütçede ödeme alternatifi açığı artıracak ya da daha az özel bir vergi artışını, muhtemelen gelir vergisinde bir artışı gerektirecekti. İlki muhafazakâr maliyeye duyulagelen bağlılıkla, diğeri daha az zenginler için zenginleri, gençler için yaşlıları vergilendirmeye karşı gösterilen siyasal dirençle bertaraf edildi. Sosyal güvenliğin itibar ettiği ilke, yani yaşlıların emekli aylıklarının kendi vergileriyle sürdürülmesi gerektiği ilkesi neredeyse rakipsiz kaldı. Aslında, başlangıçta sadece görünüşte var olan siyasal uygunluk, bu aylıkları kamu gelirleri üzerindeki genel bir hak iddiası olmaktan uzaklaştırdı.

İşsizlik yardımı, eyaletler arasındaki geniş bir avantajlar çeşitlemesiyle, karmakarışık bir eyalet ve federal eylem birliği gerektiren ücret bordrosu vergileriyle finanse edildi. Ne yazık ki, eyaletlerde daha çoğu yerine daha azını yapmaya ve böylece kurulu ya da cazip kılmak istedikleri sanayilerine daha az vergi yükü koyarak rekabet gücünü geliştirmeye yönelik ciddi bir özendirme vardı. Ancak, hiç değilse bir başlangıç yapılmıştı.

Ortodoks iktisatçıların Sosyal Güvenlik Yasası'na tepkisi, tanımsal ya-

salara, NRA'ya ve özellikle altın satın alma deneyine gösterdikleri tepkilerin tersine, nispeten yumuşaktı. NRA ya da altın alımlarından farklı olarak, önerilen yeni yasalar, klasik inanışa cepheden bir saldırıda bulunmayı gerektirmedi. İşsizlik ve yaşlılığın iktisadi yetersizlikleri baş gösterdi; belki de bu kusurların giderilmesi gerekiyordu. İşsizlik yardımı iktisadi yaşamın alt kesimiyle kurulan makûl bir köprüydü. Emekli aylıkları kendi çevrimi içinde ödendi; radikal bir şey değil, nihayetinde bir sigortaydı bu. Pigou gibi saygın biri, bir yaptırım önlemini meydana etti. Wisconsinli bilimadamları, görüşleri uyumsuz olsa da, en azından genel tanımlamada mesleğin önemsiz bir parçasının mensupları değil, gerçek iktisatçılardı.

Burada görüşlerine özel olarak değinilmesi gereken iş çevresi o kadar hoşgörülü değildi. Amerika tarihinde hiçbir yasal düzenleme iş çevrelerinin sözcüleri tarafından daha sert bir biçimde kınanmadı. Ulusal Sanayi Konferansı Yönetim Kurulu "işsizlik yardımının güçlü bir zemine oturtulamayacağı" konusunda uyarıda bulundu; Ulusal İmalatçılar Birliği "işsizlik yardımının yaşam ve sanayinin nihai sosyalist kontrolünü kolaylaştıracağını" söyledi; o zamanlar General Motors'un en tepesindeki kişi olan Alfred P. Sloan, Jr., sert bir biçimde, "Tehlike açıktır," dedi; Illinois İmalatçılar Birliği'nden James L. Donnely, bunu, "inisiyatifi zayıflatarak tutumluluğa köstek olan ve bireysel sorumluluğu bastırarak ulusal yaşamı baltalayan" bir plan ilan etti. Amerikan Barolar Birliği'nden Charles Denby, Jr., "er veya geç, (bu sigortanın) kaçınılmaz olarak özel kapitalizmin terkine neden olacağını" söyledi; ve Ohio Ticaret Odası'ndan George P. Chandler, biraz şaşırtıcı bir biçimde, Roma'nın çöküşünün bu eylemle açıklanabileceğini bildirdi. Arthur M. Schlesinger, Jr. bütün bu insanların görüşlerine kapsamlı bir açıklık getirerek şunları yazdı: "İşsizlik yardımıyla kimse çalışmayacak; yaşlılık ve dul ve yetim aylığıyla kimse kurtulmayacak; sonuç, ahlaki çöküntü, mali iflas ve cumhuriyetin yıkılması olacaktır." Yukarı New York Temsilcisi John Taber, Kongre'de, muhalif iş çevreleri adına konuştu: "Dünya tarihinde ticari gelişmeyi engellemek, işçileri köleleştirmek ve işverenlerin halka iş verme olanaklarını engellemek için bu kadar sinsice tasarlanmış bir önlem asla getirilmemiştir." Bir meslektaşı, temsilci Daniel Reed, daha özlü konuştu: "Sırtımıza diktatörün kamçısı inecek." Cumhuriyetçi muhalefet, yeniden görüşülmek üzere tasarıyı oybirliğiyle iade, yani red-

detti ancak tasarı meclise geldiğinde ikincil düşünceler ağır bastı. Yasa ezici bir çoğunlukla –33'e karşı 371– geçti.[213]

Ancak, bu sadece başlangıçtı. Sağlık sigortası, çocuklu ailelere daimi yardım, düşük gelirli ailelere konut ve konut yardımı, ihtiyaç sahiplerine iş eğitimi ve diğer yardımcı hizmetleri sunacaktı. Bu durum, Amerika'da olduğu gibi bütün sanayi ülkelerinde de geçerliydi.

Ayrıca, söz konusu iş çevrelerinin liderleri gibi, refah önlemlerini serbest girişimin doğal düşmanı, onun tekerlerini döndüren güdünün tahripçisi olarak görenlerin devam eden kaygıları ve yakınmaları vardı. Sonraki zamanlarda, Birleşik Devletler ve İngiltere'deki açıkça muhafazakâr idareciler, bu gerginliği ve eleştirileri koro halinde dile getirecekti. İtaatkâr yardakçılar, çoğu kez kendilerini mutlu eden bir yenilik duygusuyla, Bentham'a, Spencer'e ve William Graham Sumner'e ait önceki hakikatleri tekrarlayacaktı.[214] Yoksulların öfkesi ve yabancılaşmasının refah devletiyle dindirilip yatıştırılması gibi, Bismarck'çı devrim korkusu da yatıştırıldı. Derin performans sorunlarıyla kuşatılmış sosyalizm bir alternatif olarak geriledi. Sonuç, refah önlemlerine yönelik yüksek sesli saldırıların yoğunlaşması oldu. Ancak, aşırı ve dizginsiz retorik önemli ölçüde eyleme dönüşmedi. Hiçbir sanayi ülkesinde. Refah devletini ortadan kaldırmaya ilişkin girişimlerin siyasal sonuçları da dahil, gerçeklerle yüzleşen yasa yapıcılar ve idareciler, Amerikan Temsilciler Meclisi'nin ilk oylamada yaptığı gibi geriledi.[215] Refah devleti, yine de, modern kapitalizmin ve modern yaşamın değişmez bir parçası oldu. Sosyal güvenlik hem lanetlendi hem sevildi, ancak kazanan sevgi oldu.

Sosyal Güvenlik Yasası'na iş dünyasının tepkisi iktisatçılarla iş dünyası arasındaki ilişkilerdeki değişimin başlamasında belirleyici oldu; bundan böyle, bir gerilim sınırı olacaktı. İktisatçılar, eski zamanlardaki gibi,

213) Bkz. Arthur M. Schlesinger, Jr., *The Age of Roosevelt: Vol. 2, The Coming of the New Deal* (Boston: Houghton Mifflin, 1958), s. 311-312. Burada, Profesör Schlesinger'in muhalif açıklamasından yararlandım.

214) Bkz. George Gilder, *Wealth and Poverty* (New York: Basic Books, 1981) ve Charles Murray, *Losing Ground: American Social Policy, 1950-1980* (New York: Basic Books, 1984).

215) Bu konuda bkz. David Stockman, *The Triumph of Politics* (New York: Harper & Row, 1986).

iktisadi gelişmelerin iyicil bir klasik akılcılaştırma kaynağı olmayacaktı artık; bazıları oldukça karşıt fikirlere ve eylemlere kaynaklık ediyordu. Altın alımlarında bu tersine rolün bir belirtisi vardı; refah devletinin başlamasıyla da açığa çıkmıştı. Çok geçmeden, John Maynard Keynes'le bu rol iyice güçlenecekti.

Ticari çıkarların iktisadi sistemi korumak için tasarlanan iktisadi önlemlere niçin bu kadar açıkça direndiği konusunda, Keynesçi eylemle güçlü ve acil bir biçimde tekrar gündeme gelecek olan bir soru ortaya çıkıyor. Bu direniş, geleneksel olarak, –inceliksiz ve toplumsal anlayışsızlık tarafından– işadamlarının ve özellikle de onların daha konuşkan sözcülerinin ileriyi görememesine atfedildi. Bu sınırlı bir görüştür. Şahsi parasal çıkar bu konularda hakim değildir; dini inancın da rolü vardır. Aktif ticari katılımcılar için, klasik sistem, mal ve hizmet üretmeye ve kişisel karşılığı savunmaya yönelik bir düzenleme olmanın ötesindeydi ve hâlâ öyledir. Ayrıca, bir totem, bir dini inanç tezahürüydü. Bu nedenle, saygı duyulması ve korunması gerekliydi. İşadamları, idareciler, sermayedarlar, inancı savunmak için menfaatin üzerine çıktılar. Çoğu bunu hâlâ yapıyor.

Bu tutumlarının bir başka nedeni daha vardı. Ticaret sadece para peşinde koşmak değildi; farklı olmak ve sonuçta onur kazanmaktı. Bunlara ulaşılıp ulaşılmadığını değerlendirmek, tatsız ancak kaçınılmaz bir gerçektir; görece başarı, kötü zamanlarda iyi zamanlara kıyasla daha kolay algılanır. Genel talihsizlik dönemlerinde, başarılı ve cevval işadamı, nelerin kendi çabalarıyla (ya da saygıdeğer atasının çabalarıyla) başarıldığını ve nelerin kaçırıldığını açıkça görebilir. Eğer herkes iyi ya da eşit ölçülerdeyse, bu öz-onama alıştırması pek kârlı değildir. Sevindirici düşünce ve ifadeler, "başarmak" ya da buna olanak sağlayan üstün niteliklere ilişkin olası hayaller sona erer. İyileştirici sosyal güvenliğe iş çevrelerinin (ve sonra da Lord Keynes'in) gösterdiği direnci entelektüel miyopluk ya da dar bir parasal çıkara atfetmek, rekabetçi ve kapitalist güdülenmedeki çok önemli bir unsuru yanlış anlamaktır. Birçok kişinin kaybettiği yerde kazanmanın zevkiyle ilgili bir şey, belki çok şey söz konusudur.

17
John Maynard Keynes

Olayların iktisadi fikirler üzerindeki amansız baskısı ve Büyük Bunalım'ın ezici baskısı yüzünden, 1930'lar, özellikle Birleşik Devletler'de en yenilikçi yıllar oldu. Daha önce de söylendiği gibi, sanayi ve tarım fiyatlarındaki düşme doğrudan ifade edildi; rahatlama ve bayındırlık işleri alanında istihdam sağlandı; 1935'te işsizlik yardımı ve emeklilik sigortası geldi. Bir bütün olarak sistem tam bir başarısızlıktı. 1936'da, New Deal'ın dördüncü yılında, gelişme kabilinden tümüyle geçici bir iyileşmeden sonra kişisel harcamalar düştü; Amerikan işgücünün yüzde 17'si hâlâ işsizdi; gerçek brüt milli hasıla artık gerilerde kalan 1929'daki düzeyinin sadece yüzde 95'i seviyesindeydi. Politikacıların vaat ettiği güçlü yıllık artışlardan eser yoktu. 1937'de bir başka keskin düşüş yaşandı; zaten bir bunalım olduğundan buna yeni bir isim bulunması gerekmişti ve buna da durgunluk denildi. Durgunluk, bunalım içinde bunalımdı.

Bunların hiçbirine klasik ortodoksi yanıt veremezdi. Bu bakımdan, bir kez daha tekrarlamak adına, ekonomi gerçek dengesini tam istihdamda buldu ve tam istihdamdan ekonomiyi ayakta tutan talep akışı geldi. Say Yasası. Geçici açıklar vermek mümkündü ve bu kabul de gördü, ancak kesinlikle sürekli olamazdı; böylece, 1936'dan sonra bit-

mek bilmez altı zorlu yıl yaşandı. Yüzyıl önce Thomas Robert Malthus talep eksikliğinin muadili olan toplam aşırı üretim durumunu tartışmıştı.[216] Bu konuda, muhtemelen tuhaf, kesinlikle de hatalı bulunmuştu. Kabul edilen gerçek, Say Yasası, David Ricardo ve genel olarak eksik tüketim denilen –talep eksikliğine temellenen yanlış düşünce– olgunun reddiydi. Eğer bir talep eksikliği görülmezse, talebi artırmak için bir kamu faaliyeti sorunu olamayacağı açıktı. Gereksiz olmasının dışında, bu, güçlü kamu maliyesinin ilkelerini çiğnedi. Yönetim, tıpkı özel hane halkı gibi, kendi yöntemleri içerisinde yaşadı ya da yaşamalıydı.

Belki de, faiz oranları gerçekten merkez bankası etkisiyle düşürülebilirdi, ancak zaten 1930'ların ortalarında faizler neredeyse nominal düzeydeydi; insan borç almaya ve yatırım yapmaya daha fazla teşvik edilemezdi.

Bu koşullardan –ve gücü ancak onların ışığında görülebilir– John Maynard Keynes'in (1883-1946) muazzam bir etki yaratan eseri çıktı. Tartışmasının esasları basitti ve bunalım karşıtı politikayı onun klasik baskılarından kurtarmak üzere tasarlanmıştı. Modern ekonominin dengesini mutlaka tam istihdamda bulmadığını savundu; bu denge işsizlikle –eksik istihdam dengesi– bulunabilirdi. Say Yasası artık hükümsüzdü; talep eksikliği *olabilirdi*. Yönetim bu talep eksikliğinin üstesinden *gelebilirdi* ve *gelmeliydi*. Bir bunalımda güçlü kamu maliyesinin temel kuralları bu gereksinime teslim olabilirdi.

Eksik istihdam dengesi, Say Yasası'nın yok sayılması, talebi sürdürmek için gelirlerle açığa çıkarılan devlet harcamalarına başvurulması, bunlar Keynesçi sistemin esaslarıydı ve bu esaslara döneceğiz. Bunlardan, hiç de abartı sayılmamalı, Keynesçi Devrim doğdu.

Kaç kişi tarafından önceden sezinlenmiş olduğu, devrimin önemli özelliklerinden biriydi. Keynes'ten çok önce Keynesçiler vardı. Biri, 1933'te başa geçtiğinde herhangi bir iktisadi kuramın sınırlamalarından muaf olan, en belirgin örneği *Autobahnen* denebilecek büyük bir bayındırlık işleri programını devreye sokan Adolf Hitler'di. İnşaat çalışmalarını daha sonra sadece silah harcamaları izledi. Naziler vergi geliri baskıları-

216) Bkz. bölüm VII.

na da kayıtsızdı; bütçe açığıyla finansman yoluna gidildi. Alman ekonomisi önceden maruz kaldığı yıkıcı krizden kurtuldu. 1936'dan itibaren, Hitler'in iktidara gelmesinde son derece etkili olan işsizlik kökten halledildi.

İktisat dünyası bundan etkilenmedi; Hitler ve nasyonal sosyalistler taklit edilecek bir model değildi. O yıllarda Reich'ı ziyaret eden iktisatçılar ve mali aklın daha makûl temsilcileri bir ağızdan iktisadi bir felaket tahmininde bulundular. Çılgın değilse pervasız bir ekonomi politikasının sonucu olarak Almanya'nın çökeceğini söylediler; nasyonal sosyalizm gözden düşecek ve yok olacaktı. Geçmişteki işsizlik ve sıkıntıdan sorumlu olan acımasız ortodoks şansölye Heinrich Brüning, her dinleyici topluluğuna, faşizmin doğuşuna neden olan umutsuzlukla hiçbir biçimde ilgisi olmadığını inatla savunduğu sert politikalarının terk edilmesinin ardından Almanya'dan yayılacak kötü sonuçları anlattığı Harvard Üniversitesi'ne geçti.

İsveç örneği, özenli ve kaygılı iktisadi düşünceyle daha yakından bağlantılı ve daha uygardı. Burada, kamu faaliyetleriyle ilgili iktisadi fikirler konusunda iki ihtiyatlı iktisatçı kuşağı ciddi tartışmalara girişmişti. Tartışmanın ötesine geçip, öğreterek ve yazarak kavram ve politikalarını pratik siyaset ve kamu yönetimine taşıdılar.

İlk kuşağın önde gelen siması, klasik ve faydacı geleneğe bağlı, ancak son derece bağımsız ve yaratıcı bir düşünceye sahip olan, tutarsız ve bazen de açık bir aykırılığa yatkın bilimadamı Knut Wicksell'di (1851-1926). Doğum kontrolü savunusuna öncülük etmesi ciddi olarak eleştirilmişti; 1908'de, bir konferansta, Lekesiz Gebelik'ten yeterince inançla bahsetmediği için iki yıl hapse mahkûm edildi. İktisatçıların aykırılıklarında daha az eklektik olmaları gerektiği düşünülüyordu.

Wicksell'in görüşleri çokdaha sonraki tartışmanın habercisiydi; özellikle Chamberlin ve Robinson'dan önce davranarak, tekel ve rekabetin birçok pazar örgütlenmesinin yer aldığı yelpazenin aşırı uçlarında olduğunu düşündü. Ortodoks kavramlaştırmalara yönelik bu ve diğer cüretkâr yaklaşımlar, onu İsveç'in ve bir ölçüde Avrupa iktisadi muhafazakârlığının temel direği Gustav Cassel (1866-1944) ile yaşam boyu sürecek bir ihtilafa götürdü. Cassel, klasik sistemin, altın standardının ve devletin –asgari ölçüde değilse de– uygun bir biçimde sınırlanmış rolünün sadık bir savunucusuydu. Cassel, görüşlerine güçlü biçimde bağlı

olarak ve böylelikle bütün Avrupalı muhafazakârların beğenisini kazanarak güçlü bir diyalektik tepki esinledi. İsveç'in iktisadi ortodoksiden kopması, böylesine sağlam bir ortodoks muhalifin varlığına çok şey borçluydu.

Cassel'e muhalif ikinci kuşakta bağımsız bilimadamları Gunnar Myrdal (1899-), Bertil G. Ohlin (1899-1979), Erik Lindhal (1891-1961) ve daha sonra Birleşmiş Milletler genel sekreteriyken ölen Dag Hammarskjöld (1905-1961) önem taşıyordu. Söz konusu kurama olan hakimiyetleri ve onun kısıtlamalarına gösterdikleri güçlü bir dirençle, İsveç'in iktisadi, toplumsal ve siyasi alandaki pratik sorunlarına kafa yordular. Bunalım derinleştikçe, dikkatleri özellikle bu gelişimin sonucu olan fiyat deflasyonuna, üretimin azalmasına, işsizlik ve tarımsal sıkıntıya yöneldi. Yekpare İsveç toplumunda, iktisatçılar, gerçekten, her gün siyasi liderler ve kamu görevlileriyle sıkı ilişki içindeydi ya da bu rolleri bizzat üstlendiler. Bu işbirliğinden sıkıntıları azaltmaya ve ekonominin genel işleyişinin iyileşmesine yönelik kapsamlı bir plan çıktı. Plan, zamanın standartlarıyla gelişmiş bir sosyal güvenlik sistemini kapsadı. Tarımsal fiyatları da destekledi. Ayrıca, alışılmış kapitalist ve rekabetçi girişime ek ve düzeltici olarak, son derece planlı bir çiftçi ve tüketici kooperatifleri sistemini içerdi.

Bununla birlikte, mevcut en büyük anlamı, devlet bütçesinin talep ve istihdamı güçlendirmeye yönelik bilinçli kullanımıydı. Bunalım, İsveçli iktisatçıları, faizleri düşürmeye yönelik merkez bankası eyleminin yatırımı, yatırım harcamalarını ve talebi işe yarar bir biçimde artıracağına ilişkin besledikleri umuttan vazgeçmeye itti. Yine, sicim üzerinde beyhude bir yol alma çabası söz konusuydu. Bunun yerine, iyi zamanlarda devlet bütçesinin dengede olması ancak bunalım zamanında, tersine, geliri aşan harcamaların talep ve istihdamı desteklemesi için bütçenin bilinçli olarak dengesiz tutulması gerektiğini savundular. Bütün bunlar, 1930'larda, İsveç'te, Keynes'ten önce söyleniyor ve yapılıyordu; terminolojik olarak kesin bir dünyada modern referans Keynes'e değil İsveç Devrimi'ne aitti.

Onyılın ortasında, İsveç düşüncesindeki gelişmelerin iletisi, gerçekten de, İngiltere ve Birleşik Devletler'e sızıyordu. Sosyalizm ve komünizmin katı ortodoks bir kapitalizmin yegâne alternatifleri olduğu fikriyle sıkıntıya giren bir dünyada, İsveç, artık gelişmiş sosyal refah sistemiyle,

tüketici ve işçi kooperatifleriyle, klasik zorlayıcılık ve talebi güçlendirici bütçe değişikliği ve düzeltmelere duyduğu genel hoşgörüyle Orta Yol olarak betimleniyordu.[217] Ancak, Ben B. Seligman'ın belirttiği gibi,[218] dil engeli uzun bir süre kısıtlayıcı oldu. Ayrıca, büyük iktisadi fikirlerin küçük ülkelerden çıkması beklenmiyordu.

Keynes'in Birleşik Devletler'de de öncülleri vardı. 1920'lerde tuhaf bir üne sahip bir iktisatçı olan William Trufant Foster (1879-1950) ve 1929 çöküşünden önceki ve çöküşü izleyen yıllarda büyük yatırım tröstü teşviklerinin (ve felaketlerin) *wunderkind*'i Waddill Catchings (1879-1967) talebi destekleyip güçlendirmeye yönelik devlet müdahalesini hararetle ileri süren bir dizi kitap yayımladılar. Hedefleri, Say Yasası ve destekleyici iktisadi düşüncelerdi: "İktisadi kuram alanının lordları [klasik iktisatçılar], herhangi bir kanıtlamaya dahi kalkışmadan, sadece üretim finansmanının doğrudan halka satın alma araçları sağladığını zannettiler."[219]

Foster ve Catchings'in fikirleri halka tamamen uzak değildi; ilk bunalım yıllarında, meslek dışından önemli sayıda takipçileri oldu ve fikir tartışmaları yaptılar. Ancak, saygın iktisatçılar arasında esasen popüler ve yüzeysel bir yanlışlık numunesi gibi görüldüler ve günlük konuşmalarda onlardan bu yanlışa dönük bir eğilime işaret etmek için bahsedildi.[220]

Son olarak, Keynes'ten önceki döneme rastlaması açısından, Birleşik Devletler'de onun temel reçetesine oldukça pratik bir gönderim vardı; yani, talep ve istihdamı sürdürmek için yönetim harcamasının borçlanarak finanse edilmesi söz konusuydu. 1930'ların çok büyük bölümünde federal hükümet büyük bir açık verdi. Bu açık 1933'te başladı ve doğrudan yardım ve bayındırlık çalışmaları, Federal Acil Yardım İdaresi, Bayındırlık İşleri İdaresi, Sivil İşler İdaresi ve Çalışma Geliştirme İdaresi

217) Marquis W. Childs'ın çok okunan kitabının başlığından, *Sweden: The Middle Way* (New Haven: Yale University Press, 1936).

218) *Main Currents in Modern Economics* (New York: The Free Press of Glencoe, 1962), s. 539. Bu muazzam çalışma, haklı olarak, İsveçli iktisatçıların büyük hayranlığını topluyor.

219) William Trufant Foster ve Waddill Catchings, *The Road to Plenty* (Boston: Houghton Mifflin, 1928), s. 128.

220) Ancak herkes tarafından değil. Para ve bankacılık uzmanı, uzun süre çok saygın bir Harvard profesörü olan John H. Williams (1887-1980) Foster ve Catchings'in göz ardı edilemeyecek bir özellikleri olduğunu söyleyerek öğrencilerinin ilgisini çekti ve meslektaşlarını şaşırttı.

kanalıyla yürütülen, kamu istihdamına yönelik diğer harcamalarla daha da arttı. Dolu dolu geçen üç New Deal yılından sonra ve Keynes yılı olarak tanımlanabilecek olan 1936'da, federal gelirler harcamaların yarısından biraz daha fazla, yüzde 59 oranındaydı. Açık, brüt milli hasılanın yüzde 4.2'si düzeyindeydi.[221] Zor koşullar ve ekonomi politikasındaki kontrol edilmesi zor baskı, zaten Keynes'in koşullayacağı şeyi gerektirmişti. Bununla birlikte, gereken şey onay görmedi. Mevcut durum mali bir hatayı bağışlamadı. Sonuç olarak, Franklin D. Roosevelt de dahil, Keynesçi ekonomi politikası, çoğu insanın düşüncesinde, uzun zaman sadece bir iktisadi akıl edimi olarak değil, siyasi açıdan kaçınılmaz gibi görülenin karmaşık bir akılcılaştırılması olarak değerlendirilecekti. Keynesçi politikanın ilk zamanlardaki savunusu, bizzat Keynes tarafından yapılan güçlü ikna girişimlerini kapsadı. 31 Aralık'ta, New Deal'ın ilk yılında, *The New York Times*'ta başkana yönelttiği açık mektupta, yönetime, "borçlarla finanse edilen devlet harcamalarının sonuçta ulusal satın alma gücünün artışı üzerindeki etkisinden"[222] söz etti ve ertesi yıl bu konuya değinmek üzere Roosevelt ile son derece başarısız bir görüşme yaptı. Ancak, önceki çabalarının hiçbiri, iktisat tarihinde, 1776'da *Ulusların Zenginliği*'nin yayınlamasıyla kıyaslanabilecek değerde bir olgu olan *İstihdam, Faiz ve Genel Para Kuramı*'nın 1936 yılında yayınlanması[223] kadar önemli değildi. Bu, Keynes'in olmasını tasarladığı gibi, talep, üretim ve istihdamla onların sonucunda ortaya çıkacak politika açısından klasik çıkarımlara indirilen öldürücü bir darbeydi.[224]

Apaçık görüleceği gibi, *Genel Kuram*, kabul görmesini önemli ölçüde Büyük Bunalım'a ve klasik iktisatın yaygın zorluklarla baş etmekteki

221) Kıyaslandığında, 1986'nın coşkuyla tartışılan açığının brüt milli hasılanın yüzde 4.6 düzeyinde olduğu görülecektir.

222) R. F. Harrod'dan alıntı, *The Life of John Maynard Keynes* (New York: Harcourt, Brace, 1951), s. 447.

223) (New York: Harcourt, Brace.) Keynes başlıkta virgül kullanmaktan vazgeçti; daha sonra, yorumcular, neredeyse kaçınılmaz bir biçimde, virgülleri geri koydular.

224) Burada, tekrar, Keynes'in yaptığı gibi, Smith ve Ricardo'dan itibaren bütün ortodoks düşünce sahası için klasik kelimesini kullandığımı belirtiyorum. Keynes zamanından itibaren, genel referans, klasik iktisattan yukarı doğru bir adım olarak düşünülen neo-klasik iktisata doğru kayacaktı. Bununla birlikte, eski tartışmadan keskin bir kopuş da söz konusu değildi; yeni terim, bahsi geçen sayısız arıtma sayesinde kabul gördü. Klasik iktisat, en azından Keynes'e kadar, geleneksel düşünce akımının daha geçerli bir betimlemesidir.

başarısızlığına borçluydu. Ancak, Keynes'in iktisadi tanışma ve çözümlemesindeki vurgu ve biçemin, kendine duyduğu güvenin de büyük önemi vardı. Özgüven özellikle vurgulanmalıdır. Hiçbir iktisatçı onun kendisini önemsediği kadar önemsenmedi ya da onun ortaya koyduğu kesin çerçeve içinde izlenmedi. Keynes'in etkisi, büyük ölçüde kendi geçmişinden, ününden ve saygınlığından kaynaklanır. *Genel Kuram* bu niteliklere sahip olmayan birinin kaleminden çıksaydı, pekâlâ iz bırakmadan kaybolup gidebilirdi. Şimdi, bu niteliklerden biraz söz etmeliyiz.

Keynes'in ailesi ve akademik inancaları ona daha iyi hizmet edemezdi. Babası John Neville Keynes Cambridge Üniversitesi'nin çok ünlü bir iktisatçısıydı. On beş yıl boyunca üniversitenin en üst idari görevlisiydi. Maynard Keynes'in annesi Florence Ada Keynes inançlı bir cemaat lideri ve sonraki yıllarda Cambridge belediye başkanıydı. Her ikisi de ünlü oğullarından daha uzun yaşadı ve 1946 yılı Nisan ayında onun Westminster Abbey'deki cenaze töreninde hazır bulundular.

John Maynard Keynes Eton College'e gitti ve Lytton Strachey, Leonard Woolf ve Clive Bell ile birlikte öğrenci olduğu Cambridge Üniversitesi'ne devam etti. Virginia Woolf, Vanessa Bell ve diğer birçok kişiyle birlikte Londra'da daha sonra çok ün kazanan –hatta fazla ün kazanan diyelim– Bloomsbury grubunu kuracaklardı. Keynes için bu dostlar bir dünyaya ve çetin iktisadi kavramlarla benzeşmeyen bir tür söyleşiye açılmaktı; dostları için ise, Keynes, pratik siyasal konular ve iktisatla kurdukları beklenmedik, hatta gizemli bir bağ olacaktı. 1905 yılında Cambridge Üniversitesi'ni bitirdikten sonra kamu hizmeti sınavlarına girdi ve iktisattan geçer not alamadı: "İktisat konusunda kesinlikle beni sınava tabi tutanlardan daha çok şey biliyordum."[225] Bu resmi cehaletten sağ salim sıyrılarak bir süre Hindistan Dairesi'nde çalıştı, olasılık kuramına ilişkin son derece teknik ve kabul gören bir kitap yazdı, Hindistan parası üzerine bir başkasına başladı ve Profesör Arthur Pigou'nun kişisel olarak sağladığı bursla Cambridge Üniversitesi'ne döndü. 1914-1918 savaşı ve kötü sonuçları Keynes'in kaderiyle ve artık onun genel düşüncesini belirleyecek özgüvenle birleşti, bu düşünceyi etkili ve sonuçta karşı konulamaz hale getirdi. Bu yıllarda, İngiltere'nin dış müba-

225) Keynes, Harrod'dan alıntı, s. 121.

dele kazançlarını, borç vermeden elde edilen kazançları ve dışarıda alınan ve satılan yabancı tahvillerden gelen kazançları yönlendirmedeki yeteneği ve becerikliliğiyle büyük ün kazandığı hazinede çalıştı. Kazançların gerekli dışalımlar ve denizaşırı harcamalara dağıtımında ve benzer konularda Fransızlar'a ve Ruslar'a sağladığı rehberlik ve yardımla öne çıktı. Ekonomi politikası ve idari yeteneğiyle de, savaşın sonunda, 1919'da, Paris Barış Konferansı için oldukça saygın ve önemli bir göreve, İngiltere delegeliğine seçilecek kadar iyi tanınıyordu.

Genç uzmanın tavrı –Keynes artık 36 yaşındaydı– Paris Konferansı'nda hayranlık uyandıran bir grubu –David Lloyd George, Georges Clemenceau, Woodrow Wilson– dünya barışını sağlamak gibi –tahmin edilebileceği üzere– hayranlık uyandıran bir görev için harekete geçirdi. Böylesine el üstünde tutulan biri sonuçta büyük bir tatmin yaşayacak ve o kadar şanslı olmayanlarda kıskançlık uyandıracaktı; kendisine yaraşır bir saygınlıkla önerilerde bulunmalıydı; tatsız, mantıksız ya da tuhaf olsa da, sonucu yapabileceğinin en iyisi olarak kabul etmeli hatta savunmalıydı. Başka türlü davranmak seçimine temel olan sağgörünün yadsınması olacak ve kişisel itibarına zarar verecekti. Kişisel itibarını artırmak ihtiyacı içinde olmayan Keynes, 1919 yılının Ocak ayında, gelinen noktayı derinden kınayarak Paris'i terk etti. İki ayı aşkın bir zaman içerisinde *The Economic Consequences of the Peace*'i[226] yazmak için İngiltere'ye döndü. Kitap o yıl İngiltere'de yayınlandı, İngiltere baskısı 84 bin kopya satıldı ve birçok dile çevrildi ve hâlâ I. Dünya Savaşı ve kötü sonuçlarıyla ilgili en önemli *iktisadi* belge olma özelliğini korumaktadır.

Ayrıca, sıkça söylendiği gibi, şimdiye kadar yazılmış en etkileyici eleştirilerden birisidir. Paris yaklaşımını intikamcı, uzağı göremeyen ve kökten hayalci olarak betimler. Keza büyük devlet adamlarını da: Wilson, o "kör ve sağır Don Quixote",[227] "hayali Fransa ve hayal kırıklığı insanlık olan" Clemenceau, son anda silinen bir pasajda anlattığı Lloyd George,[228] "o keçi-ayaklı ozan, Kelt antikitesinin sihirli ormanlarından ve ilençli büyüsünden çağımıza gelen o yarı-insan ziyaretçi".[229]

226) (New York: Harcourt, Brace and Howe, 1920.)
227) Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, s. 41.
228) Keynes, *The Economic Consequences of the Peace*, s. 32.
229) Keynes, Harrod'dan alıntı, s. 256.

Ancak, Keynes'in mesleki horgörüsünün nedeni tazminat maddeleriydi. Keynes, Almanya'nın talep edilen miktarı karşılayacak tasarlanabilir herhangi bir ihracat geliri elde edemeyeceğini savundu; çabalar ve sonucundaki ticari ve mali altüst oluş, sadece mağlup düşmanı değil, bütün Avrupa'yı da cezalandıracaktı. 1920'ler ve 1930'lardaki barış koşullarının aslında Kartaca'ya has olduğu görüşü her şeyden çok bunun sonucuydu. Sonuçta, Almanya'nın cezalandırılmış bir mütecaviz olarak görülmesine son verildi ve, onun yerine, bir kurban olarak düşünülmesi gerektiği görüşü doğdu. Keynes'in mirası buydu.

Ve daha uz bir amaca yaradı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya ve Japonya'dan parasal transferler biçiminde tazminat alma fikri aynı şekilde reddedildi; Keynes'in ilan ettiği yanlış tekrarlanmamalıydı. Bunun yerine, bu kez tazminatlar daha makul ölçülerde, ayni, özellikle de fabrika ve donatım biçiminde olacaktı. Ne yazık ki, bir ölçüde uygulanmazlığı bir yana, bu tür tazminatların karışıklığı daha da artırdığı ve acımasız olduğu anlaşıldı. İşçiler ve bütün toplum geçimlerini bağladıkları fabrikaların ve makinelerin söküldüğünü, yüklendiğini ve taşındığını görmek zorunda kalmıştı. En azından o an için geleceğe ilişkin tüm ümitler yok olmuştu. Bu, sadece fabrikaları taşıyıp kullanmakla sınırlı pratik bir sorun olarak tamamen Kartaca'ya has bir uygulamaydı.

1920'lerde ve 1930'ların başında edebiyatla ilgilenen ve olağanüstü yazılar yazan Keynes, *New Statesman and Nation*'da yöneticiydi, önemli bir komisyon olan Hükümet Maliye ve Sanayi Araştırma Komisyonu'na yardım etti, bir sigorta şirketinin yönetim kurulu başkanıydı, Cambridge'deki King's College'in hocası ve muhasebecisiydi; ayrıca, başlangıçta bir felakete yol açarak –babası ve arkadaşları tarafından kurtarılmak zorunda kalmıştı– sonralarıysa başarıyla, hem kendi adına hem de –bu tür faaliyetlerdeki geleneksel ve hassas sınırlamalar ışığında ve daha dikkat çekici ölçüde– King's College adına borsada oynadı.

1925'te altın standardı tartışması ve fırtınalı bir dönem diye tanımladığı şeyin ardından gelen tehdit, o zaman Exchequer şansölyesi olan Winston Churchill ile parlak bir polemik savaşına girmesine neden oldu. Tartışma, savaş zamanındaki gerilemenin ardından sterlinin saf altın değeri olan 123.27 grama, eski dolar –4.87– paritesine dönmesi üzerineydi. Vakur bir iktisadi sağgörü ve gelenek bunu gerekli kılmış

ama pahalanan sterlin, İngiliz ihraç ürünlerinin fiyatını, kömür başta olmak üzere, dünya pazarının yüzde on üzerine çıkarmıştı. İthalat ve ihracata etkisi Roosevelt'çi altın alımının ve sekiz yıl sonraki altının fiyatını düşürme politikasının tam tersi yöndeydi, ama 1980'lerin ortalarındaki yüksek Amerikan doları uygulamasının eşdeğeriydi.

İngiltere, rekabeti sürdürmek için, ihraç fiyatlarını ve onlarla birlikte maliyetleri, özellikle de ücretleri düşürmek zorunda kalmıştı. Yavaş yavaş ve acılı bir biçimde, kömür sahalarındaki şiddetli ve uzun bir grevin ve Mayıs 1926 Genel Grevi'nin ardından ücret indirimleri gerçekleştirildi. 1925'te altın standardına dönmek, hâlâ İngiltere'nin iktisadi sicilindeki açıkça hatalı kararlardan biridir.

Keynes muhalefette ve özellikle eylemin mantıklılığı konusunda kendisinin de ciddi kuşkuları olduğu sonradan açığa çıkan Churchill'e karşı eleştirisinde acımasızdı. Keynes, "O [Churchill] böylesine aptalca bir şeyi neden yapmış olabilir ki?" diye sordu ve sonra da "onu hata yapmaktan alıkoyacak doğal bir sağgörüsü" olmadığını... [Onun] geleneksel maliyenin yaygaracı gürültüsüyle sağırlaştığını ve (...) deneyimlerinin onu ciddi olarak yanılttığını"[230] söyleyerek sorusunu kendisi yanıtladı. Yazısına iyi bir başlık bulmuş olan Keynes aynı başlığı ikinci kez kullanmakta tereddüt etmedi. Bu saldırıyı dile getiren makalenin adı "Bay Churchill'in İktisadi Sonuçları"ydı.

Nihayet, 1930'da, Keynes iki ciltlik *A Treatise on Money* adlı kitabını yayınladı. Kitap zamanının doruktaki bir çalışması olarak selamlandı. Kitap, büyüleyici bir para öyküsünü, altının tüm ayrıksılığını Freud'cu bir çekime borçlu olduğu temelindeki dikkat çekici bir düşünceyi ve başlangıçtan bugüne kadar dünyanın toplam metal birikiminin (şimdi de kuşku duyulmadığı üzere) tek bir gemiyle Atlantik'in öte yakasına taşınmış olabileceği yönünde bir tahmini içeriyordu.

Genel Kuram'ı önceleyen fikirler de vardı: Yatırım miktarının mutlaka tasarruf miktarına eşit olduğu ileri sürülebilirdi ve sıkça da ileri sürüldü. Ancak, içerimleme bunun doğru olmadığını gösterecektir.[231] Günlük dilde vurgulanan sonraki önemli bir nokta vardı: Say Yasası'nın

230) John Maynard Keynes, *Essays in Persuasion*, Robert Lekachman'da alıntı, *The Age of Keynes* (New York: Random House, 1966), s. 47.

231) John Maynard Keynes, *A Treatise on Money* (New York: Harcourt, Brace, 1930), Cilt I, s. 172.

buyurduğu gibi, bütün gelirler mal ve hizmetlere talep biçimindeki bir geri akışla bağlı olamazdı. Bir kısmı kullanılmamış ya da yatırıma aktarılmamış tasarruf yoluyla kaybolabilirdi.

Bununla birlikte, Keynes, bu konularda çok geçmeden *Genel Kuram*'da eleştireceği sonuçlara vardı. Genel olarak, ekonomide üretim ve onunla bağlantılı istihdam değişikliğine neden olan unsurlar konusunda başarısızdı ve şunu kabul etti: "Bu dinamik gelişme [yani şimdi değinilen değişiklikler], anlık tablodan farklı olarak, tamamlanmamış ve son derece karışık bir halde kaldı."[232]

Keynes, İngiliz düzyazısının Smith, Bentham, Malthus, iki Mills, Marshall ve Veblen gibi kolay anlaşılır bir biçeme sahip ve yetenekli bir ustasıydı. Ricardo, muhtemelen, İngiliz dilinde kotarılan iktisadi düşünce için büyük önem taşıyan hiç kimsenin başka türlü olamayacağını düşünüyordu. Bununla birlikte, *Genel Kuram*, karmaşık, kötü düzenlenmiş ve yer yer muğlak bir çalışmadır; Keynes'in de kabul ettiği gibi, ortalama okuyucu, meslektaşlarını ikna etmeye yönelik bu zorunlu teknik çabada, "tartışmaya katılmalarının yolu açıksa da, sadece kulak misafiridir". Profesyonel iktisat alanı dışında pek az kimse Keynes'e kulak vermiştir.

Gerçi, daha önce de belirttiğim gibi, temel fikirler nispeten sorunsuzdur. İktisatın nihai sorunu mal fiyatlarının nasıl tespit edildiği değildir. Sonucunda meydana gelen gelirin nasıl dağıtıldığı da değildir. Önemli soru, üretim ve istihdam düzeyinin nasıl belirleneceğidir.[233] Üretim, istihdam ve gelir artarken ilave gelir artışlarından sağlanan tüketim azalır, Keynes'in tarihsel formülleştirmesinde marjinal tüketim eğilimi düşer. Yani, tasarruflar artar. Klasik iktisatçıların ileri sürdüğü gibi, düşürülmüş faiz oranları nedeniyle bu tasarrufların yatırıma dönüşmesinin garantisi yoktur, yani harcanmıştır. Kişinin ya da firmanın likit varlıklara olan gereksinimini ya da isteğini –yine Keynes'in tabirince kişinin ya da firmanın likidite tercihini– yansıtan çeşitli ihtiyati nedenlerden dolayı harcanmamış olduğu ileri sürülebilir. Gelir tasarruf edildiğinde ya da harcanmadığında, mal ve hizmetler temelindeki toplam talep –toplam efektif talep– düşer ve, buna bağlı olarak, üretim ve istihdam geriler. Ve

232) Keynes, *The General Theory of Employment, Interest and Money*, s. VII.
233) İstihdam ve yayılma oranına ilişkin genel kaygı büyümeyi getirdi.

düşüş tasarruflar azalana kadar devam eder. Bu, azalan gelirle artan marjinal tüketim eğiliminin bastırılması, hatta zorlanmasıyla mümkün olur. O zaman, azalan tasarruf daha az hızla düşen yatırım harcamaları düzeyince massedilir.

Klasik görüşteki gibi, tasarrufla yatırım eşit olmalıdır; tasarruf yatırımla dengelenmelidir. Fark, bundan böyle, onların tam istihdamda zorunlu ya da normal olarak eşit olmamalarıdır. Tasarrufu yatırımla eşitlemek ve böylece tasarrufun harcanmasını sağlamak gelirde azalmayı ve yoksulluğu getirebilir. Yani, ekonomideki denge durumu, zorunlu tam istihdam üzerine kurulu değildir, farklı ve hatta şiddetli işsizlik düzeylerinde sağlanabilir. Bu, gördüğümüz gibi, eksik istihdam dengesi olarak bilindi. 1936'da çıplak ve eğitimsiz bir gözün de görebileceği bir şeydi.

Keynesçi bir başka sarsıcı not vardı. İş değiştirme sürecindekiler ya da becerileri veya niteliklerinin uygun olmaması nedeniyle işsiz kalanlar dışında, klasik bağlamda işsizlik baş gösterdiğinde kabul edilen neden çok yüksek ya da çok katı olan ücretlerdi. Sendikalar ve talepleri açık bir nedendi. İlave işçiden sağlanan gelir, işgücünün artmasından sağlanan gelir, gereken ücretleri karşılamadı. Direnişin olduğu yerde ücretlerin düşürülmesiyle boştaki işsizler işe dönecekti. Bu, Keynes'le, çok dikkat çekici biçimde artık öyle değildi; bir işveren için doğru olan hepsi için doğru değildi. Bu, hatırlanırnalı ki, iktisatçıların aile maliyesinden devlet maliyesine doğru yol alır gibi basitten karmaşığa ilerleme eğilimi olarak bahsettiği unsur, aldatıcı bir kurgu demekti. İşverenler işsizlik zamanında genel olarak düşük ücret verselerdi, satın alma gücü akışı –toplam efektif talep– azalan ücretlerle *pari passu* azalırdı. O zaman, azalan efektif talep işsizliği artırırdı. İşsizlik yüksek ücretlerin –ya da işçi sendikalarının– suçu olamazdı. Herbert Hoover ve Franklin Roosevelt... İkincisi, NRA kanalıyla, en azından bu tek politikada rıza gösterdi: her ikisi de ücret indirimine karşıydı. İktisatçılar, klasik inanışlarına uygun olarak, her iki başkanı da şiddetle eleştirdi, ancak Keynes her ikisini de haklı çıkardı.

Teşhis ve devamında tedavi geldi. Yönetimler buna bir çare bulmak için kendi kendini düzenleyen güçleri bekleyemezdi artık: eksik istihdam dengesi istikrarlı ve sürekli olabilirdi. Artık ücretleri düşürmek için alt düzeyde üretimin ve istihdamın yolunu açabilecek işsizliği bekleyemez-

lerdi. Düşük faiz oranları, artan yatırım ve yatırım harcamalarının nedeni olarak gösterilemezdi; belki de, sadece likidite tercihini güçlendirdiler. Nominal bir gelir için niçin nakit tutmanın çeşitli avantajlarından vazgeçilecekti? Daha da akla yakın olarak, mevcut ekonomik manzaranın gerçeği çok açıktı; o zaman, sağlanan olağanüstü düşük faiz oranları bile, aşırı bir kapasitenin varlığında ve makûl bir gelirin yokluğunda yatırımı özendirmedi.

Bir –sadece tek bir– yol kalmıştı. Bu, devletin yatırım harcamaları –kamu amaçlı devlet borçlanması ve harcama– düzeyini yükseltmeyi amaç edinen müdahaleydi. Yani, bütçeye bile bile açık verdirilecekti. Gerçekte, tek başına bu, özel sektörün harcanmamış tasarruflarının harcanmasıyla –isteyerek harcama– eksik istihdam dengesini bozacaktı. Bu, aklın, baskı koşullarında zaten mecbur kalınan güçlü bir doğrulanmasıydı.

Keynesçi Devrim'in güçlü esasları bunlardı. Bu esaslar öylece Keynes tarafından belirlenmemiştir. *Genel Kuram*'ın yayınlamasını izleyen iktisadi tartışma kitabın karmaşıklıkları ve belirsizlikleriyle sonsuz ve zevkli bir mücadeleye tutuştu. İhtisaslaşmış bilimadamlarının öğrenmek için uğraştıklarını meslek dışındakilerin anlaması beklenemezdi.

Keynesçi Devrim'in bir özelliğine büyük ölçüde değinilmedi: çok şeyin değişmesinden etkilenen iktisatçılar değişmeden kalan şeylerin kusurlarını göstermekte tereddüt etmediler. Artık, devlet, ekonominin tüm performansından sorumlu olacaktı. Alınacak önlemler konusunda anlaşmazlık olabilirdi ama devletin ya da merkez bankasının sorumluluğu konusunda anlaşmazlık olmayacaktı. Merkez-dışılık bir yana, sabit fiyatlarda özerk tam istihdama duyulan inanç yok olmuştu. Bununla birlikte, tam istihdam ve fiyat istikrarının nasıl sağlanabileceği konusundaki tartışma ve ve verilen eğitim artık makro-ekonomi denilecek olan özel bir iktisat branşı içinde ele alınacaktı.[234] Özellikle tatsız

234) İktisadi anlayışa ağır zarar vererek. İleride kaydedileceği gibi, iktisadi yaşam tek parçadır; makro-ekonomiyle mikro-ekonomiyi ayırmak, modern korporasyon ve işçi sendikaları ve özellikle ücret ve fiyatların karşılıklı etkileşimi gibi mikro-ekonomik gelişmeler üzerinde var olan güçlü makro-ekonomik etkiyi yeterince değerlendirmeyi engelledi.

bir kısaltmayla, iktisatçılar uzmanlıklarını "makro" diye tanımlayacaktı. Keynes'in değinmeden ve hiç kurcalamadan bıraktığı alan ise, mikro-ekonomi ya da aynı tatsız mesleki argoda "mikro" adını alacak olandı. Mikro-ekonomide, pazar, eskiden olduğu gibi yine ticari firmalar ve girişimcilerdi. Ve tekel, rekabet, eksik rekabet ve bölüşüm kuramı da eskisi gibiydi. Özetle, klasik sistem büyük ölüde aynı kalmıştı. Bu sistem kontrol altındaki bir talep akışıyla işliyordu; bu kontrollü talep akışı içerisinde iktisadi yaşam çoğunlukla değişmeden kaldı. Korporasyonlar, işçi sendikaları, işçi bireyler ve tüketici arasındaki güç dağılımı klasik olarak algılandığı haliyle korundu. Bu konularda, devlet, geçmişte olduğundan daha fazla müdahale etme gereksiniminde değildi.

Keynes bunalım ve işsizlik karabasanını kapitalizmden uzaklaştırdı ya da niyeti buydu. Böylece, kapitalizmin açıklayamadığı ve –Marks'ın savunduğu gibi– karşı koyamayacağı bir özelliği ortadan kaldırdı. Ancak, hepsi bundan ya da aşağı yukarı bundan ibaretti. Keynesçi Devrim sadece sınırlı değil son derece muhafazakâr bir şey olarak görüldü.

1935'in yılbaşında, Keynes, George Bernard Shaw'un Marks'ın işaret ettiği bir konuya dikkat çeken mektubuna verdiği yanıtta şöyle dedi: "Ne ki, beni sorarsan, dünyanın iktisadi sorunlar hakkındaki düşünce biçimini –hemen demiyorum, gelecek on yıl içinde–kökten değiştirecek bir iktisat kuramı kitabı yazmakta olduğumu düşündüğümü bilmelisin."[235] Beklenti tümüyle haksız çıkmadı. Değişim oldu. Ancak, Marks'ın öngörüp ileri sürdüğü değişimin tersine, Keynes'in başarısı, bir şeyin ne ölçüde aynı kalmasını sağladığındaydı.

İzleyen yirmi yılda, özellikle Birleşik Devletler'de, Keynes'in adı belirgin bir radikalizm çağrışımı uyandıracaktı. İş ve bankacılık çevrelerinde, Keynesçiler, kurulu düzene karşı Marksistler kadar düşman, üstelik daha açık ve somut bir tehlike sayılacaktı. Burada iktisadi yaşamın büyük bir değişmezi yatar: Tam anlamıyla yıkıcı bir felaket ve onu önleyebilecek koruyucu reformlar söz konusu olunca, çoğu kez ilki tercih edilir.

235) Keynes, Harrod'dan alıntı, s. 462.

18
Mars'ın Onayı

1936 sonbaharında, başkanlık seçimlerinden birkaç hafta önce, Harvard Üniversitesi 300. yıldönümünü kutladı.[236] Birçok bölümden, bu vesileyle onur payesi almak üzere aday göstermeleri istendi. Hayranlık uyandıracak liberal bir jestle genç bilimadamlarının –eğitmenler ya da yardımcı profesörler– görüşüne başvuruldu. Yönetim katının huzuru mümkün olduğunca bozmak isteyen genç üyeleri Leon Troçki'nin adını önerdi. Daha uyumlu genç iktisatçılar John Maynard Keynes'in adını verdi. Her iki öneri de incelikle reddedildi.

Keynes yerine, Trinity College'den, son derece canayakın ve ünlü bir iktisatçı olan Dennis (sonradan Sir Dennis) Robertson'a (1890-1963) bir onur payesi verildi. Robertson katı bir klasik ideolog değildi; tasarruflar ve yatırımların farklı kurumlar ve kişilere ait olmasından dolayı

236) Daha önce *Money: Whence It Came, Where It Went* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 227-228'de bu olaydan bahsettiğimi itiraf etmeliyim. Bu bölüme, yine, önceki bir alıştırmayı aldım. 1965'te, *The New York Times Book Review*, Keynes'in *Genel Kuram*'ının özgün baskısı üzerine hiçbir şeyin yazılmamış olduğunu –geçmişte kalan önemli bir dalgınlık– üzülerek fark etti. İstekleri üzerine, "How Keynes Came to America" adlı, aynı yıl 16 Mayıs'ta yayınlanan bir makaleden yararlandım.

eşit olmalarını bekleyecek iyi bir neden olmadığını ileri sürerek Keynes'in Say Yasası'nı reddine önceden katılmıştı. Ancak, Robertson, ayrıca, işsizliği gereğinden yüksek ücretlerle bağlantılandırdı ve bunun dışında kabul edilen görüşe sadıktı. Keynes'in aykırılığı üzerine onunla tartışmaya son vererek, bu onura erişmek üzere bir Cambridge'den diğerine gitti.

Harvard'da genç ve yaşlı kuşak arasında gün yüzüne çıkan bölünme, böylece, hemsimgesel hem de köklüydü. Keynes'in her yerde atıfta bulunduğu iktisatçılar genç iktisatçılardı; onun görüşleri, artık savunulamayacak olan işsizliğe ve sefalete karşı rağbet gören bir alternatifti ve, zemin kazansa da, rahatça konumlanmış genç iktisatçılar için açıkça uygunsuz görünen Marx'a ve devrime karşı bir bağlanımdı. Ancak, genç Harvard iktisatçılarının yanıtı özgüldü; Keynesçi sitemin Amerika'ya gelmesi onlar aracılığıyla olmuştu. Wisconsin'in sosyal güvenlik anlamında ve Yale'in de monetarist yenilik için bir kaynak olması gibi, bir zamanlar yüksek ortodoksinin kalesi olan Harvard da Birleşik Devletler'de Keynesçi iktisatçıların filizlendiği yer olacaktı.

Kuşkusuz, yaşlı 'dönekler' vardı. Ancak ün kazanmış iktisatçıların çoğu yere sağlam bastı ve çok azı *Genel Kuram*'ı okumayarak baştan çıkmaktan kendini koruyabildi. Kitabı okuyanlardan biri, uzun yıllardır Harvard'da bulunan Joseph Schumpeter'di. Kitabı sert bir üslupla kınadı: Schumpeter'e göre, Keynes'in daha ciddi kusur ve hataları arasında iktisat kuramını pratik politikayla birleştirmedeki ısrarı vardı.[237] Bir başka vesileyle, Schumpeter, Keynes'in "yararsızlık lanetine" uğradığını, ancak bunalıma karşı şevkle bir politika arayışına düşenler için bunun zorlayıcı bir engel olarak görülmediğini söyledi.

1927 yılında Harvard'a gelen Alvin Harvey Hansen (1887-1975) çok daha etkiliydi. Hansen, o zamanlar, piyasanın, liberal uluslararası ticaretin ve klasik sistemin genel olarak kendi kendini düzelten mekanizmalarının tam donanımlı bir savunucusuydu. Zarif, açık kalpli, açık fikirli bir bilimadamı ve öğretmen, meslektaşları arasında olduğu gibi öğrencileri arasında da popüler bir sima olan Hansen, önceleri Key-

237) Joseph A. Schumpeter, *The General Theory of Employment, Interest and Money*'nin eleştirisi, *Journal of American Statistical Association*, cilt 31, sayı 196 (Aralık 1936), s. 791-795.

nes'in erken dönem ve daha teknik yazılarının bazılarını oldukça sert bir üslupla tashih etti. *Genel Kuram*'ı sessiz bir hoşnutsuzlukla okudu: "Yeni bir iktisatın temellerini atmak açısından bir dönüm noktası değil... Bilimin üzerine inşa edilebileceği bir temel taşından çok, bir iktisadi eğilimler bulgusu."[238] Sonraki aylarda, Hansen, eleştirisini savunur ve tartışmada yer alırken, nispeten nadir bir mesleki vakıa sayılabilecek biçimde fikrini değiştirdi ve bu durum ortaya çıktığında büyük ilgi çekti. Sonuçta, Birleşik Devletler'de Keynesçi teşhisin ve özellikle de tedavinin tek ve en etkili sözcüsü haline gelirken, çalışma arkadaşı, asistanı ve sadık genç dostu, kitapları 1948 yılından beri Keynes'i dünyanın her tarafındaki milyonlarca öğrenciye ulaştıran Paul A. Samuelson (1915-) yakın bir rakibi oldu.

Alvin Hansen'in 1930'ların sonundaki ve savaşın ardından da devam eden mali politika seminerleri, Washington'dan bile gelen katılımcılarla, yandaki salona taşacak kadar ilgi çekti. Makaleleri ve kitapları, özellikle de *Genel Kuram*'dan beş yıl sonra basılan ve temel Keynesçi görüşün kesinlikle daha kolay anlaşılır ve ampirik açıdan özlü bir ifadesi olan *Fiscal Policy and Business Cycles*[239] okundu ve coşkuyla tartışıldı. Hansen, kayda değer bir anlamda, eksik istihdam dengesinin modern iktisatta normal ve tahmin edilebilir olduğunu tartışmak üzere Keynes'i aştı; denge ancak kararlı hükümet edimiyle sağlanabilirdi.[240] Hansen sadece Keynesçi sistemi Amerika'da uygulandığı biçimiyle tartışmaya açmadı, benzer kaygıları güden genç bilimadamları için de koruyucu bir siper işlevi gördü. Sonraki yıllarda, Keynesçi bu ayrıksı bilimadamı direngen zihinlere nüfuz ederken, akademiyi ve kamu orunlarını bu büyücülüğün kaynaklarından arındırmaya yönelik küçük bir cadı avı başlatıldı. Yine, iktisadi sistemi korumaya yönelik yetisiz çabalara karşı haklı bir öfke vardı. Böylece, II. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda,

238) Alvin H. Hansen, *The General Theory of Employment, Interest and Money*'nin eleştirisi, *Journal of Political Economy*, Robert Lekachman'dan alıntı, *The Age of Keynes* (New York: Random House, 1966), s. 127.

239) (New York: W. W. Norton, 1941).

240) Hansen'in görüşlerinin tam bir tartışması için olduğu kadar, Keynes, Keynesçi kuram ve Keynes'in etkisi temelindeki hayli okunaklı, mesleki açıdan yetkin bir açıklama için okuyucuya Robert Lekachman'ın yukarıda bahsedilen *The Age of Keynes* adlı kitabı tavsiye olunur. Kitaba ve yazara olan yükümlülüğümü memnuniyetle kabul ediyorum.

Harvard Üniversitesi'nin yönetim kurulu bu Albi'ci* sapmadan büyük kaygı duyduğunu ifade etti. İktisat bölümünü ziyaret eden heyet, bu yanlışa direnmek için uyurgezerlik ve teslimiyetten vazgeçti. Bir grup Harvard mezunu, hakikatle bağdaşmadığı gerekçesiyle Keynes'i Harvard müfredatından söküp atmak üzere Veritas Vakfı'nı kurdu. Çok daha büyük bir ulusal seçim bölgesi, Samuelson'un ders kitabındaki daha ciddi soruna işaret ederek, eğer yasaklanamıyorsa kitabın en azından benimsenmesini ve okunmasını engellemek arayışına girdi. Bu hareketlere karşı Hansen kaya gibi direndi. O orada olduğu sürece boş yere çırpınıp durdular; hiç kimse, ataları İskandinav olup olgun yaşlarını süren bir Ortabatılı'ya, akademik dinginlik ve saygınlığın somut bir örneğine galebe çalamazdı. Hansen'in kendisi de eleştiriden kurtulamadı, ancak konuya açık bir kural çerçevesinde yaklaştı: hiçbir koşul altında, asla yanıt vermedi.

Keynes'e yönelik Amerikan kökenli politik ya da akademik tepkilerin çoğu, savaş sonrasına, bir tehdit olarak kabul edilme ayrıcalığına eriştiği zamana kadar varlığını sürdüremedi; Sıkça söylendiği gibi, Marx, Atlantik'in bu tarafında, adının genel olarak Marx Brothers'la ve büyük giyecek firması Hart, Schaffner and Marx ile karıştırılması talihsizliğinden korunmuştu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, John Maynard Keynes adı, böylesi bir korunaktan bile yoksundu. Ancak, öykünün bu kısmına ileride geleceğiz. Keynes'in geç bunalım dönemi ve savaş sırasındaki etkisine geri dönmeliyiz.

Genel Kuram kitabının yayınlanmasını izleyen yıllarda, kitabın iletisi genç Kanadalı iktisatçılar tarafından Ottawa'ya taşındığı gibi, genç Amerikalı iktisatçılar tarafından da Massachusetts'teki Cambridge'den Washington'a taşındı. Kanada örneğinde, Harvard'a gitmeden önce King's College'teki Keynes seminerinde bulunan Robert Bryce özellikle etkindi. Sonuç olarak, Kanada, münferit İsveç örneği bir yana, ekonomisinde Keynesçi idareyi kabul eden ve uygulayan ilk ülkeydi.

Amerikan yönetimindeki başlıca Keynesçi ses, bir dönem Harvard'da bulunan, ders kitabı *The Supply and Control of Money in the United States*[241]

*) XII. ve XIII. yüzyıllarda Fransa'nın güneyindeki heretiklere ve özellikle Katharos tarikatının üyelerine XII. yüzyıl sonlarında verilen ad. (AnaBritannica, cilt I, s. 329, İstanbul, 1986.)

241) (Cambridge: Harvard University Press, 1934.)

bazı temel konularda Keynes'i önceleyen ve bu sayede ona pekâlâ Harvard'dan destek sağlayabilecek olan Lauchlin Currie'ydi (1902-). Currie, Washington'da ilk olarak Federal Rezerv Yönetimi'nde çalıştı, daha sonra ve daha etkin biçimde, gayrı resmi olsa da, Beyaz Saray'ın ilk ekonomi danışmanı oldu. Her iki konumu da, yönetimde Keynesçi politikaları savunmak ve kendisiyle benzer görüşü paylaşanların uğraşını teşvik etmek için son derece etkili biçimde kullandı.

Currie, Federal Rezerv'de, kurumun başkanı ve önemli bir Mormon ailesinden bir Utah bankeri olan ve hükümete katılmadan önce hizmet verdiği çiftçilerin bunalımın deflasyoncu güçlerine karşı iflas ederek teslim olmasını kederle izleyen Marriner Eccles'in (1890-1977) desteğini ve aktif yandaşlığını kazandı. Currie, mevcut sonuçları görünce, katı bir para ve maliye ortodoksisinin ve yönetimin her şeyden el çekme politikasının doğru olup olmadığı konusunda kararsızlığa düşmüştü. Önceleri bir merkez bankası böyle bir sapmaya karşı bu denli savunmasız olmamıştı ve ondan sonra da asla olmadı.

Genel Kuram'dan sonraki yıllarda Washington'daki Keynesçiler karşılıklı destek ve onay sağlamak ve araçları, fırsatları ve ikna yollarını değerlendirmek için düzenli olarak toplandılar. Toplantıların sıklığı bilinse, bunun bir fesat birliği olduğu söylenebilirdi. Ardından, tanıtımı iyi yapılmış daha muhafazakâr bir mali politikanın –vergi artışları, harcamalarda kısıntılar ve yenilenen bir denk bütçe vaadi– yolunu açan 1937-1938'deki ağır durgunluk, fikirlerini güçlendirdi ve inandırıcılıklarını artırdı.

Ayrıca, o zamanlar, Keynesçiler'le inatçı klasik liberaller arasında söze dökülmemiş bir tartışma vardı. Devam eden durgunluğun nedenini araştıran klasik liberaller, cevabı klasik ortodoksi içinde bulduklarına inandılar. Bunun nedeni, rekabetteki gerileme, piyasadaki tekel ve şirket yoğunlaşmasıydı. Bu, üretimi, dolayısıyla istihdamı kısıtlamıştı. Büyük yoğunlaşma içindeki ağır sanayide yüksek bir işsizlik oranı vardı, klasik rekabetçi tarımda işsizlik oranı düşüktü ya da işsizlik yoktu. Bu nedenle, tekelin kökü kazınırsa ve şirket yoğunlaşması eğilimi tersine çevrilirse, ekonomi klasik modele uygun olarak işleyecekti. İstihdam neredeyse bütün işçileri içine alacak kadar artacaktı.

Bu görüşün pratik sonuçları, antitröst uygulamaya bağlılığı önemli ölçüde canlandırdı. Bunun öncülüğünü güçlü bir iktisadi nüfuza sahip

eski bir Yale profesörü ve Antitröst Dairesi'yle[242] ilgili başsavcı yardımcısı Thurman Arnold (1861-1969) yaptı. 1937-1938'de, yönetimin icra alanındaki klasik liberaller, benzer görüşe sahip ya da Kongre'de Geçici Ulusal Ekonomi Komisyonu'nu (TNEC) kurma eğilimindeki yasa yapıcılarla birleştiler. Bu, Amerikan ekonomisinin tüm rekabetçi yapısını incelemek ve tavsiyede bulunmak üzere oluşturulmuş bir birleşmiş yasama ve yürütme organıydı. Makro-ekonomik başarısızlığın nedenlerinin bulunabileceği yer –sonradan denileceği gibi mikro-ekonomi– burasıydı. Tekelde ya da eksik rekabette sadece haksız rekabetin, sadece tüketici sömürüsünün, sadece tekel kârlarının değil, bunalımın, işsizlik ve atıl fabrika kapasitesinin de rolü vardı.

Böylece, mevcut umutsuzluğun nedeni klasik kuramın özünden çıkmış oldu. Kapitalizmin kabul hatta saygı gören mantığını alıp onu kendi atalarına doğrulttu. Kurtuluş, sadece kapitalizmin büyük rahiplerinin genelgeçer görüşe riayet etmesini gerektiriyordu. Klasik rekabetçi sistem gerçekten işler. Reformcu, tekel ve sanayi yoğunlaşması durumunda, uygulamada onu terk edenlere karşı sadece onun temel ilkelerini savunur. Bu reformcu bir radikal solcu değildi; hatta muhafazakârların, sistem savunucularının bağlı oldukları varsayılan ilkeleri daha kuvvetle savunuyordu.

Savaş, klasisizmin büyük ölçüde bir sona doğru giden nihai patlamasına neden oldu. TNEC'nin 1941'deki son raporu, diğer komisyon toplantılarından farklı olarak, dikkat çekmedi ve savaş döneminin acil kaygıları arasında kayboldu. Antitröst yasalarının uygulanması, koruyacağı düşünülen serbest piyasalarla birlikte savaş nedeniyle askıya alındı. Barış geldikten sonra Antitröst yasalarının uygulanmasına duyulan ilgide, Almanya ve Japonya'ya uygulanacak yaptırımlar için tavsiye edileceği ve, bir ölçüde, dayatılacağı zaman cılız bir canlanma olacaktı. Bu, Marksistler'le hoşgörülü bir işbirliği içindeki ateşli klasik iktisatçı ve antitröst hukukçularının, Japon militaristleri ve nasyonal sosyalistlerle Hitler'in varlığından kısmen sorumlu tutacakları büyük şirketleşmelere, birliklere, kartellere verdikleri bir yanıt olarak görüldü. Anti-tekel politikası Birleşik Dev-

242) Ayrıca, Washington'a gelmeden önce, *The Folklore of Capitalism* (New Haven: Yale University Press, 1937) adlı, tröst karşıtı yasaların rolüne ağır saldırılar yönelten ve ciddiye alınmayan ama yaygın bir okuyucu kitlesine ulaşan bir kitabın yazarıydı.

letler'de aleni tekele, alenen fiyat belirlemeye ve tüketici fiyatlarının suiistimal edilmesine karşı bir yanıt olarak kalacak ve ders kitaplarında oldukça saygın bir yöntem olarak yerini alacaktı. Ciddi bir genel verimsizlik ve işsizlik açıklaması olarak bir daha ortaya çıkmayacaktı.

Keynesçi sistem için savaşın önemli sonuçları vardı. Daha önce de belirtildiği gibi, Washington'da iktisatçıları iktidar orunlarına taşıdı; bütün savaş işleri şu ya da bu ölçüde iktisatçılar tarafından idare edildi ya da yönlendirildi; bu iktisatçılar, yaygın biçimde, genç Keynesçi öncülerdi. Yaşlı klasik kuşak benzer bir çekim merkezi olamadı ya da onlar kadar göreve çağrılmadı. İş dünyasının yöneticileri, mecburen, Washington'a geldi; ancak, önemli istisnalar sayılmazsa, bunlar çalıştıkları firmaların hakla ilişkiler sözcüleri ve bazen de varlığı yokluğu bir temsilcilerdi. Yine istisnalarla, savaş seferberliğiyle ilgili büyük ölçekli ve işe yarar bir iktisadi hizmet kavramından ya da, nadir örnekler dışında, iktisadi sistemi başarıya ulaştırabilecek bir görüşten yoksundular. Genç iktisatçılar bu boşluğun içine belirgin bir isteksizlikle adım atmış değildi. Bir üst otoritenin desteği de yanlarındaydı: Alvin Hansen Federal Rezerv Yönetimi'ne gelmişti. John Maynard Keynes ise Ekselanslarının Hükümeti adına görüşmeleri yürütmek üzere İngiltere'den geldi. Keynes, Washington'da genç öğrencileriyle görüştü, onay ve desteğini gizlemedi.

> Washington'da yaşlı insanların entelektüel bakış açısıyla gençlerinki arasında büyük bir boşluk var. Ancak, ziyaretim sırasında yönetimdeki genç iktisatçıların ve kamu personelinin niteliğinden çok etkilendim. (...) Savaş büyük bir katalizör olacak ve doğru insanları yukarı taşıyacaktır. Londra'da birkaç iyi adamımız var, ancak asla burada bulabileceğiniz kadar çok değil.[243]

İşler Keynes'in tahmin ettiği gibi gelişti. Savaş, Keynesçiler'i etkili konumlara getirdi.

243) Keynes'in daha önce adı geçen öğrencilerinden biri ve savaştan sonra uzun süre Brookings Institution'da çok saygın bir sima olan Walter S. Salant'a yazdığı 27 Temmuz 1941 tarihli mektubu. *Collected Writings of John Maynard Keynes: Vol. 23, Activities 1940-1943*, (yay. haz.) Donald Moggridge (Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1979), s. 193'te yeniden basıldı.

Savaşın bir başka hizmeti de Keynesçi fikirlere güçlü bir nicel destek sağlayan istatistiki iktisat modeli görüşünü getirmek oldu. Bu, Simon Kuznets'in çalışmasıydı (1901-1985). Sakin, içine kapanık, gittikçe ağırlık kazanan kamu savunuculuğu dahil hiçbir şeye karışmayan Kuznets, yine de, Keynesçi sistemin en etkili yandaşlarından biri olan Alvin Hansen'le birlikteydi. Kullandığı gereç milli muhasebeydi. Kuznets, erken tarihli önemli çalışmaların –İngiltere'de Colin Grant Clark (1905-), Birleşik Devletler'de Wilfred I. King (1880-1962) ve diğerleri– temelinde ve sadık bir genç bilimadamları grubunun yardımıyla bildik gayrı safi milli hasıla, milli gelir ve bunların bileşenlerine ilişkin kavramlara bugünkü biçimini ve istatistiki değerlerini verdi.

Onlarca yıldır istatistiğin iktisatla yetersiz ve büyük ölçüde edilgen bir ilişkisi olmuştu. Irving Fisher'in önceki çalışması, fiyat endeksleri rakamlarını keşfetmiş ve hesaplamıştı; bunlar, fiyatların neredeyse herkesin bildiği gibi hareket ettiğini göstermişti. Tarım ve sanayideki üretim rakamları bu yolla elde edilebildi. Örnekleme yöntemleri geliştirilmiş, neden sonuç bağlantısı için araştırmalar yürütülmüş ve bağıntı analizleri yapılmıştı. Bunların hiçbirinin iktisadi düşüncenin gelişiminde önemli bir etkisi olmamıştı. Üniversitelerin iktisat bölümlerinde kesinlikle bir ihtiyaç olan istatistik profesörleri ana iktisat damarının çok dışında görüldüler. Bu nedenle, Harvard Üniversitesi'nden W. Leonard Crum, Amerikan sanayisindeki temerküz üzerine,[244] Berle ve Means'in sonuçlarını çürütmeye yönelik başarısız girişiminden *The Literary Digest*'in 1936 seçim sonuçlarındaki gösterimlerine ilişkin bulguları düzeltmeye geçti. Bunlar, Alfred Landon'un büyük yengisini gösterdi; Crum, örnekleme yanlışlarını düzelterek, onun yengisini daha açık biçimde ortaya çıkardı. Bu, genel olarak, basit nüfus, üretim ve fiyat çizelgelerinden öteye geçtiklerinde istatistikçilerden beklenen şeydi. Acil konularda bile bazı istatistiki boşluklar vardı. Bunalım yıllarının ortalarında Birleşik Devletler'in işsizlik dağılımı ya da düzeyine ilişkin işe yarar rakamlar yoktu. Bunda belli bir klasik mantık vardı; büyük iktisat ilkesine göre, var olamayacak bir şey üzerine bilgi toplayarak harcama yapılamazdı.

244) Bkz. bölüm XV.

Bu sıradan gelenek, güçlü pratik etkileriyle, artık Keynes'i kaçınılmaz kılan istatistikleri doğurdu. Kamusal ya da özel her tür mal ve hizmet üretiminin toplam değerini sergilediler: gayrı safi milli hasıla. Yardımcı tablolarda buradan çıkan geliri tür ve kaynak olarak gösterdiler: milli gelir. Milli gelirin GSMH'yı satın almaya yeterli olmasının gerektiği artık kimsenin vazgeçemeyeceği bir düşünceydi. Özellikle, söz konusu gelirden elde edilen tasarrufların hepsinin harcanmayabileceği düşüncesinden de artık kurtuluş yoktu. Bu tasarrufların yatırım mallarına harcanarak massedilemeyeceği de tablolarda sergilendi. Yatırım harcamalarında ya da tüketici borçlanmasında bir eksilmeye ve mal üretimi ve satın alımında artışa yol açacak bir gelir artışının, devlet harcamasında olduğu gibi, ne kadar yararlı olduğu açıktı.

Keynes'in kuramına karşı koymak ayrı bir şeydi, Kuznets'in istatistiklerine karşı koymak ise daha ayrı ve daha zor bir şey.

Daha da güçlü bir etki söz konusuydu. Kuznets'in 1940'ların başındaki rakamları, geçmiş performans standartlarıyla ve işgücündeki normal artışla, iktisadi sistemin ne kadar düşük kapasiteyle işlediğini gösterdi. Rakamlar, sivil tüketim ve askeri gereklilikler için, halihazırdaki kullanılmayan sermaye ve insan gücünden hareketle ekonominin ne kadar üretim yapabileceğini gösterdi.

İsteksiz resmi zihniyetin bile yükten kurtulduğu bu tesadüflerin birinde, Kuznets'in en yetenekli ve inandırıcı öğrencilerinden biri, Robert Roy Nathan (1908-), 1940 ve 1941'deki savaş planlamasıyla ve 1942'de kurulmasının ardından Savaş Üretim Heyeti'ndeki göreviyle etkin bir biçimde meşgul oldu. 1941'deki Pearl Harbor saldırısına birkaç ay kala, Nathan ve kadrosu, Zafer Programı denilen bir silah üretim –uçaklar, tanklar, ağır toplar, gemiler– programı çıkardı. Bu program, izleyen zamanda Savaş Üretim Yönetimi'nde birlikte çalışacakları meslektaşlarının ve Washington'dakilerin olası ve makûl gördüğü her şeyi aşmıştı. Ancak tablolar vardı; bu tablolar kullanılmayan ve elverişli kaynakların ne kadar büyük olduğunu gösterdi.

Zafer Programı benimsendi ve gereksiz bir zorlukla karşılaşmadı. Programın uygulanmasından sonra, Nathan, Kuznets'le birlikte, programın parçalarını planlamada ve daha sorumsuz askeri talepleri ve önerileri sınırlamada önemli bir güç haline geldi. Nathan, ayrıca, onun istatistikleriyle baş edemeyeceğini gören insanların yoğun tepkisine

hedef oldu. 1943'te orduya alındığında, çoğu için dile gelmeyen, bazılarınınsa açıkça dışa vurduğu bir rahatlamaydı bu.[245]

İngiltere'deki benzer gayrı safi milli hasıla hesaplamaları ve onun bileşenleri seferberlik için yol gösterici bir çerçeve, büyük bir bütünlük ve beceri unsuruydu. Almanya'nın ise işe yarar bir milli muhasebesi yoktu; gayrı safi milli hasıla kavramı –belki de tesadüf eseri büyük ölçüde Yahudi kökenli bir kavram– Üçüncü Reich'a etkili biçimde nüfuz etmemişti. Kaynakların nasıl kullanılacağı bilgisinin olmaması nedeniyle, neredeyse bütün savaş boyunca, sivil tüketim ve sivil sektörde kullanılan insan gücü kontrol edilemeyecek kadar yüksekti.[246] Simon Kuznets, II. Dünya Savaşı'ndaki müttefik gücün en az tanınan önemli kişilerinden biridir. İşte, yine, onun katkıları: o ve arkadaşları, Keynes'i istatistiki açıdan etkili hale getirdiler, eksik istihdam dengesini bozarak ve kapasite uyarınca üretim yapıp gayrı safi milli hasılayı hane halkı düzeyinde ifade ederek savaş zamanı elde edilen faydaları gösterdiler. Bütün bunlar hâlâ oldukça bağdaşıktır. "Yirminci yüzyılın bu büyük keşfi [Milli Muhasebe] olmadan (...) mikro-ekonomi düzensiz veriler denizinde sürüklenecektir." [247]

Savaşın Keynes'in fikirlerinin yayılmasına yaptığı son katkı, onun iktisat anlayışının devlet etmeni aracılığıyla hangi kazanımları elde ettiğini göstermesiydi. Savaşın doruğa çıktığı 1939'dan 1944'e kadar gayrı safi milli hasıla sabit dolar kuruyla (1972) 320 milyar dolardan 569 milyar dolara, neredeyse iki katına çıktı. Savaş zamanındaki yoksunluktan bahsederken, benzer bir sabit dolar kuruyla kişisel tüketim harcamalarının azalmadığını da söylemeliyiz; bu harcamalar 220 milyar dolardan 225 milyar dolara yükseldi.[248] Tahmini işsizlik sivil işgücünde yüzde 17.2'ydi.[249] Yeni otomo-

245) Bu bilgi için Robert Nathan'a şükran borçluyum.

246) Bkz. *U. S. Strategic Bombing Survey: The Effects of Strategic Bombing on the German War Economy* (Washington D.C.: U. S. Government Printing Office, 1945) ve Burton H. Klein, *Germany's Economic Preparations for War* (Cambridge: Harvard University Press, 1959). Almanya'nın toplam üretimi ve bileşenlerine dair ilk doyurucu oranlar, hava saldırısının etkilerini değerlendiren Amerikalı istatistikçiler tarafından ortaya kondu.

247) Paul A. Samuelson ve William D. Nordhaus, *Economics*, 12. baskı (New York: McGraw-Hill, 1985), s. 102.

248) Her iki kaleme ilişkin rakamlar, *Economic Report of the President*'ten alınmıştır (Washington D.C.: U. S. Government Printing Office, 1985), s. 234. 1972 sabit dolar esası genel olarak kullanılan bir esastır.

biller gibi metal kullanılan dayanıklı mallar yaşam standardından çıkmıştı; ancak, genel olarak, savaşın son bir yılında, Amerikalılar her zamankinden daha iyi yaşıyordu. Bunun, yükselen kamu talebinin ekonomiye yaptığı baskının bir sonucu olduğu konusunda –federal hükümetin bu yıllarda satın aldığı mal ve hizmet 1939'da 22.8 milyar dolardan 1944'te[250] 269.7 milyar dolara çıktı– kimsenin ciddi bir kuşkusu olamazdı. Savaş Tanrısı Mars, önüne geçilemez ve öngörülemez çevrimi içinde, Keynes için kimsenin –gerçekten de– daha fazlasını isteyemeyeceği bir akıbet hazırladı.

Devlet, klasik ve *laissez-faire* doktrinin gerektirdiği gibi, bu dönemde edilgen değildi; aksine, eşi görülmemiş ve önceden hayal edilemeyen bir ölçekte etkin ve müdahaleci olmuştu. Sonuç, bütün Amerikalılar'ın gururla ifade ettiği bir başarıydı.

Savaş zamanı yönetim müdahalelerinin bazı biçimleri uzun süreli olmadı. Zorunlu olarak vesikayla desteklenen kapsamlı fiyat denetimi, başladığı 1943 yılından kaldırıldığı 1946 sonbaharına kadar geçen zamanda, fiyatları neredeyse sabit tuttu. Karaborsa azdı ve, denetimlerin boyutuna bakılırsa, muhtemelen önemsizdi. II. Dünya Savaşı, I. Dünya Savaşı'ndan ya da 1970'lerin sonundan farklı olarak, toplumsal hafızada bir enflasyon dönemi olarak yer tutmaz.[251] Ancak, fiyat ya da ücretlerin kontrolü Keynesçi sistemin bir parçası değildir. Kore Savaşı sırasında ve 1971- 1973'te Richard Nixon tarafından canlandırılsa da, daha sonra İngilizce konuşan ülkelerde geçici bir tablo olarak ortaya çıktı. *Kontrol* kelimesi bile kapsamdan çıkarıldı; eğer ücretler ve fiyatlar üzerinde sınırlamalar gerekiyorsa, bu, fiyat ya da ücret kontrolüyle değil, gelirler ve fiyatlar politikasıyla olacaktı.

Savaşın vergilendirme üzerindeki etkisi daha önemliydi. 1941 öncesinde, modern standartlara göre, vergiler önemsenmedi. 1939'da federal gelirler 5 milyar doların hemen altındaydı; 1945'te mevcut dolar

249) Lekachman'dan alıntı, s. 142, 150.

250) *Economic Report of the President*, 1985, s. 235.

251) Bu konularla, genellikle, *A Life in Our Times* (Boston: Houghton Mifflin, 1981), s. 124'te ilgilendim. Ayrıca, bkz. Hugh Rockoff'un yeni çalışması *Drastic Measures: A History of Wage and Price Controls in the United States* (Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1984).

kuruyla 44 milyarı aştı.[252] İzleyen yıllarda savaş öncesi düzeyin on katı ya da daha fazlası düzeyinde kaldı. 1929'da kişisel gelir vergisinin marjinal oranı yüzde 24'tü; New Deal yıllarında bu oran yükseldi ve 1945'te yüzde 94 oldu.[253]

Savaşla ve bu vergilendirmelerin haklılığıyla, eşit oranda fedakârlıkta bulunma yaklaşımından ibaret bir kavram doğdu. Yoksullar, yaşamlarıyla ya da –her şeye rağmen– askerlik hizmetiyle ya da sürekli çalışmayla ödeyecekti; varlıklılar, özellikle askerlik yapmayan zenginler vergilerle ödeyecekti. Başkan Roosevelt'in savaş döneminde kişisel gelirlerin vergiden sonraki üst sınırını 25 bin dolar olarak belirleyen önerisi, daha fazla kazananların muhalefetiyle karşılaşarak kabul edilmedi; güçlü, ilerlemeci, gelir dağılımını etkili biçimde yeniden düzenleyen bir vergi sistemi son zamanlara kadar yürürlükte kaldı.

Belirtildiği gibi, Birleşik Devletler'in ve İngiltere'nin savaş zamanı başarıları yaygın bir kabul gördü. Bunlar yönetimin –devletin– başarılarıydı. Bu, mesleki ya da genel değerlendirmelerde de yerini aldı. Sonuç açıktı. Savaşta bu kadar işe yarayan şey, kesinlikle barışta da işe yarayabilirdi. Savaş, Keynes'i doğruladığı gibi, klasik *laissez faire*'e de öldürücü bir darbe vurdu.

Bununla birlikte, büyük geleneğin sesleri hiçbir şekilde susturulamadı. 1944'te, savaş zamanının çaba ve müdahalelerinin en hararetli döneminde, epeydir Chicago Üniversitesi'nde bulunan Profesör Friedrich von Hayek, klasik iktisatın kurallarını sert ve katı biçimde ileri sürerek göreve döndü: "Fiyat sistemi sadece rekabet koşullarında (...) işlevini yerine getirecektir, *yani, bireysel tüketici fiyat değişikliklerine ayak uydurur ve onları kontrol edemezse*."[254] Ancak, yönetim müdahalesinin etkisizliği şöyle dursun, onun özgürlüğe yönelik bir tehdit olduğunu vurguluyordu. Kendisi ve yardımcısı Profesör Milton Friedman, giderek bu tehdide, onun seçme özgürlüğünü kısıtladığı savına yoğunlaştı.[255] Bununla

252) *Economic Report of the President* (Washington D.C.: U. S. Government Printing Office, 1964) s. 274.

253) Bu veriler Brookings Institution'dan Joseph Pechman'a aittir.

254) Friedrich A. von Hayek, *The Road to Serfdom* (Chicago: University of Chicago Press, 1944), s. 49. İtalikler eklendi.

255) Friedman, özellikle karısı Rose Friedman ile yazdığı yaygın okunan kitabı *Free to Choose* (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1980).

birlikte, savaş, yönetimin müdahalesinden duyulan *klasik* hoşnutsuzluğa ağır bir darbe vurdu. Savaş sırasında inandırıcı bir konu değildi bu. O zamanlar, milyonlar, özgürlükten vakarla bahsedenlerin göz ardı etmeye hazır olduğu bir özgürlüğün, daha çabuk iş ve para bulma özgürlüğünün tadını çıkarıyordu. İktisatçılık mesleğinde yeni bir yönetim fikri ve onun müdahaleci tavrına duyulan yeni güven duygusu, savaşın en önemli iktisadi sonuçlarından biri olacaktı.

Burada, bir kez daha, sorumluluğu üstlenenler iktisatçılar değil olaylardı: suskun, sessiz ve tanımlanamadığı için karşı konulamayan olaylar.

19
Yakıcı Öğle

Bir savaş bitti mi, akıllı galip kazançlarını pekiştirir. Keynesçiler de II. Dünya Savaşı'ndan sonra öyle yaptı. Savaş işsizliği ortadan kaldırmıştı. Artık, savaş zamanı seferberliğinin edilgen bir sonucunun kamu politikasının etkin amacına dönüşmesini sağlamak için adımlar atılmalıydı. Keynesçiler hâlâ Washington'daydı ve etki sahibiydi, iş dünyasında birazdan değinilecek olan müttefikler bulmuşlardı. Ardından, Keynesçi ilkeleri yasalaştırmaya yöneldiler. Tam istihdam rekabetçi ekonominin özerk sonucu sayılmayacaktı. Eksik istihdam dengesi aslolacak ve artık bu dengeyi yıkmak ve yerine tam istihdamı getirmek yönetimin bilinçli bir amacı olacaktı.

Bu yöndeki girişimler, henüz düşmanlıklar sona ermeden başladı. Birleşik Devletler'de, İngiltere'deki gibi, zamanın malum söylemi, Hitler'e ve Japon militaristlere karşı canlarını ortaya koyanların bunun karşılığında bunalım yıllarının işsizlik ve iktisadi umutsuzluğundan daha iyi bir şeyler umabileceklerini savunuyordu. Bu amaca yönelik olarak, Nicholas Kaldor'un[256] büyük ölçüde etkilediği İngiltere'deki Beveridge

256) Bkz. bölüm XIV.

Raporu, son derece gelişmiş bir sosyal güvenlik sistemi vaat etti; Birleşik Devletler'de, tek bir noktada odaklanmamış çok daha ciddi bir savaş sonrası planlaması görüşülüyordu: savaş ekonomisinden barış ekonomisine dönüşün etkili olarak sağlanması ve çok fazla engelleyici değişiklik yapılmayarak ekonomik yaşamın gelişmesi üzerine bir plan. İş çevrelerini de içine alan daha yoğunluklu bir tartışma söz konusuydu. Savaş yıllarında bir grup liberal işadamı –Vermont'ta takım tezgâhları imalatçısı, daha sonra eyaletten senatör olan Ralph E. Flanders, eski iktisat profesörü ve sonra New York'taki büyük perakende satış mağazası R. H. Macy's'in yöneticisi olan Beardsley Ruml ve diğerleri– Ekonomik Kalkınma Heyeti'ni oluşturdu. Heyetin amacı, barış sağlandığında işsizliğin nasıl azaltılacağını ve iktisadi performansın nasıl geliştirileceğini ele almaktı. Heyet Keynes'i açıkça benimsemedi; bu, birçok temkinli yönetici ve girişimciyi caydırırdı. Heyet bütçe açığı için federal yönetimden finansman sağlamayı da onaylamadı, bu hâlâ ciddi bir sorumsuzluk tezahürüydü. Ruml'un bulduğu bir formül, federal bütçenin aslında denk olması gerektiğini ancak tam istihdamda denkleştirilmesi gerektiğini savundu.[257] Akıllı bir danışman her zaman olumlu olanı vurgular.

Ocak 1945'te, görünürde savaşın sona ermesi üzerine, daha güçlü ve iktisadi açıdan daha etkili bir adım atıldı. Yönetici zümredeki Keynesçiler taslağı hazırladı ve dört senatör –New York'lu Robert F. Wagner ve liberal batıdan diğer üçü, Montana'lı James E. Murray, Utah'lı Elbert Thomas ve Wyoming'li Joseph O'Mahoney– John Maynard Keynes ekonomisini tamamen yasalaştırmaya yönelik yasa tasarısını desteklemekte başı çekti.[258] Bu yasanın erken tarihli uyarlamalarında da, açıkça, "sürekli tam istihdamın başka bir yolla başarılamayacağı noktaya dek, tam istihdamı sağlamak için gerekebilecek harcama ve yatırım hacmini sağlamakta ilave bir sorumluluğu vardır" diyerek yönetimi *tam* istihdamı garantiye alma politikasıyla sorumlu kıldı. Yasa tasarısı, iş gücünün

257) Bkz. İktisadi Kalkınma Heyeti, *Jobs and Markets* (New York: McGraw-Hill, 1946). Bu kitabı *Fortune* için değerlendirdiğimde, heyetin baş iktisatçısı Theodore Yntema, benden oradaki fikirleri Keynes'le özdeşleştirmemek konusunda dikkatli olmamı istedi.

258) Bu yasama öyküsü Stephan Kemp Bailey'in *Congress Makes a Law: The Story Behind the Employment Act of 1946* (New York: Columbia University Press, 1950) adlı kitabında uzun uzadıya ele alınıyor.

büyüklüğü, istihdam beklentileri ve ilave federal bütçe harcamaları ve "tam istihdam hacmi yaratacak üretim"[259] için gereken yatırım gibi noktaları ayrıntılandıran bir ulusal bütçenin yıllık olarak dökümünü şart koştu. Bu tam istihdam bütçesini hazırlamak ve sunmakla yetkili kuvvetli bir icracı otorite ve onu kabul edip ona göre hareket edecek bir yardımcı kongre heyeti için ödenek ayrıldı. Yasa, sadece Birleşik Devletler'de değil, Keynesçi sistemdeki bütün sanayi ülkelerinde bir med çizgisi gibi, ilk önerildiği haliyle varlığını sürdürür.

Eğretilemeye devam edersek, gelgit çok geçmeden çekildi. Artık, kapitalizmi kurtardıklarına inananlarla kapitalizmi kurtarıcılarından kurtarmak peşinde olanlar arasındaki benzer savaş başlamıştı. O zamanlar bütün ticari örgütlenmelerin en etkilisi olan Ulusal İmalatçılar Birliği tasarıya karşı –ve tasarıyı destekleyen işçi sendikalarına ve en liberal tarım örgütlenmesi olan Ulusal Çiftçi Birliği'ne karşı– savaş açtı. Muhalefetin elindeki temel NAM belgesi, birbirini izleyen bölüm başlıklarıyla, tasarının hükümet denetimini artıracağını, özel girişimi yok edeceğini, icra güçlerini artıracağını, federal harcamaları ve bunalım dönemlerinde ekonomiyi canlandırmak için yapılan devlet harcamalarını meşrulaştıracağını, sosyalizme yol açacağını, gülünç olmamak için çok fazla vaatte bulunacağını savundu.[260] Eni konu bir suçlamaydı bu.

Bu sonuçlara rağmen, tasarı, orijinal haliyle geçirilemezdi. Ancak, işsizliğin yeniden hortladığı dikkate alınırsa, bu yasanın yadsınması da söz konusu olamazdı. "Tam istihdam", bu yüzden, "istihdama" indirgendi; kimse bunun lehindeki bir politikaya ciddi olarak itiraz edemezdi. Tasarının nihai şeklinde, bu tasarının "çalışmaya muktedir, arzulu ve iş arayan kimseler" için planlandığı ısrarla vurgulandı; bu, ayrıca, güven vericiydi. Sanayi, tarım ve emek enerjilerinin eşgüdümlü hale getirilmesini ve ondan "*serbest rekabetçi girişimi canlandıracak ve ilerletecek* biçimde"[261] yararlanılmasını salık verdi. Klasik sistem, açıkça, geçmişe havale edilmiyordu.

259) Her iki alıntı da Bailey'deki yasa tasarısından, s. 144.

260) Bkz. Robert Lekachman, *The Age of Keynes* (New York: Random House, 1966), s. 168.

261) Bu alıntı Bailey'deki 1946 İstihdam Yasası'ndan yapılmıştır, s. 228. İtalikler eklendi.

Geri çekilme daha da sürdü. Tam istihdam bütçesinden ve aynı şekilde onu uygulayacak icra ve kongre mekanizmasından vazgeçildi. Onun yerine, iktisatta ehil üç erkek ya da kadının oluşturacağı bir Ekonomik Danışmanlar Kurulu, bundan böyle, istihdamı artırma ve genel ekonomi politikası temelindeki önlemler konusunda başkana tavsiyede bulunacaktı. Kurul, her yıl ocak ayında, senato yasamayla ilgili herhangi bir gücü incelikle reddetse de, senato ortak komisyonuna ve temsilciler meclisine iktisadi durumla ilgili rapor verecekti. Yasama temelli hadım etme sanatının hayranları, ara sıra, bir model olarak 1946 İstihdam Yasası'na karşı harekete geçtiler.

Başkan Harry S. Truman tasarıya dikkat çekici bir serinkanlılıkla tepki verdi ve yeni danışmanlarını atamak için birkaç ay bile beklemedi. Olağanüstü eğlenceli bir tarza, ortodoks inancalara sahip ve uzun zamandır Brookings Institution'da bulunan olgun bir iktisatçıyı, Edwin G. Nourse'u (1883-1974) başkan yaptı. Nourse, Keynesçi her tür lekeden uzaktı; *Genel Kuram*'ı okumuş olması ya da onun bir zamanlar işe yaramış olduğunu düşünmesi olanaksızdı.[262]

Bununla birlikte, budanmış olmasına karşın, 1946 İstihdam Yasası'nın kabulü ve bir Ekonomik Danışmanlar Kurulu'na ödenek ayrılması, iktisat tarihinde belirgin önem taşıyan bir adımdı. Yasa iktisatçıları ve iktisat danışmanlarını modern Amerikan kamu idaresinin merkezine yerleştirdi. Daha az resmi olsa da, diğer sanayi sektörlerinde de benzeri bir gelişme olacaktı.

Yasanın geçmesinin ardından gelen çeyrek yüzyıl, ekonomik performans açısından çok iyiydi ve iktisatçılar için, tartışmasız, bu bilimdalının tarihindeki en profesyonel dönemdi. Sanayi dünyası için Birleşik Devletler'deki ve başka yerlerdeki işsizlik nispeten –yani, önceki ya da sonraki deneyime göre– önemsizdi. Fiyat hareketleri de öyleydi; yukarı doğru ancak önemsiz bir çıkış vardı. Artık, genel kullanımdaki terimle, Amerikan gayrı safi milli hasılası o 25 yılın sadece üç yılında artmadı ve bu üç yılın iki yılındaki kaymalar da önemsizdi. Bunun için, önemli

262) Hemen sonra, yerine Senatör Robert Wagner'in eski yardımcısı ve yasamadan umulan faydaların ateşli ve etkili bir savunucusu olan Leon Keyserling geçti (1908-). İktisat alanında eksiksiz bir eğitim görmüş olsa da, Adolf Berle gibi aslında hukuk eğitimi aldığından, akademik iktisatçıların duyarlılığıyla uğraşmak ona yarar sağlamıyordu.

konumlarda yer alanlar dahil olmak üzere, iktisatçılar tam bir güven sağlamıştı. Ve bu güven hiç itirazsız kabul gördü. Ocak 1969'da, İstihdam Yasası 22. yılını tamamlarken, Ekonomik Danışmanlar Kurulu yasanın başarılarını dile getirmeye koyuldu. Öz-beğeni yüklü bu yaklaşımın bir bölümünü tekrarlamakta yarar var:

> Ulusumuz, artık, sürekli iktisadi ilerlemesinin 95. ayındadır. Hem etkililik hem süre açısından, bu refah, tarihimizde benzeri olan bir şey değildir. Kuşaklar boyunca bizi büyüme ve ilerleme yolundan saptıran açık konjonktürel durgunlukların güdümünde kaldık... Artık, iktisadi yaşamımızı acımasız gelgitlerden ibaret görmüyoruz. Artık, otomasyon ve teknik ilerlemenin çalışan işçileri soyacağından korkmayacağız, aksine, bizim daha büyük bolluklara ulaşmamıza yardımcı olacak. Artık, yoksulluk ve işsizliği iktisadi tablomuzun değişmez göstergeleri saymayacağız...
> İstihdam Yasası'nın 1946'daki tarihsel kabulünden beri, iktisadi politikalarımız durgunluk ve buhranın yangın alarmına karşılık verdi. 1960'larda ise yangını önlemeyi amaçlayan bir strateji –refahı sürdürerek ya da henüz başlamadan ciddi enflasyon ya da durgunluğun önünü keserek– benimsedik...
> Böylece, önümüzdeki yıllarda da devam edecek bir büyüme için sağlam bir temel atıldı.[263]

Bu yılların iktisatçıları bir konuda kesinlikle beceriliydi: hünerlerini göstermek için doğru zamanı seçtiler. Adam Smith'ten itibaren ve savaş sonrası dönemden sonra, iktisatçılar kendi başarılarına bir daha böyle onayarak bakamadı ya da bakamayacaktı; daha önemlisi, böylesine genel bir onay görmeyeceklerdi. Bununla birlikte, herkese, "onlar taş üstüne taş koyarak bir dağ yaparken değil / zirveye en son taşı koyduklarında / Zeus'un Titanlar'ı alt ettiği" hatırlatılır. 1960'ların sonunda, Zeus, onlar Keynesçi binalarına son taşı koyarken, iktisatçıları bekliyordu.

Karşı hamle, kısmen, 25 iyi yıldaki iktisadi koşulların yanlış anlaşılmasının sonucunda gelecekti. Bu yıllarda herhangi bir iktisadi

263) *Economic Report of The President*, (Washington D.C.: U. S. Government Printing Office, 1969), s. 4-5.

rehberden tamamen ayrı bir dizi büyük güç Amerika ve dünya ekonomilerini canlandırmıştı. Bu güçlerin içinde, savaş zamanı tasarruf birikimlerinin tüketici harcamalarına aktarılması da vardı: Birleşik Devletler'de, savaşın sonunda bu rakam yaklaşık 250 milyar dolardı.[264] El altındaki bu para, savaş sonrasında her yerde var olan durgunluğu beklenmedik bir büyümeye, çoğu tüketiciyi tasarruf yapmaya iten enflasyon ve işsizlik tehdidi hayata geçmezken, kendini sürdüren bir büyümeye dönüştürdü.

Birleşik Devletler'de iç harcamaları takviye etmenin yolu, dışarıdan içeriye bir satın alma gücü akışıydı. Bu yıllarda, savaş zamanının yıkımından muaf kaldığı için, ülkenin son derece uygun bir ticaret dengesi vardı; yani, yabancıların Amerikan ürünlerine ve istihdamına Amerikalılar'ın dışarıya ödediklerinden daha fazla ödeme yaptığı, canlandırıcı etkisi olan bir denge söz konusuydu. Bu hâlâ yanlış değerlendirilen bir noktadır. Amerikalılar'ın yabancı ürünlere ve yurtdışı seyahate yabancıların Amerika'da harcadıklarından daha fazla harcadığı son derece kötü bir ticaret dengesinin olduğu 1980'li yılların koşullarıyla tamamen zıttır. Dışarıda harcanan para içerideki efektif talebin belirgin biçimde azalmasına karşılık gelir.

Üstelik, zaman içinde, Kore Savaşı için, soğuk savaş dönemindeki silah yarışı için ve daha sonra giderek ayak bağı olan Vietnam için harcamalar oldu. Önceleri, Keynes, sterlinlerin terk edilen kömür madenlerine gömülmesi gerektiğini çünkü buraları kazmanın ilave istihdam ve satın alma gücü yaratacağını ileri sürmüştü. Artık, neredeyse sınırsız tahrip gücü nedeniyle yararsız olan muazzam silahlanmanın maliyeti, arttıkça, gömülü para gibi aynı iktisadi amaca hizmet ediyordu.

Nihayet, refah devletinin ılımlı bir istikrar etkisi vardı. İktisadi faaliyet ve istihdamın gevşemesi üzerine iktisadi daralma ve işsizliğe karşı telafi edici bir güç olarak işsizlik tazminatı bu yıllarda keşfedildi. Diğer refah harcamaları satın alma gücü akışını destekledi ve güvenceye aldı.

1948'de, federal harcamalar ve her türlü giderler 30 milyon doların hemen altına, savaş sonrasındaki en düşük düzeye geriledi; yirmi yıl sonra, iktisadi başarı üzerine yukarıda değinilen gözleme temel olan 1968 yılında, 183 milyar doları aşan bir miktarla bunun yaklaşık altı

264) Lekachman, s. 164.

katı civarındaydı.[265] Federal yönetim, böylece, güvenilir ve artan bir harcama akışına katkıda bulunmuştu. Kökten ilerlemeci, geliri zenginlerden alıp gereken ihtiyaçlara aktaran ve yoksullara harcayan bir vergi sistemi de hem devlete vergi verenlerin hem de devletten gelir sağlayanların marjinal tüketim eğilimine ılımlı bir destek sağladı.

Bunların hiçbiri -daha etkili biçimde harcanan tasarruflar, uygun ticaret dengesi, silah harcamaları, refah harcamalarının istikrar yaratıcı beklenmedik etkisi– titizlikle hazırlanmış bir iktisadi planla açıklanamazdı. Çoğu kez ve yakında yine tekrarlanacak olan tersliklerin kurbanı olan ekonomi, bir kez olsun, oldukça uygun koşullardan yararlanmıştı.

Bununla birlikte, 1964'te, üzerinde çalışılmış bir iktisadi faaliyetle açıklanabilecek bir adım atılmıştı. Bu da, önceki yönetimde Leon Keyserling'le birlikte Ekonomik Danışma Kurulu'nun tarihteki en etkili iki üyesinden biri olan Walter W. Heller'in (1915-1987) savunusuyla gerçekleştirilen, o yılki vergi indirimiyle ilgili önlemdi. O zamanlar, kuramsal olarak yüzde 77 olan kişisel gelir vergisinin marjinal oranı yüzde 70'e indirildi; diğer kümelerde de benzer indirimler oldu. Bunların hiçbiri gelire duyulan gereksinimde bir azalmayı yansıtmadı; bu, satın alma gücü ve istihdamı artırmak için ve tam istihdam durumunda bunalıma yol açacak bir bütçe fazlasından kaçınmak üzere bilinçli olarak planlanmıştı.

Bu, 1913'te kapsam dışı tutulan bir kişisel gelir vergisinin sürekli kabulüne yol açarak, muhtemelen, bugüne kadar Amerika tarihindeki en tartışılan vergi önlemiydi. Hiçbir faaliyet, onun örneklediğinden daha etkili değildi. 17 yıl sonra, Ronald Reagan yönetiminin büyük vergi indirimleri için sıkça sözü edilen bir emsal olacaktı.

Yine de, 25 iyi yıl boyunca, iktisadi yönlendirmenin varlık alanı ve gücü, daha önce sıkça olduğu gibi, olayların hakim gücü karşısında ikinci planda kaldı.

Yeterince görüldüğü üzere, iktisadi fikirler de büyük ölçüde sıkıntıların ürünüdür. Savaş ve bunalım zamanlarında, durumu akılcılaştırmada ya da, daha nadir olarak, yoksulluk ve sefaletle savaşmada, iktisatçılar düşünce üretmeye zorlandı ya da özendirildi. İyi zamanlarda, kendinden

265) *Economic Report of the President* (Washington, D.C.: U. S. Government Printing Office, 1985), s. 318.

hoşnut bir tatminin tadını çıkarmak gibi cezbedici bir eğilim vardır. Büyük ve zorlayıcı sorunlar yoksa, sorun yok demektir.

İktisat da 25 iyi yıl içinde aciliyet duygusunu kaybetti. Avrupa ve Japonya'da, savaş sonrası yeniden yapılanma sorunu konusunda rehber bir kuramın gelişmesini önceleyecek tek bir önlemin alınmadığı etkin bir kaygı vardı. Ayrıca, sömürge yönetiminden yeni kurtulan ülkelerde ilk kez gelişim sürecinin özelliğine yönelik canlı bir ilgi söz konusuydu. İktisadi kalkınma ayrı bir araştırma ve inceleme alanı haline geldi. Bu, eski tarımsal modele sadık ülkelerde sanayi gelişiminin ileri aşamalarına uygun politikalar ve ilgili idari aygıtların önemini vurgulama eğiliminden önemli ölçüde mustarip bir alan oldu. Orta Amerika'da olduğu gibi, inatçılıklarından her türlü gelişmeye tamamen düşman olan feodal politik yapıları göz ardı etme eğilimi vardı. Ancak bu kaygıların öyküsü başka bir kitabı –ve yazarı– beklemelidir.

İktisadi ilişkilerin matematik açıdan formülleştirilmesi de – fiyatlarla ilgili maliyetin, talep işlevinin biçimlenmesi açısından tüketici gelirinin ve başka şeylerin formülleştirilmesi– bu yıllarda gelişti. Çoğu kez matematiksel kuram denilen matematiksel iktisatın yararlılığı konusunda, sayılar biliminin herhangi bir fikrin destekçisi olan uzmanlarıyla anlamadıkları bir konuda sakınımlı bir karşıt fikri benimsemeye yetecek kadar donanımlı olmayanlar arasında sürekli bir tartışma vardı. İktisadi kuramdaki matematiksel hüner, iktisatçılık mesleği için giriş bileti gibi belli bir nesnel değere ulaştı ve sadece sözel yeteneğe sahip olanları devre dışı bırakacak bir aygıta dönüştü. Dahası, bu kuram, kabul gördüğü üzere, pratik politik rehberliğe büyük bir katkıda bulunmazken başka bir amaca hizmet etti. Artan teknik formülleştirmeler ve bunların geçerlilikleriyle kesinliklerine ilişkin tartışma, şimdi bütün dünyadaki üniversite ve yüksekokullarda iktisat dersleri için kendilerine ihtiyaç duyulan binlerce iktisatçıya iş sağladı. Bu insanların hepsi siyasal meseleler konusunda kendi meramını anlatmaya kalksaydı, çıkan gürültü rahatsız edici, belki de dayanılmaz olurdu.

Matematiksel iktisat, sosyalbilimler ve fen bilimleriyle de ilgilenen üniversitelerde, akademik iktisatçıların saygınlığının artmasını sağlarken iktisata da mesleki açıdan doyurucu bir bilimsel kesinlik ve açıklık özelliği kazandırdı. Bununla birlikte, bu türden nimetlerin bedellerinden biri, konunun gerçeklikten birkaç adım uzaklaşmasıydı. Hepsi ol-

masa da çoğu matematik alıştırması "tam rekabet olduğunu varsayıyoruz" kelimeleriyle başladı ve hâlâ öyle başlar. Gerçek dünyada tam rekabet, artık giderek dışa kapalı bir varlık demekti, tabii böyle bir varlıktan söz edilebilirse; matematiksel kuram, bu varlığın hayatta kalmasını sağlayan, hiç de hafife alınmayacak ölçüde karmaşıklaştırılmış bir muhafazaydı.

Bu dönemdeki diğer iki gelişmenin oldukça büyük bir pratik yararı ve etkisi oldu. Biri, 1930'lara ve –özellikle– önceden de sözü edilen François Quesnay'ye uzanan, Wassily W. Leontief'e ait girdi-çıktı analiziydi. Hatırlanmalı ki, son derece basit bir genel kavramla, Leontief'in tabloları, her bir sanayinin ve uzmanlaşarak artan iş kollarıyla her bir alt sanayinin birbirlerine sattıkları ve birbirlerinden aldıkları malların değerini gösteriyordu. Sonuçta ortaya çıkan büyük kompleks, herhangi bir değişimin iktisadi sisteme nasıl dağıtıldığını gösteriyordu: örneğin, otomobil üretimindeki bir artışın çelik sanayisinin muhtelif unsurlarına ve kömür-demir alaşımlarına yansıması. Leontief için önemli bir nokta, askeri gücün kaynaklarda massettiğini ve satışlarla dönen miktarı göstermekti.[266]

Savaşı izleyen yıllarda, bir ölçüde maliyetli olsa da aydınlatıcı bu istatistiki girişim yönetim tarafından engellendi. Eisenhower yönetimi tarafından durdurulan uygulama, Kennedy yıllarında, 1961'de tekrar başlatıldı. Neredeyse bütün sanayi ülkeleri –İngiltere, Japonya, Kanada, İtalya, Hollanda ve diğerleri- sanayiler-arası ilişkilere dair benzer bir içgörü edinmeye çalıştılar. Bu, Sovyetler Birliği ve uyduları için de geçerliydi.

1906'da, St. Petersburg'da, toplumsal devrimci bir siyasal bağlanıma sahip, yani Bolşevik karşıtı bir dokuma imalatçısı ailede dünyaya gelen Leontief, Rus Devrimi'nden birkaç yıl sonra siyasal sürgüne gönderilmiş, Berlin ve Çin yoluyla Birleşik Devletler'e gelmek zorunda kalmıştı. Daha sonra tasarlayıp geliştirdiği sanayiler-arası tabloların, kapitalizm için ilginç ve aydınlatıcı olsa da, her sanayinin diğerinden hangi miktarda ne gereksindiği bilgisini içeren bu tür kaçınılmaz ve temel bir planlamaya ihtiyaç olduğu için, sosyalist planlama adına da son derece işlevsel

266) Bkz. Wassily W. Leontief, *Input-Output Economics* (New York: Oxford University Press, 1966) ve Profesör Leontief üzerine benim V. bölümde yer alan tartışmam.

olduğu ortaya çıktı. Sonuç olarak, Birleşik Devletler'de yaşayıp çalıştıktan sonra sosyalistlerin iktisadi başarısının en yararlı katkı yapıcılarından biri olarak Sovyetler Birliği'nde itibar görmek ve doğduğu topraklara yeniden kabul edilmek Leontief'in ilginç kaderiydi.

Bu yılların biraz geç ve bununla bağlantılı ikinci gelişmesi, veri depolama ve denetleme tekniklerindeki büyük mühendislik hamlesinin bir ürünü, iktisatın ekonometrik ya da bilgisayar modelleriydi. Meslek dışından olanlara oldukça esrarengiz görünse de, ekonometrik modeller, esasında, kavranmaları zor modeller değildi. Bu modeller, Keynes'in, Kuznets'in ve Leontief'in ötesine geçerek, bilgisayarlar yardımıyla, iktisadi sistemdeki bütün büyük değişikliklerin –kamu harcamalarındaki, vergilerdeki, faiz oranlarındaki, ücretlerdeki, kârlardaki, sanayilerin sınai ürünlerindeki, konut yapımındaki vb. değişiklikler– bunlar diğer değişikliklerle arasındaki farklı bağlantılar içinde öteki tüm iktisadi büyüklükleri etkilerken ya da etkiledikleri düşünülürken onların yaygın etkilerini yeniden üretmeye çalıştı. İnsan yargısı, kuşkusuz, herhangi bir değişikliği gösteren denklemlere dahil olur.

Bu iktisat modellerine ilişkin öncü çalışma, uluslararası bir üne ve saygınlığa sahip, yaratıcı ilgisini Hollanda ekonomi politikasının rehberliği ve yoksul ülkelerdeki kalkınma sorunları gibi çeşitli konulara yönelten Hollandalı bir iktisatçı, Jan Tinbergen (1903-) tarafından gerçekleştirildi. Tinbergen'in ilk çalışmasını Cambridge Üniversitesi'nden John Richard Stone (1913-) Pennsylvania Üniversitesi'nden Lawrence R. Klein (1920-) ve Harvard'dan Otto Eckstein'in (1926-1984) yüzlerce isimsiz ancak bilgili ve çalışkan asistanla kotardığı çalışmalar izledi. Bu (ve bağlantılı) kazanımlar için Tinbergen, Klein ve Stone Nobel Ödülü aldı. Başka hiçbir iktisadi başarının ticari olarak bu kadar kazançlı olmadığı eklenebilir. Modellerden tahminler ve yüksek bir satılabilirliği olan şirket kararlarıyla ilgili daha özgül bilgiler çıktı. Otto Eckstein tarafından kurulmuş bir ekonometrik danışmanlık firması olan Data Resources 1979'da yayıncılık şirketi McGraw Hill'e 103 milyon dolara satıldı.Yaşamı boyunca bu kadar çok sermaye değeri yaratan çok fazla iktisat profesörü yoktur.

Belirtildiği gibi, modellerin en büyük hizmeti, bir bütün olarak iktisat-

taki girdi, gelir, istihdam ve fiyatları ve bunların ayrı sanayileri nasıl etkileyebileceklerini tahmin etmekti. Bu, özel bir tartışmanın konusudur. Tesadüfi ya da rasgele olmaktan uzak, düzenli bir tahmin iktisatçılar için yeni bir iş değildi. 1920'lerde, o dönemin büyük iktisadi mağruriyetinin bir ürünü olarak, bir grup Harvard'lı iktisatçı tarafından önemli iktisadi gelişmeleri önceden kestirebilmek amacıyla Harvard Ekonomi Cemiyeti kuruldu. Kapsama temel ekonometriler dahil edildi. Cemiyetin mutlu bir öyküsü olmadı. 1929 yazı ve sonbaharı başlarında, iş dünyasında ılımlı bir gerilemeyi öngördü ve Ekim ayında gerileme baş gösterince bu sezgi mükemmel biçimde doğrulandı. Ne yazık ki, durgunluğun *ılımlı* karakterini vurgulamaya devam etti ve durgunluk daha ciddi bir boyut kazandığında, klasik anlayıştaki temel konjonktürel eğilim böyle olduğundan, çabuk bir iyileşmenin kaçınılmaz olduğunu ilan etti. Ekonomik koşullar kötüleştikçe, cesaretlendirici tahminleri devam etti. Sonuçta, tahmin çabası, birçok başka şeyle birlikte, durgunluğa yenik düştü ve devreden çıkarıldı.

Tahmin işi tam teşekküllü ekonometrik modellerin inşasına kadar tamamen bilinen bir olgu olmadı. Bu gelişmeyle, iş dünyasını etkileyen unsurlar ve sonuçlar –ticari akış, tüketici ve yönetim harcamaları, onların kaynakları ve bileşenleri ve beklenen karşılayıcı üretim, toplam ve ayrıntılı istihdam ve fiyatlar– yaratacağı etki açısından tasavvur edildi ve ölçüldü. Bu hesaplamayla büyük iktisadi sonuçların öngörülebileceği düşünüldü. Tahminlerdeki bazı belirleyici unsurların, özellikle yönetim harcamalarının, vergilerin ve merkez bankası faiz oranlarının kamu kontrolünde olmasıyla, bu yolla yönetilen ya da en azından yönlendirilen ekonominin Keynes öncesi dünyada bilinmeyen bir öngörülebilirliğe sahip olduğu duygusunun verdiği bir cesaret vardı.

Bununla birlikte, tahmin yapmaya duyulan yeni inanç, ekonometrik modellerin çok ötesine yayıldı.[267] Keynes sonrası yıllardaki çoğu iktisatçı, iktisadi büyüme konusunda, yani, gayrı safi milli hasıladaki olası artış ya da fiyatların, istihdam düzeylerinin, münferit sanayilerin akıbeti konusunda, mesleki görüşlerinin sorulmadığı bir hafta, hatta bir gün bile geçiremez oldu. Bu iyi yıllarda iktisatçılar güvenilmeye değer görüldüler. Çoğu, bilgi sahibi olduğundan değil, az çok otomatik biçimde, mesleki

267) Bu kitabın I. bölümünde değindiğim bir konu.

bir alışkanlıktan dolayı bu sorulara yanıt verdi. Bunlar iktisatçıların bilmesi beklenilen şeylerdi. Böylesine kuşku uyandıran bilgilerin bu kadar güvenle sunulması tarihte nadir görülmüştür.

Tahminler, aslında, doğal olarak güvenilmezdir. Aksi halde, o fikirlerin sahipleri bunları asla halka söylemezlerdi; tahminler para kazanan örgütlerin ve insanların özel parasal kullanımları için saklansaydı, sonuçtaki zenginlik yığılması neredeyse sınırsız olacağından, bu da hayal edilemez bir cömertlik olurdu. Bu tahminlere uygun yatırım gelirleri tamamen kesin olurdu; satılabilir varlıklar kaybetmesi mümkün olmayan kişilerin ya da organizasyonların ellerine, daha doğrusu portföylerine durmaksızın akardı. Böylesi kusursuz bir kesinlik, kapitalizmin ve bilinen her türlü serbest girişimin sonunu getirirdi. Aslında, kapitalizm, yüzde 50'den fazla doğruluk garantisi olan her tahmin karşısında son derece korunmasız kalırdı.

Tahminlerin başarısız olmasının iki nedeni vardır. Değişimi sonuca bağlayan denklemler –faiz oranlarını yatırıma, net yönetim harcamasını tüketici talebine, tüketici talebini fiyatlara– daha önce de kaydedildiği gibi, geçmişte bu tür ilişkilere ait istatistiki bilgilerle desteklenen insan yargılarına dayanır. Yargılar yanlış çıkabilir; ilişkiler değişebilir. Üstelik, değişimi başlatan güçlerin çoğu tahmin edilemez, iktisatçıların bilgisi dışındadır. Savaş ve uluslararası gerilim, merkez bankalarının parasal manipülasyonları, uluslararası kartellerin yükselişi ya ta batışı, borçlu ülkelerin borçlarını ödemeleri ya da ödemekten vazgeçmelerine ilişkin kararları, ücret görüşmelerinin sonucu ve daha birçok başka şeyin hiçbiri, doğal olarak, bilinemez.

Yine de, bu büyük iktisadi uğraşı ayakta tutan bir neden kalır. Çeşitli bağlamlardaki binlerce farklı iş yöneticisi ve devlet görevlisi, her gün, gelecek konusunda –doğal olarak, bilinmeyen gelecek– bir kestirimi gerektiren kararlar vermek zorundadır. Büyük ve modern ticari girişimler, esnek, çabuk değişebilen küçük öncüllerinin aksine, plan da yapmalıdır. Planlama her zaman geleceği işin içine katar. Tahminler –ekonometrik modellerin fiyatlar, maliyetler ya da muhtemel ürün talepleri konusunda bir sanayiye ne anlattığı– olası büyüklükleri kurmaya yardım eder ve kararları olasılık sınırları içerisinde tutar. Ancak, çok daha önemlisi, modern uygulamada, gelecek konusunda ciddi, hatta tehlikeli karalar almak zorunda olan kişinin sorumluluğunu üzerinden alır. Gübreye,

kentsel çalışma alanına, rekreasyon araçlarına ya da belli bir hazırlık gerektiren demiryolu, karayolu veya havayolu ulaşımına yönelik talebi bilemediğinden, bu, kararı tahminciye bırakmasını sağlar. Eğer karar yanlışsa, kendi kararı değildir; mesleki açıdan en elverişli olan kararı vermiştir; bu da gergin bir bürokratik çatışma dünyasında önemli bir korunma aracıdır.

Keynes'ten sonraki yıllarda, iktisat tarihindeki önemli bir kesit olarak bir tahmin sanayisi ve sendromunun doğuşu, ekonomik manzaradaki artan kesinliğin bir sonucu değildi. Daha önce de ifade edildiği gibi, daha çok iktisatçılardan ve iktisatçıların kendilerine duyduğu artan özgüvenden kaynaklandı. Ancak, çok daha önemlisi, tahminciler iş yöneticilerini –geleceği bilmekle yükümlü korunmasız bürokratları– geleceğe ilişkin –kaçınılmaz olarak– kusurlu bilginin sonuçlarından koruduular.

25 iyi yılın sonu geldi. Bu dönemde oluşan coşkun güven, daha önce de belirttiğim gibi, içe dönüşü engellemişti. Makro-ekonominin mikro-ekonomiden ayrılması, mikro-ekonomideki klasik rekabetçi yapıyı korudu; ancak, ileride göreceğimiz gibi, ne yazık ki, dikkati de makro-ekonomik ya da Keynesçi yönetime tamamen ters gelişmelerden başka yöne çekti. Ortaya, Keynesçi ekonomi açısından henüz yeterince değerlendirilmemiş, şiddetle yasaklayıcı bir durum çıktı. Yarattığı en ciddi politik asimetri buydu. Deflasyon ve bunalıma karşı politik olarak mümkün olan, enflasyona karşı politik olarak mümkün ya da makûl değildi. Şimdi bu tatsız öyküye dönüyoruz.

20
Alacakaranlık ve Akşam Çanı

Giderek aşikâr olsa da, Keynesçi sistemin çöküşü uzun süre dile getirilmeden sürdü ve hâlâ tam olarak çöktüğü kabul edilmez. Son bölümde belirtildiği gibi, sistemin işleyişinde iktisadi açıdan simetrik görünenin politik olarak asimetrik olduğu anlaşıldı. Deflasyon ve işsizlik politik açıdan uygun edimler olan yüksek kamu harcamasını ve düşük vergileri gerektirdi. Öte yandan, fiyat enflasyonu, politik açıdan uygun olmaktan çok uzak, düşük yönetim harcamalarını ve yüksek vergileri gerekli kıldı. Üstelik, yakında görüleceği üzere, modern enflasyon biçimine karşı –ücret-fiyat enflasyonu denilecek olan enflasyona karşı– kolayca etki sağlamıyordu. Keynesçi politika tek yönlü bir yoldu ya da, daha doğrusu, zevkli ve kolay bir inişi ancak zahmetli ve tekinsiz bir yokuşu olan bir sokaktı.

Bunun çoğu iktisadi tartışmada kabul edilmemesinin iki nedeni vardı. Keynes'in *Genel Kuram*'ı, büyük ölçüde, bir Büyük Bunalım risalesiydi. O zaman, sorun işsizlik ve düşen fiyatlar sorunuydu; ilk Keynesçiler enflasyona çok az önem verdi ya da hiç önem vermedi ve hiçbiri onun siyasal olarak baskıcı yönleriyle ilgilenmedi. Bu ihmal devam etti ve ekonominin siyasetten giderek ayrılmasıyla iyice arttı. Son yüzyılda si-

yasal ekonomi denilen dala Alfred Marshall'dan sonra iktisat denildi; bir bilim olarak ciddi bir itibar arayışındaki ekonomi öğretimi ve siyasa ilkesi, siyasal kısıtlamalardan çok daha sert biçimde ayrıldı.

Birleşik Devletler'de, 25 iyi yılın çok büyük bölümünde, aslında, enflasyon bir tartışma konusu değildi. Kore Savaşı'nın kısa süreli fiyat baskıları bir yana, fiyatlarda yukarı doğru sadece küçük bir hareket oldu: 1966'ya kadar tüketici fiyat endeksinde yılda yüzde 1 ya da 2'ydi bu hareket. İktisatçılar, her zamanki gibi, görünürde sorun olmayan şeylerle ilgilenmedi.

Ancak, enflasyon oranı 1966'dan sonra artmaya başladı; 1969-1970 arasında yüzde 6'dan fazla arttı, 1972- 1973 arasında yaklaşık yüzde 8 ve 1974-1975'te[268] yaklaşık yüzde 14 oranında arttı; son artış Amerikan ekonomi terminolojisine "çift-rakamlı enflasyon" deyimini yerleştirdi.

Bu yeni koşullarda politik asimetri tamamen bariz hale geldi. Başkanın ekonomi danışmanları bir zamanlar düşük vergilerin ya da yüksek kamu harcamalarının görece faziletlerini ona anlatmak üzere geldikleri ofisine artık vergi artışları ve harcama kısıntılarından bahsetmek için gelir oldular. Bir zamanlar Beyaz Saray gündeminde hoş karşılanan varlıkları, artık sefil ve can sıkıcı, makûl olmasa bile herhangi bir mazeretle ertelenmesi gereken bir görüntüye dönüştü.

Bütün sanayi ülkelerindeki bir başka ve daha önemli sorun, yeni bir enflasyon türüydü. Bu, büyük organizasyonlara dayalı modern ekonomideki etkileşimden gelen fiyat ve ücret artışlarıydı. Sanayi yoğunlaşmasıyla, korporasyonlar, fiyatlar üzerinde önemli ölçüde kontrol –ortodoks iktisatın, varlığını tümüyle temsil etmeden, gerçek yaşamda yerini tekele ve oligopole bıraktığı kontrol– sağlamayı başarmıştı. İşçi sendikaları da, üyelerine uygun ücretler ve bununla bağlantılı faydalar sağlamak konusunda önemli bir tasarruf edinmişti. Bu varlıkların karşılıklı etkileşiminden yeni ve güçlü bir enflasyoncu güç doğmuştu: ücret ayarlamalarının fiyatlara yukarı doğru baskısı, yaşam standardı ve fiyatların ücretleri yukarı doğru çekmesi. Bu birbirini etkileyen dinamiğe ücret-fiyat spirali dendi.

Keynes, bu dinamikle başa çıkmak bağlamında, çok olumsuz bir miras bırakmıştı. Ücret ve fiyat belirlemek mikro-ekonomik bir olguydu

268) *Economic Report of the President* (Washington, D.C.: U. S. Government Printing Office, 1985), s. 291. Tüketici fiyat endeksinde, 1967=100.

ve mikro-ekonomi Keynes tarafından ayrılmış ve klasik pazar ortodoksisine bırakılmıştı. Ortodoks mikro-ekonomide ücret-fiyat spirali ortaya çıkamazdı; mal üreticilerine ve işçilere ödenen ücretler hâlâ üreticinin kontrolünde olmayan pazar güçlerine bağlıydı. Tekel ya da oligopolde olduğu gibi, işçi sendikalarının dayattığı ücret artışlarını yapmamak için ücretleri kontrol ederlerse, bu, kârları azamileştirmek amacına hizmet ederdi.

Mikro-ekonominin Keynesçi anlayıştan ve hareket tarzından ayrılması, böylece, enflasyonla ilgili bir role uydurulamayacak mikro-ekonomik bir modeli korudu. Bu ayrım önemliydi; Keynes'in klasik gelenekle arasındaki büyük uzlaşının, pazar bağını koruyan bu uzlaşının tam kalbindeydi. Ücret-fiyat spiralinin enflasyonla ilintisini kabul etmek bu uzlaşıyı mahvetmekti. Daha da kötüsü, pazarı şu ya da bu ölçüde devlet otoritesine teslim eden politikalara –ücret ve fiyat sınırlamaları ya da kontrolü– davetiye çıkarmaktı.

Bir itiraz daha vardı. Korporasyonların (işçi sendikalarıyla birlikte) reklamcılık ve satış teknikleriyle tüketicileri etkileme kabiliyetleri bir yana, çok açık olarak, ücret ve fiyatları etkileme kabiliyetleriyle sermaye, emek ve malzeme tahsisinde –ekonomik kaynak tahsisinde– önemli bir etkileri olmuştu.

Avrupa'da –Almanya, Avusturya, İsviçre, Hollanda, İskandinavya– ve Japonya'da Keynesçi uzlaşı, pazarın ayrıcalıklı biçimde korunması adına mikro-ekonominin ayrılması, İngiltere ve Birleşik Devletler'e göre daha az etkiliydi. Buna göre, 1970'lerde enflasyon giderek artan bir tehdit olurken, bu ülkeler karşılıklı ücret-fiyat etkileşiminin enflasyona yönelik etkisini daha kolay kabul etti. Bir başka sonuçta, mevcut fiyat yapısından ortaya çıkabilecek ücret artışlarını sınırlamaya yönelik adımlar olağan politikalar haline geldi. En gelişmiş ve başarılı örnek olan Avusturya'da, ücret kontrolü ve şirket fiyatlarını dizginlemeye yönelik eşdeğer bir sistem, adına Toplumsal Pazar Politikası denen hatırı sayılır bir formalite uyarınca yürürlüğe kondu. Diğer ülkelerde prosedür daha az resmiydi; ücretler, mevcut fiyatlar çerçevesinde ve bu fiyatları istikrarlı kılmak amaçlı genel bir düşünceyle görüşüldü.

Birleşik Devletler, İngiltere ve Kanada'da olduğu gibi, bu yıllarda ücret-fiyat spiralini durdurmaya yönelik yüreklendirici, iradi ve bazı yasal çabalar vardı; 1971-1973'te, Richard Nixon yönetimi, hafifletilmiş

bir maliye ve para politikasıyla birlikte, 1972 seçimlerinde ona büyük ölçüde yardımı olan bir resmi ücret ve fiyat kontrolünü getirdi. Ancak, bu çabaların hiçbiri ciddi ya da meşru görülmedi. Bunlar, mantıklı olsun olmasın, Keynesçi makro-ekonomik politika makul bir tam istihdamla istikrarlı fiyatlar bileşimindeki bilinen işlevini sergilemek üzere bir biçimde çıkagelene kadar işe yarayan geçici adımlardı. İngilizce konuşulan ülkelerde, sendikalar da ticari işletmeler de devletin ücretlere ve fiyatlara müdahale etmesini kabul etme eğiliminde olmadıklarından, mikro-ekonomik pazarın güvenilirliğinin geleneksel savunucularının kesinlikle güçlü müttefikleri vardı.

Nihayet, petrol üreten ülkelerin kartelleşmesi (OPEC) sonucu, 1973 yılının sonundan başlayarak petrol fiyatlarında büyük bir artış oldu. 1972-1981 arasında Birleşik Devletler'de konut yakıt endeksi 118.5'ten (1967 = 100) 675.9'a, neredeyse altı katına çıktı.[269] Bu da Keynesçi makro-ekonominin eriminin ötesindeki mikro-ekonomik bir değişimdi.

Petrol fiyat artışının enflasyon üzerindeki rolü kabul edildi. Bu fiyat artışlarının istisnai yapısı zamanın terminolojisiyle açıklığa kavuşturuldu: bunlar petrol şoklarıydı. Petrol fiyatındaki artış, bu yıllarda, enflasyonist etkinin yüzde 10'u olarak görüldü, ancak açıklanan etki çok daha fazlaydı. İç fiyatlar ve ücretler olgusal etmenler olarak hakim ortodoksiyle çeliştiğinde, suçu uzaktaki Araplar'a ve onların ortak tekellerine atmak son derece uygun bir davranıştı.

Ücret-fiyat enflasyonu Keynesçi ortodoksinin ötesine geçtiğinden, OPEC fiyatları da o düzeye çıktı. Sonuç olarak, Keynesçi sistem açıkça yetersizdi. 1975'te, Başkan Gerald Ford, ülkenin en iyi tanınan bazı iktisatçılarını enflasyona reçete bulmak üzere toplantıya çağırdı; o yıl, tüketici fiyat endeksinde enflasyon yüzde 13.5'ti. Tek bir çare üzerinde tam bir mesleki mutabakat vardı: pazar rekabetine yönelik her türlü engelin kaldırılması için yönetim düzenlemelerinin gözden geçirilmesi gerekliydi. Pratik etkisi açısından, Başkan'ın WIN nişanlı (Whip Inflation Now)* rozetler takmayı gerektiren kendi reçetesinden daha iyi değildi.

269) *Economic Report of the President*, s. 292.

*) Şimdi Yenin Enflasyonu. (ç.n.)

Bununla birlikte, oldukça müsait bir politik eylem güzergâhı vardı: parasal politikaya –monetarizm– başvurulabilirdi. Bunun açık ve etkili savunucuları vardı; monetarizm, 1970'lerin ortalarından itibaren, politika konusunda ve politik olarak mümkün olan her şeyden daha etkili bir mirasçıydı.

Roosevelt'li yılların altın alma döneminin bitişinden itibaren, Birleşik Devletler'deki parasal politika, diğer sanayi ülkelerinde olduğu gibi, edilgen, hatta çok yetersiz bir durumdaydı. II. Dünya Savaşı sırasında hiç etkisi olmamıştı; faiz oranları düşük ve sabit tutuldu; para arzındaki hareketler sınırlansa da dikkat çekmedi. 25 iyi yıl boyunca işler çok değişmedi. Fiyatların istikrarlı olup olmadığını kontrol etmek için para arzına müdahale etme gereği duyulmadı. Irving Fisher'in mirası kaybolmamıştı, ancak iktisadi rehberlik söz konusu olunca paranın rolü üzerinde fazla ısrarla duran her iktisatçı para saplantısına sahip biri olarak görülme tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Mevcut para arzına ilişkin bilgi –M ya da dolayımdaki madeni ve kâğıt para, M' ya da denetime tabi banka mevduatları– o yıllarda hâlâ daha gizil eğilimlere sahip iktisatçıların elindeydi, ancak hiçbir gazete bu toplamlara yer vermedi, verdiğindeyse bunlar ilgi çekmedi ya da bir yoruma konu olmadı.

Ancak, 1960'larda ve 1970'in başlarında sırasını bekleyen kişi, belki de, yirminci yüzyılın ikinci yarısının en etkili iktisadi şahsiyetiydi. Bu kişi, Chicago Üniversitesi'nden Hoover Savaş, Devrim ve Barış Enstitüsü'ne geçen, özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde Keynes sonrası boşluğu dolduracak siyasanın gayretli, hatta yorulmaz savunucusu Milton Friedman'dı (1912-).

Tartışma ve görüşmelerde eşsiz bir kararlılık sergileyen, bazen entelektüel açıdan daha savunmasız bilimadamlarına musallat olan kuşkudan tamamen azade, ufak tefek, enerjik biçimde konuşan bir adam olan Friedman, kötü yönlendirilmiş zoraki devlet müdahalesine maruz kalan pazarın dışındaki bozulmamış pazar türünün, hâlâ savunduğu klasik rekabetçi pazarın önde gelen Amerikalı yandaşlarından biriydi. Tekel, oligopol ve eksik rekabet, onun düşüncesinde önemli yer tutmadı. Friedman devlet düzenlemesinin ve genel olarak yönetim etkinliğinin güçlü bir muhalifiydi. Friedman, birey kendi gelirini istediği gibi değerlendirmekte özgür olduğu zaman özgürlüğün azamileştiğini ileri sürdü.

Öte yandan, Friedman, inancının daha az gelişmiş uygulayıcılarından farklı olarak, harcanacak bir gelire sahip olmanın yarattığı özgürlüğe karşı tamamen kayıtsız değildi. Bu nedenle, II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllardaki en radikal refah önerisinin kaynağıydı. Gelir vergisinin, her zamanki gibi, düşük gelir gruplarına yaklaştırılırken sıfıra inmesi gerektiğini ileri sürdü. Bu yolla, en alttaki kümeye dönen gelir, artan yoksullukla birlikte artacaktı. Bu, negatif gelir vergisiydi; herkes için güvenli asgari gelirdi. Soldan pek az iktisatçı böyle etkileyici bir yeniliğe karşı bir iddiada bulunabildi.[270]

Ancak, Friedman'ın iktisat tarihine yaptığı temel katkı, parasal edimin ekonomi ve özellikle fiyatlar üzerindeki denetleyici etkisinde ısrar etmesiydi. Birkaç aylık zaman aralığının ardından fiyatların her zaman para arzındaki hareketleri yansıtacağını ileri sürdü. Bu yüzden, para arzı denetlenirse –yavaşça büyüyen ticari gereksinimler, yani Fisher'in tarihsel denklemindeki T için sınırlı artış– fiyatlar istikrarlı kalacaktı. Friedman, Anna Jacobson Schwartz ile birlikte, istatistiki açıdan etkileyici bir gösteriyle, bu ilişkinin geçmişte uzun süre var olduğunu ya da öyle göründüğünü ortaya koymaya çalıştı.[271] Bu yüzden, muhtemelen, gelecekte de öyle olması gerekirdi.

Friedman savını desteksiz bırakmadı. Çoğu istatistiki ilişkide olduğu gibi, neden, sonuç ve de tesadüfle ilgili sorular vardı. Para arzındaki değişikliklerin nedeni, belki de, fiyatlardaki ya da ticaret hacmindeki hareketlerdi. Para arzı ve fiyatlar arasındaki rabıta da asla tamamen açıklığa kavuşturulmadı. Friedman, doğa ve doğal bilim alanındaki çeşitli ilişkilerin açıklanamasalar da gerçek olduğunu söyledi.

Friedman'ın reçetesinde, modern ekonomide kimsenin paranın ne olduğunu kesinlikle bilmemesi gibi, önceden gördüğümüz başka ve daha ciddi bir sıkıntı vardı. Para derken, dolaşımdaki para ve denetime tabi mevduatlar elbette. Ancak, denetime tabi tasarruf mevduatları ve he-

270) Düzeltilmiş biçimiyle negatif gelir vergisi, Nixon yönetimi tarafından bu uygulamanın önde gelen savunucularından ve sonra senatör olan Daniel Patrick Moynihan ve o zaman senatör olan ve 1972 başkanlık kampanyasında parti ilkesinde büyük bir değişiklik yapan George McGovern emrinde başlatıldı. Emeklilik aylıkları, işsizlik tazminatı ve sağlık sigortasından farklı olarak, etkili ve kalımlı bir siyasal destek üretemedi.

271) Bkz. Milton Friedman ve Anna Jacobson Schwartz, *A Monetary History of the United States, 1867-1960* (Princeton: Princeton University Press, 1963).

men cari hesaba dönüştürülebilecek tasarruf mevduatları ne olacaktı? Ayrıca, kredi kârlarının arkasında yatan satın alma gücü ya da kullanılmayan kredi haddi ne olacaktı? Üstelik, keyfi olarak para diye tanımlansalar da, bu parasal toplamlar gerçekten kontrol edilebilirler mi?

Görüldü ki, edilemediler. Friedman, sonuçta, çabalarındaki bu bağışlanamaz yetersizliklerden dolayı hem federal sistemi hem de Bank of England'ı suçladı. Yanıt olarak, bir ekonomi politikasının, onu yönetmeye müsait olanların –sınırlı da olsa– yeterliliği içerisinde olması gerektiğine işaret edilebilir.

Bu itirazlara karşı duran ve Friedman'ın yılmaz ve etkili savunusunu destekleyen, bir kez daha, bağlam, yani mikro-ekonomik kaygıların makro-ekonomik yönetimden ayrıldığı Keynes sonrası dünyaydı. Monetarizm mikro-ekonomik ortodoksiyi koruyacaktı. Bu ortodoksside gerçek enflasyonist etki yoktu; rekabet ve pazar yine hakimdi; ücretleri ve fiyatları kontrol etmeye ya da etkilemeye yönelik doğrudan bir müdahale olamazdı. Monetarizm, ayrıca, Keynes'in rahatsız edici politik asimetrisinden uzak duracaktı. Zorunlu vergi artışları ya da herhangi bir kamu harcaması kısıntısı da olmayacaktı. Devletin işlevinde bir büyüme de olmayacaktı; tüm monetarist politika merkez bankası –Birleşik Devletler'de Federal Rezerv Sistemi– tarafından sadece küçük bir kadroyla başarıya ulaştırılabilirdi.

Bazıları için, parasal politikanın, iktisatçıların tuhaf, hatta bağışlanamaz biçimde gözden kaçırdığı bir başka ve daha büyük bir cazibesi vardı (ve hâlâ vardır). Bu politika, faiz oranlarının yükseltilmesiyle ve, dolayısıyla, bankanın borç verme faaliyetlerini ve sonuçta mevduat –yani para– yaratılmasını engellemesiyle enflasyona karşı işler. Yüksek faiz oranları borç verecek parası olan kişi ve kurumlar için tamamen uygundur ve bunların –normal olarak– borç verecek parası olmayanlardan ya da, birçok istisnayla, borç alanlardan daha fazla paraları vardır. Önceden yeterince vurgulandığı gibi, bu çok açık bir gerçektir. Bireysel ya da kurumsal zenginliği bu yolla kayırmada, sınırlayıcı para politikası, artan kişisel ve şirket gelir vergilerine bağlı olarak zenginlere kötü etki eden sınırlayıcı mali politikayla uyuşmaz.

Sanayi ülkelerindeki, özellikle İngiltere ve Birleşik Devletler'deki muhafazakârlar parasal politikaya güçlü bir destek verdiler. Bu konudaki içgüdüleri, denetimsiz kamuoyuyla birlikte, onun toplumsal ta-

rafsızlığını üstlenen iktisatçılardan çok daha kuvvetlidir. Muhafazakâr zenginlerin Friedman için kopardığı alkış hiç de haksız değildir.

1970'ler biterken, enflasyon varlığını koruyordu. Yüksek vergiler, düşük kamu harcamaları, ücret ve fiyatlara doğrudan müdahale, tümü de çare olarak denenmişti. Yeterince ifade edildiği gibi, geriye sadece para politikası kaldı. Bu yüzden, onyılın ikinci yarısında, Birleşik Devletler'de Başkan Jimmy Carter'ın sözde liberal yönetimi ve İngiltere'de Başbakan Thatcher'ın inançlı muhafazakâr yönetimi altında güçlü bir monetarist faaliyet başlatıldı. Keynesçi Devrim iflas etti. İktisat tarihinde John Maynard Keynes devrinin Milton Friedman devrinin yolunu açtı.

Ancak, Keynesçi sistem, o ana kadar hem iktisadi aklı hem de ders kitaplarını ele geçirmişti. O nedenle, para politikasına başvurmak, genel olarak, iktisatçılar tarafından iyi karşılanmadı. 1970'lerin sonundaki ve 1980'lerin başındaki ilk sonuçları güven vermekten çok uzaktı.[272] Ekonomik genişleme durduruldu, ancak ücret-fiyat etkileşimi devam etti. OPEC kartelinin etkileri de sürdü. Tabii enflasyon da. Devam eden enflasyonla, durgun ekonomiyi anlatan bir başka özellikle tatsız kelime –durgun enflasyon– iktisat sözlüğüne eklendi.

Sonunda, enflasyon ezildi. Para artık Fisher denkleminin açığa çıkmayan büyüsü ve Friedman'ın inancı aracılığıyla değil, banka borcu ve mevduat birikimini kontrol eden yüksek faiz oranlarıyla aracılığıyla fiyatlarla bağlantılandırıldı. 1980'lerin başında, Birleşik Devletler'de faiz oranları görülmemiş bir düzeye geldi: artık çift-rakamlı enflasyona karşı çift-rakamlı faiz oranları vardı. Çift-rakamlı faiz oranları yeni konutların inşaatına ve otomobillere ve diğer kredi-destekli alımlara olan talebi kıstı. 1982'de ve 1983'te, ticari yatırım harcamalarında keskin bir sınırlamaya neden oldu. Bununla birlikte, işsizlikte büyük bir artış meydana geldi: 1982 sonunda sivil işgücünde yüzde 10.7. Ayrıca, küçük

272) Para politikası 1980'lerin başında Birleşik Devletler ve İngiltere'de tam olarak uygulanırken, çeşitli biçimlerde ve keyfi bir yolla tanımlandığı gibi, para arzındaki rasgele hareketlerin ortaya çıkması da devam etti. Friedman'ın merkez bankasını kontrol etmedeki yetersizliği nedeniyle şiddetle suçlanması o zamana rastlar. Yaşamının sonuna doğru, Marx, işçi sınıfının onun sisteminden sapmasını ünlü bir cümlesinde sertçe eleştirmişti: "Eğer bu Marksizm ise ben Marksist değilim." 1983'te Profesör Friedman şöyle diyecekti: "Federal Rezerv'in izlediği politika monetarizm ise, ben bir monetarist değilim." Muhafazakâr dostlarının, onun yaptığı okumaların olası doğasından dolayı üzüntü duydukları düşünüldü.

işletmelerde 1930'lardan[273] sonraki en büyük iflas oranı gerçekleşti ve tarım fiyatları üzerinde ciddi bir baskı oluştu. Üstelik, yüksek faiz oranları, doların değerini artıran ve Amerika'nın ihracatını kısan ve özellikle de Japonya'dan ithalatı özendiren güçlü bir dış sermaye akışını getirdi. Genel sonuç, Büyük Bunalım'dan sonraki en derin kriz oldu.[274] Ancak, 1981 ve 1982'de, Birleşik Devletler'deki faiz oranlarında belirgin bir gerileme oldu; faizler 1983'te daha da düştü ve 1984'ün sonuna doğru tüketici fiyat endeksi neredeyse sabit kaldı. İngiltere'de de benzer monetarist politikalarla, çok daha az çarpıcı olsa da, enflasyon oranında benzer bir gerileme oldu.

Monetarizm ya da, daha kesin olarak, yüksek faiz oranlarıyla bağlantılı bir sınırlayıcı tüketici-harcama ve ticaret-yatırım etkisinin ciddi bir ekonomik durgunluk ve giderilen hastalıktan daha az acılı olmayan bir iyileşme yaratarak işlediği açıktı. Birleşik Devletler'deki para politikasının başarısı, bununla bağlantılı ve iktisatçılar tarafından çok az tahmin edilen koşulların da bir sonucuydu. Bu, modern sanayi korporasyonunun, sınırlayıcı para politikası, ona işlerlik kazandıran yüksek faiz oranları ve onun sonucu olan ters mübadele oranlarının yarattığı bileşim karşısındaki istisnai savunmasızlığıydı. Bu etkiler gelişen bir ortak güçsüzlükle arttı, dış rekabete ilave avantajlar sağladı.

İşsizliğin –para politikası ve yüksek faiz oranlarından kaynaklanan işsizlik– işçi sendikalarının pazarlık gücünü azaltması şaşırtıcı değildi. Ortodoks iktisat, işsizliğin ücretleri düşüreceğini kabul etti; klasik anlayıştaki tam istihdam bu yöntemle gerçekleştirildi. İşçi sendikası bu düzenlemede sadece direnen bir güçtü; işsizlik yeterince ciddi boyutta olsaydı, boyun eğmek zorunda kalırdı.

273) *Economic Report of the President*, 1985, s. 337. 1940'ta ticari iflas oranı her 10.000 girişimde 63.0'a ulaşmıştı. 1982'de bu oran 10.000'de 89'a ve 1983'te 109.7'ye çıktı.

274) *Durgunluk* ve *bunalım* terimlerinin kesin anlamları yoktur; her biri iktisattaki anlamsal bir maskeleme içgüdüsünü yansıtır. Son yüzyılda insanlar *paniklerden* ve *krizlerden* bahsetti. Bu terimler o zaman çok sert, hatta yıkıcı ve bu nedenle tehlikeli görüldü; bu yüzden, I. Dünya Savaşı'ndan sonraki iktisadi gerilemenin ardından, sadece *bunalım* güven verici bir referans haline geldi. Sonra, 1930'larda, *bunalım* kelimesi çağdaş felaketin uğursuz yansımasını hatırlattı ve 1937'deki geçici iyileşme son bulunca, gördüğümüz gibi, sadece *durgunluk*tan bahsedilir oldu. Şimdi, durgunluk kelimesinin kazandığı rahatsız edici ifade gibi, *tedrici yeniden düzenlemeler, ilerlemeye yönelik yeniden düzenlemeler* ve *iktisadi durağanlık ve bekleme* dönemlerinden söz edildiğini duyuyoruz.

Bununla birlikte, işveren şirketlerin üzerindeki etkisi tahmin edilemedi. Politikanın çelik, otomobil, makine, madencilik, havayolu ve diğer sanayilerdeki toplam etkisi, dış rekabet dahil, satışları düşürdü; yaygın fabrika ataletine, iflas tehdidine ve faaliyetin durmasına yol açtı. Bu durumda, işçi sendikaları sadece ücret artışından vazgeçmekle kalmadı, ücretleri görüşmeye ve kazanç indirimine zorlandı. Sendikalar, işi olmayan işçilerin talihsizliklerini bir ölçüde göz ardı ederken, fabrikaların ya da sanayinin genel olarak işi durdurmak zorunda kalmasının neden olabileceği bir genel işsizliği göz ardı edemezdi. Bu, 1980'lerin başında, kimi Amerikan ağır sanayi kollarında bir beklenti haline geldi. Güçlü bir işçi sendikası eyleminin işverenin güçlü bir konumda olmasını gerektirdiği önceden görülmüştü. İşverenin güçsüzleşmesi, karşısındakini de derinden etkiliyordu. Bu yüzden, eskiyen korporasyonun rekabet gücünü etkileyen mikro-ekonomik gelişmeler de bunu yaptı.

Keynesçi uzlaşı, bir kez daha kaydedildiği gibi, mikro-ekonomik iktisatı klasik pazara terk etti. Makro-ekonomik sonuçlarıyla ücret-fiyat dinamiği bu uzlaşıya karşı ciddi bir saldırıydı. Katılımcı ticari birimlerin değişen ve değişmekte olan iç yapısından gelen bir başka saldırı vardı. Bu, son zamanlarda, önemli bir iktisadi literatür ve daha da önemli genel bir tartışma üretti. Ayrıca, yine, klasik ortodoksinin direnen güçlerini de gösterdi.

Modern ekonomik girişimin, büyük ölçekli bir firmanın işini yürütmek için çok büyük bir örgütlenmeyi gerektirdiği yönündeki açık gerçek, bu yeni gelişme için temel önem taşır. Bunun anlamı, görev konusunda girift bir iş bölümüdür: üretim, pazarlama, reklam, maliye, işçi ilişkileri, halkla ilişkiler, yönetimle ilişkiler, yeni ürün gelişimi, kazanma stratejisi ve daha birçok şey. Anlayış konusunda da işbirliği gereklidir. Çeşitli insanlar bilimde, mühendislikte, tasarımda, hukukta, maliyede, pazarlamada ve ekonomide firmaya farklı nitelikler katar. Karar yetisini etkileyen tüm bu uzmanları uzlaştıran örgütlenmedir; güç, artık girişim sahibinin algılanabilir herhangi bir önlemine dayalı değildir. Berle ve Means'in[275] öncü sonuçları şimdi en inançlı gelenekçiler dışında

275) Bkz. bölüm XV.

herkes tarafından kabul ediliyor. Örgütlenmenin ortaya çıkan özelliklerinin de temel mikro-ekonomik bir önemi oldu.

İlk olarak, otoritenin örgütlenme içinde kârı azamileştirmeyle ilişkisi vardır. Büyük klasik gelenekte, açıkça, hiçbir iktisatçı kârın azamileştirmesini ne yadsıyabilir ne de bunun özlemini duyabilir. Hiçbiri, bunun köklü bir kişisel güdülenme olduğunu, insanın başkaları için karşılıksız olarak değil, kendisi için yaptığı bir şey olduğunu inkâr edemez. Gerçi, modern korporasyonun, yönetiminden, kârı azamileştirmesini başkaları için, hem güçsüz hem de tanınmadık hissedarlar için talep ettiği düşünülür. Aslında, kârın azamileştirilmesi, son zamanlarda –çoğu kez ve çarpıcı bir biçimde– karar yetisine sahip olanlar sayesinde gerçekleşti. Yönetim maliyeti, ikramiye ve yan ödemeler, yönetimi ele geçirme mücadelesindeki olası bir yenilgi durumunda altın paraşütler doğrudan yönetim tarafından saptanır. Bu maliyetler herhangi bir asgari hesaplamaya tabi değildir; örgütlenmenin çıkarına hizmet etmek için en ortodoks klasik güdüyle çoğaltılırlar.[276]

Sınırsız gücün yönetime geçmesiyle, yönetim, kendisini sadece gelir değil, saygınlıkla da ödüllendirir. Bu ise, hizmetin karşılığı olan parasal kârın doğrulanması gibi, şirketin büyüklüğüyle önemli ölçüde artar. Bu yüzden, yetki sahibi olanlar için büyüklük kârla birlikte önemli bir hedeftir. Bu yeni gereksinimlerden büyük işletmeler ve destekleyici devir teslim hareketi doğdu. Bunlar, geleneksel kuramın savunacağı gibi, verimlilik artışının istisnai biçimde disiplinli tek tük meraklısı tarafından dikkate alınır. Daha çok, eski usûl büyümenin aksine, bu tür birleşmeler ve kaynaşmalar –işler büyüdükçe– iktidara ve saygınlığa –ve de tazminata– giden en kestirme yoldur.

276) Bkz. "Why Executives' Pay Keeps Rising", *Fortune*, 1 Nisan 1985, s. 66-68. Bu konu, yazarlarının açık gönülsüzlüğüyle de olsa, ders kitaplarına girdi. Profesör Samuelson ve Profesör Nordhaus, "genel olarak hissedarlarla yönetim arasında bir hedef çatışması olamayacağı" yönündeki ilk güvenceden sonra, "içeridekilerin, yani yönetimin, hissedarların zararına olmak üzere, kendilerine, dostlarına ve akrabalarına büyük ücretler, harcama kalemleri, ikramiyeler ve dolgun emekli aylıkları ayırabileceği" konusunda uyarır. Paul A. Samuelson ve William D. Nordhaus, *Economics*, 12. baskı (New York: McGraw-Hill, 1985), s. 444. Profesör Campbell McConnell, yönetimin kişisel kârını azamileştirmesine ilişkin benzer bir yorumun ardından, "Mülkiyet ve denetimin ayrılması, güç ve otorite dağılımı konusunda önemli ve dolambaçlı sorunlar (...) ve yöneticilerle hissedarlar arasında iç çatışmalar olasılığını doğurur," der. *Economics*, 9. baskı (New York: McGraw-Hill, 1984), s. 102-103.

Öncül güdülenmeden de modern şirket düşüncesi için temel olan stratejik planlama ve "kâğıt girişimciliği"[277] doğar. Geniş kapsamlı bir tartışma yaratsa da, bu gelişmelerin, yönetimin gelirini azamileştirmesi gibi, yerleşik iktisadi kuram ve öğreti üzerinde marjinal bir etkisi olmuştur. Bu konudan ustaca bir tartışmayla ayrılan Profesör Samuelson ve Nordhaus'un ulaştığı sonuç şu oldu: "İktisatçılar [bu tür sorunlarda] bir uzlaşmaya varmadılar (...) bu yüzden, en iyi politika uyanık olmaktır."[278]

Modern şirket girişiminde bir başka güçlü eğilim hayat bulur. Herhangi bir örgütlenmedeki kişisel saygınlık ve konum, kişiye bağlı çalışan madunların sayısıyla önemli ölçüde değişir. Kişinin rahatı ve memnuniyeti, bezdirici düşünce ve görevleri kendilerine aktarabildiği astlarının varlığıyla önemli ölçüde artar. Bu yüzden, en alttakinin üzerindeki herhangi düzeyde bir şirket görevine atanan herhangi birinin ilk içgüdüsü hem saygınlık hem de çalışmayı kolaylaştırmak için işe yarar yardımcılar edinmektir. Buradan da güçlü bürokratik genişleme dinamiği doğar. 1981-1983 durgunluğunda, büyük Amerikan korporasyonlarının çoğu –otomobil, ağır makine, çelik, bankalar– bazen bir departmanı oluşturan binlerce kişinin olduğu şirket personelinin atıldığını duyurdu. Bütün örneklerde, bu, verimliliğe bir katkı olarak anlaşıldı. Niçin en ön safta bu insanların olduğu ve mali bir zorlayıcılıkta bu kadar kolay harcandıkları konusunda bir soru sorulmadı. Yanıt henüz tanımlanan örgütsel ya da bürokratik genişlemede yatar ve bununla da modern mikro-ekonomi hiçbir biçimde uzlaşmamıştır.

Modern büyük girişimde örgütsel durgunluk ve güçsüzlüğe yönelik iyi bilinen eğilime yönelik bir tepki de olmamıştır. Geleneksel iktisadi kuramın girişimcisi yaşlanır ve hem sermaye hem de yönetimi konusunda yerini yeni yaratıcılık dalgasıyla gelen yenileri alır. Bu, Joseph

277) "Kâğıt girişimciliği" deyimi Robert Reich'in *The Next American Frontier* adlı eserinde yer alır (New York: Times Books, 1983).

Bu gelişmeye ilişkin yararlı bir araştırma Kenneth M. Davidson'un *Megamergers: Corporate America's Billion-Dollar Takeovers* adlı kitabında yer alır (Cambridge: Ballinger, 1985). Mark Green ve John F. Barry, *Challenge of Hidden Profits: Reducing Corporate Bureaucracy and Waste*'te (New York: Morrow, 1985) bu konuyla, bu bölümdeki diğer konularla olduğu gibi, belki fazlaca gayretkeş biçimde ilgilenirler.

278) Samuelson ve Nordhaus, s. 549.

Schumpeter[279] tarafından bildik kılınan süreçtir: "Yaratıcı tahribat rüzgârları". Modern korporasyonda böyle olmaz. İşletmeyle ilgili ölümsüzlüğün ağır işlevsel yüküne katlanılır; sağaltıcı ölüm yoktur.

Modern bürokratik firmanın bu özellikleri sıkça tartışılmıştır.[280] Gençlerin üstün performansı ve bu nedenle sanayi ülkelerinin –Japonya, Güney Kore, Tayvan, Singapur– örgütsel ve düşünsel olarak daha esnek ve uyumlu firmaları kabul gördü. Sosyalist dünyanın bürokratik tıkanıklık sorunları –SSCB, Çin, Polonya, Romanya ve diğerleri– ve onunla ilgili çeşitli çabalar da açığa çıktı. Ancak, yine, geleneksel firma kuramı ve onun güdülenmesine nüfuz etmediler.

Nihayet, şu ana kadarki tartışmanın biraz kenarında kalan bir konu da, sanayi firmasının Sanayi Devrimi'nden ve klasik iktisatın doğuşundan itibaren kabul edilen köklü bir özelliğinin, kumanda ilişkisinin eskimeye başlama olasılığıdır.

Modern korporasyonun yönetimi içerisinde üstler ve astlar, emredenler ve emir alanlar vardır. Ancak, ayrıca, bütün örgütlenmede kabul gören bir gereklilik ve erdem gibi, tartışma ortamı kumandayı yumuşatır. Tamamen normal bir durum olarak, tekniker, tasarımcı ya da satıcı, şirket için onların rapor verdikleri kişilerden daha önemli olabilir. Bu gerçeğe dönüştüğünde üst konumundaki kişi emretmez; sormalı, teşvik etmeli, ikna etmeli ve öğrenmelidir. İşbirliğine dayalı ilişki hiyerarşinin yerini alır. Bu ilişki giderek üretim bölümüne uzanır; orada, işçiler, kalite kontrol, üretkenlik ve teknik açıdan giderek otomatikleşen operasyonlara rehberlik eden özgün bir güçtür. Bir kısmı özellikle Japonya deneyimine temellenen yeni bir literatür, geleneğin ve patronların öz-tatmin duygusunun aslında modası geçmiş bir ilişkiyi koruduğunu tartışır.[281]

Burada, mikro-ekonomik ortodoksiye indirilen nihai bir darbe vardır. Örgütsel ahlak ve pratik bu çalışanları her zamankinden fazla ku-

279) Bkz. Joseph A. Schumpeter, *The Theory of Economic Development*, çev.: Redvers Opie (Cambridge: Harvard University Press, 1934).

280) Özellikle Lee A Iaccoca ile William Novak'ın eseri *Iacocca, An Autobiography* (New York: Bantam, 1984) ve David Halberstam, *The Reckoning* (New York: Morrow, 1986); her ikisinde de otomobil sanayisindeki bu eğilimler inandırıcı biçimde ele alınmıştır.

281) Özellikle bkz. Samuel Bowles, David M. Gordon ve Thomas E. Weisskopf, *Beyond the Waste Land: A Democratic Alternative to Economic Decline* (Garden City, New York: Anchor Press, Doubleday, 1983).

caklarken, marjinal ücret maliyeti ve marjinal gelir denkliği olanaksız bir karikatüre dönüştü. Böylesi bir denkliğin sadece –genel olarak– homojen bir işgücü, işe alınabilir, işten atılabilir ve ciddi bir örgütsel maliyeti olmayan bir işgücü için anlaşılır bir ilintisi vardı. Karmaşık örgütlenme bağlamında yüksek uzmanlık düzeyine ulaşmış işçilerin ve personelin çalıştırılması ve bunun hiyerarşisi, marjinal emek maliyetinin ve onun getirisinin kolayca hesaplanmasına izin vermez.

Keynesçi Devrim'in kaderi buydu. İktisatta çok kez görüldüğü gibi, zamanında bu doğruydu ve intikam tanrıçası da zamanın akışıydı. Yıllar, Keynesçiliğin etkili biçimde baş edemediği siyasal asimetri, mikro-ekonomik dinamik ve hayli örgütlü bir dünyanın değişimini getirdi. Burada kısmen açıklanan şey, modern iktisatın alçaldığı ya da genel olarak alçaldığının düşünüldüğü alt mertebedir. Şimdi buna ve bir beklentiye dönüyoruz.

21
Geleceğin Aynası Olarak Bugün, I

Tarih bugünle bitmez; sınırsız biçimde değişerek sonsuza uzanır. Fark sadece tarihçinin ona orada eşlik etmemesidir; yolculuğu beklentiyi özendirse de, bugünle bitmek zorundadır. Ancak, tamamen değil. Geçmiştekilerin çoğunun bugün var olması gibi, günümüzde de, henüz açığa çıkmamış epeycesin dahil olmak üzere, gelecekte var olacak çok şey vardır. Bu, genel bilince tamamen ve sadece zamanın yardımıyla girecektir. Buna –geçmiş ve günümüz iktisatında var olanların hangilerinin geleceğin parçası olacağına– ilişkin olarak iktisat tarihçisi bir şeyler söyleyebilir.

Geleceğin iktisatına dair en ünlü tahmin, yarım yüzyıldan biraz daha fazla bir zaman önce, "Bilinen en eski zamanlardan –yani, İsa'dan iki bin yıl önce–onsekizinciyüzyılın başlarına kadar dünyanın uygar merkezlerindeki ortalama insan yaşam standardında çok büyük bir değişiklik olmadı. Aşağı yukarı hiç olmadı. Veba, kıtlık ve savaşlar patlak verdi. Altın çağlar vardı. Ancak, ilerlemeci, şiddetli bir değişim olmadı," diyen John Maynard Keynes'e aitti.[282] Sanayi Devrimi'nden itibaren sanayi verimliliği ve üretimdeki muazzam artışa değinir ve teknik sürecin "yakında tarıma za-

282) John Maynard Keynes, *Essays in Persuasion* (New York Harcourt, Brace, 1932), s. 360.

rar verebileceğini"[283] önceden görerek "iktisadi sorun –eğer geleceğe bakarsak– *insan ırkının sürekli bir sorunu* değildir"[284] sonucuna varır. İktisatın incelenmesinin ancak "dişçilik" gibi sıradan uzmanlar için yararlı bir uğraş olacağını düşünür. Ve ekler: "İktisatçılar kendilerini dişçilerle bir düzeyde, mütevazı, hünerli insanlar gibi görmeyi becerebilseler harika olurdu."[285]

Keynes'in kehanetinin mükemmel olmadığı elli yıl sonra ortaya çıktı. Bazı eski ve güçlü iktisadi etkilerin sanayi ülkelerinde azaldığı doğrudur. Şimdi ileri sürüleceği gibi, mal üretimi eskiye göre çok daha az acil bir konudur. Aynı şekilde, bu malların nasıl fiyatlandırılacağı da o kadar önemli değildir. Sağlam ve güvenilir üretimden doğan kazancın nasıl dağıtılacağı da, öncekiler kadar olmasa da, pek önem taşımaz. Ancak, bir bilim dalı olarak iktisatın, iktisadi sorunların ivediliğiyle bağlantılı olmayan bir kalım değeri vardır. Bilimsel ve büyük iktisadi öz-çıkar, geleneksel ya da klasik biçimini ve görünürdeki uygunluğunu sürdürmek için vücut buldu. Yeni sorunlar, gördüğümüz gibi, özellikle istihdamı ve onun sonucundaki geliri sağlayan kesinlik ve belirsizlik sorunları ortaya çıktı.

Ayrıca, büyük örgütlenme –bürokrasi– başarılarıyla birlikte onun toplumsal ve iktisadi olarak gerileticı eğilimleri geldi. Keynes bunları tahmin edemedi. Zengin ve yoksul ülkelerin esenliğindeki korkunç ve artan farklılıkları da göremedi ya da bir biçimde vurgulamadı. Eski sanayi ülkeleriyle yeni sanayileşen ülkeler –Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve tabii Japonya– arasında üretken kapasite düzeyinde var olan belirgin farklılıkları ve, sonra değinileceği üzere, yeni sanayileşen ülkelerin eski rakiplerinin bürokratik ve bazen güçsüz sanayilerini nasıl mahvettiğini de göremedi.

Daha genel olarak, iktisatın geleceğinin tasarlanmasında geleneksel iktisatçıların klasik değerlere ve kavramlara bağlılığının derinliğini ve kapıya dayanan değişime rağmen bu kavram ve değerlerin geçerlilik ve önemlerinin nasıl yaşatıldığını göremedi. Bu kavram ve değerlerin gücü, belirtildiği gibi, Keynes'in kendi fikirlerinin gücü karşısında ikincil önemde gördüğü mesleki ve büyük iktisadi çıkarlara, kazanılmış haklara fayda sağlamalarından geldi. İktisatın geleceğini tasarlarken, ilk olarak, klasik kuramın devam eden gücü vurgulanmalıdır.

283) Keynes, s. 364. Bu konuda, Keynes, Başkan Roosevelt'in bir kararıyla ilgili olarak kendi ünlü deyişini kullanmakta son derece haklıydı.

284) Keynes, s. 366. İtalikler onundur.

285) Keynes, s. 373.

İktisatı klasik ya da neo-klasik gelenekte tutmak, her şeyden önce, yerleşik inanışa duyulan kazanılmış entelektüel bağlılıktır. Bu güçlü bir baskıdır. Çok az iktisatçı, önceki bir iktisat öğretisinin kabul ettiği, sonunda savunduğu ve kendi öğretisine göre ayrıntılandırdıklarını yadsımak ister. Öğrendiklerini ve öğrettiklerini terk etmek, önceki yanlışı kabul etmektir: buna hepimiz direniriz. Biz direnirken, değişime uyum sağlamak için talepkâr bir düşüncenin gerektiği eklenebilir. İktisatçılar değişimi çoğu kez uygunsuz, hatta acı verici buldular.

İktisatı bir bilim olarak görme arzusundan dolayı, geçmişte olduğu gibi, değişen gerçekliğe uyum sağlamaya da direnildi. İktisatın öğretildiği akademik dünyada entelektüel kesinlik ölçütü doğal bilimler tarafından tespit edildi. İktisatçılar ve diğer toplumbilimciler, belki de kaçınılmaz olarak, kimyacıların, fizikçilerin, biyologların ve mikrobiyologların saygınlığına yükselmek istediler. Bu, esasen, sonuçta nötronun, protonun, atomun, molekülün yapısı gibi geçerli iktisadi önermelerin varlığını gerektirir. Bir kez tamamen keşfedildiğinde sonsuza kadar bilinirler. Ayrıca, değişmeyenin, rekabetçi pazar ekonomisindeki insan güdülenimi olduğu ileri sürülür. Bu sabit ve sürekli gerçekler, iktisatçılara konularını bir bilim olarak görme yolunu açar. Kendisini, iktisatı değişen ve her türlü bilimsel ölçüte göre acınacak bir dünyadaki hükümsüzlüğe bağlarken görmek arzusu, bu bilimdalının çatışkısıdır.

Ayrıca, konuyu geçmişin ve klasik modelin sınırları içinde tutmanın, teknik olarak, gerçeklikten bir kaçış olduğu söylenebilir. Klasik iktisatçıların temel faraziyesi –ürün fiyatlarından üretim unsurlarının fiyatının belirlenmesine uzanan tam rekabet– takdir edilecek biçimde teknik ve matematiksel bir incelmeye varır. Bu da, gerçek dünyanın temsiliyle değil, iç mantık, analiz ve açıklamalara dayanan kuramsal ve matematiksel hünerle test edilir. Katılımcıları için etkileyici ve kapalı bu entelektüel deneyimden, çoğu kez kendi tercihleriyle ve teknik açıdan yetersiz oldukları için, davetsiz misafirler ve eleştirmenler dışlanır. Daha önemlisi, değişken düzensizliği içinde matematik tekrara uygun olmadığından, ne yazık ki, iktisadi yaşamın gerçekliği de dışlanır.

İktisatı klasik ortodoksinin sınırları içinde tutan ve tutmaya devam edecek olan bir başka güç, önceden vurgulanan iktisadi çıkarın gücüdür. Zamanımızdaki büyük diyalektik, eskiden olduğu ve bazılarının hâlâ öyle olduğunu sandığı gibi, sermaye ve emek arasında değildir; ekono-

mik girişim ve devlet arasındadır. Emek ve işçi sendikaları artık ticari girişimlerin ve onların operasyonlarını yönetenlerin başdüşmanı değildir. Düşman, hayranlık uyandıracak ve tehlikeli bir menfaat sağlayan askeri üretimin rolü dışında, yönetimdir.

İşçilerin çok ötesine uzanan seçmenlerin –yaşlı , kentli ve taşralı yoksullar, azınlıklar, tüketiciler, çiftçiler, çevreciler, konut, kitlesel ulaşım ve sağlık hizmetlerinin aksatılmasına karşı girişilen halk eyleminin savunucuları, genel olarak, eğitim davası ve kamu hizmetleri için baskı unsuru olanlar– kaygılarını yansıtan yönetimdir. Bu amaçla girişilen etkinliklerin bazıları, özel girişimin özerkliğini ya da otoritesini zayıflatır; diğerleri, özel faaliyetin yerine devletinkini koyar; şu ya da bu ölçüde hepsi ya özel girişime ya da katılımcılarına bir maliyettir. İş çevresi ve yönetim arasındaki çatışma budur.

Özel girişimi devlete karşı savunmak için pazara duyulan klasik bağlılığın yaşamsal önemi vardır. Pazar performans açısından çok elverişli olursa, tersini kanıtlamanın külfeti ağır biçimde kamu müdahalesini ya da kamu düzenlemesini önerenlere düşer. Bu kitap baskıya girerken birkaç büyük sanayi ülkesinde inanmış muhafazakâr yönetimler iş başındadır ve pazar retoriği Ronald Reagan ile Birleşik Devletler'de, Başbakan Margaret Thatcher ile İngiltere'de özellikle güçlü bir biçimde canlanmıştır. Bu, hem makûl hem de öngörülebilir bir gelişmedir. Günümüz muhafazakârlığının pazar retoriği, temelini, sıkı ve etkili bir biçimde iktisadi çıkarda bulur; klasik pazara, onun buyruğuna ve kamu bilincindeki oldukça yaygın rolüne duyulan iktisadi bağlılık, müthiş bir biçimde bu çıkarın hizmetindedir ve her türlü ampirik kanıt gereksiniminin çok üzerine çıkar.[286]

Nihayet, klasik iktisat bilimi, iktisat ve politikadaki güç sorununu çözdüğünden sürekliliğini koruyacaktır. Modern büyük girişimin bir güç kullanma aracı olduğu –işçileri ve ücretleri, mal ve hizmet sunanlarla tüketici fiyatları ve reklamlar sayesinde tüketici pazarının tepkisi üze-

286) Yeterince görüldüğü gibi, iktisadi çıkar, geleneksel olarak, kutsallaştırıcı bir iktisadi karşılık üretir ve bu durum burada da geçerli olmuştur. Arz-yanlısı denilen iktisat, Birleşik Devletler'de özellikle Reagan yönetiminin istediği vergi indirimleri ve refah kısıntısına olanak sağlamak için ortaya çıktı. Ancak, yerleşik iktisadi öğreti ve düşüncede önemli bir basamak oluşturmadığı söylenmelidir. Doğrudan parasal çıkarlara elverişli bir zemin hazırlamaya niyet edildiği apaçıktı.

rindeki çok ya da az güç– su götürmez. Ancak, klasik gelenek bu güç kullanımını oldukça yumuşatılmış bir ışıkla yansıtmaya hizmet eder. Güç, etkili bir biçimde, pazarın arkasında kalır. Pazarın ücretleri, aylıkları, mal ve hizmet sunanlar ve faizler için fiyatları ve bağımsız tüketiciyi belirlediği söylenir. Pazar bu otoriteye sahip olunca, birey ya firma onun tarafından ele geçirilemez. Gücün kötüye kullanımını denetlemenin herkesi kapsayan basit bir yanıtı vardır: senin derdin pazarla. Yine, klasik gelenekteki güç çatışkısı, herkes gücün olguda ortaya çıktığını kabul ederken, ilke olarak ortaya çıkmamasıdır.

İktisatın geleceğini değerlendirirken kimse klasik–neo-klasik geleneğin yararını ve bekasını yok saymanın makûl bir yolunu bulamayacaktır. Bununla birlikte, etkisi sınırsız değildir, ileride de olmayacaktır. Gerçekliğin de düşünce üzerinde talepleri, kendisini pratik bağdaşıklığıyla ve, bazıları için, köklü elverişsizliğiyle dayatan, ısrarlı, engelleyici bir duruşu vardır. Şimdi, neo-klasik uyumu bozan gerçekliğe dönüyoruz.

İlk olarak, pek yeni olmayan bir mesele vardır: büyük işletmenin modern ekonomideki hayli egemen, bariz rolü ve bütün gelişmiş sanayi ülkelerindeki toplam üretimin büyük bölümünü üstlenen öncelikli yeri. Sık olarak ifade edildiği gibi, Birleşik Devletler'deki sanayi üretiminin üçte ikilik bölümü, bin büyük sanayi firmasına aittir.

Bu firmalar ve denizaşırı muadilleri arasındaki rekabet sürmektedir. Ancak, belirledikleri fiyatların rakiplerinden düşük olması konusunda özel bir duyarlılıkları olacaktır. Sonucun ve aynı şekilde işçi sendikaları ve mal ve hizmet sunanlarla görüşmelerin rekabetçi pazarda olup bitenlerle kuramsal bir bağlantısı yoktur. Bu, neo-klasik kuram tarafından reddedilmez, ancak daha çok oligopolün temel özelliği olarak kabul edilir. Vurgulanan olgu, hakim büyük firma ve korosunun –General Motors, General Electric, General Dynamics, General Mills– bir biçimde özel ve bu nedenle klasik kuramsal tartışmanın ana çizgisinin dışında bir durum olmasıdır.[287]

287) "Schumpeter ve Galbraith'in meslektaşlarının aklına sokmaya çalıştığı kuşkulara karşın –diğer farklılıkları ne olursa olsun– iktisatçılar hâlâ dev şirketleşmeleri ve ona eşlik eden oligopolcü pazar yapısını atomistik pazarlarda rekabet eden çoklu-şirketler temelindeki idealden bir kopuş olarak görme eğilimindedir." Alfred S. Eichner, *Toward a New Economics* (Armonk, New York: M. E. Sharpe, 1985), s. 23.

Gerçeklik, neo-klasik ortodoksiyi rahatsız ederken, iktisat giderek büyük firmanın dış ve iç dinamikleriyle uğraşacaktır: büyük firma fiyatını ya da pazar ilişkilerini kontrol eder ya da etkilerken ve tüketicisinin tepkilerini yönlendirip biçimlerken, yönetimin tavırlarını ve faaliyetlerini dışlamadan, dıştan yapar bunu; işçisinin deneyim ve aklını düzenlerkense, içten.

Örgütlenme çağdaş yaşamın önemli gerçeklerinden biridir. Modern sanayi ve yönetimin bireyin fiziksel ve entelektüel eriminin çok ötesine uzanan işlerdeki en önemli başarılarının nedeni sayılır. Bunu, üstün sonuçlara ulaşmak için, çeşitli biçimlerde uzmanlaşmış nitelikleri birleştirerek yapar. Her karara ilişkin bilimsel, mühendisliğe özgü ve deneysel nitelikler çok değiştiğinden, örgütlenme çok önemli karar otoritesini içerir. Firmanın gelecek kuramı, eğer anlamlılığı varsa, mecburen, öncelikle bürokratik yapı ve örgütlenme kuramı olacaktır. Klasik firma kuramı ancak daha küçük olanla, ekonominin küçük-ticari sektörüyle ilişkisi olursa hayatta kalacaktır. Bireysel girişimci, iktisatçının kahramanı, ancak büyük şirket girişiminin hakimiyetinde olan ikincil ekonomi sektöründe faaliyet gösterirse hâlâ övgü toplar.

Büyük örgütlenmenin rolü ekonomik yaşamda daha bütünlüklü biçimde değerlendirilirken, gerçekliğe karşılık gelen bir başka tuhaf ve modern uyumun doğası anlaşılacaktır. Bütün Amerika'da ve diğer ülkelerdeki üniversite ve yüksekokullarda, çeşitli uzmanlık alanlarına yayılan iktisat popüler bir çalışma konusudur. Ancak, artık ekonomik yaşamda bir kariyerle bağdaşık olduğu düşünülmemektedir. Bu nedenle, öğrenciler iş idaresi öğreniyor.[288] Ticaret okullarında, öğrenciler ve fakülteler arasında, ticari ilişki gerçekte var olduğu gibi görülüyor. Buralarda örgütlenme –bürokrasi– ön planda geliyor; iş idaresi alanındaki eğitim, bürokrasideki kalımlılık, ilerleme ve sorun çözmeye yönelik olarak planlanıyor. Öğrencilerin kendi geleceklerini gördükleri yapı bu tür örgütsel bir yapıdır.

Şimdilerde, neo-klasik sistemin ilkelerini sorgulayan ve önemli bir değişiklikler ve düzeltmeler paketinde –ticari girişimin statik ve bürok-

288) Ya da, gitgide, XX. bölümde değinilen birleşmeleri, kazançları ve kâğıt girişimciliğini anlamak için gerekli bilgiyi elde ettikleri hukuk tahsili yapıyor.

ratik idare reformu; işçinin yönetime ve mülkiyete katılımı; devletin özellikle teknolojik yenilik konusunda aktif bir yatırımcı rolünü üstlenmesi; güçlendirilmiş bir refah programı; eğitim ve insan sermayesi gelişimine daha fazla destek sağlanması ve benzeri konular– ısrar eden genç bir iktisatçı kuşağı[289] olduğu için, bu konuların göz ardı edildiği düşünülmüyor.

Bunların hiçbiri henüz sistem içerisinde billurlaşmamıştır, ancak insanın kesinlikle umduğu gibi, geleceğin büyük bir parçası olacak bir düşünce akımı vardır.

Ders kitaplarının klasik kaygıları, gelecek yıllarda, şimdi de açık olan ancak görmezden gelinen daha basit bir darbeye maruz kalacaktır. Bu darbe, iktisatın değer ve dağılıma, mal ve hizmetlerin fiyatlarının nasıl belirlendiğine ve sonucunda oluşan gelirin nasıl paylaşıldığına ilişkin geleneksel takıntısını hedef alacaktır. Ayrı ürünlerin fiyat belirleyicileri, genel fiyat hareketinden farklı olarak –enflasyon ya da, daha olası görüneni, deflasyon– kendilerine gösterilen ilgi ve önemi büyük ölçüde kaybetti. Gelecekte de, eskiden fiyat kuramı denilen kuramla münhasıran ilgilenen iktisatçı, gerçekten, Keynes'in dişçisinin üzerinde olmayan bir toplumsal konuma çekilecektir.

Buradaki denetleyici olgu, sadece, zengin ülkelerde ayrı fiyatların toplumsal olarak çok önemli olmamasıdır. Eski yoksulluk dünyasında, yiyecek, giyecek, yakıt ve barınak maliyeti, yaşam sıkıntısının ya da keyfinin çok temel ölçüsüydü. Olmayan birkaç malın bulunduğu bir ortamda, gerekli herhangi bir mala biçilen yüksek fiyat, eşit gereklilikteki şu ya da bu maldan mahrum kalmak demekti. Sonuç, iktisatçının fiyat tespitine duyduğu yoğun ilgiydi; bu, bireysel ve toplumsal açıdan çok önemli bir konuya işaret ediyordu. Fiyat belirleme konusunda, tekel gücünde ya da mal üretimindeki herhangi bir düzeltilebilir etkisizlik ya da yetersizlik açık ve acil bir kaygıydı.

Artık öyle değildir. Sanayi ülkelerindeki modern yaşam standardı nerdeyse en düşük gelir gruplarında geniş bir ürün ve hizmet alanına

289) Diğerlerinin yanı sıra, Massachusetts Üniversitesi'nden Samuel Bowls, Herbert Gintis ve Barry Bluestone, Massachusetts Institute of Technology'den Bennett Harrison ve Harvard'dan Stephen Marglin. Yine MIT'de çalışan, marjinal anlamda daha ortodoks ancak yetkin, çalışkan ve üretken Lester Thurow'un da adı anılmalı.

yayılır ve çok, hatta aşırı derecede saçma ve önemsiz kalemlere dek uzanır. Sadece konut fiyatı –barınak– temel bir tüketici kaygı ve endişe kaynağı olmaya devam eder ve özellikle Birleşik Devletler'de bu durum söz konusudur. Otomobil ya da kozmetiklerin tersine, makûl fiyatta yeteri kadar konutun tedarik edilememesi modern kapitalizmin tek ve en büyük hatası olarak görülebilir.

Şimdi, gereksinimler büyük ölçüde mal ve hizmet sağlayan üretici firmaların reklamlarıyla biçimleniyor. Bunun mümkün olması, bireysel ürün ve hizmetin pek önemi olmadığının doğrudan göstergesidir. Belli bir ürünün fiyatı dikkat çekecek kadar yüksek olduğunda, kızgınlık ya da şikâyete neden olabilir, ancak geçmişteki gibi bir müşkülat ya da sıkıntı yoktur. Bu nedenle, fiyat oluşumunun mekanizmaları hâlâ ders kitaplarının ana konusu olurken, klasik ortodoksinin en yetenekli müstakbel savunucusu bile onu bir zamanlar sahip olduğu kaçınılmaz belirleyiciliğe taşıyamayacaktır.

Bir başka sonuç, çeşitli biçimlerdeki tekelin ve ona uygulanacak müeyyidelerin bir kamusal mesele olarak öneminin azalacak olmasıdır. Birleşik Devletler'de antitröst yasaları iyice göz ardı edilecektir; aslında, Bay Reagan yönetiminde bu zaten olmaktadır.

Fiyatlar konusunda bu kadarı yeterli. Zaman ve artan esenlik de bunların kazançları ve dağılımına ilişkin kaygıları sollayacaktır. Zaten süregeldiğinden bu da varsayılabilir. Sanayi ülkelerindeki çoğu insan, *çalıştığı zaman*, öncelikle gelirinin miktarıyla meşgul değildir. Çoğu kez, hakim bir çabayla gelirinin artmasına uğraşır, ancak sanayi yaşamının engin ortamında gelir yetersizliği temel kaygıları değildir. Temel sıkıntı, gelirlerinin çoğunu ya da tümünü kaybetmektir; işini ve dolayısıyla geçim vasıtalarının çoğunu ya da tümünü kaybetmektir. Bu korku neredeyse her düzeydeki erkeklere ve kadınlara sıkıntı verir: üretim bölümünde ve bütün orta idari ve yönetim yapısında. Sonuçta, iş güvenliğini etkileyen unsurlar, artık toplumsal olarak mükafat düzeyini belirleyen unsurlardan çok daha önemlidir. Bugün böyle olan, gelecekte de böyle olacaktır.

1980'lerin başında, Birleşik Devletler'deki ve diğer sanayi ülkelerindeki ciddi durgunluk sırasında, geniş bir yelpazedeki mal ve hizmet üretimi geriledi. Ancak, kimsenin üretilmeyenlerden dolayı, yine konut

hariç, sıkıntı çektiği düşünülmedi. Bu tür bir yoksunluk bahis konusu olmadı. Bütün eziyet, gelir akışındaki kesintiyle –işsizlik ya da iş kaybıyla– özdeşleştirildi. Zamanımızın açık toplumsal kaygısı, fiyat ya da adaletsiz gelir dağılımı değil, budur. Modern sanayi ekonomisinin üretiminde en önemli unsur mallar değil, istihdam ve sağladığı gelirdir.

22
Geleceğin Aynası Olarak Bugün, II

Eski sanayi ülkelerinin ardıllarına, ticari konularda kendi avantajlarını atlamadan, kendi iktisatlarını öğrettikleri açıktır. İngiltere'nin Almanya ve Birleşik Devletler'e klasik pazar ve serbest ticaret dersleri, Amerikan bilimadamları için yüzyılın sonundaki tarihsel yöntem üzerine sonraki daha az özgül Alman öğretisi ve modern zamanlarda yaygın bir biçimde genelleştirilen Amerikan öğretisi böyledir. Şimdiye kadar Amerika kökenli iktisadi fikirlerin baş müşterisi olan Japonya, gelecekte, sanayi sahnesindeki daha yeni ülkelere, tersine bir akışla da Birleşik Devletler ve Avrupa'ya iktisat alanında düşünce kaynağı olacaktır.

Yine, gelecek bugünden görülebilir. Sanayi dünyası, Birleşik Devletler'den daha az olmamak üzere, iktisadi fikirlerle ve özellikle de Japonya'yı iktisadi yaşamın önemli bir inceleme alanı haline getiren uygulamayla derin biçimde ilgilenmektedir.

Japon iktisadi düşüncesindeki temel fikirler, genel olarak, Amerikan ve İngiliz geleneğinden, ancak İngilizce konuşulan ülkelerde gördüğü itibardan daha güçlü bir Marksçı bileşenle gelir. İş dünyasında yönetici ve yüksek kamu görevlisi olan Japonlar'ın yaşamlarına çoğunlukla Marksist olarak başladıkları sıkça görülmektedir. Ciddi bir devrim beklentisi

yoktur, ancak Marksçı etkinin önemli bir sonucu vardır. Özel sektörle devlet arasındaki toplumsal bir ikilik mefhumu ya da bir ihtilaf üzerine kurulu Japon iktisadi ve siyasal düşüncesi, her tür geleneksel Amerikan ve İngiliz iktisadi düşüncesinde sağlam bir yer tutan kuramsal bir ihtilafı yumuşatır. Japonya'da devlet, aslında, Marks'ın savunduğu gibi, kapitalist sınıfın yönetici heyetidir; bu normal ve doğaldır. Sonuç, sanayi ve yönetim arasında, Amerikan ve İngiliz geleneğinde –yıkıcı olmadığı düşünülecek ölçüde– tasavvur edilemez olan bir işbirliğidir: kamu yatırımı, planlama ve teknolojik yeniliğe sağlanan destek.

Japonya'dan alınacak başka dersler de vardır. Japon iktisadi yaklaşımında insan sermayesine yatırım –genel anlamda eğitim– temelinde zeki bir düşünce saklıdır. Bundan, hayli becerikli Japon iş gücü ve muazzam bir mühendislik ve yönetim yeteneği doğar.

Ayrıca, görece olarak kısır, verimsiz askeri yatırımlarından kaçınmak da Japonlar'ın başarısındaki temel unsurlardandır. Askeri amaçların tersine, sivil sermaye oluşumu için cömert bir tasarruf akışını kullanmak ve sivil sanayi için elverişli mühendislik, bilim ve ticaret yeteneği, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da da olduğu gibi, Japonya'nın sanayi başarısını ve üstünlüğünü açıklamaya fazlasıyla yeter. Gördüğümüz gibi, Amerikan iktisadi düşüncesi, politikası ve gelişimi savaştan kesinlikle etkilendi ve bu durum Japonya için de aynı şekilde geçerliydi. 1941-1945 arasında, askeri harekatların ulusal bir büyüklük demek olmadığını fark ettiler ve şimdi onu yerine sınai başarının peşine düştüler.

Japonya kaynaklı bir başka ve devam edecek etki, modern büyük korporasyondaki daha iyi bir güdüleme ve dinamik anlayışıdır. Bu işlevin Japonya'da Batı sanayi ülkelerine göre daha etkili olduğu artık açıktır. Değişime daha esnek bir uyum, belki daha keskin bir yetenek tahlili ve kesinlikle üretim birimindeki işçilere kadar uzanan daha kapsamlı bir aidiyet duygusu, tümü de, Japonlar'ın başarısında önemlidir, ancak sonuncusu özellikle önemlidir. Klasik görüşte, marjdaki katkısı maliyeti aştığı zaman işe bir işçinin eklendiğini görmüştük. Japon işçisi, girişimin bütünleyici bir parçası olarak ve ömür boyu eklenir. Bunun Batı geleneğinde mümkün, hatta makûl olmayan bir sadakati içermesi şaşırtıcı değildir.

Şimdiki kuşağın Japon iktisatçıları –Japonya'nın önde gelen iktisatçısı olduğu düşünülen, Tokyo Üniversitesi'nden Hirofumi Uzawa, Har-

vard çıkışlı, Amerika'da geniş bir çevrede tanınan ve hayranlık uyandıran (ve gençliğinde önde gelen bir Marksist bilimadamı olan) Shigeto Tsuru, yine Amerika'da ve Tokyo Üniversitesi'nde eğitim gören Ryutaro Komiya, Japonya ulusal gelir ve ürün hesaplarının planlayıcısı olan diğerleri ve sonraki yıllardaki ardıllarıyla birlikte dünya çapında giderek tanınmış olacaklar. Ve, Amerikalı ve İngiliz meslektaşlarından farklı olarak, sorunsuz işleyen bir ekonominin desteğini sağlayacaklar. Birleşik Devletler deneyiminin II. Dünya Savaşı'nı izleyen iyi yıllarda açığa çıkardığı gibi, hiçbir şey, iktisatçıların saygınlığına ve onuruna böyle hizmet edemez.

Japonya ve diğer yeni sanayileşen ülkelerin kapitalizminin doğuşu ve başarısı, dikkati uluslararası rekabet ortamına çekecektir. Birleşik Devletler ve İngiltere'dekiler gibi eski, daha katı, daha oturmuş iş örgütlenmeleri, Japonya'nın ve Kore, Singapur, Brezilya ve –potansiyel olarak– Hindistan'ın daha genç, daha esnek, daha az katılaşmış girişimlerinin tehdidi altındadır ve bu böyle devam edecektir.

Pazar disiplininden kurtulmak için, daha genç, daha kolay uyum sağlayabilen ve daha girişimci yarışmacıların dayattıkları da dahil olmak üzere, çeşitli planlar vardır. Birincisi, gümrük korumasına dönüştür. Yabancı rekabetle karşı karşıya kalan büyük sanayi korporasyonu, onu pazar kısıtlamalarının baskısından kurtaracak gümrükler ve de kotalar peşindedir. Serbest pazara düzülen törensel övgüden sonra, kayda değer bir istisna gereksinimi kendini dayatılır. Günümüzde zaten görülen eski sanayi ülkelerindeki korumacı duygu ve yasaların yeniden canlanması, gelecekte daha büyük ölçüde görülecektir. Bir zamanlar yavru sanayiler için söz konusu olan gümrükler, şimdi eski ve güçsüz olduğu düşünülen sanayiler için vardır.

Rekabetle ilgili ikinci bir yerleşik tasarım onu üstlenmekten ibarettir. Bu, uluslararası ya da çokuluslu korporasyonun amacıdır. Uzun zamandır çokuluslu korporasyonun dünya sahnesinde bir saldırı, hatta emperyalizm aracı olduğu düşünülmektedir. Çok daha önemlisi, onun koruyucu amacı, pazarın kısıtlamalarından bir kurtuluş sayılan çok önemli hizmetidir.

Pazar disiplininden sıyrılmak, giderek belirginlik kazanan üçüncü tasarımdır; bu, bürokratik ve zihinsel açıdan daha katı girişimlerin, eski

ülkelerde artık rekabet içinde gerçekleştirilemeyen işi yeni sanayi alanlarındaki firmalara devretmesidir. Bu nedenle, şimdilerde, Amerikan otomobil, bilgisayar ve diğer elektronik firmaları ve Japon muadilleri arasında, maliyetli ve çaba gerektiren üretimi Japonya'nın yapması ve üretilenin içeride üretilecek olandan daha düşük maliyette Birleşik Devletler'e ithal edilmesine dayalı birçok düzenleme vardır.

Yaşlanan ve yetersiz özel girişimin diğer ve son çare arayışı, yönetimin açık müdahalesini talep etmektir. Bu, pratikte, yabancı rekabetten korunmanın çok ötesine uzanır. Birleşik Devletler'de, bu satırlar yazılırken, Reagan yönetimi başarısız bankaları ve nüfuzlu ihracatçıları kurtarmak ve, eşi görülmemiş maliyetlerde olmak üzere, çiftçileri serbest piyasadan korumak için serbest piyasa retoriğini bir kenara koydu. Yine, önce serbest girişimin sonsuz gerçeklikleri ve sonra özel bir istisna üzerine konuşmalar yapılır. Sosyalizm, zamanımızda sosyalistlerin başarısı değildir; modern sosyalizm, kapitalizmin başarısız çocuğudur. Gelecek yıllarda da öyle olacaktır.

İktisattaki üç yeni gelişme bugünün parçasıdır ve gelecekte kabul görmek konusunda neo-klasik gelenekle çekişecektir. Mikro-ekonomi ile makro-ekonomi arasındaki ayrım bulanıklaşıp kaybolacaktır. Hatırlanmalı ki, Keynes'in mirası olan ayrım, klasik pazarın rolünü ekonominin bireysel sektörlerine bırakarak bütün ekonomik faaliyetin sorumluluğunu devlete ve merkez bankasına verdi. Enflasyon ve işsizlik makro-ekonominin ilgi alanındaydı; eğer bu şekilde kontrol ediliyorlarsa, pazarın mikro-ekonomik performansı klasik ortodoksiden gelen firmaya bırakılabilirdi.

Son zamanlarda, üyeleri tamamıyla klasik geleneği benimsemiş bir toplantıdan mikro-ekonomiyle makro-ekonomi arasındaki ayrıma yönelik bir saldırı geldi; toplantıdakiler, makro-ekonomik önlemler öğrenildiği zaman –vergilerde, kamu harcamalarında, merkez bankası politikasında değişiklikler– önceden harekete geçileceğini ve sonuçta etkilerinin boşa çıkacağını savundular. Bu özel konuma –rasyonel beklentiler okulu– ilişkin, aslında, klasik ortodoksiye tabi olacaklar arasında bile kabul görmesini sınırlayan gizemli bir özellik vardır. Bununla birlikte, bu, mikro-ekonomi–makro-ekonomi bölünmesinin ilginç bir zayıflamasıdır.

Hem enflasyon hem de işsizlikteki belirleyici unsur olarak fiyatlar ve ücretler dinamiği, mikro-ekonomi ile makro-ekonomi arasındaki ayrımın bulanıklaşmasına yardım edecektir. İşçi sendikaları ve korporasyonların karşılıklı gücüyle belirlenen fiyatlar ve ücretler geçmişte açık bir enflasyon kaynağı olmuştur. Ancak, fiyatlar ve ücretlerin bireysel emek satıcıları ve alıcılarının gücüyle bağımsız olarak belirlendiğini savunan klasik mikro-ekonomik pazar kuramı bunu asla tam olarak kabul etmedi. Gerçekte açık olan, bir kez daha, en azından kısmen, ilkede yadsındı. Son zamanlarda, önceden de söylendiği gibi, klasik mikro-ekonomiye Avusturya, İsviçre, Almanya ve Japonya'dan çok daha sıkı bağlı olan İngilizce konuşulan ülkeler ücret-fiyat enflasyonuyla çok daha az etkin biçimde ilgilendiler. Kabul edilen mikro-ekonomide ortaya çıkmayan bir enflasyon kaynağına karşı, ücret ve fiyat baskılarıyla –gelir ve fiyat politikasıyla– müdahale etmemeye zorlandılar. Öte yandan, Avrupa ülkeleri ve Japonya, ücret görüşmelerinin mevcut fiyatlar çerçevesinde yürütülmesi gerektiğini ve doğrudan görüşülen bu sınırlamanın, ücret-fiyat dinamiği ve sonucundaki enflasyona kendilerinin toplumsal açıdan verdiği –işsizlik ve atıl fabrika kapasitesine kıyasla– daha iyi bir yanıt olduğunu kabul ettiler. Er ya da geç, İngilizce konuşulan ülkeler bunu kabul etmeye yönelecektir ve bu onayla mikro-ekonomi ve makro-ekonomi arasındaki ayrım –artık açığa çıkacağı gibi, modern ekonominin bunaltıcı yanlışlarından biri– kaybolacaktır.

Geçmişte, işsizlik, bazen, genel mali ve parasal politika biçiminden ve yönetiminden kaynaklanan ya da onunla çözülen, genellikle makro-ekonomik bir sorun olarak görülmüştür. Bunun da sonu gelecektir; işsizliğin münferit sanayilerin optimal olmayan performansı ve değişen rekabetçi konumundan kaynaklandığı giderek daha net olarak görülecektir; eski sanayi girişimlerinin ülkesi Birleşik Devletler'deki kömür madeni, çelik üretimi ve imalatı, otomobil imalatı, tekstil ve giyim kuşam imalatı buna örnektir. Makro-ekonomik politikalar genel işsizliği iyileştirir ya da derinleştirebilirken, bu sanayilerin özgüllüklerine bakılırsa, ona çare olamadılar.

Enflasyon kaynaklarının kapsamlı biçimde incelenmesini gerektirdiğinden, bu, işsizlik için de geçerlidir. İktisatın mikro-ekonomi ve makro-ekonomi arasında kompartımanlara ayrılması, günümüzde olgun sanayi ülkelerindeki en direngen işsizlik nedenini, eski sanayilerin

çöküşünü gizler. Ayrıca, ilgili çözümleri de gizler. Mikro-ekonomik olarak çıkan işsizlik tekrar iş eğitimiyle, kamu hizmeti işlerinin tedarikiyle, koruyucu gümrükler ve alt-optimal emek ilişkileri ve idari beceriye başvurarak bir ölçüde düzeltilebilir. Herhangi bir eksiksiz genel vergi, harcama ya da para politikası yoluyla çözülemez.

Gelecekteki bir başka büyük kaygı, bir ulusun iç para ve mali politikasıyla uluslararası konumu arasındaki ilişkisi olacaktır. Birleşik Devletler'de bu da zaten aşikârdır. Reagan yönetimi bütçe konularında Keynesçi Devrim'in liberalleştirilmiş yaklaşımlarını yansıtarak ve vergi indirimleriyle kendi varlıklı seçmenlerine kazancını geri vermeye yönelik şaşırtıcı olmayan bir hamleyle, barış zamanında eşi görülmemiş bütçe açıklarını başlattı ve sürdürdü. Bunun güçlü bir biçimde yayılan ve kışkırtıcı etkileri olacaktı. Bununla birlikte, nispeten yüksek, gerçek faiz oranları –monetarist deneyimin bir kalıntısı– Birleşik Devletler'e atfedilen güvenilirlik ünüyle birlikte dışardan gelecek büyük bir sermaye akışını cezbetti. Bir süre için, bu, doların değerini yabancı para karşısında yükseltti. Bu, şimdi değinilen sınai atalet olgusuyla birleşerek, Birleşik Devletler'i mal satmak için kolay, almak için pahalı bir pazar haline getirdi. Sonuç, bütçe açığıyla bağdaşık büyüklükte bir ticaret açığı oldu.[290]

Amerika'da oturanların dışarıda mal, hizmet ve seyahat için harcadığı para miktarının yabancıların Birleşik Devletler'de harcadıkları miktarı aşmasının, kesinlikle, büyük kamu açığının etkisinden daha kötü bir ekonomik etkisi olmuştu. Bütçe açığının Keynesçi etkisi, böylece, 1980'lerin ortalarında ticaret açığının negatif etkisiyle dengelendi. Sonuç, büyük bütçe açığından kaynaklanan çok mütevazı bir uyarıcı etkiydi. Bu, kesinlikle, bu büyüklükler gelecekteki çeşitli ilişkilerinde değişirken farklılaşacak bir etkidir. Bu, ayrıca, diğer ülkelere artan kamu borcu (ve özel borç) mükellefiyeti için gereken gelir transferleriyle birlikte, gelecekteki iktisadi tartışmanın önemli bir parçası olacaktır.

Bu sayfaların yeterince açıklığa kavuşturduğu gibi, iktisat, siyasetten ayrı olarak yararlı bir biçimde var olamaz ve insan ileride de olmayaca-

290) 1986 takviminde bütçe açığı 205 milyar dolardı. Kapsamlı olarak denkleştirilen ticaret açığı 140 milyar dolar tutuyordu.

ğını umuyor. Keynesçi Devrim'in politik asimetrisi –genel talep fazlasını önlemeye yönelik edimlere kıyasla genel düşük istihdama çare bulmak için gereken politik edimler asimetrisi– yeterince görülmüştür. Bunun pratik sonuçlarını kabul etmedeki yetersizlik modern ekonominin önemli yanlışlarından biriydi ve hâlâ da öyledir. Diğer ciddi bir yanlışlık, para politikasının siyasal ve toplumsal olarak tarafsız olduğu –yüksek faiz oranlarının borç para verenlere sağladığı gelirin, borç verecek parası olanların öz-çıkarının rasyonel bir tezahüründen başka bir şey olduğu– inanışıdır. İş girişimi ve devlet arasındaki diyalektikte iktisatın siyasal rolünün kabul edilmesi temelindeki başarısızlık da bir yanlıştır. Klasik kuramın hâlâ ayakta kalması, sadece, klasik inanışların iş özerkliğini ve gelirini koruduğu ve çevrimin bir parçası olarak modern girişimcinin bütün güçlerin pazara dayandığını açıklayarak uyguladığı ekonomik gücün örtbas edilmesine hizmet ediyor olduğu bağlamında görüldüğü zaman anlaşılabilir.

İktisatın politikadan ve politik güdülenmeden ayrılması kısır bir şeydir. Ayrıca, ekonomik güç ve güdülenme temelindeki gerçekliğin üzerini örter. Ekonomi politikasındaki hatalı kararların ve yanlışlıkların temel kaynağıdır. İktisat tarihindeki hiçbir oylum, konunun tekrar siyasal iktisatın daha büyük disiplinini oluşturmak üzere politikayla yeniden birleşeceğini umut etmeden sonlandırılamaz.

Böylece, bu seyahatin sonuna geldik. İnsan bazı şeylerin anlaşılır olduğunu umuyor. Gördüğümüz gibi, geçmiş, edilgen bir ilgi konusu değildir; sadece bugünü değil geleceği de etkin ve güçlü bir biçimde biçimler. İktisatçıların devreye girdiği yerde, tarih oldukça işlevseldir. Bugün, geçmiş görmezden gelinerek anlaşılamaz.

İnsan, ayrıca, iktisatın bağlamdan –onu biçimlendiren çağdaş iktisadi ve siyasal yaşam ya da gereksinimlerine göre ona biçim veren açık ya da zımni çıkarlardan– ayrı mevcut olmayacağının yeterince açık olduğuna güveniyor. İktisadi fikirler, Keynes'in ileri sürdüğü gibi, politikaya yön verir. Ancak, fikirler hizmet ettikleri politika ve çıkarların ürünüdür de.

Tarihin uzun erimi bir başka gerçeği kanıtlar. Bu, bütün iktisadi yaşamı ve kurumları etkileyen değişim biçimidir. İktisat, çoğunlukla inanıldığı gibi, nihai ve değişmez bir sistemi ayarlamakla ilgili değildir. Bunu gör-

mekteki yetersizlik, hükümsüzlüğü formülleştirmek ve bir yanlışlığı uyumlu kılmaktır. Tarih bu konuda da çok şey anlatır.

Nihayet, insan, iktisatın ve iktisat tarihinin zevksiz, hatta yılmaz bir vakar gerektiren bir uğraş olması gerekmediğine inanmayı çok istiyor. Burada, olayların oluşturduğu hiç de can sıkıcı olmayan bir geçit resmini, hiç de sıradan olmayan kişiliklerin ve yeteneklerin geçit törenini izledik. Bunu yazmanın çok hoş tarafları oldu; insan, bu zevkin okuyucu tarafından biraz da olsa paylaşılacağını umuyor.